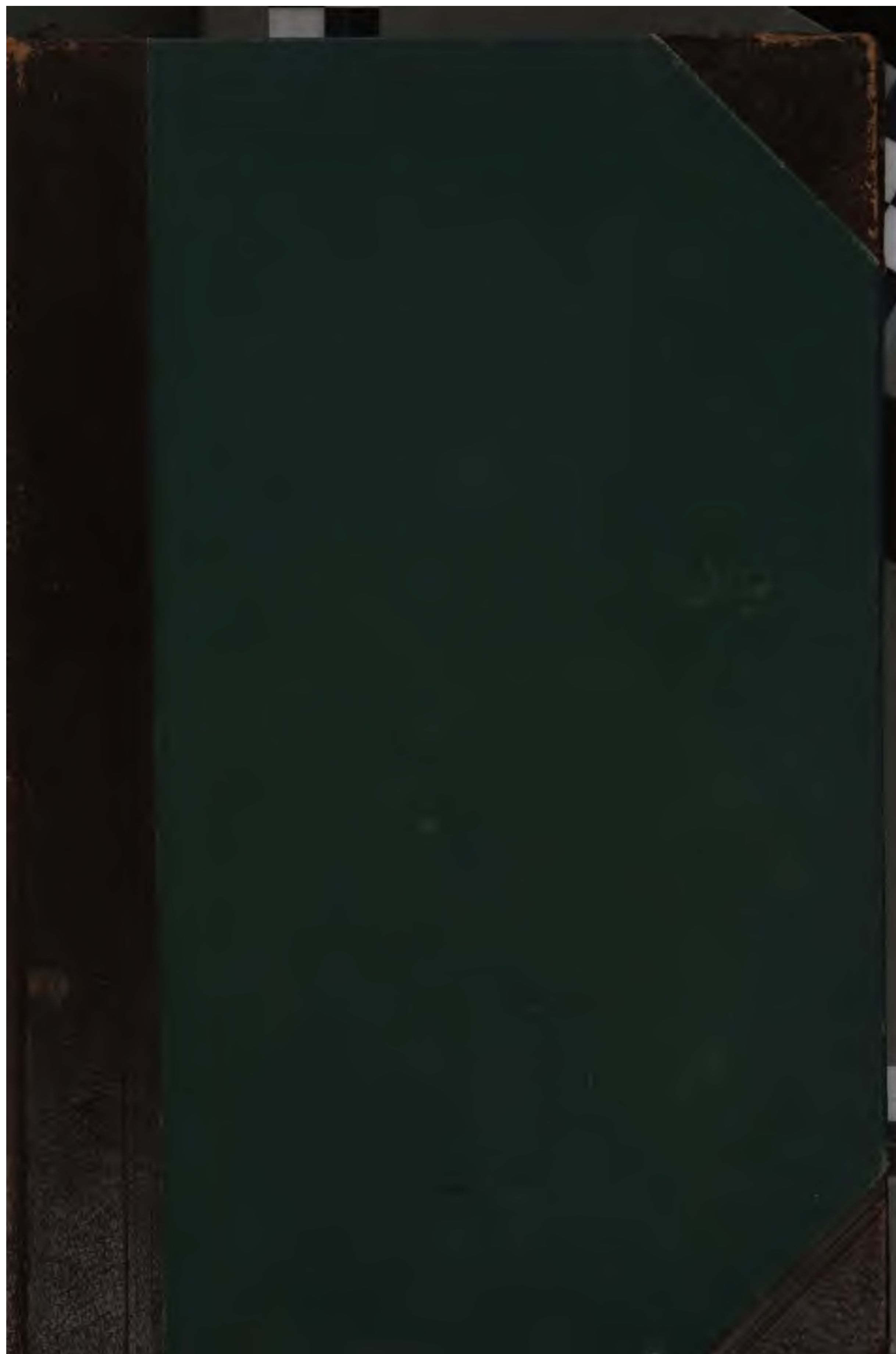

7866

Faites la guerre offensive comme Alexandre, Annibal, César, Gustave-Adolphe, Turenne, le prince Eugène et Frédéric; — lisez, relisez l'histoire de leurs 83 campagnes, modelez-vous sur eux, — c'est le seul moyen de devenir grand capitaine et de surprendre le secret de l'art: votre génie, ainsi éclairé, vous fera rejeter de maximes opposées à celles de ces grands hommes.

Napoléon I.

(Mémoires de Montholon II, 189).

La connaissance de la grande tactique ne s'acquiert que par l'expérience et par l'étude de l'histoire des campagnes de tous les grands capitaines.

Napoléon I.

(Mémoires de Montholon, II, 51).

Източници и исторически помагала

за изслѣдвание и изучвание войнитѣ и походитѣ на Густавъ-Адолфа, Тюренна и принцъ Евгения Савойски.

IV. Густавъ-Адолфъ

отъ XVII вѣкъ.

*1) *Arlanibaei: Arma Suecica*, das ist:kurze Beschreibung des Kriegszuges, so Gustavus Adolphus in Teutschland gethan, 1 B. in — 4^0, Francfurt a. M., 1631—32—33.

2) Histoire des armées victorieuses de Gustave-Adolphe, in 4-to, 1632.

3) *Burgi:* De bello suecico, Leodii (Leyden), 1633.

*4) Шведска военна хроника до 1632 година (на шведски язикъ), in 4-to, 1639.

5) *Bisaccioni,* 1642, и

6) *Spanheim*, 1642. — и двѣтѣ за походитѣ на Густавъ-Адолфа въ Германия.

**7) *Conte Galeazzo Gualdo-Priorato:* военна история на послѣднитѣ походи на Густавъ-Адолфа въ Германия (на италиянски язикъ); — французския прѣводъ на това съчинение отъ *Abbé Dufresne de Francheville: Histoire militaire des dernières campagnes de Gustave-Adolphe*, и къмъ него *Tableau militaire etc.* (за силитѣ, състава и състоянието на шведската и императорската армии), *par un officier prussien* (както прѣдполагатъ — отъ бившия прусски, а послѣ холландски полковникъ Щамфортъ, Stammfort), 1770; нѣмския прѣводъ на сжщото съчинение — изд. въ 1794 г.; — единъ отъ най главнитѣ и най добритѣ източници по военната история на 30-годишната война и особенно за дѣйствията на Густавъ-Адолфа, безпристрастно изложенъ отъ единъ католикъ, но усърденъ почитатель на послѣдния.

**8) *Bogislaff Philip von Chemnitz* (статсъ-секретарь на Густавъ-Адолфа, довѣрено лице на канцлера Оксеншерна и честенъ,

справедливъ шведски историографъ); Historia belli Sueco-Germanici, folio, 1648 и на нѣмски языкъ: Königlichen Schwedischen in Teutschland geführten Krieges 1-r und 2-r Theili, folio, Alt-Stetin und Stockholm, 1648 и 1653, а сжщо 1703 г., — пълна история на цѣлата война отъ началото до сключването на мира, изложена отъ очевидецъ, много вѣрно и обстоятелно — единъ отъ главнитѣ и най добритѣ осточници.

9) P. B. (Père Benédictin, бенедиктински монахъ) de Burge-Genois: Commentaires des guerres de Suède, qui contienent tout ce qui s'est passè de plus remarquable depuis la descente de Gustave-Adolphe en Allemagne jusqu'à sa mort, 1 vol. in 8⁰, Paris, 1653.

**10) *Theatrum Europaeum*, 21 vol. in-folio, 1662—1738, — прѣдставлява военнитѣ събития твърдѣ обстоятелно и безпристрастно, като ги обяснява съ много чертежи и планове, които били съставени отъ офицеритѣ отъ шведския генераленъ или главенъ щабъ, учрѣденъ отъ Густавъ-Адолфа; — единъ отъ главнитѣ и най добри источници на военната история на 30-годишната война.

*11) *Puffendorf (baron von):* Sechs und zwanzig Bücher Schwedischen und deutschen Kriegsgeschichten, von Gustav-Adolphs Feldzüge in Deutschland an bis zur Abdankung der Königin Christina, etc., 1 B. in-folio, Francfurt a. M. 1688.

12) Histoire du Maréchal de *Gassion*, où l'on voit diverses particularités, qui se sont passées dans le ministère des Cardinaux de Richelieu et de Mazarin, et sous le règne de Gustav-Adolphe, roi de Suède, 4 vol., Amsterdam, 1696.

Къмъ XVII вѣкъ принадлѣжатъ и слѣдующитѣ съчинения:

**13) *Le soldat suèdois* descript les actes guerriers, merveilles de notre temps plus que très généreuses et très-héroiquies de son Roi, faicts en l'empire depuis son entrée en icelui par l'isle de Rügen et Stralsund 1630 jusqu'à sa mort en bataille sanglante à Lützen 1632, 1 vol. in-8⁰ (съчинение на единъ шведски писатель).

**14) *Arhenholz:* военна история на Густавъ-Адолфа — ржкописна, на нѣмски языкъ, издадена въ най ново време въ нѣколко части, — едно отъ главнитѣ и най добри съчинения за Густавъ-Адолфа, за живота му и за неговитѣ политически и военни дѣйствия.

Отъ XVIII вѣкъ.

*15) *Khevenhüller:* Annales Ferdinandei, 12 vol, in-folio, 1721—26, — съчинение отъ страна на императорско-католическата

партия, по австрийски официялни документи, важно и необходимо помагало.

**16) *Walther Harte* (canonicus of Windsor: The life of Gustav-Adolph the Great, king of Sweden, — нѣмския прѣводъ: Das Leben Gustav-Adolphs des Grossen, Königs von Schweden, von Georg Heinrich Martini, mit einer Vorrede und Anmerkungen von Johann Gottlob Böhmen, in 4-to, Leipzig, 1760, съ портрета на Густавъ-Адолфа, гравиранъ отъ Крузиуса (Crusius) по рисувания отъ Мирефелта (Mirevelt), — съставено много грижливо, добросъвѣстно и вѣрно, съдържа скѫпоцѣнни свѣдения за Густавъ-Адолфа и за това е едно отъ най добритѣ исторически помагала за изучването на живота и подвизитѣ му.

**17) *Comte de Grimoard:* Histoire des conquêtes de Gustave-Adolphe en Allemagne, ou campagnes de ce monarque en 1630, 31 et 32 etc., 3 vol, in-8⁰, Neufchatel, 1789, — твърдѣ важно съчинение и полезно помагало.

**17) Lettres et mémoires de Gustave-Adolphe, de ses ministres et de ses généraux sur les guerres des suédois en Pologne et en Allemagne, depuis 1625 jusqu'en 1632, avec un appendice relatif aux campagnes de 1633 et 1634, 1 vol. in-8⁰, Paris, 1790, — твърдѣ полезно помагало.

**19) *L'abbé Dufresne de Francheville* (chanoine capitulaire de la cadhédrale de Breslau): La mort de Gustave-Adolphe, présentée sous un point de vue militaire, qui rend à cette mort tous les caractères d'héroïsme, que lui otent ceux, qui prétendent que le Monarque suédois est mort de la main d'un traitre, avec un tableau et un plan, brochure in-4⁰ (63 pages), Breslau 1799; — съдържа всичкитѣ, грижливо събрани отъ автора, официялни и частни, издадени и неиздадени свѣдения и направени отъ него изслѣдвания върху обстоятелствата за смъртьта на Густавъ-Адолфа въ сражението при Люценъ, твърдѣ способствующи за разяснението имъ, за което това съчинение заслужва особенно внимание и съставлява твърдѣ полезно и даже необходимо историческо помагло.

*20) *Lundblad* (шведски Плутархъ) животописание на шведскитѣ генерали въ 30-годишната война, на шведски язикъ.

**21) *Eléazar Mauvillon:* Histoire de Gustave-Adolphe, нѣмския прѣводъ въ 1795 и на Rango въ 1824, — едно отъ главнитѣ и най добри съчинения за Густавъ-Адолфа.

22) *Curth:* сраженията при Брейтенфелдъ и Люценъ.

КНЯЗЪ Н. С. ГОЛИЦИНЪ.

ВЕЛИКИТѢ ПОЛКОВОДЦИ ВЪ ИСТОРИЯТА.

ЧАСТЬ ВТОРА.

ВЕЛИКИТѢ ПОЛКОВОДЦИ ВЪ НОВИТѢ ВРЕМЕНА:

Густавъ-Адолфъ, Тюреннъ и принцъ Евгений Савойски.

Прѣвелъ

КАПИТАНЪ ИВ. П. МАРКОВЪ.

(Артиллеристъ).

СОФИЯ
Придворна Печатница Бр. Прошекови
1899.

до *съглашение*, което е невъзможно, то до уяснение на много, до сега още недостатъчно разяснено. Тукъ намѣрихме за полезно да влѣземъ въ нѣкои подробности върху съчинението на *Кейма* и другитѣ най нови католически писатели (на които той се основава и отзивитѣ му за които пò горѣ изложихме), за да прѣдупрѣдимъ, въ каква смисъль трѣбва да се разбиратъ думитѣ: *резултати отъ най новитѣ изслѣдвания*. Тѣ съвсѣмъ не се отнасятъ до *военната* страна на 30-годишната война, а само до *чисто политическата* — по убѣждението на Кейма, но *чисто-католическа* — по убѣждението на не-католицитѣ.

*33) *Freyherr von Soden* (Fürstlich-Schwarzburgischer Oberst-Lieutenant): Gustav-Adolph und sein Heer in Süddeutschland, von 1631 bis 1633, zur Geschichte des 30-j. Krieges, nach archivalischen und anderen Quellen bearbeitet, 3 Bände in-8^{0}, Erlangen, 1865—67—69; — автора на това съчинение събралъ въ него всички свѣдения, каквито въ продължение на нѣколко години можалъ да извлѣче отъ архивитѣ на Нюрнбергъ и другитѣ градове на бившия франконски окръгъ, за военнитѣ дѣйствия въ този край на шведскитѣ и германскитѣ, протестански и католически войски, подъ прѣдводителството на Густавъ-Адолфа, Тилли, Валенщейна и тѣхнитѣ генерали въ 1631—32 и 33 години, и привежда цѣли оригинални документи или прѣписи отъ тѣхъ, относящи се както до тѣзи военни дѣйствия, тъй и до квартирното расположение, издържание и др. т. на войскитѣ и особенно до извънрѣдно голѣмитѣ военни повинности, грабежа, разорението и разнороднитѣ бѣдствия, на които били изложени градоветѣ и селенията. Всички тѣзи свѣдения, пръвъ пѫть издадени, съдържатъ твърдѣ много любопитно, важно и полезно за изслѣдвание на военнитѣ събития въ тѣзи три години и въ тѣзи мѣста.

**34) *Фрикселъ*: История на Швеция, на шведски языкъ, особенно важна и полезна въ отношение на живота, историята и прѣвъсходната характеристика на Густавъ-Адолфа, сѫщо и за военнитѣ му учрѣждения и дѣйствия въ Дания, Руссия, Полша и Германия. Неговата характеристика за Густавъ-Адолфа, прѣведена на русски (изъ „Съвременникъ“ 1842 година № 3), е изложена въ приложенията къмъ тъзи книга, слѣдъ биографията на Густавъ-Адолфа.

V. Тюреннъ.

**35) Mémoires sur les deux dernières campagnes du maréchal de Turenne, 1 v. in-8^{0}, Paris 1675—8 et 1755 (безъ

името на автора, но трѣбва да е на полковника Deschamps, гл. пò долу въ края на биографията на Тюренна).

**36) Relation de la dernière campagne de 1675 en Allemagne, jusqu'à la mort de M. de Turenne, 1 v.8°, Paris 1776.

**37) *Zanthier:* Feldzüge des Vicomte de Turenne, nach ächten Urkunden, 1 B. 4, 1779.

**38) *Marquis de la Moussaye:* Relation sur la compagne de Fribourg (приложена къмъ запискитѣ на Тюренна, изд. 1782 г., гл. пò долу).

**39) *Beaurain:* Histoire des quatre dernières campagnes du maréchal de Turenne en 1672—75, 2 v. Paris (texte du comte de *Grimoard*, cartes et plans de *Beaurain*, ingénieur — géographe).

**40) *Mémoires du Vicomte de Turenne* — собственоржчни негови записки, изложени вѣрно, добросъвѣстно, скромно, умно съ знание на дѣлото и поучително; — тѣ били издадени наскоро слѣдъ смьртьта му, но послѣ нѣколко пжти били прѣглѣждани, попълвани и наново издавани. Най доброто имъ издание принадлѣжи на *Гримоара*.

**41) Collection des lettres et mémoires trouvés dans les portefeuilles du maréchal de Turenne etc., publiée par *le comte de Grimoard*, 2 v. fol. Paris 1782.

**42) *Ramsay:* Histoire du Vicomte de Turenne, la Haye 1736; — Рамзай — най добрия биографъ на Тюренна. който е изложилъ биографията му по автентичнитѣ му записки, писма, книжа и други источници, съ благоговейно, може да се каже, уважение и любовь къмъ паметьта на великата личность на Тюренна. Той приложилъ къмъ биографията си и оригиналнитѣ му записки и писма, а въ 4-та часть — и запискитѣ на иорския херцогъ (впослѣдствие английския краль Иаковъ II): *Mémoires du duc d'York*, които въ много отношения попълватъ и поясняватъ Рамзаевата биография на Тюренна.

**43) *Mémoires de Napoléon I.* écrits sous sa dictée par le général comte de *Montholon*, T. 5, notes et mélanges (критически разборъ съ забѣлѣжки), Paris 1822—1836.

**44) *Lossau* (Preus. Gener.—Lieut.): Ideale der Kriegführung etc. 2-r B. 1—2 Abth. *(Turenne)*, 8°, Berlin 1836, критически разборъ на походитѣ и описание живота на Тюренна въ заключение — характеристиката му.

**45) *Neuber:* Turenne als Kriegstheoretiker und Feldherr, 1 B. gr. 8, Wien 1869, — най ново съчинение, съдържаще сбирка

на мислитѣ, мнѣнията и правилата на Тюренна върху всичко, касающе се до военното дѣло, водението на войната и всѣкакъвъ родъ военни дѣйствия, и за това заслужвающе особенно внимание.

VI. Принцъ Евгений Савойски.

**46) *Diarium* etc. von 12 bis 29 October 1697 in der Provinz Bosnien etc. (експедицията на принца Евгения Савойски въ Босна въ 1697 г.)

*47) *Guido Ferrarius;* De rebus gestis Eugenio principis a Sabaudia bello Pannonico libri III, Haga 1794 (военнитѣ подвизи на принца Евгения въ Унгария).

*48) Des grossen Feldherrn Eugen prinz von Savoyen efc. Heldenthaten efc., Nürnberg (безъ годината на изданието).

*49) *Artanville:* Mémoires pour servir à l'histoire du prince Eugéne de Savoye, 2 vol. La Haye 1710.

*50) *Abrégé* de la vie du duc de *Marlborough* et du prince Eugéne de Sovoye (trad. de l'anglais), Amsterdam 1714.

*51) *Dumont:* Histoire militaire du prince *Eugène de Savoye,* du prince et duc de *Marlborough* et du prince de *Nassau-Frise,* 2 vol La Haye 1729.

*52) *Massuet:* Histoire da la dernière guerre etc. et la vie du prince Eugène de Savoye, 3 vol. 8⁰, Amsterdam 1736.

53) *Histoire de François—Eugène,* prince de Savoye et Piémont, par M-r L. C. D. C.,* 2 vol. Londres 1739; — въ прѣдговора къмъ тъзи книга автора ѝ казва, че е придружавалъ принца Евгения въ пó вечето отъ походитѣ му и нищо не е изложилъ, освѣнъ което е видѣлъ съ собственнитѣ си очи и е научилъ отъ вѣрни источници. Той заслужва, мислимъ. довѣрие, само че съчинението му е изложено много въ общи черти и не е достатъчно обстоятелно.

**54) *Mauvillon:* Histoire militaire du prince *Eugène de Savoye* etc., 5 vol. 1740, — твърдѣ добро помагало, както всички съчинения на този авторъ.

*55) Histoire du prince *Eugène de Savoye* etc,, Amsterdam 1740—50.

**56) *Eugène de Savoye:* Mémoires écrits par lui-même, Weimar 1810 et Paris 1811, — главенъ и най важенъ источникъ.

**57) *Lossau:* Ideale der Kriegführung etc., 2-r B. 2-te Abth. *Eugen, Prinz von Sovoyen,* Berlin 1836 — съдържа ана-

литически и критически разборъ на походитѣ на принца Евгения и въ заключение характеристиката му.

**58) *Kausler:* Das Leben des *Prinzen Eugen von Sovayen*, 2 B, und Pläne, Freiburg 1838.

**59) *Heller:* Militairische Correspondenz des *Prinzen Eugen von Savayen*, von 1683 bis 1712, aus Originalquellen der K. Staatsarchive zu Turin und Stuttgart, Wien 1848.

**60) *Alfred Arneth: Prinz Eugen von Sovayen*, nach den handschriftlichen Quellen der Kayserlichen Archive, mit Portrait und Schlachtenpläne, 3 B. 8⁰. Wien 1858,

Общи за всички:

61) Histoire de la guerre de Hollande etc. 1672—77 (2-та нидерландска война), 2 vol. 12⁰, La Haye 1689.

62) Monatlicher Staats-Spiegel, von 1699 bis 1709, 12 B.

63) Histoire des guerres des deux maisons d'Espagne et de France, Paris 1711.

64) La clet du cabinet des princes de l'Europe ou recueil historique et politique sur les matières du temps, 18 vol. et supplément de *Jordan*, 1704—13.

65) Neueröffneter Welt-und Staats-Spiegel von 1700 bis 1716, 8 B.

66) *Quincy* (marquis de): Histoire militaire du règne de Louis le Grand, roi de France, 7 v. Paris 1726.

67) Mémoires des expéditions militaires etc. depuis le traité d'Aix-la-Chapelle jusqu'à celui de Nimègue, 2 v. Paris 1724.

68) Europäische Fama von 1702 bis 1734, 30 B.

69) *Agostino Umicalia* (отъ иезуита *Jacopo Santvitali*): Memorie storiche della guerra etc. di Spagna, Venezia 1736.

70) Mémoires de M. de la Colonie etc. depuis le siège de Namur en 1692 jusqu'à la bataille de Belgrade en 1717, 3 v. Utrecht 1738.

71) *Lamberty*: Mémoires pour servir à l'histoire du XVIII siècle, de 1710 à 1717,—14 v. 1740.

72) Lettres historiques etc. (1692—1745), La Haye 1745.

73) *Puységur* (lieutenant-général sous Louis XIII et Louis XIV): Mémoires, 2 v. Paris 1747.

74) Victoires mémorables des Français etc. jusqu'à la fin du règne de Louis XIV, 2 v. Paris 1754.

[illegible] Histoire de Louis XIII et de Louis [illegible]

[illegible] Storia delle guerre in Europa e in [illegible] di Sagna... [illegible] Venezia 1758.

[illegible] *San... marqués de San Felipe* [illegible] de España etc. — твърде важна [illegible] отъ които откупи[illegible] [illegible] изменени фра[illegible] [illegible] мѣстото [illegible] точната [illegible]

писали върху тѣзи разни походи, може да се посочатъ особено: *chevalier de Beaurain*, *Carlet de la Rozière*, *Cayot de Pitauval*, *marquis de la Moussaye*, *Moreau*, *Cerisier*, *marquis de Hautefort* (англичанинъ), *Carleton*, *Strada*, *Bentivoglio*, *Muzio* и др.

Отъ най новитѣ съчинения върху военнитѣ дѣйствия на нѣкои отъ съюзнитѣ германски войски противъ французитѣ може да се посочи:

82) *Peter:* Der Krieg des grossen Kurfürsten gegen Frankreich in 1672—75, 1 B. 8⁰, Halle 1870.

За съвременнитѣ войни на Австрия и венецианската република съ Турция и за отдѣлнитѣ имъ походи, военни дѣйствия и събития, сѫ писани и издадени тъй сѫщо твърдѣ много съчинения. Отъ тѣхъ може да се укажатъ:

83) *Мейеръ* — описание на войнитѣ съ турцитѣ въ Унгария и Трансилвания отъ 1395 г. до 1665 г. (на нѣмски языкъ), Франкфуртъ 1665.

84) *Коховский* (полски писатель) — описание на войнитѣ противъ турцитѣ подъ Виена и въ Унгария, въ 1683 г. (на латински языкъ), 1684.

85) *Rocoles*: Vienne deux fois assiégée par les Turcs en 1529 et 1683 etc. 1 v. Leyde 1684.

86) *Coyer:* Sobiesky etc. 1761.

87) Histoire de la guerre de Hongrie en 1716—17—18 etc. Vienne 1788.

88) *Lochner:* Ueber den Antheil Johann III Sobeiesky's, König von Pohlen, und Johann-Georg III Kurfürst von Sachsen, an dem Entsatze von Wien in 1683. 1 B. 8⁰, Wien 1831.

По историята на войнитѣ за наслѣдството на полския прѣстолъ:

89) *Massuet:* Histoire de la guerre présent etc. en Italie, sur le Rhin. en Pologne etc., avec plans des sièges et batailles, 1 v. 8⁰, 1725, — и

90) Сѫщия: Histoire de la dernière guerre etc., avec gravures, cartes et la vie du prince Eugène de Savoye, 3 v. 8⁰, 1736 (гл. по горѣ).

Портрети, карти и планове на сраженията

[illegible]

- Портрет на Густава-Адолфа.
- [illegible] Тюренн.
- [illegible] принц Евгений Савойски.
- Карта на театра на 30-годишната война в Германия (161[illegible]—1[illegible]
- [illegible] и Италия.
- [illegible] и [illegible].
- [illegible]
- [illegible]
- [illegible] в [illegible]
- [illegible] в 16[illegible] година.
- [illegible] в 16[illegible] година.
- [illegible] в 16[illegible] год.
- [illegible] в 17[illegible] год.
- [illegible] в 17[illegible] год.
- [illegible] в 17[illegible] год.
- [illegible] в 17[illegible] год.
- [illegible] в 17[illegible] год.

СЪДЪЖАНИЕ.

IV. ГУСТАВЪ-АДОЛФЪ.

V. ТЮРЕННЪ.

VI. ПРИНЦЪ ЕВГЕНИЙ САВОЙСКИ.

IV.

ГУСТАВЪ-АДОЛФЪ.

ГУСТАВЪ II АДОЛФЪ

кралъ шведски,

Отъ портрета, писанъ отъ Миреферта, гравиранъ отъ Крузиуса и приложенъ къмъ нѣмския прѣводъ на Martini 1760 г.
Живота на Густавъ-Адолфа, съч. на Валтера Харте.

ГЛАВА I.

Густавъ II Адолфъ, краль Шведски,

роденъ $\frac{\text{9 декемврий}}{\text{30 ноемрий}}$ 1594 година, умрѣлъ $\frac{\text{6 ноемврий}}{\text{28 октомврий}}$ 1632 година.

Внукъ на знаменития шведски краль, Густавъ I Ваза, и синъ на сина му, сжщо шведски краль Карлъ IX, Густавъ-Адолфъ е роденъ въ Стокхолмъ на 9 декемврий (30 ноемврий) 1594 г., въ туй време, когато на шведския прѣстолъ стоялъ братовчедъ му, синъ на пó голѣмия братъ на Карла IX, толкова извѣстенъ въ историята на западна Европа, Полша и Руссия Сигизмундъ III, отъ 1587 г. краль полски и временно отъ 1592 г. до 1604 — краль шведски. Още отъ първитѣ години на дѣтинството си, Густавъ-Адолфъ проявилъ вече необикновенни природни дарби въ умственно и нравственно отношение съединени съ величественна тѣлесна красота, здравость и бодрость, а усърдното прѣвъсходно въспитание и образование, дадени нему отъ баща му и майка му, придали още пó голѣмо развитие на природнитѣ му дарби. Още въ първитѣ 12 години отъ живота си той проявилъ признацитѣ на онѣзи високи качества, които толкова го украсявали въ годинитѣ на младостьта и въ зрѣла възрасть, а именно: искренно и джлбоко, дори до смъртьта му, религиозно благочестие и прѣданность къмъ протестанското вѣроисповѣдание, най чиста нравственность, извънрѣдно добро и чувствително сърдце, благорасположение, ласкавость и любезность къмъ всички, особенно къмъ най ближнитѣ си роднини — баща, майка, братия и сестри, въспитатели, наставници, приятели и слуги, извънрѣдно кротъкъ нравъ, но сжщевременно и твърдъ характеръ, искренна откровенность, отсжтствие на потайность и недовѣрчивость, най послѣ необикновенна смѣлость, даже рискъ и прѣзрѣние къмъ опасностьта. Въ умственно отношение той билъ надаренъ съ най бляскави дарби, съ обширенъ, джлбокъ, свѣтълъ, вѣренъ и сериозенъ умъ, прѣкрасна память, пламенно въображение, извънрѣдна способность и склонность къмъ книжовното учение, къмъ язицитѣ, наукитѣ и искуствата. Най послѣ въ тѣлесно отношение той се отличавалъ съ прѣкрасно, здраво тѣлосложение, здрави и бодри сили и особенно съ лице и поглѣди, напълно изражавши всичката му прѣкрасна душа и умъ. Успѣхитѣ му въ въспитанието и образованието, подъ главното рјководство на баща му и майка му, и най близкото — на Акселя Оксеншерна, въ послѣдствие най добрия му приятель, и на учения наставникъ Иоанна Шитте, всѣкога и пó късно джлбоко уважаванъ отъ него, — били

наистина изумителни. Още въ 12 годишната си възрасть той свободно говорилъ, освѣнъ родния си, шведски языкъ, но още и 5 други: латински, датски, нѣмски, французски и италиянски, а по̀ късно се научилъ полски и русски. Къмъ четението и занимания та съ наукитѣ той ималъ толкова желание и даже страсть, колкото малко ги ималъ къмъ бездѣлието, забавленията, игритѣ, увеселенията, расходкитѣ, лова и др. т. »Още отъ дѣте« — казва историка на Швеция Фриксель (гл. по долу) — »той сѣдялъ до късно слѣдъ полунощь съ книгата въ ржцѣ. Любимитѣ му писатели били Ксенофонтъ, Сенека и особенно Хуго-Гроций, съвремененъ философъ и политикъ. Той обичалъ тъй сжщо историята и охотно, усьрдно се занимавалъ съ нея, като я наричалъ *наставница на живота*. Само къмъ една наука, доста почетна въ негово време — метафизиката той нѣмалъ особенна наклонность, може би по внушението на Иоанна Шитте и римскитѣ философи. У него се развила и дарбата на ораторъ и писатель: той сжщо толкова прѣкрасно говорилъ, колкото и пишалъ въ проза и стихове. Той билъ най добрия ораторъ въ Швеция, а много негови стихотворения, особенно съ религиозно съдържание, станали и си останали народни.« Къмъ всѣки родъ тѣлесни упражнения, бѣгание, прѣскачание прѣзъ прѣгради, владание на оржжието, ѣзда на конь и др. т. той ималъ голѣма способность и склонность, и въ тѣхъ показвалъ извънрѣдна пъргавина и смѣлость и между друго отлично ѣздилъ на конь. Съ една дума — природата извънрѣдно щедро го надарила съ всички тѣлесни, душевни и умствении дарби, и той въ всичкитѣ тѣзи отношения прѣдставлявалъ всѣко съвършенство, каквото само може да бжде достжпно за човѣка. Почти единственни недостатъци у него били: извънрѣдната распаленность и даже буйность на нрава и съединената съ нея прибързанность, която по нѣкога давала поводъ за неприятни случки. »Особенно въ време на ранната си младость« — казва Фриксель — »той често си позволявалъ остри думи, даже удари и бой, и трудно, даже невъзможно му било да укротява поривитѣ на буйностьта си. Но годинитѣ и опита и още по̀ вече собственния му трудъ го научили най послѣ на искуството да влада себѣ си. При това той лесно и скоро се помирявалъ, усьрдно и великодушно се трудилъ да заглади всѣка погрѣшка и никога не таилъ дълговременна ненависть и злоба.«

Слѣдъ всичко казано, лесно може да се разбере, какъ сж глѣдали и какви надѣжди сж възлагали на Густавъ-Адолфа, още въ дѣтинството му, и баща му, и цѣлия шведски народъ. Първия отъ тѣхъ, когото държавнитѣ чинове провъзгласили за краль вмѣсто лишения отъ тѣхъ отъ прѣстола (за фанатическата му прѣданность къмъ католицизма и ненавистьта му къмъ протестанството) Сигизмундъ, въ 1604 г., когато Густавъ-Адолфъ билъ на 10 годишна възрасть, — искалъ да остави слѣдъ себѣ си на Швеция такъвъ приемникъ, който би можалъ съ силната и твърдата си ржка да я запази отъ многото ѝ тогавашни врагове, на чело на които стояли Дания, Руссия и особенно Полша или, по̀ право да се каже, Сигизмундъ, заклѣтъ врагъ на Швеция и лично на Карла IX и послѣ на Густавъ-Адолфа. Като свидѣтелство за голѣмитѣ надѣжди, които Карлъ IX възлагалъ на Густавъ-Адолфа за въ бждѫще, може да послужи обстоятелството, че всѣкога когато е ставало дума за нѣкои обширни, важни планове отъ страна на Швеция, Карлъ IX казвалъ: »не се лаская отъ надѣждата да ги извърша,

но ето той (показвайки на Густавъ-Адолфа) ще ги испълни.« И шведския народъ напълно сподѣлялъ съ краля надѣждитѣ, които той възлагалъ на Густавъ-Адолфа и още отъ младитѣ години на послѣдния питаялъ къмъ него джлбока любовь и уважение. И послѣдствията доказали, че Густавъ-Адолфъ напълно оправдалъ първитѣ и билъ достоенъ за послѣднитѣ.

На 12 годишна възрасть Густавъ-Адолфъ вече постжпилъ на дѣйствителна служба, военна — въ армията, въ рѣда на долнитѣ чинове, и гражданска — като почналъ да взема участие въ работитѣ на управлението и въ засѣданията на държавния съвѣтъ. »За което — казва Фрикседь — »той не можалъ напълно и спокойно да довърши въспитанието и образованието си, но и слѣдъ туй въ свободното си време викалъ Иоанна Шитте́ и продължавалъ да се ползува отъ ржководството му.« А въ държавнитѣ работи, военни и граждански, най близъкъ наставникъ му билъ Аксель Оксеншерна, единъ отъ най добритѣ военни и държавни мжже въ Швеция.

Тъй изминали 5 години и въ 1611 г., когато Густавъ-Адолфъ билъ на 17 години, краля, баща му, го обявилъ пълнолѣтенъ и, въ откривштата се тогава война съ Дания, назначилъ го началникъ на единъ малъкъ отрядъ войска. Войната отъ самото начало взела незгоденъ за Швеция обратъ, тъй като датчанитѣ изведнъжъ прѣвзели крѣпостьта Калмаръ. Но Густавъ-Адолфъ, като отплувалъ съ отряда си, по море, къмъ островъ Еландъ (Oeland), покорилъ послѣдния и въ него замъка Борнхолмъ, а на врьщание отъ тамъ уловилъ едно писмо отъ датския комендантъ на малката крѣпость Христианополъ, въ което коменданта молилъ датския краль да му испрати подкрѣпление отъ 500 души конница. Густавъ-Адолфъ веднага се въсползувалъ отъ това, облѣкълъ 500 шведски кавалеристи въ датски мундири, повелъ ги лично къмъ Христианополъ, приближилъ се до него нощемъ, билъ пустнатъ да влѣзе — и завладялъ крѣпостьта.

Тѣзи били *първитѣ му и напълно сполучливи военни подвизи,* които явно показвали неговата съобразителность, прѣдприимчивость и рѣшителность.

Наскоро, въ сжщата година, Карлъ IX умрѣлъ, но прѣди още да умрѣ, на смъртния си одъръ, като получилъ едно важно извѣстие, казалъ: »работитѣ на този свѣтъ не се касаятъ вече до мене, азъ ги оставамъ« (показвайки на Густавъ-Адолфа) »въ по́ добри ржцѣ.« Забѣлѣжително е обаче, че въпрѣки всичкитѣ си надѣжди върху Густавъ-Адолфа, той прѣдвидливо назначилъ регенство отъ най опитнитѣ държавни мжже, което да управлява държавата до като Густавъ-Адолфъ достигне, исканата отъ законитѣ на Швеция, 24 годишна възрасть, за встжпване на прѣстола. Но нѣколко седмици слѣдъ смъртьта му, държавнитѣ чинове, по собствена инициатива, единодушно и едногласно рѣшили: прѣдъ видъ на извънрѣднитѣ, исключителни тогавашни обстоятелства и положение на Швеция, да отстжпятъ отъ основния законъ — и като прѣдали на Густавъ-Адолфа, който не билъ навършилъ още 17 години, пълната власть, провъзгласили го за краль. Цѣлия шведски народъ приелъ това съ пълно съчувствие и съгласие — и прѣзъ 21 годишното (1611—1632) благодѣтелно и славно царувание на Густавъ-Адолфа никога не измѣнилъ нито чувствата си, нито довѣрието си къмъ него.

Една отъ първитѣ работи на Густавъ-Адолфа било попълванието на нѣкои свободни, важни длъжности въ държавното управление. Аксель Оксеншерна, единъ отъ младшитѣ чле-

нове на държавния съвѣтъ, билъ *пър-вия*, върху когото падналъ достой-ния изборъ на Густавъ-Адолфа, като го назначилъ държавенъ канцлеръ на Швеция, завѣдующъ всичкитѣ вън-шни и вжтрѣшни работи на управле-нието. Оксеншерна напълно оправ-далъ този изборъ: той билъ единъ отъ най добритѣ генерали въ швед-ската армия и най добритѣ държав-ни мжже въ Швеция, и билъ всѣ-кога най добрия съвѣтникъ, помощ-никъ и вѣренъ приятель на Густавъ-Адолфа, дори до самата му смърть.

Слѣдъ туй на Густавъ-Адолфа прѣд-стояло да продължава войната едно-временно съ Дания, Полша и Руссия. Той много умно рѣшилъ да се рас-прави съ всѣка отъ тѣхъ отдѣлно, като почналъ отъ най близката, съ-сѣдна съ Швеция — Дания. Имайки прѣдъ видъ, че обсадата на Калмаръ би поискала твърдѣ много време, а между това надявайки се да си въз-върне тъзи крѣпость по другъ, пó ле-сенъ начинъ, той рѣшилъ да открий въ 1612-та година похода съ дивер-сия въ самата Дания и лично тръг-налъ съ главнитѣ сили за Схония, гдѣто Христианъ IV, датски краль, оставилъ единъ отрядъ войска подъ началството на люнебургския хер-цогъ Георги. Между това остготланд-ския херцогъ трѣбвало да прикрива Елфсборгъ противъ датската флота.

Вслѣдствие на този, самъ по себѣ си вече необикновенъ планъ на дѣй-ствия, Густавъ-Адолфъ обсадилъ Хел-сингборгъ, но — безуспѣшно: датча-нитѣ го нападнали внезапно и го принудили да отстжпи, при което той лично билъ изложенъ на голѣма опасность. Тъзи първа несполука, въ самото начало на военнитѣ дѣйствия, ни най малко не накърнила духа у Густавъ-Адолфа, а напротивъ още пó вече го распалила — и той прѣдпри-елъ друга една диверсия въ Норвегия. Обаче и тя била неуспѣшна. А между това датскитѣ войски, подъ главното началство на самия Христианъ IV, искали да вематъ Елфснабенъ и Йён-кёпингъ, погранична въ него време крѣпость, и слѣдъ туй безпрѣпят-ственно да нахлуятъ въ Швеция. Гу-ставъ-Адолфъ застаналъ при Йёнкё-пингъ, за да прикрие тъзи крѣпость, но билъ твърдѣ слабъ на сушата и особенно на морето срѣщу значител-нитѣ военни сили на Дания. Елфс-боргъ билъ взетъ отъ датчанитѣ и Христианъ, като искалъ да се въс-ползва отъ отсжтствието на Густавъ-Адолфа за да завладѣе Стокхолмъ, тръгналъ къмъ него и вече дошълъ до Ваксхолмъ, на 2 мили отъ Стокхолмъ. Но Густавъ-Адолфъ бързо тръгналъ къмъ послѣдния съ единъ малъкъ отрядъ войска, въоржжилъ въ него всички, способни да се сражаватъ граждани, тръгналъ съ тѣхъ къмъ Ваксхолмъ срѣщу Христиана и съ това спасилъ Стокхолмъ, а Христи-ана принудилъ да отстжпи. Недово-ленъ отъ тъзи несполука, Христианъ се съгласилъ на миръ. Густавъ-Адолфъ толкозъ съ пó голѣма готовность склонилъ на това, защото искалъ пó скоро да свърши незгодната за Шве-ция война съ прѣвъсходящата по сили Дания и слѣдъ туй да обърне всичкитѣ си усилия противъ Руссия, а послѣ противъ Полша. Вслѣдствие на това въ 1613 г. между Швеция и Дания билъ сключенъ въ Сиёрёдъ (Söröd) миръ, по който Христианъ възвърналъ на Швеция Елфсборгъ, Калмаръ и всичкитѣ си завоювания въ нея, а Густавъ-Адолфъ му за-платилъ за това 1 милионъ рейхста-лера *).

Слѣдъ това Густавъ-Адолфъ въ сж-щата 1613 г. искалъ да се обърне про-тивъ Руссия. Баща му, Карлъ IX, билъ завоювалъ Корелия, но, прѣдъ видъ на смутното въ Руссия време, не далъ

*) Около 4 милиона лева. Заб. пр.

положително съгласие на прѣдложението да встжпи на русския прѣстолъ по̀ младия братъ на Густавъ-Адолфа, Карлъ-Филиппъ. Но слѣдъ сключванието на мира съ Дания, Густавъ-Адолфъ поискалъ да поддържи прѣтенциитѣ на брата си за русския прѣстолъ и лично, съ армията си, да го вкара въ владѣние на послѣдния. Но тъкмо въ това време испъкнало едно обстоятелство въ живота на Густавъ-Адолфа, което макаръ и да можало временно да отслаби дѣятелностьта му, обаче послужило само да го научи да надвива на волята си. Именно къмъ това време се отнася страстната любовь на Густавъ-Адолфа, който билъ въ 19-та си година, къмъ младата и прѣкрасна графиня Емме Брахе, за която той искалъ да се ожени, но се покорилъ на волята на майка си, която макаръ и да благоволила къмъ графинята Брахе, но убѣдила сина си да се откаже отъ намѣрението си. Тъзи нравственна побѣда на Густавъ-Адолфа надъ себѣ си, при всичката му младость, служи като отличителна черта въ характеристиката му. Въ 1614 година той подновилъ намѣрението си рѣшително да дѣйствува противъ Руссия, но прѣди това мждро нарѣдилъ вжтрѣшнитѣ работи на Швеция, взелъ много важни мѣрки относително отбраната ѝ, сждопроизводството, корабоплаванието, търговията и пр.

Между това въ Руссия още въ 1613 г. билъ избранъ за царь Михаилъ Теодоровичъ Романовъ. Шведския генералъ Яковъ Де-Ла-Гарди, който началствувалъ шведскитѣ войски въ завоюванитѣ въ Руссия области, протестиралъ противъ този изборъ. А Густавъ-Адолфъ испратилъ брата си Карла-Филиппа съ една часть войска въ Виборгъ, въ Финляндия — и въ 1614 година между шведитѣ и руситѣ се почнали военни дѣйствия; съ Полша Густавъ-Адолфъ сключилъ примирие за 2 години.

Въ 1615 г. Густавъ-Адолфъ лично тръгналъ съ войскитѣ си отъ Финляндия за Ингерманландия (днешна Петербургска губерния), взелъ съ пристжпъ Ангдамъ, заелъ цѣлата тъзи областъ, доближилъ до Псковъ, но скоро отстжпилъ отъ него и, при посрѣдничеството на Англия, прѣдложилъ на Руссия миръ, но това прѣдложение било отхвърлено. Въ този походъ опитния и искусенъ въ военното дѣло Яковъ Де-Ла-Гарди, съ съвѣтитѣ и ржководството си, оказалъ на Густавъ-Адолфа, по собственното признание на послѣдния, голѣми услуги и билъ първия и извънрѣдно полезенъ, практически неговъ наставникъ по искуството за воденнието на войната. А Густавъ-Адолфъ, отъ своя страна, освѣнъ гдѣто прѣкрасно се въсползвалъ отъ наставленията му, но въ това време именно турилъ първитѣ и здрави основи на прѣвъсходната дисциплина въ шведската армия. За това укоритѣ на русскитѣ лѣтописци въ това време за насилия, грабежи и др. т. отъ страна на шведскитѣ войски, не заслужватъ вѣра. Шведскитѣ войски на Густавъ-Адолфа въ това отношение и въ туй време стояли несравнено по̀ горѣ отъ русскитѣ неустроени земски опълчения, прѣдвождани отъ горди, но необразовани велможи, които нѣмали ни най малко понятие за военната дисциплина и си допущали всѣкакъвъ родъ безрѣдици.

Между това славата на Густавъ-Адолфа взела вече да се разнася навсѣкждѣ въ Европа, и отъ Германия особенно почнали все по̀ вече и по̀ вече да се обрыщатъ къмъ него съ просби, ученитѣ — да бждтъ негови историографи, богословцитѣ — за посрѣдничеството му въ богословскитѣ прѣния между лютеранитѣ и калвини-

ститѣ, ландграфа Морицъ хессенъ-касселски — за присъединението му, на Густавъ-Адолфа, къмъ отбранителния, религиозно-политически сьюзъ на протестантитѣ въ Германия, и др. п. Но Густавъ-Адолфъ скромно отклонилъ всичкитѣ тѣзи просби и напълно се посветилъ на политическата и военната си дѣятелность въ него време. И той много мждро урѣдилъ отношенията си къмъ Дания, Полша и Руссия. Чрѣзъ посолството си при Християна IV той напълно се обезпечилъ отъ негова страна; противъ интригитѣ на Сигизмунда, врагъ на Швеция и лично неговъ, той взелъ всички необходими мѣрки, а противъ Руссия, съ която се почнали мирни прѣговори и наскоро било сключено примирие, той сжщо взелъ всички нужни мѣрки, или за по скоро сключване на згоденъ миръ, или за дѣятелно подновяване на войната. Съ тъзи цѣль той отишълъ въ 1616 г. въ Финляндия и прѣкаралъ въ нея почти цѣлата тъзи година заетъ съ грижи за благосъстоянието на тъзи страна, за облегчението на тѣжкитѣ ѝ военни повинности въ войната съ Руссия и др. т. А въ 1617 година мирнитѣ прѣговори съ Руссия били увѣнчани най послѣ съ сключване на миръ въ Столбовъ, по който Руссия заплатила на Швеция парична контрибуция и ѝ отстжпила часть отъ Новгородската областъ.

Като се освободилъ по такъвъ начинъ отъ войната съ Дания и Руссия, Густавъ-Адолфъ въ 1617 година билъ тържественно коронясанъ и при този случай се удостоилъ съ нови, напълно искренни свидѣтелства на любовь, уважение и довѣрие отъ шведскитѣ държавни чинове и народа. Слѣдъ това той употрѣбилъ всички срѣдства за примирение съ Сигизмунда, безъ да прѣнебрѣгва между това и мѣркитѣ за усилване на войскитѣ и флотата си въ случай на подновявание войната съ Полша. Но всичкитѣ му безкористни опитвания за примирение съ Сигизмунда останали безуспѣшни прѣдъ злобата и ненавистьта на този фанатикъ, слѣпо орждие на иезуититѣ. Обаче едно обстоятелство накарало самия него да иска продължение на примирието съ Швеция: трансилванския князь Бетлемъ-Габоръ, расърденъ отъ това, че Сигизмундъ испратилъ на императора Матея, въ време на войната му съ него, Бетлемъ-Габора, полски спомагателни войски, нахлулъ съ 40.000 души войски въ принадлѣжавшата тогава на Полша часть отъ Молдава (днесъ Бессарабия). Примирието между Швеция и Полша било продължено още на 2 години при посрѣдничеството на Християна IV, съ когото Густавъ-Адолфъ при този случай още пó вече затвърдилъ приятелскитѣ си отношения и си обезпечилъ неутралитетъ отъ негова страна, въ случай на подновявание войната съ Полша (1618).

Въ 1619 и 1620 г. г. Густавъ-Адолфъ извършилъ едно пжтешествие по западна Европа и се оженилъ за сестрата на бранденбургския курфюрстъ (отъ този бракъ въ 1626 г. се родила толкова извѣстната въ послѣдствие шведска кралица Християна). Но всичко това ни най малко не прѣкъснало грижитѣ и попеченията му за вжтрѣшнитѣ и вънщнитѣ работи на Швеция и намѣренията му по отношение на Сигизмунда и Полша.

Въ 1621 г. се свършвалъ срока на примирието съ тѣхъ и Густавъ-Адолфъ отново употрѣбилъ всички срѣдства за продължението му или за сключване на миръ. Но всичкитѣ му усилия били безуспѣшни и войната съ Полша, за която Швеция между друго била вече напълно готова — се подновила, съ пълно съ-

чувствие и одобрение отъ страна на шведскитѣ държавни чинове и народа.

Цѣльта на 1-ия походъ на Густавъ-Адолфа въ 1621 г. била завоюванието на Лифляндия, за обладанието на която Швеция имала прѣтенция отъ времето на сина на Густавъ-Ваза, шведския краль Ерихъ, и по този случай често водила война съ Полша. 24 000 шведски войски, по̀ голѣмата часть пѣхота, били прѣкарани по море съ флота въ устията на Двина, извадени на брѣга, атакували и взели Дюнамюндскитѣ шанцове и обсадили Рига. Обсадата ѝ не била лесна: крѣпостьта се намирала въ добро състояние и се отбранявала отъ силенъ и храбъръ гарнизонъ и отъ жителитѣ. Но, за щастие на Густавъ-Адолфа, Сигизмундъ не можалъ о̀време да испрати войска на помощь на Рига, тъй като тъкмо въ това време 300.000 турци нахлули въ Полша. А Густавъ-Адолфъ почналъ и водилъ обсадата най енергично, като заобиколилъ крѣпостьта съ контръ-валационна линия, задъ която шведската армия се расположила въ 4 неравни части. Три пѫти напразно той прѣдлагалъ на крѣпостьта да се прѣдаде и слѣдъ туй почналъ бомбардирането ѝ. Приближившитѣ се до Рига 10.000 полски войски, подъ началството на княза Христофора Радзивила, били отблъснати, двѣ прѣдни укрѣпления взети съ пристѫпъ, но два други пристѫпа били отбити. Тогава били заложени мини, всичко било приготвено за общъ пристѫпъ, на крѣпостьта билъ опрѣдѣленъ 6 часовъ срокъ за прѣдаване — и тя се прѣдала на 16 септемврий по износна капитулация, слѣдъ 4-седмична обсада и отбрана. Густавъ-Адолфъ се отнесълъ съ голѣмо великодушие къмъ жителитѣ на Рига и приелъ клѣтвата имъ за вѣрность, но изгонилъ иезуититѣ.

Отъ Рига той испратилъ въ Митава 2.000 души войски, и ги вкаралъ въ нея не като неприятель, но по необходимость, тъй като курляндския херцогъ отдавна вече билъ благорасположенъ и даже прѣданъ нему. Отъ тукъ Густавъ-Адолфъ искалъ да отиде въ Полша и съ силата на орѫжието да принуди Сигизмунда на миръ, но прѣди това отново влѣзълъ съ него въ мирни прѣговори. Сигизмундъ се отклонилъ отъ да склюочи миръ, но, по причина на войната съ турцитѣ и татаритѣ, съгласилъ се да продължи примирието до края на 1622 г., като оставилъ въ властьта на Густавъ-Адолфа заетата отъ него часть на Лифляндия. Слѣдъ това Густавъ-Адолфъ испразнилъ Курляндия и се върналъ въ Стокхолмъ.

Наскоро умрѣлъ братъ му Карлъ Филиппъ, смъртьта на когото била толкова по̀ скръбна за Густавъ-Адолфа, защото той нѣмалъ наслѣдници слѣдъ себѣ си и това още по̀ вече възбудило надѣждитѣ на Сигузмунда за завладяванието на шведския прѣстолъ. Поддържанъ отъ близкия си сродникъ, императора Фердинанда II, Сигизмундъ непрѣменно искалъ да завладѣе шведския прѣстолъ и за туй да прѣнесе войната въ Швеция, но, като нѣмалъ за това флота, отишълъ въ богатия и търговски Данцигъ, който можалъ да му достави такава. Густавъ-Адолфъ, като се научилъ за това, веднага заминалъ (въ края на юний 1622 г.) по море съ флота къмъ Данцигъ и поискалъ отъ този градъ рѣшителенъ отговоръ, ще бѫде ли той за или противъ него, Густавъ-Адолфа — и получилъ обѣщание, че той до края на примирието ще пази строгъ неутралитетъ, на което се съгласилъ и Сигизмундъ. Но Густавъ-Адолфъ поискалъ, щото Данцигъ да остане неутраленъ и въ случай на миръ, и въ случай на война. На това се съгласилъ и града

и Сигизмундъ, който самъ при това прѣдложилъ да се продължи примирието. Като се съгласилъ на туй, Густавъ-Адолфъ се върналъ въ Швеция.

Причинитѣ, по които Сигизмундъ постоянно се отклонявалъ отъ сключването на миръ и само се съгласявалъ за продължение на примирието, били слѣдующитѣ обстоятелства: Густавъ-Адолфъ, като протестански и при това твърдѣ усърденъ къмъ протестанството господарь, ималъ много привърженци между протестантитѣ въ Полша и въ Австрия. Послѣднитѣ съставлявали доста значителна масса на недоволни и отъ двѣтѣ правителства и силна противъ тѣхъ опозиция, особенно въ Полша. Твърдѣ естественно и понятно е, че Сигизмундъ, императора и испанския краль, като най ревностни католици и при това сродници помежду си, тѣсно се съединили отъ своя страна за съдружни дѣйствия противъ протестантитѣ въобще и особенно въ Полша и Австрия, и още пó вече противъ даровития и искусния Густавъ-Адолфъ, който се ползувалъ вече съ извънрѣдно уважение въ Швеция, Полша, Австрия, Германия и цѣла Европа. За това тѣ прѣдпочитали да видятъ на прѣстола на Швеция, вмѣсто него, Сигизмундъ — себѣ си, а Австрия и Испания — Сигизмунда, толкозъ пó вече, че считайки Густавъ-Адолфа похититель на шведския прѣстолъ и не признавайки го за шведски краль, не го наричали инъкъ, освѣнъ *узурпаторъ*. При това тѣ, и особенно императора, извънрѣдно много се бояли да не би Густавъ-Адолфъ, рано или късно, да застане на чело на германскитѣ протестанти и да измъкне оръжието си за тѣхъ. Върху тѣзи съображения и била основана всичката хитра и коварна политика на Сигизмунда, Испания, и особенно на австрийския дворъ, толкозъ пò вече, че тайнитѣ и дѣятелнитѣ имъ подстрѣкатели и ръководители били заклѣти врагове на протестантитѣ и особенно на Густавъ-Адолфа, па и въобще на спокойствието и мира на Европа — иезуититѣ, тъзи язва за нея и за цѣлия свѣтъ. Ето защо и дума не можало да става за единъ продължителенъ, траенъ и надѣженъ миръ между Сигизмунда и Густавъ-Адолфа, и това било добрѣ извѣстно на послѣдния. А ако той, въпрѣки това, постоянно се трудилъ да се примири съ Сигизмунда, то го правилъ само за туй, защото искалъ да убѣди цѣла Европа и цѣлия свѣтъ въ дѣйствителното безкористие на дѣйствията си, искани само отъ благото на Швеция, но чузди на всѣкакви честолюбиви цѣли.

Но ако той не билъ въ състояние да убѣди въ това заклѣтитѣ си врагове, то съвсѣмъ противното трѣбва да се каже за шведскитѣ държавни чинове и народа. Тѣхната любовь, уважение и довѣрие къмъ Густавъ-Адолфа били толкова безгранични, а увѣренностьта имъ въ чистотата на побужденията и стрѣмленията му, единственно за благото на Швеция, толкова силна и непоколибима, и вслѣдствие на това взаимното съгласие помежду имъ толкова пълно и съвършенно, че наистина показватъ рѣдъкъ примѣръ въ историята и — силна противуположность въ отношенията между господаритѣ на Испания и особенно на Полша и Австрия и на поданницитѣ имъ, които съвсѣмъ не показвали такова единодушие и съгласие. Твърдѣ понятно е, какво голѣмо прѣвъсходство въ това отношение имала малката, сравнително съ тѣхъ, Швеция, и какво значително влияние би трѣбвало това да има и дѣйствително имало въ всичкитѣ дѣйствия на Швеция, съ Густавъ-Адолфа на чело, и противъ Дания, и противъ Руссия, и особен-

но противъ Полша и впослѣдствие противъ императора и католицитѣ въ Германия.

Още отъ встжпването си на прѣстола, Густавъ-Адолфъ никога и нищо важно не прѣдприемалъ, безъ да се посъвѣтва съ държавнитѣ чинове на Швеция и безъ да имъ изложи, съ пълна откровенность и довѣрие къмъ тѣхъ, всичкитѣ си побуждения, стрѣмления, намѣрения, прѣдположения и държавни законодателни мѣрки. И никога вѣрнитѣ и прѣданни нему държавни чинове не злоупотрѣбявали съ довѣрието му къмъ тѣхъ, никога не отхвърляли неговитѣ прѣдположения и не му отказвали въ нищо, каквото той и да би поискалъ. Тъй било и прѣдъ войната съ Дания, Руссия и Полша, сжщо тъй било и въ 1625 г. Въ това именно време, по инициативата и прѣдложението на Густавъ-Адолфа и съ пълното одобрение и съгласие на държавнитѣ чинове, било турено начало на онъзи прѣвъсходна система на военното устройство на Швеция и армията ѝ, която е изложена пó долу (въ глава II) и вслѣдствие на която дѣйствующата или полска армия имало да бжде доведена до численната сила 80.000 души войска и освѣнъ това била учрѣдена резервна армия (мѣстно земско опълчение или милиция), която, въ случай на излизание на първата отъ Швеция, трѣбвало да я замѣсти въ послѣднята.

Когато тѣзи важни мѣрки били приведени въ испълнение, а всичкитѣ надѣжди за примирение съ Сигизмунда изчезнали съвършенно, Густавъ-Адолфъ въ юний 1624 г. отплувалъ съ 20.000 души войски отъ Швеция, по море на флота отъ 76 кораба, къмъ устията на Двина. Като пристигналъ тамъ въ началото на юлий, той веднага атакувалъ и прѣвзелъ Кокенгузенъ и всички останали, не заети още съ полски войски, пунктове въ Лифляндия и съ това довършилъ завоюванието ѝ. Опитванието на единъ полски полковникъ съ 2000 души войска да завладѣе Рига чрѣзъ внезапно нападение и помощьта на съмишленницитѣ си въ Рига — нѣмало успѣхъ: полковника и отряда му били разбити и истрѣбени. Литовския маршалъ Станиславъ Сапѣга, който се приближилъ до Рига съ 2000 души конница, 1000 души пѣхота и артиллерия, билъ разбитъ и загубилъ всичкитѣ си топове. Слѣдъ това Густавъ-Адолфъ, като съсрѣдоточилъ при Рига всичкитѣ си войски, влѣзълъ въ Курляндия и заелъ Митава и Баускъ. Левъ Сапѣга (баща на Станислава) тръгналъ съ 2.600 души конница и 1.300 души пѣхота въ помощь на Баускъ, а Густавъ-Адолфъ — срѣшу него, съ цѣль да влѣзе въ рѣшителенъ бой, въ който всичката си надѣжда възлагалъ на отличната си пѣхота, а Сапѣга—на своята, пó силна на брой и пó добра по конетѣ и ѣздачитѣ си, конница (главенъ родъ войска у полящитѣ). На 7 януарий 1625 година Густавъ-Адолфъ срѣщналъ Сапѣга при Валхофъ въ Курляндия — и го разбилъ съвършенно: поляцитѣ загубили 1.600 души убити и много взети въ плѣнъ, всичката си артиллерия, обозитѣ и много знамена; — а шведитѣ понесли незначителна загуба. Сапѣга избѣгалъ въ Литва, прѣслѣдванъ отъ Густавъ-Адолфа, който при това прѣвзелъ съ приступъ Бирзенъ и още единъ отъ силно-укрѣпенитѣ пунктове въ властьта на поляцитѣ.

Слѣдъ такива рѣшителни успѣхи, Густавъ-Адолфъ отново се опиталъ да сключи миръ и съ тъзи цѣль испратилъ въ Варшава пратенници, въ числото на които влизали тъй сжщо Оксенщерна, Хорнъ (братъ на генерала) и Салвиусъ (въ послѣдствие канцлеръ на кралица Хрис-

тина). Но послѣднитѣ двама били взети въ плѣнъ и само по настояването на Оксеншерна освободени. Слѣдъ това не оставало вече никаква надѣжда за сключване на миръ — и Густавъ-Адолфъ поискалъ и взелъ за това голѣма парична контрибуция отъ Литва. Слѣдъ туй, като обезпечилъ здравото заемание на Лифляндия и всичкитѣ взети пунктове, Густавъ-Адолфъ лично се върналъ въ Стокхолмъ (въ края на зимата 1625 г.).

Въ това време трансилванския князъ Бетлемъ-Габоръ, избранъ за краль на Унгария, се оженилъ за принцеса Екатерина бранденбургска, сестра на съпругата на Густавъ-Адолфа — обстоятелство твърдѣ благоприятно за намѣренията и надѣждитѣ на послѣдния, но безъ да ги оправдае по причина на смъртьта на Бетлемъ-Габора въ 1629 г.

Прѣзъ пролѣтьта 1626 г. Густавъ-Адолфъ отплувалъ отъ Стокхолмъ вече съ 26.000 души войски, на флота отъ 150 кораба и право къмъ брѣговетѣ на Пруссия (днесъ провинциитѣ на източна Пруссия). Като излѣзълъ на тѣхъ, той веднага взелъ малката крѣпость Пиллау и прѣзъ Фришхафъ влѣзълъ въ ермеландското епископство. Тъй като бранденбургския курфюрстъ, по тогавашнитѣ си отношения къмъ Полша, не се съгласилъ на неутралитетъ, а за Густавъ-Адолфа било необходимо да стжпи твърдо въ Пруссия, то той подбудилъ земскитѣ чинове да се съгласятъ най послѣ на неутралитетъ. Слѣдъ това градоветѣ Бранденбургъ и Фрауенбургъ се прѣдали на шведитѣ при настжпванието имъ напрѣдъ, и Густавъ-Адолфъ и отъ тѣхъ, както по̀ напрѣдъ отъ всички други градове, испждилъ иезуититѣ. Слѣдъ това се прѣдалъ и Елбингъ, който най напрѣдъ искалъ да се съпротивлява, а сжщо Мариенбургъ и всички градове на западна Пруссия, освѣнъ Диршау, който ималъ достатъченъ гарнизонъ, и Данцигъ, който неиспълнилъ по̀ напрѣшното си обѣщание и отхвърлилъ неутралитета. Вслѣдствие на това Густавъ-Адолфъ лично произвелъ рекогносцировка на Данцигъ и на малката крѣпость Вейхселмюнде, при което взелъ въ Гребинъ 282 души отъ градскитѣ войски въ плѣнъ. Слѣдъ това той расположилъ армията си на лагеръ въ низменната часть на долината на Висла или въ тъй нарчичания Вердеръ (die Niederurg oder der Werder) и взелъ да събира тукъ всичкитѣ навербувани въ завоюванитѣ области и въ Германия войски. Слѣдъ това той прѣминалъ въ Лиссау, по мостъ на кораби, прѣзъ Висла, взелъ съ пристжпъ Диршау и Меве, и искалъ да завладѣе Данцигъ, да си създаде отъ него твърдъ опоренъ и полезенъ стоваренъ пунктъ въ западна Пруссия, като съ това нанесе сжщевременно силенъ ударъ на търговията на Полша. Но тъкмо въ туй време на театра на войната — при Грауденцъ — се явилъ най послѣ самъ Сигизмундъ съ 30.000 души войски. За това, прѣди още да прѣвземе Данцигъ, за Густавъ-Адолфа било необходимо да се избави отъ Сигизмунда и армията му и слѣдователно да отиде противъ тѣхъ, при всичко, че шведската армия, независимо отъ полученитѣ подкрѣпления, все пакъ била съ 1000 души по̀ слаба отъ полската, прѣдвождана отъ опитния въ военното дѣло Сигизмундъ и подъ неговото главно началство — отъ военолюбивия му синъ, Владиславъ (нѣкогажъ нарѣченъ русски царь).

Поляцитѣ дошли до Мариенбургъ, но, слѣдъ нѣколко неважни сблъсквания съ шведитѣ, отстжпили обратно, прѣминали при Нейенбургъ прѣзъ Висла и обсадили Меве, шведския комендантъ на който, въпрѣки слабость-

та на гарнизона си, рѣшилъ да се отбранява до крайность. Густавъ-Адолфъ, като прѣдвидѣлъ, че коменданта не ще да бжде въ състояние да испълни това, ако не бжде снабденъ съ бойни запаси и храни, рѣшилъ лично, съ 3000 души пѣхота и 300 души конница, да вкара въ Меве единъ голѣмъ транспортъ. Поляцитѣ, които открили движението на шведитѣ, на разсъмвание имъ прѣградили пжтя съ легки (конни) войски и нѣколко топа. Густавъ-Адолфъ, както изглѣжда, не счелъ за благоразумно да отблъсне тъзи войски или и да атакува полската армия въ позицията ѝ, но прѣдпочелъ да даде на прѣдприятието си видъ на голѣма рекогносцировка и подъ нейно прикритие да вкара въ Меве транспорта и подкрѣплението. Опита му, колкото и да билъ труденъ, ималъ пъленъ успѣхъ. Като възложилъ на графа Турна (който довелъ на шведската армия подкрѣпления отъ Германия) да занимава и удържа поляцитѣ съ часть отъ шведската армия, самъ Густавъ-Адолфъ, между това, като прикрилъ транспорта съ конница, тръгналъ отстрана къмъ Меве. Поляцитѣ, като обърнали всичкото си внимание на Турна и прѣдполагайки вѣроятно, че шведската армия иска да ги отвлѣче отъ Меве, не мръднали отъ мѣстото си и даже не подкрѣпили легкитѣ си войски, които се сражавали съ Турна. Послѣдния, слѣдъ 1-часовъ бой съ тѣхъ, опасавайки се да не бжде отрѣзанъ отъ Густавъ-Адолфа, билъ принуденъ малко да отстжпи, обаче успѣлъ да отблъсне неподдържаннитѣ отъ поляцитѣ легки тѣхни войски. А между това Густавъ-Адолфъ, ползвайки се отъ необяснимото бездѣйствие на полската армия, благополучно вкаралъ транспорта въ Меве и слѣдъ това прикрилъ съ конницата отстжплението на Турна, като понесълъ само незначителна загуба, тогазъ когато поляцитѣ загубили до 500 души. По такъвъ начинъ Густавъ-Адолфъ напълно успялъ да измами поляцитѣ и съ пъленъ успѣхъ да испълни трудната задача да вкара въ Меве транспорта прѣдъ очитѣ на цѣлата полска армия. За това този неговъ подвигъ може да бжде туренъ въ числото на най забѣлѣжителнитѣ дѣйствия отъ подобенъ родъ и заслужва пълно внимание и похвала. Слѣдствие отъ него било — снеманието отъ поляцитѣ обсадата и̂ли по̂ скоро блокадата на Меве, а за Густавъ-Адолфа още и това, че той въ тъзи срѣща (въ която лично участвувалъ въ ржчния бой, билъ изложенъ на опасность и даже два пжти взетъ въ плѣнъ, но избавенъ отъ своитѣ) ималъ случай да види отличнитѣ дѣйствия на войскитѣ си и началницитѣ имъ и, заедно съ това, да се запознае съ характера и начина на дѣйствията на полскитѣ войски и прѣдводителитѣ имъ, които, освѣнъ една храбрость, не проявили ни най малко искуство. За това, тъзи първа, доста важна срѣща съ поляцитѣ го убѣдила, че тѣ били безопасни за него противници.

На другия день слѣдъ тъзи срѣща, той влѣзълъ въ Меве. Сигизмундъ показалъ, че билъ расположенъ да влѣзе въ прѣговори, но прѣдявилъ такива високомѣрни условия, че отъ това, разбира се, нищо не излѣзло. Густавъ-Адолфъ расположилъ армията си на зимни квартири, а той се върналъ въ Стокхолмъ. Тукъ исканията на Сигизмунда възбудили общо и най силно негодувание, а всичкитѣ прѣдложения на Густавъ-Адолфа били съ въсторгъ приети отъ държавнитѣ чинове, които по собствена инициатива обявили малолѣтната дъщеря на Густавъ-Адолфа Христина за наслѣдница на прѣстола и изявили пълната си готовность да жертвуватъ всичко за поддържанието на Густавъ-Адолфа.

Въ 1627 г. Сигизмундъ повѣрилъ главното началство надъ полската армия на коронния хетманъ Конецполски и му заповѣдалъ да отиде на помощь на блокирания отъ шведитѣ Данцигъ. За главни упорни пунктове на блокадата служили укрѣпенитѣ градове Пиллау, Диршау, Меве и Путцигъ. Конецполски рѣшилъ да вземе [illegible], като най слабъ — и сполучилъ въ това. Гарнизона на Путцигъ, по недостатъкъ на запаси, билъ принуденъ да прѣдаде града по капитулация [illegible] пехотъ. Съ [illegible] съобщенията [illegible] съ Германия. Слѣдъ това [illegible]

[illegible]

ване на костьта. Тъзи рана, накаръ и неопасна, причинила обаче временно спиране въ распорѣжданията, отъ което поляцитѣ и се въсползвали за да съберѫтъ войскитѣ си. Още на зараньта въ сѫщия день, 11 августъ 1627 г., въ време на една рекогносцировка на конь, Густавъ-Адолфъ насмалко щелъ да бѫде взетъ въ плѣнъ отъ внезапно нападналитѣ на него полски конници, а нѣколко седмици прѣди това, въ една кавалерийска срѣща, насмалко щелъ да бѫде заклань отъ единъ полски конникъ. Всичко това накарало Аксели Оксеншерна, ползующъ се отъ близкитѣ си приятелски отношения съ Густава-Адолфа, убѣдително да го моли да не излага на опасность, като простъ войникъ, тъй често и явно [illegible]

[illegible]

когато отново билъ — и този пжть тѣжко и опасно — раненъ съ крушумъ отъ пушка въ дѣсното рамо отпрѣдъ, близо до шията. Това произвело скръбно впечатление на шведскитѣ войски — прѣслѣдването на неприятеля се спрѣло и двѣтѣ страни отстжпили въ лагеритѣ си.

Раната на Густавъ-Адолфа имала опасенъ видъ и лейбъ-медика му, който я прѣвързвалъ, не можалъ да се въздържи, отъ да каже, че »той се опасавалъ именно отъ такова едно нещастие, тъй като негово величество краля твърдѣ много вече се излага на опасность«, на което Густавъ-Адолфъ спокойно му отговорилъ съ латинската поговорка: »ne sutor ultra crepidam« (не се труди пó вече отъ силитѣ си). Крушума влѣзълъ много джлбоко, тъй че не можалъ да се извади, и Густавъ-Адолфъ билъ принуденъ цѣли 3 мѣсеца да пази стаята — крайно незгодна загуба на време, която обаче за щастие не повлѣкла слѣдъ себѣ си никакви, освѣнъ казаното, лоши послѣдствия.

Най напрѣдъ Густавъ-Адолфъ считалъ раната си смъртоносна, но по джлбоко-религиознитѣ си чувства, съ истинска християнска твърдость и упование на Бога, билъ готовъ да умрѣ и, въ отговоръ на трогателнитѣ изражения на искренно съчувствие отъ Акселя Оксеншерна и другитѣ най близки до него лица, казалъ имъ слѣдующитѣ забѣлѣжителни думи: „*Богъ ми е далъ сана и на мене лѫжи дълга да не го прѣнебрѣгвамъ, нито отъ страхъ, нито отъ лѣность, и какво би могло да бѫде пó славно за мене, ако азъ умрѫ за защита на славата Божия и благото на моитѣ поданници?*“ Тѣзи думи сж излѣзли отъ джлбочината на душата на този великъ человѣкъ и сж запазени за потомството като святиня, тъй като тѣ вѣрно изобразяватъ характера му, и пó-късно смъртьта му доказала, че той до послѣдня въздишка останалъ вѣренъ на тѣзи високи чувства.

Когато той съвсѣмъ оздравялъ, отново завладялъ града Путцигъ, и съ това пакъ съвършенно отрѣзалъ Данцигъ отъ материка, тогазъ когато вице-адмирала Шернскиолдъ съ една ескадра блокиралъ пристанището. Данцигъ стъкмилъ и испратилъ противъ шведската ескадра една своя такъва, подъ началството на датския морски офицеръ Дикманъ. Послѣдния атакувалъ Шернскиолда на 28 ноемврий 1627 г. и принудилъ шведската ескадра на бѣгство. Шернскиолдъ билъ заобиколенъ на кораба си и пръсналъ послѣдния на въздуха, а Дикманъ билъ убитъ въ боя и съ него загинали отъ 400 до 500 най добри данцигски матроси; а единственъ трофей на Данцигъ билъ единъ, съвсѣмъ разбитъ шведски корабъ.

Този случай билъ крайно неприятенъ за Густавъ-Адолфа и го накаралъ да вземе мѣрки за изваждането противъ Данцигъ силна флота, а между това колкото може пó вече да се стѣсни града по сухо и да се отнеме отъ неприятеля града Вормдитъ. Послѣдното прѣдприятие той взелъ лично на себѣ си, при всичко, че още не билъ напълно оздравялъ, и прѣвзелъ Вормдитъ съ пристжпъ. Въ сжщото време града Гутщадъ се прѣдалъ на полковника Тотта. Слѣдъ това въ началото на декемврий Густавъ-Адолфъ лично отишълъ въ Стокхолмъ.

И тъй похода въ тъзи година трѣбвало да се счита за несполучливъ, тъй като 1° по причина на продължителнитѣ противни вѣтрове, Густавъ-Адолфъ не можалъ да отплува отъ Швеция и да открие похода, освѣнъ твърдѣ късно (въ края на юний и началото на юлий), — 2° наскоро слѣдъ това той билъ тѣжко ра-

ненъ и цѣли 3 мѣсеца не можалъ, по тъзи причина, да продължава както трѣбва военнитѣ дѣйствия, — и 3° може би и за това, че той искалъ пó напрѣдъ да вземе Данцигъ съ обсада, която изисквала твърдѣ много приготовления, трудъ и време, а слѣдъ туй вече да истика полската армия. Колкото и трудно да било това, по относителната слабость на шведската армия и по всички други причини, но особенно щастие за Густавъ-Адолфъ било, че Сигизмундъ и Конецполски никакъ не се възползвали отъ положението и бездѣйствието му и сами стояли въ необяснимо и неизвинително бездѣйствие, макаръ за Сигизмунда да било невъзможно да допусне, щото шведитѣ, прѣдъ очитѣ на армията му, да му отнематъ такъвъ единъ важенъ за него градъ, като Данцигъ. Ако Конецполски, вмѣсто да бездѣйствува, дѣйствуваше по най рѣшителенъ начинъ, то лесно би можалъ, едновременно съ гарнизона на Данцигъ, да тури шведската армия между два огъня, да ѝ нанесе рѣшително поражение и да я принуди на крайно опасно за нея отстѫпление. Но Конецполски нищо подобно не направилъ и до края на годината стоялъ въ пълно и съвършенно бездѣйствие, както прѣдполагатъ, не отъ недостатъкъ на мѫжество и храбрость, но отъ небрѣжность, нерадѣние и неспособность.

На пролѣть въ слѣдующата 1628 г. Густавъ-Адолфъ отплувалъ отъ Швеция съ 30 военни кораба и излѣзълъ вѣроятно около Путцигъ, като атакувалъ въ устията на Висла 7 данцигски кораба и отъ тѣхъ взелъ 4 и потопилъ 1, а останалитѣ 2, силно поврѣдени, се спасили подъ защитата на Вейхселмюнде. Обаче присѫтствието на шведската флота не прѣпятствувала на много полски кораби да се промъкватъ между тѣхъ и да снабдяватъ Данцигъ съ храна. Между това шведската армия била събрана въ миналогодишния ѝ лагеръ при Диршау. Като дошълъ при нея, Густавъ-Адолфъ съ 7000 души отборни войски съвсѣмъ неочаквано за неприятеля прѣминалъ по единъ лѣтящъ мостъ на малкий Вердеръ и го заелъ, на близко растояние отъ Данцигъ. При този случай и послѣ въ този походъ той повторно употрѣбилъ въ дѣйствие легкитѣ кожани топове, за пръвъ пѫть употрѣбени отъ него въ 1627 г. подъ Вормдитъ и изобретени, както прѣдполагатъ, отъ полковника Вурмбранда, който прѣминалъ отъ императорската служба и армия въ шведската.

Въ това време Конецполски намислилъ, не да атакува шведската армия, а само да направи диверсия. Той атакувалъ и взелъ Меве и послѣ Путцигъ, а послѣ взелъ все пó вече и пó вече да се приближава къмъ Данцигъ, за да го деблокира. Густавъ-Адолфъ испратилъ, за наблюдение и разузнавание, полковника Тотта съ единъ отрядъ конница. Тоттъ испадналъ при селението Гребинъ въ засада, билъ заобиколенъ отъ тройно пó голѣми сили на поляцитѣ, но съ отчаяна храбрость си пробилъ пѫть и даже взелъ нѣколко плѣнници и 4 щандарта. Конецполски, вмѣсто да побърза да атакува, бавилъ се, а Густавъ-Адолфъ, напротивъ, като оставилъ една часть отъ войскитѣ срѣщу Данцигъ, съ всички останали безъ ни най малко бавение тръгналъ срѣщу полската армия и, съвсѣмъ неочаквано за нея, атакувалъ я (близо до Данцигъ, но гдѣ именно — неизвѣстно), нанесълъ ѝ една загуба отъ 3000 души и взелъ 14 щандарта и 4 топа. Самъ Конецполски билъ тѣжко раненъ, а армията му принудена да бѣга нагорѣ по Висла. Слѣдъ това Густавъ-Адолфъ стѣснилъ Данцигъ по сухо и по море и скоро навѣрно би го

принудилъ да се прѣдаде отъ гладъ, ако въ туй време, като че ли нарочно, водата на Висла вслѣдствие на пролѣтното пълноводие не бѣ се повдигнала извънрѣдно високо, не бѣ заляла цѣлата низменность (Niederung), на която е расположенъ Данцигъ, и съ това не бѣ принудила шведскитѣ войски да отстжпятъ и почти съвсѣмъ да снематъ блокадата. Въ сжщото време самъ Сигизмундъ пристигналъ съ подкрѣпления и се съединилъ съ Конецполски. Нидерландскитѣ съединени щати се трудили да примирятъ Сигизмунда съ Густавъ-Адолфа, но напраздно: Сигизмундъ, въ съгласие съ императора, Испания и католическата партия, упорито се стрѣмилъ къмъ общата и своята политическа цѣль, както за това вече се каза пó горѣ, толкозъ пó вече, че императора въ това време (1628 г.) тържествувалъ на всѣкждѣ въ Германия. Сигизмундъ искалъ не само да истика Густавъ-Адолфа отъ Полша и да си възвърне всичкитѣ му завоювания въ нея, особенно Лифляндия, но и да прѣнесе войната въ самата Швеция и да завоюва нея и прѣстола ѝ.

Въ това време протестантитѣ въ Германия очаквали помощь само отъ Густавъ-Адолфа или отъ Християна IV и като намѣрили условията за сѫдѣйствието на послѣдния пó умѣрени, нему и дали прѣдпочтение. А Густавъ-Адолфъ, на извѣстието за това отъ Карлъ I, английски краль, отговорилъ, не безъ ирония, че »пó приятно би му било, ако съюзницитѣ бѣха избрали за такова важно прѣдприятие малко пó искусенъ прѣдводитель, и че той му желае най щастливъ успѣхъ.« Това било съвсѣмъ право, тъй като Християнъ IV никакь не билъ способенъ да прѣдводителствува протестантитѣ. Въ всѣки случай, положението на Густавъ-Адолфа и на Швеция въ това време било такова, че не допущало и мисъль за възможностьта да участвуватъ тѣ въ войната въ Германия, особенно за туй, защото, Сигизмундъ никакъ не искалъ да се помирява, а да води двѣ голѣми войни едновременно Швеция не била въ състояние.

Но когато наскоро Християнъ IV билъ истиканъ отъ Тилли въ самата Холщиния, а послѣ отъ Валленщайна въ Ютландия и на островетѣ на Дания, тогава протестантскитѣ владѣтели на германия се обърнали вече направо къмъ Густавъ-Адолфа съ молба за помощь. Но и тогава Густавъ-Адолфъ отблъсналъ това отъ себѣ си, както по пóнапрѣшната причина—войната съ Полша, тъй и за това, защото императора, Испания, Сигизмундъ и Валленщайнъ вече кроели да завладѣятъ Балтийско и Нѣмско морета и, като привлѣкжтъ въ съюзъ съ тѣхъ Християна IV, отъ всички страни да нападнатъ Швеция. За това именно Валленщайнъ и блокиралъ Щралзундъ, като пунктъ, отъ който най удобно можало да се прѣмине по море било въ Швеция, било въ Дания. Това се случило въ сжщото време, когато и Густавъ-Адолфъ блокиралъ Данцигъ. Но на 24 юлий сжщата 1628 г. Валленщайнъ, по заповѣдь на императора, билъ принуденъ да снеме блокадата на Щралзундъ, която му струвала една загуба на пóвече отъ 12.000 души войска, вслѣдствие на упоритата и храбра отбрана на шведския комендантъ Лесли и на шведския гарнизонъ, които смѣнили датския комендантъ и гарнизонъ, по просбата на жителитѣ на Щралзундъ и съ съгласието на Густавъ-Адолфа и Християна IV. По такъвъ начинъ самитѣ обстоятелства турили Густавъ-Адолфа въ обладанието на извънрѣдно важния за него пунктъ на германскитѣ брѣгове на Балтийско море, и той взелъ

рѣшителни мѣрки за запазванието му въ своя власть, като сключилъ съ него взаименъ настжпателно-отбранителенъ договоръ за време не по̀ малко отъ 20 години.

Слѣдъ това, когато Густавъ-Адолфъ билъ принуденъ отъ разливанието на Висла да снеме блокадата на Данцигъ, той искалъ, като остави гарнизони въ главнитѣ пунктове на полска Пруссия, да прѣнесе главнитѣ военни дѣйствия въ Литва. Но поляцитѣ и политичскитѣ обстоятелства му въспрѣпятствували на това. Бранденбургия, заедно съ Нидерландскитѣ щати, влѣзла въ прѣговори за миръ въ Германия, между друго вѣроятно и за това, щото да отстрани шведскитѣ войски отъ Пруссия. Императора, напротивъ желаялъ продължение на войната на сѣверъ, обаче не помагалъ на Сигизмунда достатъчно съ пари, вижда се по причина, че давалъ малко значение на военнитѣ дѣйствия на Густавъ-Адолфа и шведитѣ, сжщо както и Валленщайнъ, който въ туй време съ прѣзрение се произнасялъ за »*снѣжния краль*« (Schnee-König), т. е. за Густавъ-Адолфа, и се хвалилъ, че лесно и скоро ще се расправи съ него и ще го *пропѫди*. А Сигизмундъ много би желалъ и дълго още би можалъ да занимава и задържа Густавъ-Адолфа и да обрьща въ нула прѣдприятията му, стига само императора по̀ дѣятелно да му помагалъ, на Сигизмунда, съ пари, тъй като неговитѣ собственни срѣдства все по̀ вече и по̀ вече се истощавали. Всички тѣзи политически обстоятелства имали голѣмо влияние върху военнитѣ дѣйствия въ Полша и за това неоходимо е да се иматъ тѣ прѣдъ видъ.

Слѣдъ снеманието блокадата на Данцигъ, Густавъ-Адолфъ получилъ подкрѣпления за армията си (2.000 души конница и голѣмо число пѣхота), доведени нему изъ Германия отъ Рейнграфа Оттона Лудвига, но не можалъ да принуди полската армия да влѣзе въ едно голѣмо сражение. Конецполски се ограничилъ съ водение на малка война, и двѣтѣ армии водили такава съ еднакъвъ успѣхъ. Шведитѣ взели Нейенбургъ, Щрасбургъ и Швецъ, а шведскитѣ генерали Баудиссинъ и Врангелъ извършили, първия единъ смѣлъ и сполучливъ набѣгъ до самата Варшава, а втория — сжщо такава експедиция отъ Елбингъ, за събирание на храни. Поляцитѣ, отъ своя страна, издържали нѣколко частни успѣхи въ отдѣлни сблъсквания и еднъжъ даже извършили внезапно нападение на шведската армия. Но всички тѣзи дѣйствия и отъ двѣтѣ страни нѣмали рѣшително значение въ отношение къмъ главната цѣль на войната, и въ тъзи послѣднята произлѣзло единъ видъ временно бездѣйствие, прѣимуществено по политически причини. Именно Валленщайнъ, като снелъ блокадата на Щралзундъ, влѣзълъ въ тайни прѣговори съ Християна IV, съ намѣрение да го привлѣче на своя страна и съ това да го отдѣли отъ съюза съ Густавъ-Адолфа и съ нѣкои протестантски владѣтели въ сѣверна и срѣдня Германия. Християнъ IV, за лична своя полза, склонилъ на това и въ началото на 1629 година въ Любекъ се открилъ конгрессъ отъ пълномощници на двѣтѣ страни и наскоро билъ сключенъ миръ, съ исключвание отъ него Густавъ-Адолфа и пфалцския курфюрстъ Фридрихъ. Густавъ-Адолфъ испратилъ на конгресса и свои пълномощници, но Валленщайнъ гордо и съ прѣзрѣние отхвърлилъ тѣхното участие, не ги допусналъ на конгресса и даже ги оскърбилъ. Густавъ-Адолфъ се оплакалъ за това, но нито императора, нито Валленщайнъ не обьрнали на него ни най малко внимание и, заедно съ издаванието слѣдъ това на рес-

титуционния едиктъ, едновременно оскърбили Густавъ-Адолфа и Швеция, до крайность раздразнили протестантитѣ въ Германия и слѣдователно сами тѣ ги сближили по между имъ и си създали опасни врагове. Даже католическитѣ владѣтели въ Германия се стрѣснали и баварския курфюрстъ вече влѣзълъ въ прѣговори съ Франция. Протестанскитѣ владѣтели и свободнитѣ градове въ Германия отново, за четвърти пжть, се обърнали за помощь къмъ Густавъ-Адолфа и даже Франция рѣшила най послѣ да сключи таенъ договоръ съ него. Всичко това, взето заедно, турило Густавъ-Адолфа, противъ желанието и волята му, въ такова положение, въ което той билъ принуденъ да застане на чело на съюза на протестантитѣ въ Германия противъ императора. Защитата на протестантското вѣроизповѣдание, честьта и ползата на Швеция, единодушната покана на протестантска Германия и, най послѣ, прѣдложенията на самата Франция не му позволявали вече, този пжть, да се отклонява, но изисквали да се съгласи. Едничкото прѣпятствие — войната съ Полша — било отстранено отъ Франция: кардинала Ришелиё заповѣдалъ на французкия посланникъ въ Копенхагенъ, баронъ Шарнасé, да отиде въ полска Пруссия и настоятелно да се потруди за сключване на траенъ миръ или поне продължително примирие между Густавъ-Адолфа и Сигизмунда.

Въ началото на 1629 г. въ Пруссия, въ отсжтствието на Густавъ-Адолфа, който се намиралъ въ Стокхолмъ, военнитѣ дѣйствия били открити отъ страна на шведитѣ съ туй, че генералъ Врангелъ внезапно нападналъ полскитѣ войски, въ зимнитѣ имъ квартири. Тѣзи войски отстжпили, но при сел. Грузно, близо до Щрасбургъ, били настигнати, разбити и отстжпили къмъ Торнъ, който Врангелъ се опиталъ да завладѣе, но безуспѣшно.

Тѣзи успѣхи на шведитѣ още по̀ вече усилили въ полския народъ отдавнашното отвращение отъ войната и желанието на миръ. Но Сигизмундъ, надѣющъ се на съдѣйствието на императора и тайно желающъ само да спечели време, по настоятелнитѣ искания на бранденбургскитѣ и холандскитѣ пълномощници склонилъ само да сключи кратковременно примирие, за водение на мирни прѣговори. Но тѣзи прѣговори били водени отъ негова страна тъй, че скоро били прѣкъснати.

Между това къмъ Пруссия се приближавалъ единъ спомагателенъ отрядъ отъ императорски войски (7000 души пѣхота и 2000 души конница съ значителна артиллерия) подъ началството на фелдмаршала фонъ-Арнима (когото тогавашнитѣ писатели наричатъ тъй сжщо Арнимбъ и Арнхаймъ). Валленщайнъ му далъ, казватъ, слѣдующата любопитна устна заповѣдь: »*да се изгони снѣжния краль* отъ Пруссия, а ако въ това не се сполучи, то да му се съобщи, че самъ Валленщайнъ скоро ще дойде и *ще го изгони*«, — което достатъчно рисува Валленщайна и мнѣнието му за Густавъ-Адолфа.

Послѣдния дошълъ въ Пруссия при армията си въ срѣдата на юлий, въ туй време, когато Арнимъ се присъединилъ при Грауденцъ къмъ Конецполски. Густавъ-Адолфъ незабавно тръгналъ срѣщу тѣхъ къмъ Мариенвердеръ, съ 8000 души пѣхота, 5000 души конница и съ твърдо намѣрение да ги атакува и разбий по най рѣшителенъ начинъ. А между това той испратилъ до Валленщайна свой пълномощникъ да му изяви оплакванието си за испращанието на войски отъ императора, противъ когото той, Густавъ-Адолфъ, не воювалъ и не воюва. Валленщайнъ от-

говорилъ на това, че »императора билъ ималъ твърдѣ много войски и трѣбвало съ часть отъ тѣхъ да помогне на приятелитѣ си«.

До като Густавъ-Адолфъ отивалъ къмъ Мариенвердеръ, Конецполски рѣшилъ не само да не се отклонява отъ да влѣзе съ него въ бой, но и самъ да го атакува, за което съставилъ толкова добрѣ съобразенъ планъ, който за другъ противникъ, освѣнъ Густавъ-Адолфа, би можалъ да бѫде даже опасенъ. Именно — той тръгналъ отъ Грауденцъ въ дѣсно къмъ Щумъ, въ обходъ на лѣвия флангъ на шведитѣ. Но Густавъ-Адолфъ, щомъ се научилъ за това, веднага испратилъ Рейнграфа Оттона-Лудвига съ 1 драгунски и 1 кирасирски полкъ (всичко около 800 души) да заеме тѣснинитѣ между езерата при Щумъ, и съ това да принуди неприятеля на пò далеченъ обходъ. При това той заповѣдалъ на Рейнграфа да не влиза въ бой съ неприятеля въ случай, че не ще може да го надпрѣдвари, но да чака пристиганието на Густавъ-Адолфа съ армията. Но Рейнграфа направилъ съвсѣмъ противното: като намѣрилъ тѣснинитѣ вече заети, той атакувалъ поляцитѣ, испадналъ въ засада и макаръ да си пробилъ пѫть, но съ загуба на пò вече отъ 200 души. Тъкмо въ туй време пристигналъ Густавъ-Адолфъ съ прѣднитѣ войски: произлѣзълъ распаленъ бой, въ който Густавъ-Адолфъ лично се сражавалъ въ рѫчната срѣща и насмалко щелъ да бѫде убитъ или взетъ въ плѣнъ (единъ полски конникъ го нападналъ тъкмо въ туй време, когато той истървалъ портупея съ палаша си, нанесълъ му съ саблята си единъ ударъ по главата, отъ който паднала шапката на Густавъ-Адолфа, и само единъ близонаходившъ се шведски конникъ го спасилъ). Поляцитѣ били отблъснати, но не отстѫпили, а останали на позицията си, като взели отъ шведитѣ (по донесенията на Арнима до Валленщайна) много офицери и 300 войници въ плѣнъ, 5 щандарта, 10 кожани топа и — като главенъ трофей — шапката на Густавъ-Адолфа (която и била испратена на Валленщайна), но и като сами загубили тъй сѫщо 5 щандарта и 17 знамена. Густавъ-Адолфъ въ сѫщата нощь отстѫпилъ къмъ Мариенбургъ, като по вината на Рейнграфа прѣтърпялъ несполука. За да я заглади, той наскоро атакувалъ неприятелската армия, която била настѫпила до р. Ногатъ, и я отблъсналъ, като ѝ нанесълъ една загуба до 4.000 души (подробности за този бой не сѫ извѣстни).

Послѣднята тъзи побѣда не само че напълно загладила прѣдшествувавшата я несполука, но и имала твърдѣ важни послѣдствия. Загубата, понесена отъ полската армия, крайното неудоволствие на жителитѣ въ страната, недостатъка на военнитѣ сили, срѣдства и способи, безрѣдицитѣ, грабежитѣ и насилията вършени отъ войскитѣ на Арнима, чумата между тѣхъ и полскитѣ войски, вслѣдствие на която жителитѣ се бояли да имъ подвозватъ храни и войскитѣ се застрашавали отъ смърть вслѣдствие на гладъ, най послѣ — явното прѣвъсходство на Густавъ-Адолфа и пристиганието на барона Шарнасé при него — всичко това, взето заедно, склонило Сигизмунда къмъ пò мирни мисли и чувства и къмъ съгласие на прѣговори за миръ. Тѣ и били почнати на 9 августъ 1629 г. между Щумъ и Христбургъ, въ полето подъ палатки, а на 16 септемврий било сключено примирие за 6 години, съ взаимно условие — за възможностьта да бѫде продължено то слѣдъ истичинието на срока. По заключения при това договоръ, Густавъ-Адолфъ билъ признатъ краль на Швеция и прѣзъ времето на примирието, владѣтель

на Лифляндия, Елбингъ, Мемель, Пиллау и Браунсбергъ, а останалитѣ си завоювания той трѣбвало да възвърне на Сигизмунда и бранденбургския курфюрстъ; Мариенбургъ щелъ билъ да бѫде заетъ отъ войскитѣ на този послѣдния, но доходитѣ му — да постѫпватъ въ полза на полския краль; — а въ случай, че не се сключи въ послѣдствие окончателенъ миръ, замъка и града трѣбвало да бѫдѫтъ отстѫпени на шведитѣ.

Тъй се свършила най послѣ войната на Густавъ-Адолфа и Швеция съ Сигизмунда и Полша, която се продължавала 8 години съ прѣкъсвания (1621—1629). Въ 6-тѣ похода отъ войната съ Полша и въ 2-та похода противъ Дания (1612) и Руссия (1615) успѣли напълно да се развиятъ практически, на дѣло, и личнитѣ военни дарби на Густавъ-Адолфа, и бойнитѣ качества и опитность на прѣвъсходно-устроената и въодушевенна шведска армия, тъй че тѣзи 8 похода послужили и нему, и ней, като че ли нарочно и тъкмо навреме, за отлична практическа и военна школа именно прѣдъ онъзи важна епоха, когато и той, и тя трѣбвало най послѣ да излѣзатъ на великото поприще на важната религиозно-политическа война въ Германия. И въ това отношение справедливо и вѣрно сравняватъ положението на Густавъ-Адолфа съ положението на Юлий Цезаря, който въ първитѣ си 8 похода въ Галлия успялъ да си образува една закалена въ боеветѣ, отлично устроена, храбра и напълно прѣданна нему войска, необходима за испълнението на бѫдѫщитѣ му замисли и прѣдприятия. Разликата била, разбира се, само въ цѣлитѣ на едина и другия. Въ сѫщитѣ тѣзи 8 похода на Густавъ-Адолфа получили първоначалното си развитие тъй сѫщо и прѣвъсходното тактическо и вѫтрѣшно устройство, дадено отъ него на шведскитѣ войски и армията, съвсѣмъ новата тактика, тъй нарѣчена *шведска*, а сѫщо и новата стратегия, и двѣтѣ лично нему принадлѣжавши и на които той справедливо се признава за създатель. И самъ той и войскитѣ му придобили въ тѣзи 8 похода противъ твърдѣ разнородни неприятели такава разнообразна практическа опитность, която имъ принесла въ Германия извънрѣдно голѣма полза. Той — се научилъ да распознава свойствата на противницитѣ си, войскитѣ и прѣдводителитѣ имъ и съ тѣхъ, сѫщо както съ обстоятелствата и мѣстностьта, всѣкога да съобразява собственнитѣ си дѣйствия. Пѣхотата му — прѣминала отлична школа въ дѣйствията противъ русскитѣ и особенно полскитѣ войски, пó вечето конни, и се научила на надлѣжаще дѣйствие противъ конницата. Конницата му, въ началото малобройна и недоброконна (по малоспособностьта на шведската порода коне къмъ конната служба) — малко по малко се увеличила на брой, получила пó добри коне и въ дѣйствията противъ неприятелскитѣ конни войски сама се научила отлично да дѣйствува противъ тѣхъ, както и противъ пѣхотата. Артиллерията му, значително усъвършенствувана отъ него, особенно имала случай да покаже всичкото си прѣвъсходство и още пó вече да се усъвършенствува. Най послѣ — всички безъ исключение отдѣли на вѫтрѣшното устройство на войскитѣ и армията му, като: снаряжението, въоржжението, хранението, издържанието, лѣчението, дисциплината и проч. сѫщо испълнението отъ тѣхъ полската, лагерната и гарнизонната служби, производството на фортификационнитѣ и обсадни работи и пр., имали прѣвъсходенъ случай да получатъ отлично развитие и да достигнатъ значително съвършенство. Съ една дума — въ 17 години време отъ

1612 г. до 1629 г. и особенно въ спомѣнатитѣ по́ горѣ 8 похода шведската армия получила онова прѣвъсходно и бойно устройство въ всѣко отношение, което въ Германия изведнъжъ я турило неизмѣримо по́ високо надъ всичкитѣ армии, които дѣйствували противъ нея и надъ всички въобще западно-европейски армии.

Друга една, извънрѣдно важна полза отъ тѣзи 8 походи се заключавала въ това, че и Густавъ-Адолфъ, и генералитѣ, офицеритѣ и войскитѣ му имали възможность и случай тѣсно да се сближатъ, запознаятъ, изучатъ и оцѣнятъ единъ други и да придобиятъ взаимно и пълно довѣрие и самоувѣренность, толкова важни на война и въ боя. Драгоцѣнно било това, че Густавъ-Адолфъ отблизо изучилъ генералитѣ, офицеритѣ и войницитѣ си на самата бойна работа, и придобилъ пълно довѣрие къмъ тѣхъ въ това отношение. Но още по̀ драгоцѣнно било това, че и генералитѣ, и офицеритѣ, и войницитѣ отблизо запознали Густавъ-Адолфа на война и въ боя, отъ които въ първата той проявилъ високитѣ си военни дарби, а въ втория — безграничното си самоотвержение, прѣзрѣние на опасностьта и смъртьта, смѣлость и храбрость, до тамъ, че пръвъ се устрѣмявалъ въ най распаления бой, сражавалъ се като простъ войникъ и неведнъжъ бивалъ раненъ и се излагалъ на смърть или плѣнъ. Лесно е да се разбере, какво влияние имало това върху войскитѣ му и всичкитѣ имъ чинове, и каква безгранична любовь, уважение и довѣрие тѣ имали къмъ великия си краль и полководецъ. А ако къмъ това още присъединимъ неговата извънрѣдна, извѣстна на цѣлата шведска армия, грижа за всички и за всѣкиго отъ чиноветѣ ѝ, сърдечната му любовь къмъ тѣхъ и съчувствието му къмъ тѣхното положение и неговото джлбоко, искренно, религиозно въодушевление въ святото, по негово убѣждение, дѣло за защитата на протестантското вѣроисповѣдание — въодушевление, което той всецѣло умѣялъ да прѣдаде на армията си, то несъмнѣнно ще бжде, че такъвъ полководецъ съ такава армия можалъ и трѣбвало да прѣдприеме и извърши много по̀ вече, отколкото това, което би било възможно при отсжтствието на всички тѣзи условия отъ едната и отъ другата страна.

По всички тѣзи причини първитѣ 8 похода на Густавъ-Адолфа и заслужватъ особенно внимание.

Само слѣдъ сключванието на примирието съ Полша Густавъ-Адолфъ можалъ най послѣ напълно да се прѣдаде на мисъльта за удовлетворение на отдавнашнитѣ и настоятелни възвания на германскитѣ протестанти къмъ него за помощь и спасение на Германия. Ако той не испълнеше това, то не само че би направилъ голѣма погрѣшка и би изложилъ на опасность самото благо на Швеция, но и би постжпилъ противъ личнитѣ си убѣждения и наклонности. Съвокупностьта на тѣзи причини именно му възлагала дълга да отиде на помощь на протестантското вѣроисповѣдание въ Германия, слѣдователно къмъ това го подбуждала самата необходимость, а съвсѣмъ не честолюбието или нѣкои други своекористни намѣрения, несвойственни и съвсѣмъ чузди на великата негова душа.

Твърдо рѣшенъ да вземе участие въ войната на протестантитѣ противъ императора въ Германия, Густавъ-Адолфъ, прѣди да пристжпи къмъ рѣшителни мѣрки, поискалъ да узнае мнѣнието, най напрѣдъ на вѣр-

ния си съвѣтникъ и приятель, Акселя Оксеншерна, а послѣ на вѣрнитѣ и прѣданни нему, на Густавъ-Адолфа, държавни чинове на Швеция. Тѣхнитѣ мнѣния и това на Густавъ-Адолфа, сжщо както и прѣдварително взетитѣ отъ него мѣрки, политически и военни, въ отношение на вжтрѣшнитѣ работи на Швеция, сж изложени по̀ долу въ глава IV. А тукъ трѣбва да прибавимъ слѣдующето:

Слуха за приготовленията на Швеция за война противъ императора въ Германия скоро се распространилъ по цѣла западна Европа и възбудилъ най противуположни мнѣния. Къмъ най крайнитѣ принадлѣжало мнѣнието на високомѣрния Валленщайнъ, изразено отъ него въ едно писмо до императора, неприлично-прѣзрително по отношение на Густавъ-Адолфа, а именно — че той, Валленщайнъ, *»съ прѫчки ще изгони изъ Германия снѣжния краль, ако той се осмѣли да дойде въ нея!«* Тѣзи изражения, както и по̀ напрѣшнитѣ, показватъ мѣрката за оцѣнението на Велленщайна.

Още прѣди идванието на Густавъ-Адолфа въ Германия, военнитѣ дѣйствия на шведитѣ въ нея вече се почнали съ това, че, по заповѣдь на Густавъ-Адолфа, швецкия комендантъ на Щралзундъ испждилъ императорскитѣ войски отъ острова Рюгенъ, необходимъ за прѣдстоявшия десантъ на шведската армия въ устията на Одеръ, и заелъ този островъ, а императорскитѣ войски се оттѣглили по море въ Щеттинъ.

Въ полска Пруссия били оставени до 10.000 шведски войски, подъ началството на Оксеншерна, а въ Швеция — нѣколко регулярни войски и единъ корпусъ доста добра милиция или земско опълчение, които щели да служатъ като резерви за образование на рекрутитѣ и попълнение на дѣйствующитѣ полски войски. А за управление на вжтрѣшнитѣ работи на Швеция Густавъ-Адолфъ назначилъ особенъ съвѣтъ, отъ състава на който исключилъ обаче своята кралица-съпруга, при всичко че я обичалъ и уважавалъ.

Когато най послѣ всички приготовления били свършени, Густавъ-Адолфъ на 30 (20) Май 1630 година се явилъ въ едно пълно събрание на държавнитѣ чинове, заповѣдалъ имъ да даджтъ клѣтва за вѣрность на 4-годишната му дъщеря Християна, като на бждща кралица, взелъ я на ржцѣ и съ една трогателна рѣчь, съ сълзи на очи, повѣрилъ я на държавнитѣ чинове, далъ имъ още нѣколко заповѣди, съвѣти и наставления, убѣждавалъ ги да иматъ единодушие и съгласие и, като се простилъ съ всички, заминалъ за Елфсбенъ, гдѣто се намирала флотата и войскитѣ — за туй, щото, както се оказало впослѣдствие и което ще бжде изложено по̀ долу, да възвърне на Швеция само бездушното си тѣло . . . .

ГЛАВА II.

Военното устройство на господарствата и състоянието на военното искуство въ времето на трийсетгодишната война.

§ 1.

Военното устройство на европейскитѣ господарства въобще и на Швеция особенно.

Значителното политическо раздробление на европейскитѣ господарства, което останало още отъ феодалнитѣ времена, несъвършенното още затвърдяване на монархическата власть, растройството и оскждностьта на държавнитѣ финанси — било причина, че военното устройство на европейскитѣ господарства въобще, въ продължение на 30-годишната война, се намирало почти въ сжщото състояние, каквото и въ края на XVI и началото на XVII столѣтия. Съ исключение само на Швеция, нито една държага не е имала правилно и при това народно военно устройство. Постоянни и правилно устроени войски, съдържими и въ мирно време, имало твърдѣ малко, и тѣ служили пò вечето за тѣлохранители на господаритѣ. Въ случай на война, войскитѣ се набирали или чрѣзъ неправилна конскрипция, или чрѣзъ свикване народни опълчения, а прѣимущественно и на всѣкждѣ чрѣзъ доброволно (а по нѣкога и насилственно) вербуване на наемни дружини, съставени отъ хора отъ разни народности, отъ разни родове и звания, които се занимавали съ военната служба, като съ занаятъ, който имъ доставлявалъ срѣдства, не само за сжществувание, но и за обогатявание. Набранитѣ по този начинъ войски се распущали слѣдъ свършванието на войната. Въ нѣкои градове, особенно въ голѣмитѣ търговски и въ свободнитѣ градове на Германия, се спазвали още прѣдишнитѣ градски войски: гражданитѣ съставлявали градска стража, която въ военно време отбранявала града, а въ мирно време пазила въ него рѣда и благоустройството.

Военното устройство на Швеция съставлява забѣлѣжително въ това време исключение. Още въ XVI вѣкъ шведскитѣ крале му турили здрава основа. Густавъ II Адолфъ значително развилъ и усъвършенствувалъ това устройство, и Швеция дала примѣръ на държава, военнитѣ сили на която състояли прѣимущественно отъ народни войски и само часть отъ инноплѣменни наемни. Тѣ били съставени отъ полски, постоянни, правилно устроени войски, издържани отъ правителството и прѣдназначени за служба вънъ отъ държавата, — и отъ народно опълчение или мѣстна стража (милиция), издържена отъ народа и прѣдназначена за отбрана на държавата, за вжтрѣшната служба и за попълвание на полскитѣ войски.

Набора на войскитѣ се извършвалъ правилно по окржзи, възъ основание на особенни постановления, по числото на кжщитѣ, а прѣимуществено безъ разлика между всички жители пó възрастни отъ 15 години. Най прѣвъсходното, ново и само на Швеция свойственно учрѣждение на Густавъ-Адолфа било това, че всѣки войникъ въобще владѣялъ опрѣдѣлено количество земя, а въ конницата, сжщо и чиноветѣ отъ полковитѣ щабове, освѣнъ това — кжщи за живѣние и нѣкои поземелни доходи, за издържанието и въоржжението си. Народното опълчение състояло отъ 8 конни и 20 пѣши полка. То било распрѣдѣлено по окржзи, въ които се набирало, издържало и располагало на постоянни квартири, било грижливо обучавано, ежегодно се попълвало съ извѣстно число хора, освободено било отъ данъци, имало разни други облегчения и прѣимущества и проч. Но тъй като Швеция била твърдѣ малко населена и въ нея по този способъ се набирали не пó вече отъ 15.000 души, а по нѣкога 12.000 и даже 7.000 и 6.000, — то Густавъ-Адолфъ, освѣнъ шведскитѣ народни войски, ималъ тъй сжщо вербувани, наемни, инностранни (нѣмски и английски).

Разнитѣ господарства въ германската империя имали еднакво, общо въ това време, военно устройство. Първо мѣсто между нѣмскитѣ войски въобще и католическитѣ особенно заемали императорскитѣ войски и слѣдъ тѣхъ баварскитѣ. Отъ протестантскитѣ войски най добри били саксонскитѣ, хессенскитѣ и брауншвейгъ-люнебургскитѣ. Твърдѣ забѣлѣжително е прѣвъсходното военно усройство на брауншвейгъ-люнебургското херцогство, въведено, по образеца на шведското, отъ херцога Георга, толкозъ опитенъ и искусенъ въ войната, колкото и въ военното управление. Това херцогство имало 4.500 души конница и 10.000 души пѣхота, всичко 14.500 души полски, постоянни и правилно устроени войски, часть брауншвейгъ-люнебургски, часть инностранни, които не стояли всѣкога напълно подъ оржжие, но били винаги готови за война. Освѣнъ това имало конно и пѣше народно опълчение, издържано отъ народа и прѣдназначено за служба вжтрѣ въ страната, за отбрана на послѣднята и попълнение на полскитѣ войски. Жителитѣ на градоветѣ имали тъй сжщо свое особенно военно устройство. Най послѣ сжществували тъй сжщо учрѣждения и за всеобщо, въ краенъ случай, въоржжение на народа. Артиллерията, полската и крѣпостната, складоветѣ съ запаситѣ, артиллерийскитѣ паркове и проч. се отличавали както по голѣмото си количество, тъй и по доброто си устройство.

Въ Дания, малка държава, която имала силно феодално дворянство, военното устройство не можало да получи значително развитие. Първата постоянна войска въ Дания била, както прѣдполагатъ, учрѣдена отъ Християна IV, въ 1615 година отъ 5.000 държавни селени.

Въ Франция вслѣдствие грижитѣ на Хенриха IV и Сюлли било постигнато това, че въ 1610 година, прѣдъ смъртьта на Хенриха IV, финанситѣ и военното устройство се намирали въ добро състояние, постоянни войски имало около 14.000 души, които, въ случай на нужда, можали да бждžтъ увеличени до 50.000 души (въ туй число 10.000 души конница), при 50 топа. Издържанието на тѣзи войски струвало на правителството доста евтино. При Людовика XIII, въ началото на 30-годишната война, войски съ заплата имало вече двойно пó много (около 28.000), а издържанието имъ струвало чети-

ри пжти пó скжпо. Въ послѣдствие военното устройство на Франция било значително усъвършенствувано отъ кардинала Ришелиё. Той въвелъ въ него рѣдъ, сжщо както и въобще въ вжтрѣшното управление на държавата, и увеличилъ числото на постояннитѣ войски.

§ 2.

Тактическото устройство на войскитѣ въобще и на пѣхотата особенно.

Макаръ военното устройство на европейскитѣ господарства въобще да стояло почти въ сжщото положение, каквото и пó напрѣдъ, то тактическото устройство на войскитѣ, напротивъ, направило голѣми успѣхи. Длъжно за първоначалното си усъвършенствувание въ края на XVI и началото на XVII столѣтия на нидерландцитѣ, испанцитѣ и французитѣ, и у тѣхъ особенно на принцоветѣ Вилхелма и Морица Орански, Спинола, Хенриха IV и Колини, пó нататъшното си усъвършенствувание въ време на 30-годишната война то дължало прѣимущественно на Густавъ-Адолфа. Тъй щото цѣлия периодъ на нидерландската и германската войни, който заключавалъ въ себѣ си безъ малко сто години (1568—1648), има голѣмо значение въ историята за развитието на *военното искуство*, въ туй отношение, че той билъ начало на *най новото*, съвсѣмъ различно отъ *старото*. Въ всичкитѣ отдѣли на тактическото устройство на разнитѣ родове войски били направени значителни и важни усъвършенствувания. Всички тѣзи усъвършенствувания исхождали отъ шведската армия, а главния имъ виновникъ билъ Густавъ-Адолфъ.

Пѣхотата състояла както пó напрѣдъ отъ пикинери и мушкетери, но числото на първитѣ постепенно се намалявало (до $^1/_2$, а къмъ края на войната даже до $^1/_3$ отъ числото на цѣлата пѣхота), а на послѣднитѣ се увеличавало (до $^1/_2$, а къмъ края на войната до $^2/_3$ отъ цѣлата пѣхота). Причинитѣ за това били отъ една страна въоржжението на пикинеритѣ, твърдѣ тѣжко и скжпо, безъ при това да прѣдпазвало отъ дѣйствието на огнестрѣлното оржжие, а отъ друга самия родъ на службата на мушкеторитѣ, който прѣдставлявалъ пó вече случаи за обогатяване съ грабежъ и плячка, тъй като мушкетеритѣ испълнявали службата на легкитѣ войски. Въ шведската армия Густавъ-Адолфъ намалилъ числото на пикинеритѣ до $^1/_3$ отъ числото на цѣлата пѣхота. При далечнитѣ и бързи движения той даже съвсѣмъ оставялъ тѣжкото въоржжение на пикинеритѣ, а въ 1631 година учрѣдилъ цѣли мушкетерски полкове. 30-годишната война турила тъй сжщо начало на егеритѣ и единъ видъ — на гренадеритѣ. Въ 1631 г. хессенския ландграфъ Вилхелмъ ималъ 3 роти, а баварския курфюрстъ въ 1645 г. 3 полка егери, които се употрѣбявали за стражева служба и малка война. А началото на гренадеритѣ произвеждатъ отъ този случай, когато шведитѣ, обсадени въ 1634 година въ Регенсбургъ, увеличили, сравнително съ другитѣ войски, заплатата на онѣзи пѣши войници, които били назначени да хвърлятъ ржчни гранати. Но гренадеритѣ били въведени подъ това название пó късно у французитѣ.

Въ въоржжението на пѣхотата станали голѣми промѣнения, особенно у шведитѣ и французитѣ. Мушкета навсѣкждѣ замѣнилъ аркебузата, но билъ толкова тѣжъкъ, че отъ него не можало да се стрѣля иначе, освѣнъ като го турвали на вилка (furquete) или подпорка. Освѣнъ това

мушкетитѣ имали твърѣ неудобни затвори съ фитилъ. Густавъ-Адолфъ значително облегчилъ мушкетитѣ, отмѣнилъ вилкитѣ или подпоркитѣ, употрѣбявалъ, макаръ и малко, мушкети, които имали затвори съ колела, а въ войната съ полша — колове съ остъръ край, които се забивали прѣдъ пѣхотата и изъ-задъ които мушкеритѣ стрѣляли по полската конница. Пикиниритѣ, освѣнъ пикитѣ отъ 16—18 фута*) дължина, а мушкетеритѣ, освѣнъ мушкета, имали дълги палаши и носили на главитѣ си шишаци, а първитѣ освѣнъ това още лати на гжрдитѣ и ржцѣтѣ. Густавъ-Адолфъ замѣнилъ пикитѣ у пикиниритѣ съ алебарди 11 фута дълги.

Заедно съ облегчението на мушкетитѣ въведени били, най напрѣдъ въ шведската, послѣ въ францускаta пѣхота, а най послѣ и въ другитѣ, книжни патрони, които се носили отзадъ въ кожани чанти.

Наскоро слѣдъ смъртьта на Густавъ-Адолфа, въ Франция билъ въведенъ *щика* и *затворитѣ съ кремъци*. Тогава мушкетитѣ съ такива затвори получили названието *пушки* (fucile, fusil), а войницитѣ въоржжени съ тѣхъ и распрѣдѣлени въ малъкъ брой между мушкетеритѣ — *фузилери*. Щика най напрѣдъ надявали на единъ дървенъ колецъ, който втиквали въ пушката или мушкета. Щика най напрѣдъ взели да употрѣбяватъ въ Нидерландия легкитѣ войски въ стражевата служба.

Пѣхотата на всѣкждѣ се раздѣляла на полкове и роти. Силата на полковетѣ и ротитѣ била неопрѣдѣлена, твърдѣ различна и се измѣнявала много често. Въ Австрия отъ времето на Максимилиана II и Рудолфа II полковетѣ имали пó вечето 10 роти отъ 300 души (150 пикинери и 150 мушкетери) всѣка, всичко 3000 души (1500 пикинери и 1500 мушкетери) въ полкъ. Въ Франция полковетѣ имали отъ 10 до 12 роти отъ по 200 души всѣка, всичко въ полка 2000—2.400 души. Въ Швеция полковетѣ имали най напрѣдъ по 24 роти, всѣка поне отъ 150 налични и 24 души запасни (passevolante), които само се числили на служба и се повиквали на нея въ случай на нужда. По такъвъ начинъ полкаималъ 3.600 налични и 576 запасни хора. Полка се командвалъ отъ полковникъ, а надъ всѣки 4 роти командвалъ единъ капитанъ. Въ послѣдствие шведскитѣ полкове имали по 8 роти, всѣка отъ 144 налични (54 пикинери и 72 мушкетери) и 18 запасни хора, всичко въ полка 1142 налични и 144 запасни хора. Нѣмскитѣ и английскитѣ полкове на Густавъ-Адолфа имали отъ 10 до 12 роти, отъ 150 души всѣка, всичко отъ 1.500 до 1.800 души. Силата на полковетѣ отъ народното опълчение била различна и зависила отъ голѣмината на населението въ окржзитѣ, въ които полковетѣ се набирали. Въ нѣмскитѣ войски силата на полковетѣ и ротитѣ била различна, но много или малко била сходна съ силата на тѣзи въ имперскитѣ войски. Въ армията на брауншвейгъ-люнебургския херцогъ Георги полковетѣ имали не пó малко отъ 2000 души и вънъ отъ това запасни хора за комплектуване.

Пълнението и стрѣлбата въ пѣхотата се произвеждали пó скоро, отколкото пó напрѣдъ, но все пакъ бавно (въ 95—99 темпа), даже и въ шведската пѣхота, макаръ Густавъ-Адолфъ и да отмѣнилъ много безполезни хватки. Пѣхотата грижливо била обучавана на хватки съ пиката и мушкета и съ построения. Но послѣднитѣ били толкова малко, колкото много били първитѣ: тѣ се ограничавали пó вечето съ вдвояване и захождания, сгжстяване и разрѣдяване.

*) 1 рус. футъ = 30.4 с/м.

§ 3.

Конница.

Конницата въ всичкитѣ господарства въобще състояла отъ кирасири и драгуни. Освѣнъ това, въ императорскитѣ войски имало карабинери, кроати или унгарски хусари, а въ испанскитѣ войски — карабинери и конна кралска гвардия — остатъкъ отъ рицарската, тѣжко-въоржжена конница. Въ французскитѣ войски имало жандарми (gens d'armes) или кирасири, легка конница (chevaux légers), нѣмски рейтари (reitres), унгарци (cravattes, croates), а сжщо конни мушкетери и конни фузелери; а драгуни нѣмало.

Въ Швеция конницата въ началото на царуването на Густавъ-Адолфа била още главенъ родъ войска. Но дворянството до такава степень обѣдняло, че не служило въ конницата, и Густавъ-Адолфъ билъ принуденъ да учрѣди въ всѣка область 3 конни роти отъ по 125 души. Въ Финландия такива имало 12, а всичко тѣзи роти въ Швеция брояли 3.500 души конница. Пó напрѣшната легка конница, въоржжена още съ лжкове, Густавъ-Адолфъ обърналъ въ драгуни. Шведската конница въобще състояла тъй сжщо само отъ кирасири и драгуни.

Густавъ-Адолфъ значително облегчилъ въоржжението на конницата, отмѣнилъ пикитѣ, замѣнилъ ги у кирасиритѣ съ къси и легки карабини, а на драгунитѣ далъ мушкети съ фитилни затвори. Шведскитѣ кирасири носили само кираси и шишаци, и били освѣнъ това въоржжени съ пищови и палаши.

Отъ всички най тѣжко била въоржжена испанската, нѣмската и французската тѣжка-конница: тя носила още лати и вънъ отъ това имала палаши и пищови. Впрочемъ французитѣ наскоро почнали да облегчаватъ въоржжението на конницата и даже да не употрѣбяватъ пълното отбранително въоржжение. Малко по малко тѣжката конница у тѣхъ се намалила на брой и дошла въ упадъкъ, а легката, напротивъ, се умножила, усъвършенствувала и имала, както шведскитѣ кирасири, само едни кираси, палаши и пищови.

Карабинеритѣ били въобще въоржжени пó легко, отколкото кирасиритѣ, и имали легки карабини. Въ Франция тѣ били най напрѣдъ разпрѣдѣлени на легкоконни роти; но Людовикъ XIII учрѣдилъ цѣли карабинерни полкове, каквито въ 1643 година имало 12; въ послѣдствие тѣ били унищожени. Въ 1622 год. Людовикъ XIII далъ на лейбъ-карабинерната си рота мушкети, за което тя взела да се нарича мушкетерска (mousquetaires).

Драгунитѣ, кроатитѣ и хусаритѣ били въоржжени още пó легко, отколкото карабинеритѣ, и нѣмали никакво отбранително въоржжение. Шведскитѣ и другитѣ драгуни били въоржжени съ мушкети или карабини, но пищови нѣмали.

Конницата се раздѣляла на полкове и роти (ескадрони, корнети); но силата на полковетѣ и ротитѣ била сжщо, както и въ пѣхотата, неопрѣдѣлена и навсѣкждѣ различна. Освѣнъ това полковетѣ рѣдко имали пълно число коне, по причина на трудността въ снабдяването на конницата съ такива. Въ императорската конница полковетѣ брояли 750—800, а ротитѣ — 100 коня, нѣкога пó вече, а нѣкога пó малко. У французитѣ ротитѣ брояли 50, а у шведитѣ — 66—71 конь. У послѣднитѣ въ конния полкъ имало 8 роти или всичко

528—576 коня. Въ армията на брауншвегъ-люнебургския херцогъ Георги коннитѣ полкове имали не пó малко отъ 1000 коня и освѣнъ това запасни хора и коне за комплектувание.

§ 4.

Артиллерия.

Въ артиллерията въ време на 30-годишната война произлѣзълъ важенъ прѣвратъ, извършенъ въ шведската армия. Виновникъ за него билъ сжщо Густавъ-Адолфъ, който усъвършенствувалъ шведската артиллерия прѣимуществено съ това, че значително я облегчилъ, направилъ я удободвижима и я приспособилъ къмъ дѣйствието на другитѣ родове войски и за употрѣбление въ полскитѣ сражения. Основающъ се на пó рано-правенитѣ и на ново повторени отъ него опити, той заповѣдалъ да се отлѣятъ нови топове, които били много пó къси и легки отъ прѣдишнитѣ. Въ 1625 година, въ време на войната съ Полша, той съ голѣма полза употрѣбявалъ, по прѣдложението на полковника Вурмбранда, кожанитѣ топове. Въ послѣдствие тѣзи топове били, по прѣдложението на графа Хамилтона, замѣнени съ 4-фунтови топове, толкова легки, че удобно се прѣвозвали съ 2 коня. На всѣки полкъ били придадени по 2 такива топа, и отъ тогава тѣ взели да се наричатъ *полкови*. При идването на Густавъ-Адолфа въ Германия, легкостьта и бързината на движенията и дѣйствията на шведската артиллерия произвели всеобщо изумление. Полковитѣ топове дѣйствували прѣимуществено съ картечъ, който до тогава се употрѣбявалъ само при обсадата и отбраната на крѣпоститѣ — а тѣжкитѣ прѣимуществено съ ядра. И въ тактиката на артиллерията Густавъ-Адолфъ направилъ пъленъ прѣвратъ. Той употрѣбявалъ артиллерията и въ дробни и въ съвокупни части, и легката, удобоподвижна артиллерия, удобно слѣдвайки задъ всичкитѣ движения на войскитѣ, на всѣкаква мѣстность, значително способствувала за поддържанието или усилванието дѣйствията на послѣднитѣ. И по броя на топоветѣ шведската артиллерия въ Германия сжщо толкова значително прѣвъсхождала артиллерията на противницитѣ, колкото и съ легкостьта, бързината и искуството въ дѣйствията си. Тъй, напримѣръ, при Грейфенхагенъ Густавъ-Адолфъ ималъ 80 топа, събрани въ една батарея, при Франкфуртъ на Одеръ 200, при Нюрнбергъ 300 топа отъ разни калибри, а при прѣминуванието прѣзъ Лехъ само тѣжки топове 72.

Въ другитѣ господарства артиллерията била тъй сжщо, въ сравнение съ пó-напрѣдъ, малко облегчена, но все още оставала тѣжка и неудободвижима. По примѣра на шведитѣ въ нея били въведени до нѣкждѣ полковитѣ топове. Хвърлението на бомби отъ мортири, което било вече въ употрѣбление у нѣмцитѣ, испанцитѣ и нидерланцитѣ, французитѣ за пръвъ пжть употрѣбили въ 1634 г. — при обсадата на Ламоттъ. А употрѣблението на хаубицитѣ още не било извѣтно въ Франция. Въ лабараторната часть особенно се отличавали нѣмцитѣ. Бомбитѣ, гранатитѣ, както за топоветѣ, тъй и ржчнитѣ, които се употрѣбявали много често, сжщо каленитѣ и свѣтящитѣ ядра и проч. били усъвършенствувани въ много отношения.

Въ образованието и употрѣблението на артиллерийската прислуга

сжщо били направени усъвършенствувания. Макаръ въ Германия да нѣмало, както въ Испания и Италия, артиллерийски школи, но артиллерийското искуство, като: лѣянието на топове, лабараторната часть и стрѣлбата въ цѣль, се прѣподавало и обучавало отъ особенни майстори. Нѣмцитѣ били особенно искусни въ хвърлянието на бомби, което извършвали съ математически исчисления. Артиллерийската прислуга се съставлявала отъ оржжейници и гандлангери, които се дѣлили на роти. У шведитѣ прислуга на полковитѣ топове съставлявали мушкетеритѣ. Артиллерията се прикривала, у шведитѣ — отъ мушкетеритѣ, а въ императорскитѣ войски — отъ конницата.

Увеличението на артиллерията въ войскитѣ увеличило тъй сжщо и артиллерийскитѣ паркове, а заедно съ това и обозитѣ въобще.

§ 5.

Строя и начина на движенията и дѣйствията на войскитѣ.

Строя и начина на движенията и дѣйствията на войскитѣ въобще си оставали почти въ сжщото положение, каквото и пó напрѣдъ. Най главното усъвършенствувание било намалението джлбочината на строя. А въ Шведската армия Густавъ-Адолфъ извършилъ пъленъ прѣвратъ въ строя и начина на движенията и дѣйствията на войскитѣ.

Пѣхотата въобще располагали въ не пó вече отъ 10 рѣдици. Мушкетеритѣ се строили въ сгжстени рѣдове, но съ разрѣдени рѣдици, а пикинеритѣ въ сгжстени рѣдове и рѣдици. Понѣкога мушкетеритѣ извършвали атака съ разрѣдени рѣдове. Густавъ-Адолфъ взелъ да строи шведската пѣхота въ 6 рѣдици, които за стрѣлба се строили даже въ 3 рѣдици. На този строй почнали малко по малко да подражаватъ, и въ края на 30-годишната война той induced станалъ почти общъ. Французитѣ особенно били противници на джлбокия строй.

Въ строя на пѣхотата пикинеритѣ заставали обикновенно въ центра, а мушкетеритѣ по фланговетѣ, или пъкъ пикинернитѣ отдѣления се размѣсвали съ мушкетерскитѣ. Голѣма бойна масса войски се наричала *терция, баталия, баталионъ, ескадронъ* (geschwader). У нѣмцитѣ и испанцитѣ баталиитѣ били много голѣми, понѣкога състояли отъ нѣколко хиляди души, а у французитѣ имали не пó вече отъ 500—600 души. По нѣкога единъ полкъ съставлявалъ 2 баталиона, а по нѣкога 2 полка съставлявали 1 баталионъ или баталия.

Густавъ-Адолфъ въвелъ въ шведската армия ***бригадния*** строй, за пръвъ пжть употрѣбенъ отъ него въ 1630 г. противъ херцога Савелли въ Германия. А въ лагера при — Шведтъ той съединилъ по 2—3 шведски полка въ бригади, които се различавали по цвѣта на облѣклото. Той вѣроятно нѣколко пжти измѣнявалъ бригадния строй, съхранявайки главната му основа. Намъ сж извѣстни 3 рода отъ този строй: 1) ***двойна бригада*** отъ 2 комплектни полка отъ 2.016 души (1100 мушкетери и 916 пикинери), построени въ 5 линии, отъ които послѣднитѣ двѣ съставлявали резервъ и въ които отдѣленията на пикинеритѣ били смѣсени съ тѣзи на мушкетеритѣ; 2) ***бригаденъ строй въ 3 линии***, но съ пò дългъ фронтъ (най много употрѣбяванъ отъ Густавъ-Адолфъ, между друго въ Брейтенфелдското сражение, сжщо и слѣдъ неговата смърть — отъ шведскитѣ генерали) и 3) ***четверобрига-***

денъ строй, т. е. 1 отдѣление пикинери отпрѣдъ и 4 отдѣления мушкетери въ 2 линии, по 2 отдѣления въ всѣка — отзадъ. При Люценъ 11—12 шведски роти били построени една задъ друга и имали 8 роти въ една линия въ резервъ. Бригадния строй292 имал тѣзи згоди, че билъ много пó подвиженъ и удобенъ за атака, отколкото джлбокитѣ масси, и при това успѣха на атаката на бригадата се обезпечвалъ съ резерви.

Като въвелъ отново въ употрѣбление обичая да турва малки отдѣления мушкетери между коннитѣ роти, Густавъ-Адолфъ увеличилъ въ послѣдствие тѣзи отдѣления до 180, 360 и 400 души и имъ придалъ полкови топове. Както за това, тъй и за особенно важни дѣйствия, той съставлявалъ понѣкога сборни бригади отъ отборни мушкетери (kommandirte Musketiere). На това взели отпослѣ да подражаватъ императорскитѣ, французскитѣ и другитѣ войски.

Стрѣлбата въ пѣхотата се произвеждала, както и пó напрѣдъ, по рѣдично съ отстжпвание назадъ, или съ залпове. Густавъ-Адолфъ въвелъ стрѣлба по рѣдично стоишкомъ и пълнейки на мѣсто, изъ-задъ 1-та рѣдица, или пъкъ изъ-задъ пикинеритѣ, които заставали на колѣни. Той употрѣбявалъ даже нѣколко пжти стрѣлбата по рѣдове.

Конницата строили най-малко — въ 4, а най-много — въ 8—10 рѣдици. Густавъ-Адолфъ въвелъ въ шведската конница постояненъ строй въ 3 рѣдици и съ това увеличилъ удободвижимостьта и бързината на дѣйствията ѝ. Той отмѣнилъ въ конницата безполезното волтижирание и други подобни движения (caracoles, караколи), сжщо дѣйствието съ огнестрѣлното оржжие при атаката, вмѣсто което шведската конница извършвала атаката всѣкога въ пъленъ кариеръ съ бѣло оржжие. Въ боя тя се строила на роти между ротнитѣ интервали, въ 2 и пò вече линии, роти задъ роти, или пъкъ въ шахматенъ рѣдъ. Нѣкога нѣколко роти извършвали атака въ една линия безъ интервали (en muraille). Императорската конница имала пò добри коне и била пò добрѣ въоржжена, но била пó тѣжка и пó неповратлива. Въ послѣдствие тя почнала обаче да се строи и дѣйствува пó добрѣ. Стрѣлбата била главното дѣйствие на конницата въ всичкитѣ войски, съ исключение на шведскитѣ, имало обаче случаи, когато тя тоже атакувала бързо и съ бѣлото оржжие (напримѣръ, конницата на Паппенхайма). Службата на драгунитѣ у шведитѣ била прѣимущественно конна, а въ императорскитѣ войски, напротивъ, пѣша. Достойно за забѣлѣзвание е, че конницата на брауншвейгъ-люнебургския херцогъ Георги се строила въ 4—5 рѣдици, никога не стрѣляла и атакувала всѣкога съ бѣло оржжие. Французската конница се строила въ 4—6 рѣдици и атакувала прѣимущественно съ бѣло оржжие, но произвеждала тъй сжщо и стрѣлба.

Въ общия строй на войскитѣ пѣхотата почти всѣкога заставала въ центра, а конницата по фланговетѣ. Полковетѣ заставали по старшинството на полковницитѣ имъ, което прѣдизвиквало понѣкога да се извършватъ безполезни и опасни прѣдвижения прѣдъ очитѣ на неприятеля. Тъй като у французитѣ при Людовика XIII армиитѣ се раздѣляли на 2 бригади, всѣка отъ които се намирала подъ началството на единъ полски или лагеренъ маршалъ (maréchal des camps), то на дѣсния флангъ заставала тьзи отъ бригадитѣ, началника на която въ този день билъ по рѣда си на длъжность (de service). Въ послѣдствие французскитѣ

бригади били намалени до 4—6 баталиона и 5—10 ескадрона.

Въ шведската армия нѣколко пѣхотни бригади се строили въ 2 линии. Задъ всѣка линия се намирали по нѣколко конни роти, а всичката останала конница се строила по фланговетѣ на пѣхотата. Пѣхотата и конницата имали свои резерви. Артиллерията распрѣдѣляли или по цѣлия фронтъ, или пъкъ я групирали въ батареи въ най згоднитѣ пунктове. Всичкитѣ три рода войски взаимно се поддържали и усилвали единъ други. При движение, войскитѣ се раздѣляли сѫщо, както и пó напрѣдъ, на три части: авангардъ, главни сили и арриергардъ, — а въ армията на Густавъ-Адолфа само на авангардъ и главни сили. Авангарда, страничнитѣ отряди и арриергарда се съставлявали обикновенно отъ легкитѣ войски. Движенията се извършвали, спорѣдъ числото на войскитѣ, въ една, двѣ и не пóвече отъ три колони и при това тъй, че войскитѣ вървяли въ боенъ рѣдъ съ единъ отъ фланговетѣ (прѣимущественно дѣсния), и всѣка линия съставлявала особенна колона, която съ захождение на дѣсно или на лѣво заемала мѣстото си въ бойния рѣдъ. По нѣкога армиитѣ се движили напрѣдъ или назадъ въ шахматенъ рѣдъ. Движенията на армиитѣ въобще станали много пó бързи, сравнително съ пó напрѣдъ.

Що се касае до съвокупното дѣйствие на войскитѣ въ боя и искуството за распорѣждание въ боя и водението му, то и въ това отношение се забѣлѣзватъ вече голѣми успѣхи. Мѣстностьта добива пó голѣма важность, взема се пòвече въ съображение и дѣйствията пó добрѣ се приспособяватъ къмъ нея. Артиллерията играе твърдѣ важна роля въ сраженията. У шведитѣ всичкитѣ три рода оржжие, а въ другитѣ войски пѣхотата и конницата, сж смѣсени и взаимно поддържатъ и усилватъ едни други. Влиянието на резервитѣ оцѣнено, и макаръ армиитѣ въобще да извършватъ прѣимущественно паралелни, фронтални атаки, но понѣкога се срѣщатъ тъй сжщо обходи и обхващание на неприятелския флангъ, прѣминувание прѣзъ линията и други подобни движения (Баннеръ, Торстенсонъ и др.).

Густавъ-Адолфъ въ сраженията си извършвалъ тъй сжщо само паралелни, фронтални атаки. Главното искуство на неговата тактика (по думитѣ на Хемница, съвременень историкъ на 30-годишната война) състояло въ таково едно расположение на войскитѣ, въ което мушкетеритѣ били прикрити отъ пикинеритѣ, а пикинеритѣ поддържани отъ мушкетеритѣ, единъ ескадронъ съдѣйствувалъ на другъ, и всѣка бригада, като една малка подвижна крѣпость, имала свои, добрѣ отбранени куртини и фланки. Къмъ това трѣбва да се прибави, че Густавъ-Адолфъ въ висока степень обладавалъ тъй сжщо искуството да употрѣбява войскитѣ и да води боя — по начинъ най-съобразенъ съ обстоятелствата и мѣстностьта.

На Густавъ-Адолфа принадлѣжи тъй сжщо честьта на извършеното за пръвъ пжть прѣминувание на сила прѣзъ една доста бърза, макаръ и не твърдѣ широка рѣка (Лехъ), прѣдъ очитѣ на силна неприятелска армия. Послѣ това често се срѣщатъ подобни, много или малко успѣшни прѣминувания.

§ 6.

Управлението, издържанието и хранението на армиитѣ, духа и военния рѣдъ въ войскитѣ.

Шведската армия при Густавъ-Адолфа значително прѣвъсхождала съвременнитѣ армии тъй сѫщо и въ отношение на вѫтрѣшното устройство, управление и издържание и особенно по духа и военния рѣдъ въ нея.

Осѫднитѣ държавни доходи на Швеция, макаръ и умножени отъ Густавъ-Адолфа, били причина, че при негова животъ шведската войска получавала, сравнително съ другитѣ армии, твърдѣ малко заплата, но всѣкога най рѣдовно. А слѣдъ смъртьта на Густавъ-Адолфа, при постоянния недостатъкъ на пари, заплатата се давала твърдѣ нерѣдовно и често пѫти даже съвсѣмъ не се давала, вслѣдствие на което произлизали чести безрѣдици въ войскитѣ.

Шведската армия била облѣчена извънрѣдно просто; всѣкакъвъ раскошъ въ това отношение билъ прѣмахнатъ отъ нея; Густавъ-Адолфъ лично давалъ примѣръ за това. Но толкозъ пó значителна била неговата грижа за запазвание здравието на войскитѣ, като ги снабдявалъ въ есенно и зимно време съ топло облѣкло. Прьвъ той въвелъ еднообразното облѣкло въ войската.

Шведската армия при живота на Густавъ-Адолфа се снабдявала съ храна и облѣкло прѣимуществено отъ магазини, и този способъ на снабдявание съставлява едно отъ най важнитѣ и най значителни нововъведения на Густавъ-Адолфа. Като водилъ война, той навсѣкждѣ учрѣдявалъ магазини, въ които се събирали запаси съ храни и облѣкло, които се доставявали отъ Швеция или се добивали чрѣзъ правилна реквизиция отъ страната. Въобще тъзи часть била прѣвъсходно урѣдена въ шведската армия при живота на Густавъ-Адолфа и грижата му за рѣдовното и доброто снабдявание на войскитѣ съ всичко нужно се забѣлѣзва въ всичкитѣ му дѣйствия. Но слѣдъ смъртьта му тъзи часть дошла въ голѣмо безрѣдие и шведскитѣ войски се издържали въ Германия пó вечето съ грабежъ.

Въ време на война Густавъ-Адолфъ располагалъ войскитѣ си, спорѣдъ обстоятелствата, по квартири, по гарнизони въ градоветѣ, или пъкъ въ укрѣпени лагери. Въ послѣднитѣ войскитѣ живѣяли подъ палатки даже и зимѣ, ако трѣбвало. Но както и да били расположени войскитѣ, гарнизонната и полската служби навсѣкждѣ се испълнявали отъ тѣхъ най аккуратно, навсѣкждѣ войскитѣ съблюдавали най строгъ рѣдъ.

Числото на обозитѣ въ шведската армия било значително ограничено отъ Густавъ-Адолфа. Въ всѣка конна рота се полагали не пó вече отъ 10, а въ пѣша — не пó вече отъ 2 колà, освѣнъ една маркитантска колà на рота и 8 колà за полковия щабъ.

Но най свѣтлата, най бляскавата страна на шведскатата армия при Густавъ-Адолфа билъ прѣвъсходния духъ на войскитѣ, които я съставлявали, и строгата военна подчиненость и рѣдъ въ тѣхъ. Шведскитѣ войски силно се отличавали отъ другитѣ съвременни, и съ благочестие, и съ пó добра нравственность, и съ отсѫтствие на жестокость въ водението на войната, и съ въздържанность отъ насилия и грабежъ, и съ всички други качества на една благоустроена армия. И въ това, както и въ всичко друго, Густавъ-Адолфъ давалъ личенъ примѣръ. Той отстранилъ за винаги отъ армията си всичкитѣ злоупотрѣбления и прѣдразсѫдъци отъ феодал-

нитѣ времена, и повишавалъ въ чинове не иначе, освѣнъ за заслуги и по старшинство. За да началствува надъ други, всѣкий, даже отъ най виденъ родъ да билъ той, трѣбвало пó напрѣдъ да прослужи като доленъ чинъ и самъ да се научи на повиновение. За запазвание рѣда и благоустройството въ войската, Густавъ-Адолфъ издалъ въ 1621 г., при обсадата на Рига, особенни постановления, съхранени и впослѣдствие съ нѣкои допълнения и измѣнения. Тѣзи закони съ извънрѣдна строгость се въоржжавали противъ всѣкакъвъ родъ безрѣдици, особенно противъ насилията, кражбитѣ и грабежа. Важнитѣ военни прѣстжпления се наказвали съ смърть, изъ между началницитѣ — съ отсичание на главата, а между долнитѣ чинове — съ застрѣлвание и понѣкога съ бой прѣдъ строя съ шпицрутени. Твърдѣ строго, пó вечето съ смърть, се наказвало малодушието, скорото прѣдавание на крѣпость и др. т. Шведскитѣ военни сждилища имали много добро устройство и приличали на прѣдишнитѣ полкови сждилища на ланцкнехтитѣ. Върховното военно сждилище и сжщевременно висше управление на армията била военната колегия — тоже едно отъ прѣвъсходнитѣ учрѣждения на Густавъ-Адолфа. Тя състояла отъ извѣстно число съвѣтници, ассесори и пр., подъ прѣдсѣдателството на единъ държавенъ маршалъ, и завѣдвала всичкитѣ работи по управлението на домакинската, военно-сждебната и проч. части въ армията. Забѣлѣжително е още едно учрѣждение на Густавъ-Адолфа, именно — школитѣ при всѣки полкъ за войнишкитѣ дѣца, които, по тогавашния обичай, даже и въ походитѣ се намирали при бащитѣ си.

Заслугитѣ или отличията се награждавали съ повишение въ чинъ, а прѣимущественно, по тогавашния обичай, съ давание на много или малко значителни парични сумми, по нѣкога едновременно, а по нѣкога въ видъ на пожизненни пенсии.

Но съ смъртьта на Густавъ-Адолфа въ шведската армия исчезнали, и правилното ѝ издържание и управление, и прѣдишния ѝ прѣвъсходенъ духъ, и строгия воененъ рѣдъ въ нея. Нѣмало вече пó напрѣшната грижа за облѣклото, храната и въобще за издържанието на войскитѣ. Заедно съ това исчезнала добрата нравственность и военния рѣдъ въ войската. Всичко това, взето наедно, било причина, че шведскитѣ войски, които при живота на Густавъ-Адолфа стояли несравненно пó горѣ отъ другитѣ съвременни войски и можали въ всѣко отношение да имъ служатъ за примѣръ, слѣдъ смъртьта на Густавъ-Адолфа паднали почти на еднаква степень съ тѣхъ.

Вжтрѣшното устройство, управление и издържание на съвременнитѣ европейски армии, сжщо духа и военния рѣдъ въ тѣхъ, били почти навсѣкждѣ еднакви, почти навсѣкждѣ имали единъ общъ характеръ — голѣмо или малко безрѣдие и неустройство.

Заплатата на войскитѣ въ всичкитѣ държави била пó голѣма отъ тъзи, която получавали шведскитѣ войски, но тя се давала у тѣхъ, както и пó напрѣдъ, съвсѣмъ нерѣдовно. Правителствата малко се грижили за снабдяванието на войскитѣ съ облѣкло и храна. Между началницитѣ, особенно въ императорскитѣ войски, сжществувалъ извънмѣренъ раскошъ, а войскитѣ сами трѣбвало да си добиватъ и облѣкло, и храна. Магазини учрѣдявали твърдѣ рѣдко, къмъ края на войната — пó често. Войскитѣ се располагали въ лагери и при това не подъ палатки, но въ бараки, а прѣимущественно по квартири и гарнизони, снабдявайки се

съ храна отъ жителитѣ, или пъкъ чрѣзъ неправилно и насилствено реквизиране на голѣмо количество продукти отъ самата страна. Съ това се и обясняватъ, отъ една страна —далечнитѣ и бързи движения на армиитѣ, а отъ друга — жестокото опустошение на страната, по която прѣминували или дѣйствували войскитѣ. Обозитѣ въ всичкитѣ армии, особенно въ императорскитѣ, били извънрѣдно многобройни, както по причина на раскоша на началницитѣ, тъй и за туй, че войскитѣ возили слѣдъ себѣ си награбеното имущество и защото слѣдъ тѣхъ слѣдвали женитѣ и дѣцата на войницитѣ и много други непотрѣбни хора. Впрочемъ числото на обозитѣ въ французската армия, слѣдъ смъртьта на Хенриха IV, значително се намалило. Гарнизонната и полската служба навсѣкждѣ се испълнявала доста небрѣжно и нерѣдовно. Най послѣ, съотвѣтственно съ грубитѣ и жестоки нрави на времето и състава на самитѣ войски, които се вербували прѣимущественно между скитницитѣ, авантюриститѣ, прѣзренитѣ отъ обществото хора и др. т., а сжщо и вслѣдствие распуснатостьта на самитѣ началници, войскитѣ се отличавали на всѣкждѣ съ безнравственность, неуважение святостьта на вѣрата, законитѣ и человѣческитѣ права, отсжтствие на всѣка подчиненость, всѣкакъвъ воененъ рѣдъ и благоустройство, страшенъ грабежъ, жестоко отнасяние съ жителитѣ, даже въ приятескитѣ страни, и приличали пó вече на разбойнически шайки, отколкото на благоустроени войски. Твърдѣ естественно, че военнитѣ закони трѣбвало да бждятъ строги и даже жестоки за обуздавание на такъвъ родъ войски. Дѣйствително, смъртното наказание било едно отъ главнитѣ и най честитѣ наказания както за долнитѣ чинове, тъй и за началницитѣ имъ. Но строгостьта на военнитѣ закони не прѣпятствувала на войскитѣ да грабятъ, безчинствуватъ, да се прѣдаватъ на всѣкакъвъ родъ безрѣдици, побѣзи и проч. И при всичко това войскитѣ на всичкитѣ армии давали постоянно примѣри на най геройска рѣшителность и храбрость, макаръ и тѣзи доблѣсти да се помрачавали винаги съ извънрѣдна жестокость. Съ плѣнницитѣ обаче се отнасяли добрѣ, понеже за тѣхъ вземали откупъ; но размѣняване на плѣнници ставало рѣдко.

При всичко, че наказанията за прѣстжпленията били жестоки, но наградитѣ за отличията и заслугитѣ били извънрѣдно щедри. Освѣнъ повишенията, медалитѣ на верижки и др. т., тѣ прѣимущественно състояли, по обичая на времето, отъ парични подаръци, пожизненни пенсии и др. т. които по нѣкога обезпечвали сждбата на награденитѣ за прѣзъ цѣлъ животъ. Отъ всички най жестоко наказвалъ войскитѣ си, но и отъ всички най щедро, съ истинска царска щедрость, ги награждавалъ Валленщайнъ.

Такъвъ билъ общия характеръ на войскитѣ въ онова време. Имало обаче и исключения. Тъй, напримѣръ, въ армията на брауншвейгъ-люнебургския херцогъ Георги, за която вече се говорѝ пó горѣ, имало и правилно вжтрѣшно устройство, управление и издържание на войскитѣ, и добъръ духъ, военень рѣдъ и благоустройство въ тѣхъ. Страната плащала ежемѣсеченъ паричень данъкъ за заплата на войскитѣ. За хранението както на войскитѣ, тъй и на жителитѣ на страната, били учрѣдени запасни магазини. Правителството обличало, въоржжавало и издържало войскитѣ, надзиравало и лѣкувало болнитѣ военни чинове и проч. Конницата се издържала отъ страната въ низменнитѣ ѝ части, изобилни съ пасбища, гдѣто имала постоянни квар-

тири. Жителитѣ били длъжни да даватъ на чиноветѣ отъ конницата квартири и фуражъ. Въ полковетѣ били учрѣдени запасни касси. Съ една дума, брауншвейгъ-люнебургската армия се отличавала съ рѣдъ и благоустройство посрѣдъ германскитѣ армии, сжщо, както шведската армия на Густавъ-Адолфа посрѣдъ европейскитѣ армии въобще.

§ 7.

Полската фортификация.

Полската фортификация въ време на 30-годишната война се намирала почти въ сжщото състояние, до което достигнала въ нидерландската война у нидерландцитѣ, съ нѣкои само измѣнения и усъвършенствувания, направени до нѣкждѣ отъ нидерландскитѣ, до нѣкждѣ отъ другитѣ инжинери, а особенно отъ Густавъ-Адолфа.

Отдѣлнитѣ постове се укрѣпявали прѣимуществено съ щернщанци или пъкъ съ 4-жгълни редути, отъ разни величини, размѣри и профили, съ щурмфали, полисади, рогатки, подемни мостове, флеши прѣдъ исходитѣ и проч. А за прикритие на армиитѣ, както въ полето, тъй и при обсадата на крѣпоститѣ, навсѣкждѣ употрѣбявали затворени укрѣпени линии, съ входящи и исходящи жгли, и усилени на пó слабитѣ пунктове съ щурмфали, полисади, засѣки, барутни мини и др. т. Нидерландцитѣ почнали да устрояватъ въ укрѣпенитѣ линии, на извѣстни растояния, затворени окопи, прѣимуществено 4-жгълни редути. Укрѣпенитѣ лагери на армиитѣ имали, подобно на римскитѣ лагери, видъ на дългъ 4-жгълникъ или пъкъ на правиленъ квадратъ. Войскитѣ се располагали въ тѣхъ въобще въ бараки и рѣдко въ палатки, и при това тъй, че имали пó голѣма джлбочина, отколкото широчина по фронта. Между баракитѣ или палаткитѣ и укрѣпленията се намирало около цѣлия лагеръ свободно сборно мѣсто. Обозитѣ на армията имали свое особенно мѣсто въ лагера.

Густавъ-Адолфъ подражавалъ въ полската фортификация на нидерландцитѣ, но не билъ привърженецъ на непрѣривнитѣ укрѣпени линии. Располагайки войскитѣ си прѣимуществено въ укрѣпени лагери, той усъвършенствувалъ полската фортификация съ това, че устроявалъ укрѣпени линии, състоявши отъ редути, съединени съ траншея, или пъкъ, както при Нюрнбергъ, единъ, два или пó вече рѣда отдѣлни редути и окопи, взаимно отбранявши единъ други. А армията си той располагалъ, съобразно съ мѣстностьта, нѣкога, както при Нюрнбергъ, въ една, а нѣкога, както при Фюртъ, въ двѣ линии, като давалъ на полковетѣ си пó голѣмо продължение по фронта, отколкото въ джлбочина, при което всѣки полкъ ималъ обозитѣ си задъ себѣ си. Тѣзи негови усъвършенствувания прѣминали у нидерландцитѣ, а послѣ и у другитѣ народи. Въобще въ това време обичая да се прикриватъ и усилватъ съ полски укрѣпления се распространилъ извънрѣдно и станалъ общъ и постояненъ.

§ 8.

Строението, обсадата и отбраната на крѣпоститѣ.

Въ време на 30-годишната война навсѣкждѣ се распространила и прѣобладала нидерландската система за построяване на крѣпоститѣ, при

всичко, че тя била приложена къмъ Нидерландия, въ която се била родила. Главнитѣ ѝ отличителни черти били воднитѣ ровове, фоссъ-бреята и външнитѣ верки. Послѣднитѣ, съ исключение на равелинитѣ и демилюнитѣ, въобще имали слаби профили и били усилвани съ щурмфали и полисади. Въ тѣхното число взели да правятъ единъ видъ стѣснени при горжата тенали (pfaffenmütze, bonnets à prêtres) и нѣкои нови хорнверки. Графъ Паганъ, Вертмюллеръ и нѣкои други инжинери се трудили да усъвършенствуватъ нидерландската система съ усилвание на фланговата отбрана, съ измѣнения въ устрояванието на фланговетѣ и др. т. Графъ Паганъ, системата на когото станала извѣстна вече въ края на 30-годишн. война (въ 1645 г.), устроявалъ единъ задъ другъ три фланки, прикрити съ орилионъ, фоссъ-бреята замѣнявалъ съ двѣ болверки отъ еднаква височина, куртината прикривалъ съ равелинъ, а болверкитѣ съ контргардъ, като издигналъ послѣдния на 12, а главния валъ на 18 фута надъ хоризонта, и като далъ на главния валъ 42 фута въ основанието.

Въ отношение на въоржжението на крѣпоститѣ съ артиллерия нѣмало нищо опрѣдѣлено; а силата на гарнизона се опрѣдѣляла повечето пжти или отъ дължината на главния валъ (1 человѣкъ на 2 фута), или пъкъ по числото на полигонитѣ (отъ 800 до 1000 души на всѣки).

Обсадата на крѣпоститѣ, както и пó напрѣдъ, се прѣдшествувала съ блокада чрѣзъ издигание на обширни циркумъ и контръ-валационни линии. Тѣзи линии имали профили, външни верки и други такива, които ги уподобявали на единъ видъ крѣпости, а устроението имъ изисквало голѣми трудове и много време. Къмъ края на 30-годишната война шведитѣ, а послѣ имперцитѣ, почнали вече да откриватъ обсадата направо съ залагание на аппроши и батареи. Понѣкога издигали само една контръ-валационна линия (при обсадата на Ла-Рошелъ въ 1624 г.). На далечно растояние отъ крѣпостьта водили проста, на близко скрита саппа. На блатиста почва се приближавали съ права, вджлбочена саппа, прикрита отъ странитѣ съ бруствери, а отгорѣ съ фашини, земляни кошове и др. т. А при обсада на планински крѣпости, или такива, които имали високи укрѣпления, употрѣбявали подземна саппа. За противудѣйствие на вилазкитѣ и прикритие на работитѣ, обсаждавшитѣ издигали понѣкога траншея, която обхващала атакувания фронтъ (въ послѣдствие паралелитѣ). Освѣнъ ядрата и бомбитѣ, въ крѣпостьта хвърляли кошници съ камъни отъ мортиритѣ и ржчни гранати, правили избухвания съ камъни и др. т. Минното искуство не било още усъвършенствувано теоритически, и за това макаръ минитѣ да се употрѣбявали твърдѣ често, но дѣйствието имъ не било всѣкога успѣшно. За прѣминувание прѣзъ рововетѣ, освѣнъ прѣдишнитѣ срѣдства, често се употрѣбявали плаващи мостове отъ морска тръстика, бъчви, малки кожани лодки и др. т.

Обсаденитѣ (пó вечето французитѣ и нидерландцитѣ, отколко нѣмцитѣ) водили контръ-аппроши. Дори до края на 30-годишната война обсаденитѣ никога не отбранявали покрития пжть и само при обсадата на Гравелинъ въ 1644 г. и Дюнкирхенъ въ 1646 г. се срѣща за пръвъ пжть отбрана на този пжть отъ нидерландцитѣ и испанцитѣ. Въ Нидерландия важно срѣдство за отбрана на крѣпоститѣ били шлюзитѣ, чрѣзъ които наводнявали рововетѣ или повдигали водата въ тѣхъ, и съ това затруднявали прѣминуванието прѣзъ рова. Впрочемъ за отбрана на

крѣпостьта, за прѣминувание прѣзъ рова и брешата, се употрѣбявали сжщитѣ срѣдства, каквито и по̀ напрѣдъ. Твърдѣ често се случвало, че по причина на недостатъкъ въ обсаднитѣ принадлѣжности, или пъкъ на погрѣшни распорѣждания за атаката отъ страна на обсаждавшия, най незначителни пунктове, укрѣпени съ стѣни и кули, сж се държали много дълго и нѣколко пжти сж отблъсвали пристжпитѣ на обсаждавшитѣ. Взетата съ пристжпъ крѣпость неминуемо се излагала на грабежъ. Но ако крѣпостьта се прѣдавала по капитулация, то условията на капитулацията били почти всѣкога згодни и гарнизона по̀ вечето пжти получавалъ свободенъ исходъ съ всички почести. При това нито едната, нито другата страна не прѣдавала бѣглецитѣ.

Въ заключение трѣбва да кажемъ, че въ искуството да обсаждатъ и отбраняватъ крѣпости шведитѣ се отличавали най малко. Самъ Густавъ-Адолфъ отстжпвалъ въ това отношение на нидерландцитѣ. При това въ Германия той и не е ималъ особенни случаи да се отличава съ обсада на крѣпости.

ГЛАВА III.

Пьрвия периодъ отъ трийсетгодишната война, отъ началото ѝ въ Бохемия до идването на Густавъ-Адолфа въ Германия (1618—1630).

I.

Войната въ Бохемия и Австрия (1618—1620 г.).

§ 9.

Политическото състояние на Германия. — Причинитѣ и началото на войната въ Бохемия.

Войнитѣ, породени въ западна Европа отъ реформацията, били толкозъ по̀ вече кръвопролитни, защото съ реформацията се съединила и политиката. Духа на нетьрпимостьта, на взаимната ненависть и злоба, както въоржжилъ протестантитѣ и католицитѣ едни противъ други, накаралъ ги да проливатъ кръвьта си за вѣрата. А стрѣмлението на много господари, подъ благовидния прѣдлогъ за защита на вѣрата, къмъ распространение на властьта си, поробвание на народитѣ и политическо прѣобладание, принудило народитѣ да се сражаватъ и за независимостьта си. Тъй фанатизма на Филиппа II породилъ 40-годишната, кръвопролитна нидерландска война, която се свършила съ затвърдяванието политическата самостоятелность на нидерландскитѣ генерални щати. Тъй въ Германия честолюбието на Карла V породило войната между католицитѣ и протестантитѣ, прѣкратена съ Пассауския миръ въ полза на послѣднитѣ. — Въ германската война или войната на Шмалкалденския съюзъ напълно се проявило стрѣмлението на Карла V за распространение на неограничената си власть надъ Германия и за прѣобладание въ Европа, съ което се турило начало на послѣдующата, постоянна политика на австрийския домъ.

Съставена отъ множество голѣми или малки, свѣтски или духовни самостоятелни владѣния и свободни градове, раздѣлена на 10 имперски окржга, подъ общо управление на сейма отъ германскитѣ князе, глава на който и на цѣлата империя билъ императора, вече наслѣдственно избираемъ отъ австрийския домъ, и на глѣдъ съединена въ едно цѣло чрѣзъ това общо политическо устройство, чрѣзъ това общо управление, обширната германска империя била обаче до крайность раздробена отъ различието на племената, частнитѣ цѣли, побуждения, интереси и особенно отъ вѣрата. Всичката ѝ сѣверна и юго-западна часть

била протестантска, а южната и западната католическа. При това раздробление, [illegible] протестантитѣ, управлявани отъ [illegible] предводители, [illegible] Карлъ V, който [illegible] Но щастието му измѣнило — и обърканъ отъ [illegible] страдания, той завѣщалъ на приемницитѣ си [illegible] Обаче тѣ не можали скоро [illegible] Фердинандъ I, Максимилианъ II и Рудолфъ II останали въ бездѣйствие [illegible] въ продължение на 60 годишното имъ царуване спокойствието на Германия не било нарушено, поне съ обща война. Но [illegible] дадени на протестантитѣ отъ Пасауския миръ, усилили взаимната ненависть между тѣхъ и католицитѣ, и двѣтѣ страни още [illegible] тайно. Тъзи [illegible] довели най-послѣ работитѣ до тамъ, че протестантитѣ въ 1610 г. сключили помежду си съюзъ въ [illegible]. За глава на съюза билъ избранъ [illegible] курфюрстъ Фридрихъ [illegible], а участие въ съюза взели [illegible] ландграфъ, [illegible] поборникъ за протестантизма, [illegible] херцогъ, [illegible] маркграфъ, [illegible] маркграфъ и много свободни градове. Отъ числото на другитѣ протестантски владѣтели, саксонския курфюрстъ и хессенъ-дармщадтския ландграфъ не взели участие въ съюза, първия за туй, защото очаквалъ по-голѣми [illegible] отъ императора, а втория, защото билъ явно на страната на [illegible], а бранденбургския курфюрстъ и [illegible] Слѣдъ това, [illegible] частъ отъ [illegible] владѣтели въ южна Германия, [illegible] съставили по между си съюзъ въ Вюрцбургъ. Императора Рудолфъ II, като глава на империята и на католическа Германия, не участвувалъ обаче въ съюза, и католицитѣ повѣрили [illegible] сили и срѣдства на най-силния слѣдъ него отъ католическитѣ владѣтели, именно на баварския херцогъ Максимилианъ. Въ слѣдующата [illegible] година на прѣстола на империята се качилъ ерцъ-херцогъ Матей. Дѣйствуващъ по внушението на иезуититѣ, той подкачалъ ново, по-силно гонение противъ протестантитѣ жители отъ владѣнията на австрийския домъ: Моравия, Силезия, Лузация, горна Австрия и особенно Бохемия. Въ послѣднята страна, въ която още въ XV вѣкъ Иванъ Хусъ и неговитѣ послѣдователи распространили новото учение за вѣрата, числото на протестантитѣ, отъ времето на реформацията, непрѣстанно се увеличавало. Причината за това била ненавистьта къмъ католицитѣ и особенно къмъ австрийския домъ, който ги поддържалъ, като жестоко прѣслѣдвалъ протестантитѣ, и постоянно се стрѣмилъ да затвърди за себѣ си избирането на членоветѣ му по наслѣдственъ начинъ за крале на Бохемия. Наскоро едно обстоятелство, маловажно въ началото, повлѣкло слѣдъ себѣ си извънрѣдно важни послѣдствия. Основавайки се на дадената имъ отъ Рудолфа II *грамота на Величество* (Majestäts-Brief), бохемскитѣ протестанти съградили свои храмове, между друго, на землитѣ на двама католически духовни владѣтели. Тѣзи храмове били съборени отъ послѣднитѣ и въпроса билъ

рѣшенъ отъ императора въ полза на католицитѣ. Тогава чехитѣ, възбудени отъ графа Турна, ревностенъ поборникъ за протестанството и политическата независимость на Бохемия и непримиримъ врагъ на императора и на австрийския домъ, явно въстанали въ Прага (на 23 май 1618 година), свалили императорското правителство, испждили иезуититѣ, учрѣдили временно управление и почнали да се въоржжаватъ. Наскоро цѣла Бохемия била въ пълно въстание; слѣдвайки примѣра на чехитѣ, и протестантитѣ отъ Моравия, Силезия, Лузация и горня Австрия се раздвижили и се готвили тъй сжщо да въстанатъ. Кроткитѣ мѣрки не били вече въ състояние да усмирятъ чехитѣ, и императора се видѣлъ принуденъ да прибѣгне къмъ оржжие.

Обстоятелствата по удивителенъ начинъ благоприятствували на чехитѣ. Всички згоди били на тѣхна страна. Императора се намиралъ въ най трудно положение: вънъ отъ въстанието на чехитѣ и вълненията между жителитѣ въ самата Виена, но и маджаритѣ заплашвали съвсѣмъ да се отцѣпятъ отъ австрийския домъ, държавнитѣ финанси били разстроени, а главно — войски имало малко и тѣ се намирали на западъ или югъ, или пъкъ били пръснати по далечнитѣ гарнизони. Напротивъ чехитѣ, като пристжпили незабавно къмъ всеобщо въоржжение на всички жители пó голѣми отъ 20 годишна възрасть, скоро събрали до 30.000 души войски, въвели свои гарнизони въ всичкитѣ градове на Бохемия, съ исключение на Пилзенъ, Будвейсъ и Крумау, които останали на страната на императора. Освѣнъ това тѣ още били усилени съ войски отъ вънъ. Тъкмо въ туй време, когато тѣ въстанали, графъ Мансвелдъ набиралъ на Рейнъ войски за савойския херцогъ. Последния, като не се нуждаялъ вече отъ тѣхъ, отстжпилъ ги на съюза на германскитѣ протестанти, който, като вземалъ най живо, макаръ и тайно, участие въ въстанието на чехитѣ, испратилъ Мансфелда съ набрания отъ него 4-хиляденъ отрядъ войски въ Бохемия. Въ Силезия и брауншвейгското херцогство се вербували тъй сжщо войски за чехитѣ. Протестантскитѣ владѣтели въ Германия, особенно бранденбургския курфюрстъ и саксенъ-веймарския херцогъ, безъ да се присъединяватъ открито къмъ чехитѣ противъ императора, взели тайно да ги поддържатъ и имъ помагатъ. Нѣкои отъ тѣзи владѣтели, сжщо и Нидерландия, имъ обѣщали парични помощи. Най послѣ чехитѣ се надявали на съдѣйствието на протестантитѣ отъ Моравия, Силезия, Лузация и горня Австрия, на трансилванския князъ Бетлемъ-Габора и даже на Турция.

§ 10.

Дѣйствията въ 1618 година.

Въпрѣки всичкитѣ згоди на положението си и благоприятствувавшитѣ обстоятелства, чехитѣ не умѣли да се възползватъ отъ тѣхъ. Вмѣсто да държатъ силитѣ си събрани, да дѣйствуватъ бърво и рѣшително, да разбиватъ императорскитѣ войски по части и да не имъ позволяватъ да се затвърдяватъ и усилватъ въ Бохемия, тѣ направили тъкмо противното. Имайки прѣдъ видъ прѣди всичко да завладѣятъ Пилзенъ, Будвейсъ и Крумау, тѣ раздѣлили силитѣ си: Мансфелдъ съ часть отъ войскитѣ трѣбвало да дѣйствува на лѣвата, а Турнъ съ главнитѣ сили на дѣсната страна на Молдава. Първия обсадилъ Пилзенъ, а послѣдния взелъ Крумау и

обсадилъ Будвейсъ. Но и Пилзенъ, и Будвейсъ били тъй силни по мѣстоположението и укрѣпленията си и тъй упорито отбранявани, че чехитѣ дълго не можали да ги завладѣятъ. Това дало време на императора да събере около 10.000 души войска, които и тръгнали подъ началството на Дампиера отъ Моравия за Бохемия, за да освободи Будвейсъ. Турнъ, намѣсто да дѣйствува срѣщу тѣхъ рѣшително и да гледа да ги разбий прѣди пристигането на други войски, ограничилъ се съ отбранителни противъ тѣхъ дѣйствия. Наскоро при Часлау произлѣзло едно сражение и Дампиеръ отстжпилъ въ Моравия, за да се съедини съ императорскитѣ войски, които дошли отъ Нидерландия подъ началството на графа Бюкуа (Buquoi). Слѣдъ съединението си, Дампиеръ и Бюкуа тръгнали за Бохемия по двѣтѣ страни на р. Сасава, съ цѣль да проникнатъ до Прага, но били принудени да се откажатъ отъ това и да се укрватъ въ укрѣпенъ лагеръ подъ стѣнитѣ на Будвейсъ. Като не се осмѣлявалъ да ги атакува въ него, Турнъ тръгналъ срѣщу 6 хиляднитѣ войски, които били набрани въ Силезия и отивали подъ началството на егерндорфския графъ отъ Силезия за Бохемия. Ползвайки се отъ отдалечението му, Бюкуа нападналъ внезапно Нейхаузъ. Но Турнъ, който се съединилъ вече съ силезцитѣ, успѣлъ навреме да дойде на помощь на Нейхаузъ, и Бюкуа билъ принуденъ да се върне при Будвейсъ. Слѣдъ това Турнъ, за насърдчение на чехитѣ и за да подбуди моравцитѣ на явно въстание, извършилъ единъ набѣгъ въ Моравия и отъ нея въ самата Австрия, и се върналъ съ богата плячка. Този набѣгъ и прѣвземането на Пилзенъ (въ ноемврий) отъ Мансфелда, слѣдъ продължителна и трудна обсада и кръвопролитенъ пристжпъ, били послѣднитѣ военни дѣйствия въ 1618 год.

§ 11.

Дѣйствията въ 1619 година.

Смъртьта на императора Матея и въцаряването на Фердинанда II на прѣстола на империята послужили като знакъ за явно възстание на моравцитѣ и силезцитѣ. Тѣ сключили съюзъ съ чехитѣ и обсадили Олмюцъ. Наскоро Турнъ, като оставилъ Мансфелда съ часть отъ войскитѣ въ Бохемия, самъ съ 15.000 души войска влѣзълъ въ Моравия, взелъ Иглау, Требницъ, Цнаймъ, завладѣлъ, слѣдъ продължителна обсада, Лявбъ и, като се усилилъ съ моравскитѣ и силезскитѣ войски, тръгналъ за Австрия, прѣминалъ Дунава въ Фишаменде и, като доближилъ до Виена, почналъ да я бомбардира. Турнъ ималъ въ Виена много съмишленици, които въ града почти явно, града се вълнувалъ и самия животъ на императора се намиралъ въ опасность. Но Бюкуа, усиленъ съ дошлитѣ отъ Унгария и Нидерландия подкрѣпления, испратилъ вече на помощь на Виена Дампиера съ часть отъ войскитѣ, а самъ съ главнитѣ сили се обърналъ противъ Мансфелда. Идването на Дампиера спасило и Виена, и императора. А Бюкуа, като нападналъ внезапно прѣдния отрядъ на Мансфелда, разбилъ го и довелъ войскитѣ на послѣдния въ такъвъ ужасъ, че тѣ въ безрѣдие избѣгали въ Прага и, като се затворили въ нея, приготвили се за отбрана. Бюкуа, като дошелъ подиръ тѣхъ при Прага, принудилъ съ това Турна да отиде за Бохемия, безъ да извлѣче никаква полза отъ движението си къмъ Виена. Слѣдъ възвръщането на Турна

въ Бохемия, Бюкуа отстжпилъ къмъ Будвейсъ. А Дампиеръ, слѣдъ оттѣглюването на Турна, направилъ единъ набѣгъ въ Моравия, но прѣтърпялъ поражение.

Тъй щото чехитѣ пакъ не можли да се въсползуватъ отъ згодитѣ на положението си, отъ въстанието на Моравия и Силезия и отъ беззащитността на Виена. Вмѣсто да се съединятъ съ моравцитѣ и силезцитѣ, да събержтъ колкото може по̀ голѣми сили, да ги държатъ съвокупно, да дѣйствуватъ по най рѣшителенъ настжпателенъ начинъ, да не позволяватъ на императора да се усилва, да разбиватъ войскитѣ му по части и, тъй да се каже, съ силата на оржжието да извоюватъ независимостьта си, — чехитѣ прибѣгнали до политически мѣрки, които не само не можали да ги спасятъ, а напротивъ трѣбвало да ги погубятъ. Въ августъ тѣ обявили императора за лишенъ отъ правата върху прѣстола на Бохемия и избрали за свой краль пфалцския курфюрстъ Фридрихъ, като силенъ протестански господарь, владѣнията на когото допирали до Бохемия. Но слабодушния и безгриженъ Фридрихъ никакъ не билъ способенъ да управлява чехитѣ въ това толкова трудно за тѣхъ време и стоялъ въ пълно бездѣйствие, тогазъ когато той трѣбвало да употрѣби най голѣмо напряжение на силитѣ. Освѣнъ избирането на Фридриха, чехитѣ сключили съюзъ съ Бетлемъ-Габора. Но и това не можало да имъ принесе голѣма полза. Бетлемъ-Габоръ водилъ война противъ императора съ цѣль да отцѣпи Унгария и се грижилъ по̀ вече за собственнитѣ си интереси, отколкото за сьдѣйствие на бохемцитѣ. Като нахлулъ въ Унгария, той обсадилъ Пресбургъ и застрашавалъ Виена. Бюкуа, като оставилъ въ Бохемия необходимитѣ гарнизони, отишълъ на помощь на Виена и, като събралъ около 12.000 души войски, расположилъ се съ тѣхъ въ укрѣпенъ лагеръ на лѣвия брѣгъ на Дунава, подъ Виена, съ тила къмъ рѣката (което тогава се считало за най силно отбранително расположение). Турнъ тръгналъ слѣдъ него, съединилъ се съ 10-тѣ хиляди спомагателни войски на Бетлемъ-Габора и, имайки всичко около 26.000 души войски, безуспѣшно се опитвалъ да завладѣе укрѣпения лагеръ на графа Бюкуа. Наскоро Бетлемъ-Габоръ, като се научилъ, че на границитѣ на Полша се събиратъ войски противъ него, извикалъ обратно спомагателния си отрядъ отъ армията на Турна, а къмъ края на годината сключилъ съ императора миръ. Отслабенъ отъ оттѣглюването войскитѣ на Бетлемъ-Габора и крайно нуждающъ се отъ храна, Турнъ се върналъ въ Бохемия — пакъ безъ полза и успѣхъ.

§ 12.

Дѣйствията въ 1620 година.

Настжпившата третя година отъ войната била ознаменувана съ пълното бездѣйствие на чехитѣ и съюзницитѣ имъ, тогазъ когато императора, показвайки неимовѣрна дѣятелность и искусна политика, успѣлъ вече значително да се усили както съ войски, тъй и съ привличането на своя страна баварския херцогъ и съюза на католицитѣ. Католическата армия била събрана при Донаувертъ, а 20.000 души испански войски, подъ началството на Спинола, отивали отъ Нидерландия нагорѣ по Рейнъ за покорението на долний Пфалцъ. Съюза на протестантитѣ събралъ отъ своя

страна главнитѣ си сили при Ульмъ, а часть отъ силитѣ извадилъ въ долний Пфалцъ противъ Спинола. Но императора и Франция искусно съумѣли да убѣдятъ протестантитѣ да распуснатъ войскитѣ си и така ги обезоръжили. Тогава католическата армия тръгнала (въ августъ), подъ прѣдводителството на баварския херцогъ, за горня Австрия, усмирила въ нея протестантитѣ и завладяла Линцъ. Слѣдъ това, като се съединилъ съ императорскитѣ войски подъ началството на Бюкуа, баварския херцогъ съ 50.000 войски влѣзълъ въ Бохемия. Фридрихъ, който ималъ не пò вече отъ 20.000 чехски войски и 10.000 спомагателни на Бетлемъ-Габора, който отново вече воювалъ противъ императора, отстѫпилъ къмъ Пилзенъ, гдѣто се намиралъ Мансфелдъ съ отряда си. Въ чехската армия владѣяла неимовѣрна бъркотия: началницитѣ ѝ се намирали въ непрѣривна вражда и раздори по между си, войскитѣ не имъ се повинували, чувствувайки крайна нужда за храна, грабили страната, и като върхъ на всичко — заразителни болѣсти жестоко опустошавали рѣдоветѣ имъ. Най послѣ чехската армия тръгнала прѣзъ Раконицъ за Прага; но Мансфелдъ, недоволенъ за гдѣто не билъ избранъ главнокомандующъ надъ нея, останалъ съ отряда си въ Пилзенъ. Баварския херцогъ, войскитѣ на когото не пò малко отъ чехитѣ грабили страната и страдали отъ заразителни болѣсти, тръгналъ подирь чехската армия, но бавно, по причина нерѣшителностьта на Бюкуа и бавностьта на движението му. При Раконицъ той искусно избѣгналъ чехската армия, имайки за цѣль да я надпрѣдвари въ Прага. Това принудило Фридриха да отстѫпи пò скоро. Като стигналъ при Прага и страхувайки се, че буйнитѣ му и своеволни войски, като бѫдѫтъ въведени въ града, може да вършатъ въ него безрѣдия и да го разграбятъ, Фридрихъ ги расположилъ при Бѣла планина (Вейссенбергъ, на западъ отъ Прага), съ тила къмъ града, и почналъ да строи укрѣпления. Но едва само 3 отъ тѣхъ били на привършвание, когато съединената императорско-католическа армия, която броила около 20.000 души пѣхота и 5.000 души конница, атакувала чехската армия, която броила спорѣдъ едни около 34,000, а спорѣдъ други отъ 20 до 25.000 души. Отъ една страна — слабодушието, небрѣжностьта и неспособностьта на Фридриха, несъгласието у началницитѣ на войскитѣ му и разнородностьта на състава, пълното отсѫтствие на рѣдъ и малодушието на самитѣ войски, а отъ друга страна — рѣшителностьта и искуството въ дѣйствията на баварския херцогъ и на Тилли и храбростьта на войскитѣ имъ били причина, за гдѣто въ произлѣзлото (на 8 ноемврий 1620 г.) сражение при Бѣла планина чехската армия била съвършенно разбита. Значителна часть отъ нея загинала въ Молдава, останалата била избита или взета въ плѣнъ. Фридрихъ се спасилъ чрѣзъ бѣгство въ Силезия, а отъ тамъ въ Бранденбургия. А Прага на другия день слѣдъ сражението се прѣдала на баварския херцогъ.

Побѣдата при Бѣла планина рѣшила войната въ Бохемия и участьта на самата Бохемия. Императорскитѣ и католическитѣ войски се пръснали по цѣлото пространство на Бохемия и наскоро покорили всичкитѣ ѝ градове. Само Мансфелдъ се държалъ още доста дълго въ Пилзенъ, но най послѣ билъ принуденъ съ малкия остатъкъ отъ войскитѣ си да се оттѣгли въ горний Пфалцъ. Моравия била тоже усмирена, а саксонския курфюрстъ покорилъ Силезия подъ властьта на императора и присъе-

динилъ къмъ владѣнията си Лузация. Фердинандъ II не се ограничилъ съ покорението на Бохемия и жестокото наказание на чехитѣ. Той самовластно обявилъ Фридриха и цѣлия му родъ лишени отъ пфалцскитѣ имъ наслѣдственни владѣния и възложилъ на испанскитѣ, католическитѣ и своитѣ войски да покорятъ горний и долний Пфалцъ.

II.

Войната въ горний и долний Пфалцъ, на Майнъ и Рейнъ (1621—1622 година).

§ 13.

Дѣйствията въ горний и долний Пфалцъ (1621 г.).

Долний Пфалцъ още въ края на 1620 година билъ заетъ отъ испанската армия на Спинола, която стояла въ него и въ 1621 г., като грабяла и опустошавала съсѣднитѣ протестантски владѣния, вземала отъ тѣхъ извънрѣдно голѣми парични контрибуции и крайно притѣснявала жителитѣ имъ. Съюза на германскитѣ протестанти подбужданъ отъ Англия, Нидерландия, Дания и Швеция, искалъ да вземе рѣшителни мѣрки противъ императора и съюза на католицитѣ, но губилъ време въ съвѣщания и прѣговори, които не водили къмъ нищо. Въ скоро време политиката на императора умяла отново да го обезоржжи. Долний Пфалцъ останалъ заетъ отъ испанскитѣ войски, а въ горний влѣзълъ баварския херцогъ, слѣдъ пълното покорение на Бохемия. Мансфелдъ, комуто Фридрихъ повѣрилъ всичкитѣ си сили и срѣдства и отбраната на роднитѣ си владѣния, набралъ войски въ горний Пфалцъ и се държалъ въ него нѣколко време противъ баварския херцогъ. Но най послѣ той билъ принуденъ да отстжпи къмъ Неймарктъ и съ 18.000 души войски тръгналъ за долний Пфалцъ, съединилъ се въ него (въ октомврий) съ нидерландскитѣ войски и принудилъ испанцитѣ да очистятъ значителната му часть и да отстжпятъ къмъ Майнъ. Слѣдъ това той заелъ укрѣпения градъ Хагенау, който отъ тогава станалъ главно стоварно мѣсто за него и упора за дѣйствията му, и се затвърдилъ на лѣвата страна на Рейнъ, имайки противъ себѣ си, отъ една страна—Спинола съ испанскитѣ войски на Майнъ, а отъ друга—графа Тилли съ императорскитѣ и католическитѣ войски, които, слѣдъ покорението на горний Пфалцъ, се расположили на Неккаръ между Хайлброннъ и Хайделбергъ.

§ 14.

Дѣйствията на Майнъ и Рейнъ (1622 г.).

Въ 1622 г. брауншвейгския принцъ Християнъ, бивши халберщадтски администраторъ, и дурлахъ-баденския маркграфъ, като набрали всѣки до 20.000 души войски, а послѣдния освѣнъ това, за да не изложи наслѣдницитѣ си на участьта на Фридриха, като имъ прѣдалъ владѣнията си,

страна главнитѣ си сили при Ульмъ, а часть отъ силитѣ извадилъ въ долний Пфалцъ противъ Спинола. Но императора и Франция искусно съумѣли да убѣдятъ протестантитѣ да распуснатъ войскитѣ си и така ги обезорѫжили. Тогава католическата армия тръгнала (въ августъ), подъ прѣдводителството на баварския херцогъ, за горня Австрия, усмирила въ нея протестантитѣ и завладяла Линцъ. Слѣдъ това, като се съединилъ съ императорскитѣ войски подъ началството на Бюкуа, баварския херцогъ съ 50.000 войски влѣзълъ въ Бохемия. Фридрихъ, който ималъ не пò вече отъ 20.000 чехски войски и 10.000 спомагателни на Бетлемъ-Габора, който отново вече воювалъ противъ императора, отстѫпилъ къмъ Пилзенъ, гдѣто се намиралъ Мансфелдъ съ отряда си. Въ чехската армия владѣяла неимовѣрна бъркотия: началницитѣ ѝ се намирали въ непрѣривна вражда и раздори по между си, войскитѣ не имъ се повинували, чувствувайки крайна нужда за храна, грабили страната, и като връхъ на всичко — заразителни болѣсти жестоко опустошавали рѣдоветѣ имъ. Най послѣ чехската армия тръгнала прѣзъ Раконицъ за Прага; но Мансфелдъ, недоволенъ за гдѣто не билъ избранъ главнокомандующъ надъ нея, останалъ съ отряда си въ Пилзенъ. Баварския херцогъ, войскитѣ на когото не пò малко отъ чехитѣ грабили страната и страдали отъ заразителни болѣсти, тръгналъ подирь чехската армия, но бавно, по причина нерѣшителностьта на Бюкуа и бавностьта на движението му. При Раконицъ той искусно избѣгналъ чехската армия, имайки за цѣль да я надпрѣдвари въ Прага. Това принудило Фридриха да отстѫпи пò скоро. Като стигналъ при Прага и страхувайки се, че буйнитѣ му и своеволни войски, като бѫдѫтъ въведени въ града, може да вършатъ въ него безрѣдия и да го разграбятъ, Фридрихъ ги расположилъ при Бѣла планина (Вейссенбергъ, на западъ отъ Прага), съ тила къмъ града, и почналъ да строи укрѣпления. Но едва само 3 отъ тѣхъ били на привършвание, когато съединената императорско-католическа армия, която брояла около 20.000 души пѣхота и 5.000 души конница, атакувала чехската армия, която броила спорѣдъ едни около 34,000, а спорѣдъ други отъ 20 до 25.000 души. Отъ една страна — слабодушието, небрѣжностьта и неспособностьта на Фридриха, несъгласието у началницитѣ на войскитѣ му и разнородностьта на състава, пълното отсѫтствие на рѣдъ и малодушието на самитѣ войски, а отъ друга страна — рѣшителностьта и искуството въ дѣйствията на баварския херцогъ и на Тилли и храбростьта на войскитѣ имъ били причина, за гдѣто въ произлѣзлото (на 8 ноемврий 1620 г.) сражение при Бѣла планина чехската армия била съвършенно разбита. Значителна часть отъ нея загинала въ Молдава, останалата била избита или взета въ плѣнъ. Фридрихъ се спасилъ чрѣзъ бѣгство въ Силезия, а отъ тамъ въ Бранденбургия. А Прага на другия день слѣдъ сражението се прѣдала на баварския херцогъ.

Побѣдата при Бѣла планина рѣшила войната въ Бохемия и участьта на самата Бохемия. Императорскитѣ и католическитѣ войски се прѣснали по цѣлото пространство на Бохемия и наскоро покорили всичкитѣ ѝ градове. Само Мансфелдъ се държалъ още доста дълго въ Пилзенъ, но най послѣ билъ принуденъ съ малкия остатъкъ отъ войскитѣ си да се оттѣгли въ горний Пфалцъ. Моравия била тоже усмирена, а саксонския курфюрстъ покорилъ Силезия подъ властьта на императора и присъе-

динилъ къмъ владѣнията си Лузация.

Фердинандъ II не се ограничилъ съ покорението на Бохемия и жестокото наказание на чехитѣ. Той самовластно обявилъ Фридриха и цѣлия му родъ лишени отъ пфалцскитѣ имъ наслѣдственни владѣния и възложилъ на испанскитѣ, католическитѣ и своитѣ войски да покорятъ горний и долний Пфалцъ.

II.

Войната въ горний и долний Пфалцъ, на Майнъ и Рейнъ (1621—1622 година).

§ 13.

Дѣйствията въ горний и долний Пфалцъ (1621 г.).

Долний Пфалцъ още въ края на 1620 година билъ заетъ отъ испанската армия на Спинола, която стояла въ него и въ 1621 г., като грабяла и опустошавала съсѣднитѣ протестантски владѣния, вземала отъ тѣхъ извънрѣдно голѣми парични контрибуции и крайно притѣснявала жителитѣ имъ. Съюза на германскитѣ протестанти подбужданъ отъ Англия, Нидерландия, Дания и Швеция, искалъ да вземе рѣшителни мѣрки противъ императора и съюза на католицитѣ, но губилъ време въ съвѣщания и прѣговори, които не водили къмъ нищо. Въ скоро време политиката на императора умяла отново да го обезоржжи. Долний Пфалцъ останалъ заетъ отъ испанскитѣ войски, а въ горний влѣзълъ баварския херцогъ, слѣдъ пълното покорение на Бохемия. Мансфелдъ, комуто Фридрихъ повѣрилъ всичкитѣ си сили и срѣдства и отбраната на роднитѣ си владѣния, набралъ войски въ горний Пфалцъ и се държалъ въ него нѣколко време противъ баварския херцогъ. Но най послѣ той билъ принуденъ да отстжпи къмъ Ноймарктъ и съ 18.000 души войски тръгналъ за долний Пфалцъ, съединилъ се въ него (въ октомврий) съ нидерландскитѣ войски и принудилъ испанцитѣ да очистятъ значителната му часть и да отстжпятъ къмъ Майнъ. Слѣдъ това той заелъ укрѣпения градъ Хагенау, който отъ тогава станалъ главно стоварно мѣсто за него и упора за дѣйствията му, и се затвърдилъ на лѣвата страна на Рейнъ, имайки противъ себѣ си, отъ една страна—Спинола съ испанскитѣ войски на Майнъ, а отъ друга—графа Тилли съ императорскитѣ и католическитѣ войски, които, слѣдъ покорението на горний Пфалцъ, се расположили на Неккаръ между Хайлброннъ и Хайделбергъ.

§ 14.

Дѣйствията на Майнъ и Рейнъ (1622 г.).

Въ 1622 г. браунщвейгския принцъ Християнъ, бивши халберщадтски администраторъ, и дурлахъ-баденския маркграфъ, като набрали всѣки до 20.000 души войски, а послѣдния освѣнъ това, за да не изложи наслѣдницитѣ си на участьта на Фридриха, като имъ прѣдалъ владѣнията си,

тръгнали отъ сѣверъ и югъ къмъ Майнъ на съединение съ Мансфелда. Последния прѣминалъ за това на дѣсната страна на Рейнъ, нагласилъ при Вислохъ засада и, като нападналъ отъ нея Тилли, разбилъ го. Тилли отстжпилъ къмъ Неккаръ и тръгналъ да се съедини съ испанскитѣ войски. А Мансфелдъ, вмѣсто да прѣпятствува на съединението имъ и да улесни собственното си съединение съ брауншвейгския принцъ и дурлахъ-баденския маркграфъ, раздробилъ силитѣ си и се заелъ съ завладяванието на градоветѣ между Рейнъ и Неккаръ. А между това Тилли успялъ да се съедини съ испанскитѣ войски и, като се обърналъ нагорѣ по Неккаръ противъ дурлахъ-баденския маркграфъ, разбилъ го при Вимпфенъ (на 16 май) прѣди още Мансфелдъ да успѣе да му дойде на помощь. Останкитѣ отъ войскитѣ на дурлахъ-баденския маркграфъ се присъединили къмъ Мансфелда, но наскоро били распуснати.

До като тѣзи дѣйствия произлизали на Неккаръ, брауншвейгския принцъ билъ удържанъ отъ испанскитѣ войски, които прикривали долне-рейнскитѣ католически земи, и отъ отряда, испратенъ противъ него отъ графа Тилли. Дълго той се ограничавалъ само съ опустошение на мюнстерското и падерборнското епископства. А когато дѣйствията на нидерландцитѣ отвлѣкли испанскитѣ войски къмъ Нидерландия, тогава той тръгналъ къмъ Майнъ, съ намѣрение да прѣмине прѣзъ него и на лѣвата му страна да се съедини съ Мансфелда. Но Мансфелдъ билъ вече притѣгленъ на лѣвата страна на Рейнъ вслѣдствие обсадата на Хагенау отъ ерцъ-херцога Леополда, който дошълъ отъ Брейзгау съ 6.000 души войски. Тилли нападналъ брауншвейгския принцъ отъ къмъ тила тъкмо въ туй време, когато той прѣминувалъ прѣзъ Майнъ при Хёхстъ, и го разбилъ съвършенно. Останкитѣ отъ войскитѣ на брауншвейгския принцъ се спуснали на съединение съ Мансфелда, който между това разбилъ авангарда на ерцъ-херцога Леополда, принудилъ последния да снеме обсадата на Хагенау и да се върне въ Брейзгау (съ часть отъ войскитѣ си, останалата часть отъ които минала на служба у Мансфелда), слѣдъ това прѣминалъ отново на дѣсната страна на Рейнъ и тръгналъ къмъ Дармщадъ, за да се съедини съ брауншвейгския принцъ. Но тукъ той намѣрилъ вече пжтя къмъ Майнъ прѣграденъ отъ войскитѣ на Тилли и, отблъснатъ отъ тѣхъ, върналъ се на лѣвата страна на Рейнъ съ 18.000 души войски, числото на които ежедневно се намалявало отъ побѣди и болѣсти.

По такъвъ начинъ Тилли, държащъ силитѣ си съвокупно, успялъ да въспрѣпятствува на съединението на 60.000 протестантски войски, които дѣйствували раздѣлно отъ три разни страни, да разбий по части 40 хилядната войска на дурлахъ-баденския маркграфъ и брауншвейгския принцъ, и да се удържи въ долний Пфалцъ. Слѣдъ това Фридрихъ, като изгубилъ надѣжда да покори обратно владѣнията си, рѣшилъ да остави сждбата си на великодушието на императора и заповѣдалъ на Мансфелда да распусне войскитѣ му. Но тъй като тѣзи войски непринадлѣжали на Фридриха, а на Мансфелда, който ги билъ набралъ, то последния продължавалъ да дѣйствува въ долний Пфалцъ до тогава, до когато недостатъка на храна и успѣха на императорскитѣ и католическитѣ войски не го принудили най послѣ да се оттѣгли отъ долний Пфалцъ. Като опустошилъ Елзасъ и Лотарингия, той тръгналъ на сѣверъ, прѣзъ владѣнията на трирския курфюрстъ, къмъ границитѣ на Франция и Нидерландия, къмъ Мецъ. Испанс-

китѣ войски подъ началството на Кордова тръгнали слѣдъ него къмъ Люксембургъ, прикривайки долне-рейнскитѣ католически владѣния. Мансфелдъ се спрѣлъ на границитѣ на Франция, опустошавайки околноститѣ на Музонъ и Бомонъ. Франция почнала да събира противъ него войски, за да прѣпятствува на нахлуването му въ прѣдѣлитѣ ѝ, а между това, както тя, тъй и Нидерландия, Испания и Венециянската република се трудили да склонятъ Мансфелда да постѫпи на тѣхна служба. Като се съгласилъ на прѣдложението на Нидерландия, Мансфелдъ тръгналъ по лѣвата страна на Маасъ къмъ границитѣ ѝ, имайки не по́ вече отъ 10.000 души войски, тогазъ когато на границата на Франция били събрани вече противъ него 25.000 души войски, а отъ друга страна Кордова съ испанскитѣ войски отивалъ къмъ Намюръ, за да му прѣгради пѫтя за Нидерландия. Обаче Мансфелдъ сполучилъ да влѣзе въ нея, а Кордова настигналъ само арриергарда му, който и разбилъ (на 9 май) при Флёрюсъ. По такъвъ начинъ Мансфелдъ само съ 7.000 души войски се присъединилъ въ Бредъ къмъ армията на Оранския принцъ. Слѣдъ излизанието на Мансфелда отъ долний Пфалцъ, тъзи страна наскоро била съвършенно покорена отъ императорскитѣ и католическитѣ войски. Слѣдъ това императора доброволно въздигналъ баварския херцогъ въ курфюртско достойнство, далъ му Пфалцъ и рѣшилъ да прѣнесе войната въ сѣверна Германия, гдѣто бранденбургския курфюрстъ и мекленбургския, брауншвейгския и померанския херцоги явно се въорѫжавали противъ него, за защита на правата на германскитѣ владѣтели и основнитѣ учрѣждения на империята. Съ тъзи цѣль армията на Тилли била испратена отъ брѣговетѣ на Неккаръ къмъ Везеръ, подъ прѣдлогъ да даде помощь на Испания въ войната ѝ съ Нидерландия.

III.

Войната на Везеръ, въ Саксония, Силезия и Моравия (1623—1626 година).

---

§ 15.

Дѣйствията на Везеръ (1623 г.).

Въ туй време когато Мансфелдъ съ новонабранитѣ войски на нидерланскитѣ щати опустошавалъ католическитѣ земи по лѣвата страна на Везеръ, брауншвейгския принцъ Християнъ съ войскитѣ, набрани отъ него за Нидерландия, и съ армията, въорѫжена отъ съюза на протестанскитѣ господари въ сѣверна Германия (всичко около 25.000 души), се расположилъ задъ р. Верра, около Геттингенъ. Тилли прѣминалъ прѣзъ Верра и тръгналъ съ една часть отъ армията си противъ брауншвейгския принцъ отъ фронта, а другата испратилъ въ обходъ на лѣвия му флангъ. Но брауншвейгския принцъ разбилъ по́ напрѣдъ едната, а послѣ и другата. Въпрѣки тъзи побѣда, императора успѣлъ чрѣзъ политически мѣрки да заплаши протестантитѣ въ сѣверна Германия и да ги доведе до

тамъ, щото тѣ да распуснатъ армията си. Тогава брауншвейгския принцъ съ останалитѣ у него войски на Нидерландия тръгналъ прѣзъ Равенсбергъ и Ниенбургъ на съединение съ Мансфелда. Тилли го прислѣдвалъ, настигналъ и разбилъ близо до Ниенбургъ, при — Агаузъ (на 6 августъ 1623 г.), тъй че отъ всичкитѣ войски на брауншвейгския принцъ само 6.000 души успѣли да се съединятъ съ нидерланската армия. Слѣдъ това Тилли се расположилъ да зимува въ хессенъ-касселскитѣ владѣния, а испанскитѣ войски — въ юлихското херцогство. А Мансфелдъ продължавалъ още нѣколко време да опустошава оснабрюкското и падерборнското епископства.

§ 16.

Дѣйствията на Везеръ, въ Саксония, Силезия и Моравия (1624—1626 г.).

Прѣзъ тѣчението на 1624 година били водени дѣятелни прѣговори между протестанскитѣ владѣтели на сѣверна Германия, Франция, Нидерландия, Англия, Дания и Швеция. Най послѣ по заляганията на Франция, Англия и Нидерландия билъ съставенъ новъ съюзъ противъ императора. Главното началство надъ войскитѣ на този съюзъ съюзницитѣ най напрѣдъ искали да повѣрятъ на Густавъ-Адолфа, но неговитѣ искания се показали не тъй умѣренни, и тогава датския краль Християнъ IV взелъ върху себѣ си това важно звание, за което ни най малко не билъ способенъ. Англия приела Мансфелда и брауншвейгския принцъ на своя служба и имъ повѣрила 16.000 души войски, съ които тѣ направили десантъ въ Нидерландия, тръгнали къмъ Везелъ на Рейнъ и въ ноемврий 1625 година се присъединили къмъ датския краль. Съ прибавлението на тѣзи 16.000 души, силитѣ на съюза възлизали до 60.000 души. Около 4.000 отъ тѣхъ датския краль безполезно размѣстилъ по гарнизонитѣ, а съ 40.000 се расположилъ въ укрѣпенъ лагеръ при Бременъ, като се ограничавалъ да води противъ Тилли малка война и да му затруднява способитѣ за хранение. При всичкитѣ опитвания на Тилли да го примами да излѣзе въ полето и да го принуди да влѣзе въ бой, той не излизалъ отъ лагера си. Съ тѣзи дѣйствия прѣминала цѣлата 1625 година. А между това нова опасность вече застрашавала протестантитѣ. Имайки прѣдъ видъ да дѣйствува съ собственни сили, независимо отъ баварския курфюрстъ и съюза на католицитѣ, императора възложилъ на графа Валленщайна да набере нова армия, за нанисание рѣшителенъ ударъ на протестантиѣ въ сѣверна Германия.

Военната слава и особенно богатството и щедростьта на Валленщайна въ късо време привлѣкли подъ знамената му до 29.000 души войски, броя на които впослѣдствие се увеличилъ още значително. Издържанието на набраната отъ Валленщайна армия не струвало нищо на императора; но за това пъкъ всичката му тяжесть лѣжала на онъзи страна, гдѣто тъзи армия била расположена или дѣйствувала.

Валленщайнъ рѣшилъ да дѣйствува отдѣлно отъ Тилли, срѣщу лѣвия флангъ и съобщенията на датския краль, за да може съ това да принуди послѣдния да отстѫпи въ Дания. Славолюбивъ и надмѣненъ, той не искалъ съ никого да дѣли нито властьта, нито славата; освѣнъ това и страната по Везеръ, истощена вече, не давала възможность да се

държатъ наедно войскитѣ на Тилли и Валленщайна. На пролѣть въ 1626 г. Валленщайнъ влѣзълъ отъ Бохемия въ Саксония, завладялъ моста прѣзъ Елба при Дессау, укрѣпилъ го силно и, като обезпечилъ по този начинъ съобщенията си съ дѣсната страна на Елба, тръгналъ противъ датския краль. Въ туй време Мансфелдъ съ отряда си прѣминалъ въ владѣнията на свободния градъ Любекъ прѣзъ Елба и тръгналъ на горѣ по дѣсния ѝ брѣгъ къмъ Дессау, може би за туй, щото, като завладѣе на това мѣсто моста прѣзъ Елба, да отвлѣче Валленщайна отъ датския краль. Той билъ отблъснатъ отъ прѣдмостното укрѣпление и не можалъ да завладѣе моста, но дѣйствително принудилъ Валленщайна да се върне къмъ Дессау. Като прѣминалъ тукъ прѣзъ Елба, Валленщайнъ нападналъ Мансфелда и го разбилъ (на 25 априлий 1626 година). Мансфелдъ почналъ да събира войски въ Бранденбургия и Силезия, и наскоро, имайки вече около 12.000 души, оставилъ часть отъ тѣхъ въ Силезия, а съ останалитѣ тръгналъ прѣзъ Моравия къмъ Унгария, на съединение съ Бетлемъ-Габора. Странно изглѣжда, че Валленщайнъ, главната цѣль на когото били дѣйствията противъ датския краль и протестантитѣ въ сѣверна Германия, отишълъ съ цѣлата си армия подирь незначителния отрядъ на Мансфелда на противуположния, отдалеченъ край на Германия, като оставилъ само часть отъ войскитѣ си за охранение на Дессауския укрѣпенъ мостъ. Това може да се обясни само съ опасностьта, съ която се застрашавалъ тогава австрийския домъ отъ страна на Бетлемъ-Габора, Мансфелда и отново въстаналитѣ протестанти въ горня Австрия. Като разбилъ войскитѣ, оставени отъ Мансфелда въ Силезия, Валленщайнъ продължавалъ да върви до р. Ваасъ. Въ декемврий Бетлемъ-Габоръ се примирилъ съ императора; Мансфелдъ, принуденъ да распусне отряда си, тръгналъ за Венеция, за да прѣмине отъ тамъ по море въ сѣверна Германия, но по пѫтя умрѣлъ въ Зара, въ Далмация. А протестантитѣ въ горня Австрия били усмирени отъ императорскитѣ войски, дошли отъ Италия подъ началството на Папенхайма. По такъвъ начинъ движението на Валленщайновата армия отъ Саксония къмъ Унгария се оказало не само безполезно, но и врѣдно въ туй отношение, че, като избавило датския краль отъ опасностьта, която го застрашавала едновременно отъ страна на Тилли и Валленщайна, отложило почти на $1^1/_2$ година (до срѣдата на 1627 година) рѣшението на войната въ сѣверна Германия.

Армията на Валленщайна се расположила на зимувание въ Моравия и по Дунава. А датския краль, въ тѣчението на 1626 година, продължавалъ да дѣйствува противъ Тилли сѫщо тъй, както и пó напрѣдъ. Но той водилъ малката война не тъй искусно, въ частнитѣ нападения рѣдко ималъ надмощие въ силитѣ и за това всичкитѣ срѣщи на отрядитѣ му съ тѣзи на Тилли се свършвали пó вечето въ полза на послѣдния.

Въ май 1626 г. той тръгналъ къмъ Елба на помощь на Мансфелда, но стигналъ при Дессау тогава, когато Мансфелдъ и слѣдъ него Валленщайнъ отивали вече прѣзъ Силезия и Моравия къмъ Унгария. Датския краль испратилъ часть отъ войскитѣ си да атакуватъ Дессауското прѣдмостно укрѣпление; но оставенитѣ въ него войски отъ Валленщайна били óвреме подкрѣпени отъ Тилли, и отряда на датския краль билъ разбитъ. Слѣдъ това датския краль се върналъ въ брауншвейгското херцогство и се залъ съ обсадата на Каленбергъ и нѣ-

кои други малки градове. Тилли, който въ туй време обсаждалъ Гёттингенъ, испратилъ часть отъ войскитѣ си да освободятъ Каленбергъ. Датчанитѣ снели обсадата на този градъ и отишли срѣщу отряда на Тилли, но въ едно кавалерийско сблъскване при Рессингъ били разбити и отблъснати задъ р. Лейне. Наскоро Гёттингенъ се прѣдалъ и Тилли се готвялъ да обсади Нордхаймъ, кагато се научилъ за прибижението на датския краль съ цѣлата си армия отъ къмъ Зеезенъ. Вслѣдствие на това той отстжпилъ къмъ Ангерщайнъ, на съединение съ войсковия отрядъ, испратенъ нему въ подкрѣпление отъ армията на Валленщайна. Като се съединилъ съ него, Тилли тръгналъ срѣщу датския краль, който въ туй време дошълъ до Дудерщадтъ. Но, избѣгвающъ боя, датския краль почналъ да отстжпва прѣзъ Зеезенъ къмъ Волфенбютелъ и, настигнатъ най послѣ отъ Тилли при Лютеръ-амъ-Баренбергъ, билъ атакуванъ отъ него отъ фронта, тогазъ когато часть отъ войскитѣ на Тилли го заобиколила отъ лѣвия флангъ, а друга отъ дѣсния и го атакувала въ тила. Въ произлѣзлото вслѣдствие на това сражение (на 26 августъ 1626 година) датския краль билъ разбитъ и съ останкитѣ отъ армията си отстжпилъ прѣзъ Лауенбургъ къмъ Щаде. Тукъ той почналъ да събира нови войски, да укрѣпява пунктоветѣ на долня Елба и да се готви за отбрана на Холщиния. Единъ мѣсецъ слѣдъ сражението, той ималъ вече около 22.000 души войски. Между това Тилли покорявалъ постепенно всичкитѣ пунктове на лѣвата страна на Елба.

Слѣдствието отъ поражението на датския краль и отстжплението му въ Холщиния било това, че бранденбургския курфюрстъ и брауншвейгския херцогъ се отказали отъ съюза на протестантитѣ.

IV.

Войната въ сѣверна Германия, на брѣговетѣ на Балтийско море (1627—1629 година).

§ 17.

Дѣйствията въ Холщиния, Мекленбургъ и Померания (1627 г.).

Въ 5 години време (1621—1626 г.) успѣхитѣ на оржжието и искусната политика на императора разрушили всичкитѣ усилия, раскъсали всичкитѣ съюзи на протестантитѣ и принудили пó голѣмата часть отъ послѣднитѣ да се смирятъ прѣдъ него. Оставали само владѣтелитѣ на Мекленбургъ и Померания и датския краль. Упоенъ отъ издържанитѣ успѣхи и незнающъ мѣрка на честолюбивитѣ си замисли, императора нé се ограничавалъ вече съ распространението на властьта си надъ Германия. Той рѣшилъ да завоюва брѣговетѣ на Балтийско море и да придобий господството на него, надмощие надъ 4-тѣ сѣверни морски държави: Англия, Нидерландия, Дания и Швеция, и политическото първенство въ Европа. Вслѣдствие на това, въ началото на 1627 година, въ туй време, когато отрядитѣ на императорскитѣ войски и на люксембургския херцогъ,

който взелъ страната на императора, опустошавали Мекленбургъ и Бранденбургия, армията на Тилли, като прѣминала прѣзъ Елба между Бойценбургъ и Лауенбургъ, влѣзла въ Холщиния. Съ помощьта на морскитѣ държави и нѣкои протестантски владѣтели, датския краль успѣлъ вече да събере до 40.000 души войски и доста дълго се държалъ срѣщу Тилли, като упорито се защищавалъ на всѣка стѫпка. Но въ срѣдата на 1627 година Валленщайнъ, армията на когото се усилила вече до 100.000 души, тръгналъ прѣзъ Силезия за Бранденбургия, като разорявалъ по пѫтя си страната и вземалъ отъ нея извънмѣрни парични контрибуции. Като испратилъ Арнхайма съ часть отъ войскитѣ въ Померания, и Шлика съ друга една часть въ Мекленбургъ, Валленщайнъ присъединилъ къмъ себѣ си отряда на люнебургския херцогъ и влѣзълъ съ главнитѣ си сили въ Ютландия. Между това Тилли разбилъ (на 17 октомврий) датския краль при Албургъ, но, слѣдъ пристиганието на Валленщайна въ Ютландия, билъ испратенъ отъ него на лѣвата страна на Елба, подъ прѣдлогъ окончателно да затвърди властьта на императора въ тила на армията и да обезпечи дѣйствията на послѣднята отъ-къмъ Нидерландия. Въ скоро време Валленщайнъ очистилъ цѣла Ютландия и принудилъ датския краль да отстѫпи на островитѣ на Дания. Къмъ края на годината било довършено завоюванието брѣговетѣ на Балтийско море, мекленбургскитѣ херцоги били лишени отъ владѣнията си, които императора прѣдалъ на Валленщайна, въ награда за заслугитѣ му, и въ цѣла сѣверна Германия оставали независими отъ императора само свободнитѣ градове и се държали още само двѣ крѣпости: Щралзундъ и Щеттинъ.

§ 18.

Послѣднитѣ дѣйствия на брѣговетѣ на Балтийско море (1628—1629 г.).

Успѣхитѣ на императора били неочаквано спрѣни отъ упоритото съпротивление на Щралзундъ. Този силно-укрѣпенъ градъ билъ, по географическото си положение, извънрѣдноваженъ, както за императора, тъй и особенно за Англия, Нидерландия, Дания, Швеция и свободнитѣ ханзеатически градове. За първия той билъ ключа за Балтийско море, а за морскитѣ държави и свободнитѣ градове — ключа за Германия, чрѣзъ който тѣ всѣкога можали да иматъ свободенъ входъ въ послѣднята. А за това тѣ дѣятелно му помагали съ войски, флота и пари. Още въ началото на 1628 година при Щралзундъ билъ идвалъ Арнхаймъ; но този пѫть Щралзундъ се откупилъ. При всичко това, Арнхаймъ наскоро повторно го блокиралъ по сухо, безъ да има кораби да го блокира и по море. Въ това се и заключавала причината за постоянната несполука въ дѣйствията на императорскитѣ войски противъ Щралзундъ. Въ послѣдствие самъ Валленщайнъ употрѣбилъ всичкитѣ си сили и грижи за да го завладѣе. Като загубилъ при обсадата му, прѣзъ 1628 година, по̀ вече отъ 12.000 души войски, той съ настѫпванието на зимата обърналъ обсадата въ блокада. Въ 1629 г. (въ май) Дания сключила отдѣленъ миръ съ императора въ Любекъ, а Швеция съюзъ съ Щралзундъ. Густавъ-Адолфъ се задлъжилъ да защищава независимостьта на Щралзундъ, а послѣдния отъ своя страна — да бѫде готовъ на всички жертви и сždѣйствие, които биха се оказали нужни въ случай, че обстоятелства-

та бихѫ принудили шведитѣ да стѫпятъ въ Германия. Вслѣдствие на този договоръ, Густавъ-Адолфъ подкрѣпилъ гарнизона на Щралзундъ съ 6.000 шведски войски подъ началството на Лесли.

Вънъ отъ усилията да завладѣе Щралзундъ, императора въ продължение на 2 години постоянно се стрѣмилъ да образува въ завоюванитѣ пристанища на Балтийско море силна флота и да покори свободнитѣ ханзеатически градове. Но всичкитѣ му усилия останали безуспѣшни. Още въ декемврий 1627 година свободнитѣ ханзеатически градове рѣшително отказали да дадѫтъ на императора срѣдства за създавание на флота и да прѣкратятъ търговскитѣ си сношения съ 4-тѣ сѣверни морски държави. Прѣзъ 1628 година императорскитѣ войски завладяли Ростокъ и Кремпе. Това раздразнило свободнитѣ градове, и тѣхната съюзна флота, заедно съ флотата на сѣвернитѣ морски държави, доста стѣснявала императорскитѣ войски и прѣпятствувала на успѣха въ дѣйствията имъ противъ Щралзундъ.

§ 19.

Общъ изводъ за дѣйствията въ първия периодъ отъ трийсетгодишната война.

И тъй войната, която се почнала съ усмиряванието на въстаналитѣ подданници на императора, повела, може да се каже, къмъ поробванието на цѣла Германия подъ негова власть. Слѣдъ 20 години отъ съставянието на протестантския и католическия съюзи, Фердинандъ II почти постигналъ цѣльта, прѣдположена, но не постигната отъ Карла V. Реституционния едиктъ задължилъ протестантитѣ да възвърнатъ на католицитѣ всички духовни католически владѣния, които отъ времето на Пасауския миръ били влѣзли въ тѣхна власть. На Валленщайна и многобройната му армия било възложено турванието въ испълнение реституционния едиктъ. Тогава Германия, отъ границитѣ на Швейцария до Балтийско море и отъ Рейнъ до Одеръ се покрила съ императорски и католически войски, и, изнемощавана подъ бремето на най жестоки насилия, притѣснения и грабежи, напразно издигала гласъ на отчаяние.

Такива били голѣмитѣ успѣхи, удържани отъ императора въ 1-ия периодъ на трийсетгодишната война. Вниквайки внимателно въ причинитѣ на тѣзи успѣхи, лесно можемъ да се удостовѣримъ, че тѣ се заключавали въ значителното прѣвъсходство на императора и католицитѣ надъ протестантитѣ, както въ политическитѣ, тъй и въ воениитѣ дѣйствия, сѫщо и въ особеннитѣ, благоприятствуващи на първитѣ, обстоятелства, които не позволявали на европейскитѣ държави, съ исключение на Дания, да вcase непосрѣдствено участие въ войната съ императора. Искусната политика на Фердинанда II нѣколко пѫти раскъсвала съюзитѣ на протестантитѣ, обезоржжавала ги, като сѫщевременно усилвала самия него съ сдѣйствието на съюза на католицитѣ и даже на много отъ протестантскитѣ владѣтели. Тогазъ когато въ усилията на протестантитѣ, всѣкога отдѣлни, частни, нѣмало нито съгласие, нито единство, нито искуство, императора умѣялъ да устрѣмява съвокупностьта на всичкитѣ си сили постоянно, непрѣривно, съ единство и рѣшителность, къмъ една обща цѣль. И пълководцитѣ, на които били повѣрени императорскитѣ и католическитѣ вой-

ски: баварския херцогъ, Тилли и Валленщайнъ, дѣйствували въ сжщия духъ. Съвокупностьта на усилията, единството, рѣшителностьта и искусството въ дѣйствията имъ рѣшили войната въ Бохемия, въ горний и долний Пфалцъ и покорили тѣзи страни подъ властьта на императора. Тѣ били причината за отдѣлното поражение на браунщвейгския принцъ и дурлахъ-баденския маркграфъ на Майнъ и Неккаръ, и за оттѣглюванието на Мансфелда въ Нидерландия. Тѣ спрѣли послѣ движението на датския краль въ Турингия и го принудили да отстжпи най напрѣдъ въ Холщиния, а послѣ въ Ютландия и на островитѣ на Дания. Най послѣ тѣ способствували за покорението на сѣверна Германия и брѣговетѣ на Балтийско море подъ властьта на императора, и се оказали недостатъчни само прѣдъ съединенитѣ усилия на сѣвернитѣ морски държави и свободнитѣ ханзеатически градове, които имали силна флота и господството на морето, тогазъ когато всичкитѣ усилия на императора да създаде флота и да завладѣе морето останали безуспѣшни.

Отъ дѣйствията на императорскитѣ и католическитѣ полководци и войски, особенно забѣлѣжителни сж: 1) движението на баварския херцогъ въ Бохемия и къмъ Прага, испълнено съ съвокупни сили и рѣшителность и което съ единъ бой рѣшило войната въ Бохемия; 2) съвокупнитѣ дѣйствия на Тилли и испанскитѣ войски на Майнъ и Рейнъ противъ 60 хиляднитѣ войски на браунщвейгския принцъ, дурлахъ-баденския Маркграфъ и Мансфелда, които дѣйствували раздѣлно отъ три разни страни; 3) дѣйствията на Тилли на Везеръ противъ датския краль, които се свършили съ поражението на послѣдния при Лутеръ-амъ-Баренбергъ и отстжплението му къмъ долня Елба, — и най послѣ 4) дѣйствията на Тилли и послѣ на Валленщайна отъ фронта и прѣимуществено на съобщенията на датския краль, които принудили най послѣ послѣдния съвършенно да отстжпи въ Дания, тогазъ когато часть отъ силитѣ покорявали Мекленбургъ, Померания и брѣговетѣ на Балтийско море. Само движението на Валленщайна съ цѣлата армия отъ Саксония за Унгария, слѣдъ отряда на Мансфелда, изглѣжда не съвсѣмъ свободно отъ упрѣкъ, тъй като главната цѣль на дѣйствията била пожертвана за една второстепенна, косвенна цѣль.

Отъ дѣйствията на протестантитѣ има твърдѣ малко забѣлѣжителни по искуството си. Тъй двукратното движение на Турна къмъ Виена било искусно съобразено, но испънено бавно и нерѣшително и не доставило никаква полза. Движението на Мансфелда къмъ Дессау и отъ тамъ къмъ Унгария е забѣлѣжително по това, че отвлѣкло Валленщайна отъ датския краль и го отдалечило на противуположния край на Германия. Най послѣ на Везеръ датския краль, имайки не напълно устроени и обучени войски, дѣйствувалъ твърдѣ благоразумно, като се располагалъ въ укрѣпени лагери, избѣгвалъ боя, водилъ малка война и съ прѣвземание на градоветѣ се затвърдявалъ въ страната. Но, както пó горѣ се каза, той водилъ малката война не тъй искусно и въобще дѣйствувалъ доста бавно и нерѣшително.

Колкото се отнася до начина на водението войната въобще, то той билъ неправиленъ, неоснователенъ, а характера на войната — крайно жестокъ. Полководцитѣ дѣйствували безъ всѣкакво прѣдначертание, съобразено съ срѣдствата и обстоятелствата, а като че ли на сполука, като отивали тамъ, гдѣто се намиралъ

неприятеля, или гдѣто страната прѣдставлавала по̀ голѣма важность въ политическо отношение, или пъкъ по̀ голѣма згода за издържанието на войскитѣ, обогатяванне чрѣзъ грабежъ и др. т. Армиитѣ извършвали бързи и далечни движения по всичкитѣ посоки, безъ ни най малко да се грижатъ за удържанието на страната и обезпечението на съобщенията въ тила си. Сѫщо толкова малко се грижили полководцитѣ и за обезпечението на храненнето на армиитѣ си, които се издържали не иначе, освѣнъ съ грабежъ. За това, дѣйствията на армиитѣ приличали по̀ вечето на набѣги, отколкото на правилна война, и били съпряжени съ жестоко разорение на страната, вслѣдствие на неправилно и насилственно събиране на храни и извънмѣрни парични контрибуции.

При бързитѣ и далечни движения на армиитѣ се срѣщатъ непрѣстанни обсади или бавни и нерѣшителни дѣйствия прѣдъ укрѣпенитѣ лагери, позиции, градове, крѣпости, даже и при най нищожнитѣ такива. Причинитѣ за това били: при обсадитѣ — недостатъка на обсадни принадлѣжности, погрѣшното или пъкъ неискусно водение на атаката, а въ полето — несъвършенството на тактиката и прѣдразсѫдъцитѣ на времето. По такъвъ начинъ крѣпоститѣ и укрѣпенитѣ градове, съ каквито била покрита Германия, укрѣпленията и особенно укрѣпенитѣ лагери и позиции, каквито се срѣщали почти на всѣка крачка, често пѫти дълго време задържали прѣдъ себѣ си цѣли армии и бивали причина за бавни и нерѣшителни дѣйствия. Такива били укрѣпенитѣ лагери: на императорскитѣ войски при Будвейсъ въ 1618 и 1619 години, подъ Виена, съ тила къмъ Дунава, въ 1619 г. и при Дессау въ 1626 г., а на датския краль — на Везеръ въ 1625, 1626 и 1627 години; а отъ градоветѣ: въ Бохемия — Пилзенъ и Будвейсъ, въ долний Пфалцъ — Хагенау и въ сѣверна Германия — Щралзундъ. Дѣйствията на Мансфелда на Майнъ и Рейнъ, на Тилли и датския краль на Везеръ и на Валленщайна въ сѣверна Германия състояли прѣимуществено отъ обсади на крѣпости и градове.

Колкото се касае до жестокостьта, съ която се водила войната, то тя не може иначе да се изобрази, освѣнъ съ най мрачни краски. По причина на всеобщото религиозно и политическо ожесточение и непрѣривнитѣ войни, нравитѣ станали груби, диви, жестоки до крайность. И войскитѣ, и полководцитѣ отъ това време носятъ върху себѣ си отпечатъкъ на тъзи грубость, тъзи дивость, това ожесточение, и прѣдставляватъ странно смѣшение на блѣскави военни доблѣсти съ най гнусни пороци. Между всичкитѣ полководци отъ това време, Валленщайнъ, Тилли, Мансфелдъ и браушвейгския принцъ Християнъ сѫ хората, характеритѣ на които сѫ показани съ най отличителни черти. Военнитѣ имъ доблѣсти се помрачавали: на Валленщайна — съ извънрѣдно високомѣрие и честолюбие, на Тилли — съ кръвожадность и даже звѣрство, а на Мансфелда и браунщвейгския принцъ — съ крайна безнравственность, жестокость и съединение на всички порочни страсти, много или малко свойственни на военнитѣ хора въ това време.

ГЛАВА IV.

Втория периодъ отъ трийсетгодишната война, отъ времето на идването на Густавъ-Адолфа въ Германия до сражението при Нёрдлингенъ включително (1630—1634).

I.

Войната отъ времето на идванието на Густавъ-Адолфа въ Германия до сражението при Брейтенфелдъ или Лайпцигъ включително (1630—1631).

§ 20.

Политическото състояние на Германия и Европа въ 1630 г.

Самовластието и насилственнитѣ мѣрки на императора възбудили противъ него всеобщото незадоволствие на народитѣ и господаритѣ въ Германия, и не само на протестантскитѣ, но и на католическитѣ. И еднитѣ и другитѣ съ безпокойствие глѣдали на распространението на силитѣ и властьта му, и на честолюбивитѣ му замисли, които застрашавали да съкрушатъ политическата независимость на Германия. Пó голѣмата часть отъ протестантскитѣ владѣтели била принудена да се покори на силата; нѣкои отъ тѣхъ забравяйки общата полза и съ надѣжда да добиятъ частни за себѣ си згоди, се намирали даже въ съюзъ съ императора; други напразно се трудили да се оградятъ съ неутралитетъ; а трети най послѣ, и именно хессенъ-касселския ландграфъ и брауншвейгъ-люнебургския херцогъ, както и свободнитѣ градове Хамбургъ и Любекъ, не прѣставали силно да враждуватъ противъ императора. Щралзундъ, съ помощьта на сѣвернитѣ морски държави, особенно на Швеция и свободнитѣ градове, още се държалъ на брѣговетѣ на Балтийско море, а въ срѣдня Германия Магдебургъ дързналъ даже явно да въстане и се въоржжи противъ императора. Но, въобще Германия, покорявайки се на силата, нѣмала нито възможность, нито рѣшителность да въстане за правата и независимостьта си.

Пó голѣмата часть отъ европейскитѣ държави не можала да ѝ даде помощь. Англия била заета съ вжтрѣшни смутове, Нидерландия — съ войната съ Испания, Испания — съ войната съ Нидерландия и въ сѣверна Италия съ Франция; Дания едва-що сключила отдѣленъ миръ съ императора. Оставали Франция и Швеция. Първата отъ тѣхъ съдѣйствувала най напрѣдъ на императора; но когато войната въ Германия взела рѣшителенъ обратъ въ негова полза, тогава

кардинала Ришелиё, който между това билъ затвърдилъ вече монархическата власть въ Франция, рѣшилъ да поддържа протестантитѣ въ Германия и, като отслаби австрийския домъ, да възвиси Франция. Понеже Франция, като католическа държава, не можала явно да вземе страната на протестантитѣ, то Ришелиё рѣшилъ да възбуди на война противъ императора — Швеция, като протестантска държава, която имала достатъчни поводи и причини за тъзи война, и вжтрѣшното състояние на която, особенно високитѣ дарби на краля ѝ, Густавъ-Адолфа, служили като вѣрна гаранция за успѣха отъ намѣсването ѝ въ тъзи война. Съ тъзи цѣль, и чрѣзъ съдѣйствието на кардинала Ришелиё, войната между Швеция и Полша била прѣкратена още въ 1629 г. съ примирие, сключено за 6 години, и Швеция се рѣшила да обяви война на императора.

§ 21.

Състоянието на Швеция; — причинитѣ и поводитѣ ѝ за войната; — плана на войната; — приготовлението за войната и прѣдположението за първоначалнитѣ военни дѣйствия въ Германия.

Швеция, малонаселена и небогата държава, не би била въ сътояние да прѣдприеме трудната и важна война, ако недостатъка въ силитѣ и материалнитѣ срѣдства не би билъ съ излишекъ възнаграждаванъ отъ нравственната сила на народа, отъ правилностьта на гражданското устройство и прѣвъсходното военно устройство въобще и на войскитѣ особенно, отъ опитностьта, придобита отъ послѣднитѣ въ войнитѣ съ Дания, Руссия и Полша, и най много — отъ високитѣ държавни и военни дарби на Густавъ-Адолфа и неограничената към него любовь и довѣрие на народа и войската.

Дѣйствията на императора, неприятелски къмъ Швеция, врѣдни за държавния ѝ интересъ, оскърбителни за достойнството и честьта на Густавъ-Адолфа и шведския народъ, угнетението на едновѣрнитѣ съ шведитѣ германски протестанти отъ императора, честолюбието му, което застрашавало политическата свобода на Германия и цѣла Европа и безопасностьта на Швеция, най послѣ желанието на Густавъ-Адолфа да достави на пламенно любимата отъ него Швеция славата да бжде покровителка на протестантството и избавителка на Германия и Европа, да огради безопасностьта ѝ и да я издигне въ рѣда на европейскитѣ държави — всички тѣзи били достатъчни подбудителни причини и поводи за Швеция да обяви война на императора.

Когато държавнитѣ чинове на Швеция се заели съ разглѣжданието на въпроса, каква война трѣбвало да води Швеция, настжпателна ли въ Германия или отбранителна въ собственнитѣ си прѣдѣли, тогава канцлера Акселъ Оксенщерна и съ него една часть отъ държавнитѣ чинове се обявили въ полза на послѣднята. Но Густавъ-Адолфъ и съ него шведския сенатъ, като оборили доводитѣ въ полза на отбранителната война, намѣрили, че въ тогавашнитѣ обстоятелства въ всѣко отношение пó згодно за Швеция било да води настжпателна война противъ императора въ самата Германия. Това мнѣние било подкрѣпено съ долуизложенитѣ уважителни доводи: 1) Швеция би можала да се надява на съдѣйствието на германскитѣ протестанти, свободнитѣ градове и европейскитѣ държави, на което императора, напротивъ, не можалъ да се уповава; 2) Шве-

ция трѣбвало да прѣпятствува на императора и другитѣ държави да се затвърдятъ на брѣговетѣ на Балтийско море; 3) пó лесно било да се води настжпателна война въ Германия, отколкото отбранителна въ Швеция; 4) настжпателната война въ Германия не прѣпятствувала за отбраната на Швеция, която имала силна флота и народно опълчение; 5) настжпателната война на императора противъ Швеция и, слѣдователно, отбранителната война на Швеция противъ императора били невѣроятни, и най послѣ 6) въ настжпателната война на Швеция въ Германия всичко зависило отъ първоначалния успѣхъ и за това трѣбвало само достатъчно да се обезпечи послѣдния; а съ чакание въ Швеция можало всичко да се загуби.

Държавнитѣ чинове, подѣляйки съ народа неограниченото довѣрие къмъ Густавъ-Адолфа, единодушно се съгласили съ мнѣнието му. Тогава Густавъ-Адолфъ се обезпечилъ отъ страна на съсѣднитѣ държави съ договори, нарѣдилъ вжтрѣшнитѣ работи, приготвилъ значителни парични сумми и всѣкакви други запаси, усилилъ флотата си, направилъ много транспортни кораби, най послѣ съставилъ, за десантъ въ Германия единъ 15-хилядень отрядъ отбрани войски отъ 12.500 души пѣхота (92 роти) и 2000 души конница (16 роти), при надлѣжаще число полски топове. За усилвание и постепенно попълнение на този отрядъ, слѣдъ десанта му, били взети дѣятелни мѣрки: въ Лифляндия и Пруссия, часть отъ които била вече заета отъ единъ 10-хилядень отрядъ шведски войски подъ началството на Оксеншерна, а сжщо въ Англия, Нидерландия и въ самата Германия щели били да се събиратъ войски. Въ Щралзундъ се намирали вече 6000 шведски войски (които въ това време завладѣли островъ Рюгенъ). Вънъ отъ това Густавъ-Адолфъ се надявалъ, съ пристиганието си въ Германия, да бжде усиленъ съ войскитѣ на протестантскитѣ владѣтели въ нея. Най послѣ войскитѣ отъ бившитѣ отряди на Мансфелда и брауншвейгския принцъ и отъ распуснатитѣ армии на датския и полския крале очаквали само пристиганието на Густавъ-Адолфа, за да застанатъ подъ знамената му. Чрѣзъ всички тѣзи срѣдства Густавъ-Адолфъ се надявалъ, наскоро слѣдъ пристиганието си въ Германия, значително да усили 15-хилядния си отрядъ и да състави отъ него една доста силна армия.

За прѣкарвание на десантния отрядъ били опрѣдѣлени 200 транспортни кораби, подъ прикритието на една флота отъ 30 голѣми и малки военни кораби, а мѣсто за десантъ били избрани островитѣ, образуеми отъ устията на Одеръ. Като ги заеме, като се затвърди на тѣхъ, като достави съ това на флотата си надѣжно убѣжище и като обезпечи съобщенията на армията си поморе съ Швеция, Густавъ-Адолфъ прѣдполагалъ да заеме всичкитѣ най близки крѣпости и градове по двѣтѣ страни на долний Одеръ, а прѣимущественно Щеттинъ — главенъ градъ на Померания и единственъ пунктъ въ тъзи страна, незаетъ отъ императорскитѣ войски, да се затвърди по този начинъ на долний Одеръ и да има въ Щеттинъ главното си стоварищно мѣсто и твърдъ упоренъ пунктъ за свободни дѣйствия било нагорѣ по Одеръ, било на дѣсната, или пъкъ на лѣвата страна на тъзи рѣка.

Такъвъ билъ прѣвъсходно съобразения планъ за първоначалнитѣ военни дѣйствия въ Германия, съставенъ отъ Густавъ-Адолфа.

§ 22.

Излизанието на Густавъ-Адолфа въ устията на Одеръ и първоначалнитѣ му дѣйствия въ Померания и Мекленбургъ.

На 13 юний 1630 година Густавъ-Адолфъ отплувалъ съ войскитѣ и флотата си отъ Швеция къмъ устията на Одеръ и, по причина на противнитѣ вѣтрове, не можалъ пó рано отъ 24 юлий да пристигне при островъ Руденъ. Като присъединилъ къмъ себѣ си 5.000 шведски войски отъ тѣзи, които се намирали въ Щралзундъ, той завладялъ постепенно всичкитѣ острови въ устията на Одеръ (отъ които най важни за него били Узедомъ и Воллинъ), влѣзълъ въ тритѣ ржкава на самия Одеръ, извадилъ часть отъ войскитѣ си на лѣвия му брѣгъ, при Одербергъ, подъ Щеттинъ, и скоро приближилъ до послѣдния. Померанския херцогъ Богиславъ, за да не наруши явно неутралитета си, най напрѣдъ се отказалъ да пусне шведитѣ въ Щеттинъ, и единъ видъ принуденъ на това съ сила, пусналъ ги само тогава, когато Густавъ-Адолфъ взелъ рѣшителни мѣрки за прѣвземанието на града. Като сключилъ съюзъ съ померанския херцогъ, като приелъ часть отъ щеттинския гарнизонъ на шведска служба, а наскоро слѣдъ това и часть отъ войскитѣ на бившитѣ отряди на Мансфелда, брауншвейгския принцъ, халберщадския администраторъ и датския краль, и като получилъ отъ Лифляндия 9.000 души войски въ подкрѣпление, вслѣдствие на което силитѣ на шведската армия възлѣзли вече до 25.000 души, Густавъ-Адолфъ заелъ Даммъ на дѣсния брѣгъ на Одеръ срѣщу Щеттинъ, почналъ да строи фортъ между Щеттинъ и Гарцъ, да събира въ Щеттинъ значителни запаси съ храни и продължавалъ да заема постепенно разнитѣ пунктове по двѣтѣ страни на долний Одеръ, да ги укрѣпява, да събира въ тѣхъ запаси съ храни, а гарнизонитѣ имъ да присъединява къмъ армията си. Тъй били взети Волгастъ и Рюгенвалде и обсадени Грейфсвалде и Колбергъ.

Въ туй време, когато Густавъ-Адолфъ излѣзълъ въ устията на Одеръ, около 10000 души императорски войски, подъ началството на Торквато Конти, взели да се събиратъ при Щолпе, близо до Анклама, и при Гарцъ, близо до Щеттинъ. Но когато Густавъ-Адолфъ тръгналъ къмъ Щеттинъ, тогава всички тѣзи войски се събрали при Гарцъ, гдѣто се и разположили на лѣвия брѣгъ на Одеръ въ силно-укрѣпенъ лагеръ, съединенъ съ дѣсния брѣгъ съ единъ мостъ, прикритъ на дѣсния брѣгъ съ прѣдмостно укрѣпление и съ укрѣпения градецъ Грейфенхагенъ. По слабостьта на силитѣ си, тѣзи войски не прѣпятствували на шведитѣ да се затвърдятъ на долний Одеръ и стояли въ лагера си въ пълно бездѣйствие, като само грабили, по обичая си, околностьта и отъ време на време се опитвали да снабдяватъ Колбергъ съ храна.

Въ сжщото време немногобройни императорски войски се събирали въ западний Мекленбургъ. Като се затвърдилъ достатъчно въ сѣверна Померания, на долний Одеръ, Густавъ-Адолфъ се готвилъ да прѣдприеме единъ походъ въ Мекленбургъ за да се сближи съ хессенъ-касселския ландграфъ, съ бившия магдебурски администраторъ, Христианъ-Вилхелмъ, и съ саксенъ-лауенбургския херцогъ, да ги насърдчи, да ускори въоржжението имъ, да въстанови макленбургскитѣ херцоги и съ това да се сдобие съ вѣрни съюзници въ тѣхното лице, да отнеме отъ импера-

торскитѣ войски Висмаръ и Ростокъ, да отвори съобщения съ Хамбургъ и Любекъ, да събере за прѣзъ зимата храни и да отвлѣче императорскитѣ войски отъ долний Одеръ. Но прѣди да отиде въ Мекленбургъ, Густавъ-Адолфъ се опиталъ да принуди императорскитѣ войски да отстжпятъ отъ Гарцъ, обаче, като намѣрилъ лагера имъ силно укрѣпенъ, не искалъ да го атакува съ открита сила (вѣроятно за спазвание на войскитѣ си), и, като оставилъ близо до Щеттинъ Хорна съ пò голѣмата часть отъ армията и му заповѣдалъ да дѣйствува отбранително, а въ случай че неприятеля настжпи съ прѣвъсходящи сили да отстжпи къмъ него, Густавъ-Адолфа, — самъ той съ 6.000 души сѣдналъ на кораби и заминалъ за Щралзундъ. Като излѣзълъ тукъ, той влѣзълъ въ Мекленбургъ, взелъ Рибницъ и Дамгартенъ, и се расположилъ при първия отъ тѣхъ въ укрѣпенъ лагеръ. Очаквайки, че въ скоро време противъ него ще се обърнатъ главнитѣ сили на императора и католицитѣ, Густавъ-Адолфъ искалъ колкото може пò вече да распространи кржга на дѣйствията си въ Германия, да заеме въ нея най голѣмо пространство отъ страната и съ това да улесни и ускори въоржжението и присъединението на германскитѣ протестанти къмъ него и самъ той да се възползува отъ най голѣмитѣ срѣдства и способи на страната. Съ тъзи цѣль той прѣдполагалъ да усили армията си съ подкрѣпления отъ Швеция, съ войскитѣ на германскитѣ протестанти и съ тѣзи набрани въ Нидерландия, Франция и сѣверна Германия, Пруссия, Полша и Лифляндия, на брой до 80.000 души, и като распрѣдѣли всички тѣзи сили на 5 армии, да дѣйствува съ тѣхъ на цѣлото пространство между границитѣ на Полша и Нидерландия, съ една армия отъ Колбергъ къмъ границитѣ на Пруссия, съ друга — между Щралзундъ и Колбергъ, съ третя, главната — между Щралзундъ и долня Елба, съ четвърта — между Елба и Везеръ, и най послѣ съ петата — въ Вестфалия отъ Бременъ.

Но този обширенъ планъ за дѣйствия останалъ безъ испълнение по причина измѣнението на обстоятелствата. Сейма на имперскитѣ князе, който се билъ събралъ въ Регенсбургъ още въ юний 1630 година, да се съвѣтва върху мѣркитѣ за успокоение на Германия, свършилъ се най послѣ (въ ноемврий) съ това, че императора, отстжпвайки прѣдъ оплакванията на католическитѣ князе, оскърбени отъ високомѣрието и надмѣнностьта на Валленщайна и испълнени съ негодувание противъ безрѣдията и насилията отъ страна на войскитѣ му, принуденъ билъ да се рѣши на такава мѣрка, която имала извънрѣдно влияние върху вървежа на войната, именно — да отнеме отъ Валленщайна главното началство надъ католическитѣ войски и да го повѣри на графа Тилли. Съ повикването на Валленщайна назадъ, пò голѣмата часть отъ войскитѣ, които съставлявали неговата армия, се разотишла, и у императора и католицитѣ останали не пò вече отъ 70.000 души войски, пòголѣмата часть отъ които се намирала въ юго-западна Германия или пъкъ била заета съ войната въ сѣверна Италия. А въ Померания и Мекленбургъ императора можалъ на първо време да противупостави на Густавъ-Адолфа най незначителни сили.

Като се отказалъ отъ първото си намѣрение, Густавъ-Адолфъ намѣрилъ за пò полезно да не разширява още твърдѣ много кржга на дѣйствията си, за да не раздроби малкитѣ си сили, а да се ограничи съ заеманието на нѣкой твърдъ пунктъ въ Мекленбургъ, отъ който пунктъ да дѣйст-

вува въ вжтрѣшностьта на страната. Като избралъ за това Демминъ, той оставилъ Баннера съ 3—4000 души войски да блокира този градъ и да заема страната до р. Рекницъ, а самъ съ 4.000 души се върналъ къмъ Щеттинъ, който Торквато Конти искалъ да завладѣе въ време на отсжтсвието му, но не можалъ да успѣе и слѣдъ това испратилъ доста значителни сили за освобождението на Колбергъ и 6.000 души, подъ началството на херцога Савелли, за освобождението на Демминъ. Първитѣ, атакувани отъ една страна отъ войскитѣ, които Хорнъ испратилъ слѣдъ тѣхъ отъ Щеттинъ, а отъ друга отъ Книпхаузена, който обсаждалъ Колбергъ, били разбити. А Густавъ-Адолфъ, като се върналъ въ това време въ Щеттинъ, взелъ да съсрѣдоточава на долний Одеръ войски, съ намѣрение да очисти Померания отъ императорскитѣ войски и да открий дѣйствия на горѣ по Одеръ. А между това той отишълъ съ 4.000 души на помощь на Баннера къмъ Демминъ, тръгналъ срѣщу херцога Савелли, разбилъ го и го принудилъ да отстжпи къмъ Ростокъ, съ загуба на всичката си артиллерия и обозитѣ. Слѣдъ това Густавъ-Адолфъ се върналъ въ Щеттинъ и въ края на декемврий тръгналъ нагорѣ по Одеръ.

§ 23.

Движението на Густавъ-Адолфа къмъ Гарцъ и Грейфенхагенъ; — расположението му на лагеръ при Беервалде; — дѣйствията на Одеръ и Елба.

Императорскитѣ войски въ Гарцъ се намирали въ най жалко положение. Силно страдающи отъ студъ и гладъ, тѣ вършели грабежи и безчиния, не се покорявали на началницитѣ си и не били въ състояние да се съпротивляватъ на шведитѣ. Това време именно и избралъ Густавъ-Адолфъ за настжпателно движение противъ тѣхъ. Войскитѣ му, въ противуположность на императорскитѣ, били снабдени и съ топло облѣкло, и съ храна, били прѣвъсходно въодушевени и успѣха на дѣйствията имъ не подлѣжалъ на съмнѣние. Густавъ-Адолфъ тръгналъ къмъ Гарцъ и Грейфенхагенъ по двата брѣга на Одеръ, по който плувала флотилия и плаваящъ мостъ за поддържание съобщенията между двѣтѣ части на армията. Най напрѣдъ Густавъ-Адолфъ приближилъ къмъ Грейфенхагенъ, разрушилъ стѣнитѣ му съ артиллерията и взелъ града съ пристжпъ. Гарнизона му се хвърлилъ на лѣвия брѣгъ и унищожилъ задъ себѣ си моста. Слѣдъ това Густавъ-Адолфъ тръгналъ съ главнитѣ си сили къмъ Гарцъ: но императорскитѣ войски не дочакали приближението му и, като подпалили Гарцъ, отстжпили подъ началството на графа Шаумбурга, който замѣстилъ Торквато Конти, часть нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Одеръ прѣзъ Кюстринъ къмъ Франкфуртъ, а другата — задъ Вартъ къмъ Ландсбергъ, прѣслѣдвани отъ шведитѣ, които имъ нанесли нееднократно поражение. Императорскитѣ войски били пропуснати прѣзъ Кюстринъ, заетъ отъ войскитѣ на неутралния бранденбургски курфюрстъ, и на брой около 12.000 души се събрали въ Франкфуртъ на Одеръ. А шведитѣ, прѣслѣдвайки ги, не били пропуснати прѣзъ Кюстринъ и тогава Густавъ-Адолфъ, за да не остава въ тила си крѣпоститѣ Кюстринъ и Ландсбергъ, спрѣлъ по̀ нататашното си движение нагорѣ по Одеръ, и съ главнитѣ сили се расположилъ въ укрѣпенъ лагеръ при Беервалде, на дѣсната страна на Одеръ, близо до Кюстринъ, а съ часть отъ войскитѣ (4..000 души) подъ на-

чалството на Тотта блокиралъ Ландсбергъ и освѣнъ това испращалъ войскови отряди да очистватъ Бранденбургия отъ грабившитѣ я шайки отъ императорскитѣ войски.

По такъвъ начинъ къмъ началото на 1631 г. императорскитѣ войски очистили цѣлата страна до Франкфуртъ и Ландсбергъ, и само Демминъ, Грейфсвалде и Колбергъ оставали още подъ властьта имъ въ Померания. Но и тѣ били блокирани отъ шведитѣ.

Въ продължение на януарий 1631 г. Густавъ-Адолфъ стоялъ въ лагера при Беервалде, заетъ съ урѣжданието и усилванието на армията си, вземание мѣрки за снабдяванието ѝ съ всичко нужно и водение на дѣятелни прѣговори, особенно съ бранденбургския курфюрстъ и съ Франция. Съ послѣдната той сключилъ най послѣ явенъ съюзъ, по който се задължавалъ да държи въ Германия 30.000 души пѣхота и 6.000 души конница, за издържанието на които Франция се задължила да плаща ежегодно на шведитѣ по 1.200.000 ливри (около 1.200.000 лева). Въ сжщото време въ Лайпцигъ се събрали, по поканата на Саксонския курфюрстъ, протестантскитѣ владѣтели въ Германия отъ саксонския, бранденбургския и хессенския домъ, и прѣдставители отъ свободнитѣ градове, да се съвѣщаватъ върху мѣркитѣ за противудѣйствие на императора.

Между това вниманието и пó голѣмата часть отъ силитѣ на послѣдния на сѣверъ били обърнати противъ бившия администраторъ на Магдебугъ Християнъ Вилхелмъ и саксенъ-лауенбугския херцогъ. Първия отъ тѣхъ, като въоржжилъ Магдебургъ, Халберщадтъ и близкитѣ градове, още въ августъ и септемврий 1630 год. истикалъ императорскитѣ войски изъ магдебургскитѣ и халберщадтскитѣ владѣния и водилъ дѣятелна малка война. Паппенхаймъ съ 17.000 души императорски войски приближилъ най послѣ до Магдебургъ, но като се научилъ за успѣхитѣ на саксенъ-лауенбургския херцогъ въ западния Мекленбургъ, обърналъ се противъ него, обкржжилъ го и го взелъ въ плѣнъ при Ратцебургъ, слѣдъ което се върналъ при Магдебургъ и блокиралъ (въ края на септемврий) този градъ

§ 24.

Движението на Тилли отъ Магдебургъ къмъ Франкфуртъ и Ландсбергъ, а на Густавъ-Адолфа къмъ Демминъ.

Въ февруарий 1631 година срѣщу шведитѣ се явила най послѣ главната императорска армия, на брой около 22.000 души, подъ началството на Тилли, който тръгналъ най напрѣдъ къмъ Магдебургъ. Но наскоро, по причина на стѣснителното положение, въ което се намирали войскитѣ на Шаумбурга, той отишълъ къмъ Франкфуртъ и, като се съединилъ съ Шаумбурга, ималъ вече около 34.000 души войски. Слѣдъ това той тръгналъ къмъ Ландсбергъ и принудилъ шведитѣ да снематъ блокадата му и да отстжпятъ къмъ Беервалде. Като билъ пó силенъ отъ Густавъ-Адолфа (който ималъ не пó вече отъ 25.000 души), Тилли се трудилъ да го измъкне отъ укрѣпения му лагеръ при Беервалде и да го вълвлѣче въ бой на открито поле, но не се рѣшавалъ да го атакува въ укрѣпения му лагеръ. Отъ своя страна Густавъ-Адолфъ, като рѣшилъ да стои между Елба и Одеръ, за да може, спорѣдъ обстоятелствата, да се обърне въ Силезия или въ Саксония, намислилъ да отвлѣче Тилли въ Мек-

ленбургъ, и тогава, като се обърне бързо къмъ Франкфуртъ и Ландсбергъ, да завладѣе тѣзи градове, обладанието на които му било необходимо за обезпечение на пóнататашнитѣ си дѣйствия.

Като оставилъ на дѣсната страна на Одеръ, въ лагера при Солдинъ, Хорна съ 8—9 хиядни войски и съ заповѣдь да вземе, въ случай на възможность, Франкфуртъ и Ландсбергъ, но да се отклонява да влиза въ бой съ прѣвъсходящи сили и да дѣйствува противъ тѣхъ отбранително, Густавъ-Адолфъ тръгналъ съ 16.000 души прѣзъ Щеттинъ къмъ Демминъ, взелъ по пѫтя Ней-Бранденбургъ, Лойтцъ и нѣкои други градове, получилъ отъ Щралзундъ подкрѣпления и атакувалъ (на 13 февруарий) Демминъ. Находившия се въ този градъ херцогъ Савелли съ 4.000 души императорски войски, слѣдъ непродължително съпротивление, прѣдалъ Демминъ на Густавъ-Адолфа и отстѫпилъ къмъ Ней-Рупинъ.

§ 25.

Движението на Тилли къмъ Ней-Рупинъ и Ней-Бранденбургъ, а на Густавъ-Адолфа къмъ Франкфуртъ.

Като се научилъ за движението на Густавъ-Адолфа въ Мекленбургъ, Тилли оставилъ около Франкфуртъ Шаумбурга съ 8.000 души, а самъ съ 24.000 се опѫтилъ за Мекленбургъ. Но той нѣмалъ възможность да отиде тамъ иначе, освѣнъ съ далеченъ обходъ прѣзъ Фюрстенвалде, Бранденбургъ и Ней-Рупинъ, тъй като всичкитѣ градове по най правата и къса посока били заети отъ шведитѣ. Освѣнъ това той билъ задържанъ отъ лошитѣ пѫтища и отъ упоритото съпротивление на нѣкои градове, които лѣжали по пѫтя му.

А между това Густавъ-Адолфъ, щомъ се научилъ за движението на Тилли въ Мекленбургъ, веднага тръгналъ съ половината отъ войскитѣ си обратно къмъ Щеттинъ, а другата половина оставилъ подъ началството на Книпхаузена — между Ней-Бранденбургъ и морето, подъ началството на Баннера — въ Демминъ и подъ началството на Тотта — при блокирането на Грейфсвалде. Тѣзи генерали имали наставление отъ Густавъ-Адолфа да дѣйствуватъ отбранително, като се отклоняватъ отъ да влизатъ въ бой, въ случай, че императорскитѣ войски се обърнатъ къмъ Ней-Бранденбургъ, Щеттинъ, Гарцъ или въ Мекленбургъ.

Като пристигналъ въ Ней-Рупинъ, Тилли срѣщналъ тамъ херцога Савелли съ отстѫпившия отъ Демминъ гарнизонъ на този градъ и сѫщевременно се научилъ, че шведитѣ взели и Демминъ, и Колбергъ. Раздразненъ отъ тѣзи несполуки и не знающъ още, че Густавъ-Адолфъ отивалъ вече обратно къмъ Щеттинъ, Тилли рѣшилъ непрѣменно да влѣзе въ бой съ него и тръгналъ къмъ Ней-Бранденбургъ. Густавъ-Адолфъ незабавно испратилъ заповѣдь на Книпхаузена да се отклони отъ боя съ Тилли. Но Книпхаузенъ не успѣлъ óвреме да получи тъзи заповѣдь и рѣшилъ да се отбранява въ Ней-Бранденбургъ до послѣдня крайность. Тилли, като разрушилъ стѣнитѣ на Ней-Бранденбургъ съ артиллерията си, взелъ града съ ескалада и го прѣдалъ на разграбвание, а шведския гарнизонъ билъ исклanъ и истрѣбенъ. Съ това Тилли искалъ да отмъсти за вземанието на Демминъ и Колбергъ, но отъ туй не извлѣкълъ никаква полза и, като не се осмѣля-

валъ да отиде по̀ нататъкъ, върналъ се при Ней-Рупинъ, като испращалъ отряди къмъ Одеръ.

Между това Паппенхаймъ обсаждалъ Магдебургъ, а Густавъ-Адолфъ се разположилъ въ укрѣпенъ лагеръ между Шведтъ и Фирраденъ на Одеръ и испратилъ Хорна въ Мекленбургъ, да вземе главното началство надъ находившитѣ се тамъ войски. Той му заповѣдалъ да дѣйствува отбранително задъ рѣкитѣ Пеена, Требелъ и Рёкницъ, като отстжпва къмъ Анкламъ и Щралзундъ, прикривайки както тѣзи градове, тъй и Волгастъ, Лойтцъ и Демминъ, а въ случай, че Тилли тръгне противъ Густавъ-Адолфа, да върви слѣдъ Тилли, като остави само часть отъ войскитѣ задъ р. р. Требелъ и Рёкницъ, за да прикриватъ обсадата на Грейфсвалде.

Като се научилъ обаче, че Тилли отстжпилъ къмъ Ней-Рупинъ, Густавъ-Адолфъ присъединилъ къмъ себѣ си Хорна, заповѣдалъ му да се разположи на лагеръ при Шведтъ и да наблюдава за Тилли, а самъ съ 20.000 души войски и 200 топа тръгналъ (на 25 мартъ) по двата брѣга на Одеръ къмъ Франкфуртъ. Главнитѣ сили вървяли по лѣвия брѣгъ, часть отъ силитѣ по дѣсния, а по Одеръ плувала флотилията и плавающия мостъ. Това движение било прикрито и напълно обезпечено отъ дѣсния флангъ и тила, т. е. отъ къмъ страната на Тилли, както отъ Хорна тъй и отъ нѣколко отдѣлни отряди, испратени по разни посоки. Като приближилъ (на 27 мартъ) до Франкфуртъ, гдѣто се намирали 8,000 души императорски войски подъ началството на фелдмаршала Тифенбаха, който смѣнилъ Шаумбурга, Густавъ-Адолфъ веднага открилъ противъ града обсадни работи и силенъ огънь отъ многобройната си артиллерия. На 7-ия день слѣдъ пристиганието си при Франкфуртъ (на 3 априлий), шведитѣ нахлули въ него прѣзъ направената въ стѣната пукнатина и наскоро взели града съ пристжпъ, като истрѣбили половината отъ гарнизона, останалата часть отъ който загинала въ Одеръ или пъкъ била взета въ плѣнъ; една съвсѣмъ незначителна часть успѣла да избѣга въ Силезия и се затворила въ кр. Глогау. Веднага слѣдъ вземанието на Франкфуртъ, Густавъ-Адолфъ завладялъ Кроссенъ и Ландсбергъ, които се прѣдали по капитулация. Като обезпечилъ, съ вземанието на Кроссенъ и Ландсбергъ, лѣвия флангъ на армията си отъ страна на Силезия, Густавъ-Адолфъ съсрѣдоточилъ главнитѣ си сили при Франкфуртъ.

§ 26.

Движението на Тилли къмъ Магдебургъ и прѣвземанието на този градъ отъ него; — дѣйствията на Густавъ-Адолфа въ туй време.

Тилли стоялъ доста дълго време въ бездѣйствие въ Ней-Рупинъ и най послѣ тръгналъ къмъ Магдебургъ, но като се научилъ за движението на Густавъ-Адолфа къмъ Франкфуртъ, тръгналъ сжщо къмъ послѣдния. По пжтя за тамъ той се научилъ за прѣвземанието на този градъ отъ шведитѣ и се обьрналъ назадъ къмъ Магдебургъ, съ намѣрение или да отвлѣче Густавъ-Адолфа отъ Одеръ, Померания и Силезия къмъ Елба, да го принуди да влѣзе въ бой и да го разбий, или пъкъ да вземе Магдебургъ и съ примѣрно наказание на жителитѣ му да сплаши протестантитѣ.

Густавъ-Адолфъ незабавно би отишълъ, ако би можалъ, на помощь на толкозъ важния за него и про-

тестантитѣ Магдебургъ. Но за това той трѣбвало да мине прѣзъ владѣнията на бранденбургския и саксонския курфюрсти, които, по фалшивата си политика и страхувайки се отъ императора, никакъ не се съгласявали, първия — да пусне шведитѣ въ крѣпоститѣ си, а послѣдния — да имъ позволи да прѣминатъ прѣзъ Елба при Виттенбергъ или Дессау. А да измѣни по̀ напрѣшната си прѣдпазливость и да тръгне право напрѣдъ, безъ да заеме бранденбургскитѣ крѣпости и безъ да обезпечи съ това фланговетѣ и съобщенията на армията си, Густавъ-Адолфъ не искалъ и не можалъ. Тъй сжщо той не можалъ нито да даде на Магдебургъ помощь отъ дѣсния брѣгъ на Елба, понеже магдебургския мостъ билъ развиленъ, а околната страна разорена, нито да прѣмине прѣзъ Елба надъ или подъ Магдебургъ, близо до силния неприятель. Прѣговоритѣ, почнати отъ него съ бранденбургския курфюрстъ, се продължавали дълго, но къмъ нищо не водили. Густавъ-Адолфъ се рѣшилъ най послѣ да го принуди съ сила на това, което той не искалъ да направи доброволно. Като оставилъ на Одеръ Хорна и като му заповѣдалъ да събере въ Кроссенъ до 18.000 войски, да наблюдава съ тѣхъ Силезия и даже да нахлуе въ нея при удобенъ случай, той прѣминалъ (на 1 май) прѣзъ Шпрее, доближилъ до Берлинъ и, заплашвайки да го разруши съ огъня на артиллерията, принудилъ най послѣ курфюрста: 1) да отстжпи на шведитѣ Кюстринъ и Шпандау, които се обѣщалъ да възвърне веднага слѣдъ освождението на Магдебургъ, 2) да заплати на шведската армия контрибуция и 3) да я снабди съ храна. Като заела Шпандау и Кюстринъ, шведската армия, на брой около 25.000 души, се разположила близо до първата отъ тѣзи крѣпости, нѣмайки възможность да върви по̀ нататъкъ, тъй като саксонския курфюрстъ все още не се съгласявалъ да я пропусне прѣзъ Елба въ Виттенбергъ или Дессау. Въ сжщото време събравшитѣ се въ Лайпцигъ протестанти рѣшили да въоржжатъ 40.000 души войски, но безъ да иматъ ни най малко намѣрение да помагатъ на Густавъ-Адолфа. И до като по този начинъ германскитѣ протестанти, въ дѣлото, което се касаяло до благото и свободата, както лично тѣхната, тъй и на цѣла Германия, показвали толко срамно своекористие и малодушие и оказвали толкова малко сдѣйствие на Густавъ-Адолфа, който великодушно се подвизавалъ за тѣхъ, Тилли усилилъ блокадата и обсадата на Магдебургъ. Гарнизона на този градъ състоялъ отъ въоржжени граждани и малко шведски войски, всичко около 3.000 души подъ началството на шведския полковникъ Фалкенберга. Слабостьта на гарнизона, безрѣдието въ него, слабото сдѣйствие на гражданитѣ и недостатъка на снаряди ускорили паданието на Магдебургъ и улеснили Тилли въ завладяването му. На 10 май града билъ взетъ съ пристжпъ и прѣдаденъ на войскитѣ на разграбвание, а 40-тѣ хиляди негови жители били истрѣбени.

§ 27.

Движението на Тилли въ Хессенъ-Касселъ; — Дѣйствията на Густавъ-Адолфа на дѣсната страна на Елба.

Нещастната участь, която постигнала Магдебургъ, не уплашила, а още по̀ вече раздразнила протестантитѣ. Безъ да обрьщатъ внимание на

исканията и заплашванията на импоратора, тѣ не само, че отказали да распуснатъ войскитѣ си, но и продължавали да правятъ набори и въоржжения. Най-дѣятелни и враждебни отъ всички между тѣхъ били хессенъ-касселския ландграфъ и саксонския курфюрстъ. Императора възложилъ на Тилли съ силата на оржжието да ги принуди да спржтъ наборитѣ и въоржженията си. Като оставилъ въ Магдебургъ 5.000 души войски, а близо да Магдебургъ Паппенхайма съ единъ малъкъ отрядъ, Тилли съ 26.000 души тръгналъ въ началото на юний прѣзъ Мансфелдъ, Ейслебенъ и Зангерсхаузенъ къмъ Хессенъ-Касселъ. Въ туй време когато неговитѣ войски опустошавали страната по пжтя си съ огънь и мечъ и си позволявали всички възможни насилия и безчиния, императорскитѣ войски отъ друга страна, събрани въ Силезия, правели набѣги къмъ Кроссенъ и опустошавали Лузация и владѣнията на саксонския курфюрстъ, а дошлитѣ отъ Италия,слѣдъ прѣкратяванието на войната за наслѣдството на мантуанското херцогство сжщо и отъ Лотарингия, принудили протестантитѣ въ юго-западна Германия (Швабия и Франкония) да се смирятъ и обезоржжатъ. Разгнѣвени отъ дѣйствията на императора, хессенъ-касселския ландграфъ и саксонския курфюрстъ взели рѣшителни мѣрки за противудѣйствие и отбрана на владѣнията си противъ него.

Вѣренъ на договора сключенъ съ бранденбургския курфюрстъ, Густавъ Адолфъ му възвърналъ Шпандау, слѣдъ паданието на Магдебургъ. Но слѣдъ това той се приближилъ отново къмъ Берлинъ, принудилъ съ заплашвания курфюрста да сключи още по́ згоденъ договоръ за шведитѣ, по който крѣпостьта Шпандау била безусловно прѣдадена на шведитѣ, въ Кюстринъ билъ отворенъ за тѣхъ въ всѣко време свободенъ входъ, курфюрста се задлъжилъ да плаща на шведската армия ежемѣсечно 30.000 талера и пр. Слѣдъ това Густавъ-Адолфъ съсрѣдоточилъ главнитѣ си сили (около 12.000 души) при Бранденбургъ на Хавелъ и, въ очакване да пристигнатъ нови подкрѣпления, взелъ мѣрки за още по́ силното си затвърдяване въ Бранденбургия, чрѣзъ вземанието и укрѣпяванието на разни пунктове по Елба и Хавелъ. Между това послѣднята крѣпость на Померания, Грейфсвалде, се прѣдала на шведитѣ; Тоттъ, който я обсаждалъ, влѣзълъ въ Мекленбургъ и заедно съ войскитѣ на мекленбургскитѣ херцоги скоро очистилъ почти цѣлата тъзи страна отъ императорскитѣ войски, подъ властьта на които оставали вече само Ростокъ, Висмаръ и Демицъ. А Гюстровъ и Шверинъ се прѣдали на шведитѣ и въ първия отъ тѣхъ мекленбургскитѣ херцоги били тържественно въстановени (26 юний) въ тѣхното звание отъ Густавъ-Адолфа. И тъй, тъкмо слѣдъ една година отъ извършванието на десанта си на островъ Руденъ, Густавъ-Адолфъ напълно се затвърдилъ въ Померания, Мекленбургъ и Бранденбургия, обезпечилъ се съ заеманието на рѣкитѣ Хавелъ, Шпрее и Одеръ до границитѣ на Силезия и Полша, и чакалъ само благоприятни обстоятелства и пристиганието на подкрѣпления, за да мине прѣзъ Елба и да прѣнесе войната въ срѣдата на Германия.

§ 28.

Прѣминуванието на Густавъ-Адолфа прѣзъ Елба.

Между това Тилли заелъ Гота, Ейзенахъ, Веймаръ (Ерфуртъ се откупилъ съ парична контрибуция) и, като испратилъ къмъ границитѣ на

Хессенъ-Касселъ войскови отряди съ прѣдложение, щото ландграфа да пусне въ крѣпоститѣ си императорски гарнизони, самъ той се расположилъ при Мюлхаузенъ. Но ландграфа, който събралъ войскитѣ си прѣдъ Касселъ, рѣшително отказалъ да испълни исканието на Тилли. Отъ друга страна, въ сжщото време (въ юний), въ Щеттинъ излѣзли 8.000 шведски войски, новодошли отъ Швеция за усилвание на армията. Отъ тѣхъ 4.000 били веднага испратени да се присъединятъ къмъ главната армия, а 4.000 да се съединятъ съ Тотта въ Мекленбургъ, който слѣдъ това трѣбало съ 4.000 души да се присъедини къмъ Густавъ-Адолфа. Наскоро въ устието на р. Пеенъ излѣзли 7.000 английски спомагателни войски подъ началството на Хамилтона; тѣ трѣбвало да смѣнятъ Хорна на границитѣ на Силезия, който, като оставилъ тамъ 4.000 души, съ другитѣ ималъ тъй сжщо назначение да се присъедини къмъ Густавъ-Адолфа.

Очаквайки наскоро пристиганието на Тотта и Хорна, Густавъ-Адолфъ се рѣшилъ да прѣмине прѣзъ Елба, за да отвлѣче Тилли отъ хессенъ-касселския ландграфъ. Съ 7.000 души пѣхота и 2.000 души конница той тръгналъ отъ Бранденбургъ къмъ Иериховъ на Елба, по̀ долу отъ Магдебургъ, и на 29 юний, показвайки на глѣдъ, че отива къмъ Магдебургъ, направилъ единъ прѣходъ нагорѣ по дѣсния брѣгъ на Елба, за да отвлѣче отъ Тангермюнде Паппенхайма, който билъ расположенъ при него, а между туй взелъ всички нужни мѣрки да се приготви при Иериховъ мостъ за прѣминувание прѣзъ рѣката. Щомъ Паппенхаймъ се приближилъ до Магдебургъ, за да надпрѣдвари въ него шведитѣ, Густавъ-Адолфъ бързо се върналъ назадъ въ Иериховъ, прѣкаралъ часть отъ войскитѣ на кораби прѣзъ Елба, взелъ града и замъка Тангермюнде (на 1 юлий), направилъ мостъ, прѣкаралъ прѣзъ него всичкитѣ си войски, заелъ нѣколко пункта на лѣвата страна на Елба и наскоро (на 13 юлий) се расположилъ въ силно-укрѣпенъ лагеръ при градеца Вербенъ, срѣщу сливанието на Хавелъ съ Елба, гдѣто издигналъ фортъ, съединенъ съ укрѣпения лагеръ чрѣзъ мостъ прѣзъ Елба. Паппенхаймъ отстжпилъ къмъ Халберщадтъ.

§ 29.

Движението на Тилли противъ Густавъ-Адолфа къмъ Вербенъ.

Густавъ-Адолфъ постигналъ цѣльта си: Тилли, като оставилъ часть отъ войскитѣ на границитѣ на Хессенъ-Касселъ, дѣйствително се върналъ назадъ къмъ Елба и, като се съединилъ съ Паппенхайма, на брой около 27.000 души се расположилъ при Волмирщедтъ, като испратилъ на доста значително растояние напрѣдъ къмъ Вербенъ 3 полка конница. Густавъ-Адолфъ, който ималъ въ туй време не по̀ вече отъ 10.000 души войски и който се научилъ за отдѣлното и отдалечено расположение на Тиллиевата конница, прѣдприелъ противъ нея едно внезапно нощно нападение съ 4-хилядeнъ коненъ отрядъ, отблъсналъ я и я разбилъ при Бургщалъ, Ангернъ и Рейндорфъ прѣди Тилли да успѣе да ѝ дойде на помощь, и слѣдъ това отстжпилъ обратно въ Вербенския лагеръ. Съ одържанието на този частенъ успѣхъ Густавъ-Адолфъ ималъ прѣдъ видъ да почне първитѣ настжпателни дѣйствия задъ Елба, да повдигне духа въ войскитѣ си и да имъ внуши довѣрие къмъ себѣ си, а на неприятеля — уважение къмъ шведскитѣ войски.

За да заглади поражението, нанесено на конницата му, Тилли приближилъ (на 27 юлий) къмъ Вербенския лагеръ, построилъ войскитѣ си въ боенъ рѣдъ, обстрѣлвалъ шведския лагеръ, но не се осмѣлилъ да го атакува и слѣдъ една незначителна кавалерийска срѣща (на 28 юлий), като се нуждаялъ за храна, като намѣрилъ лагера на шведитѣ доста силно укрѣпенъ и като се научилъ за пристиганието на Хорна въ него на вчерашния день съ 9.000 души войски, отстжпилъ обратно въ Волмирщедтъ, подъ прикритието на арриергардъ, силно прѣслѣдванъ отъ шведитѣ. Между това императорскитѣ войски, които влѣзли подъ началството на Фюрстенберга, Алтрингера и Фуггера въ Швабия и Франкония, съ заплашвания, грабежъ и опустошение на страната принудили голѣмо число отъ протестантскитѣ владѣтели отъ тъзи часть на Германия да се покорятъ на императора, като присъединили къмъ войскитѣ му своитѣ и като заплатили значителни парични контрибуции. Войскитѣ на Фюрстенберга, Алтрингера и Фуггера наскоро получили заповѣдь да тръгнатъ на съединение съ Тилли, и тѣзи отъ тѣхъ, които се намирали на чело, прѣминали вече прѣзъ Майнъ. Въ очакване на пристиганието имъ, Тилли стоялъ въ бездѣйствие при Волмирщедтъ, въ централно расположение между Бранденбургия, Саксония и Хессенъ-Касселъ. Войскитѣ му се намирали въ крайно растройство, били отслабени отъ побѣзи и болѣсти и търпяли краенъ недостатъкъ въ всичко.

Между това хессенъ-касселския ландграфъ дошълъ въ Вербенския лагеръ, гдѣто между него и Густавъ-Адолфа билъ сключенъ (на 12 августъ) настжпателенъ и отбранителенъ съюзъ. Слѣдъ това ландграфа се възвърналъ въ владѣнията си съ 2 отъ най добритѣ полкове отъ шведската пѣхота и съ саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ, който щелъ да вземе главното началство надъ хессенскитѣ войски. Густавъ-Адолфъ, като оставилъ въ Вербенския лагеръ само необходимото число войски за отбраната му, всичкитѣ останали слѣдъ това (18.000) расположилъ задъ Хавелъ (въ Хавелбергъ, Бранденбургъ и Ратенау), тъй че можалъ всѣкога да ги съсрѣдоточи тамъ, къмъ кждѣто и да тръгнелъ неприятеля. Всѣка отдѣлна часть имала наставление да се отклонява отъ бой съ прѣвъсходящъ неприятель до пристиганието на главнитѣ сили и да дѣйствува отбранително подъ прикритието на разнитѣ пунктове по Хавелъ, които всички били грижливо укрѣпени. Съ тѣзи мѣрки Густавъ-Адолфъ искалъ да удържи неприятеля на Хавелъ и, като го затвори въ едно тѣсно, разорено пространство на страната между Хавелъ и Елба, да го принуди да отиде въ Саксония, а саксонския курфюрстъ — пó скоро да се обяви рѣшително въ полза на едната или другата страна.

§ 30.

Движението на Тилли и Густавъ-Адолфа въ Саксония. — Сражението при Брейтенфелдъ или Лайпцигъ.

Като се рѣшилъ най послѣ да принуди саксонския курфюрстъ съ сила да прѣкрати въоржженията си и да се присъедини къмъ него, императора заповѣдалъ на Тилли, Фюрстенберга, Алтрингера и Фуггера отъ западъ, а на Тифенбаха отъ истокъ отъ Силезия, да тръгнатъ за Саксония. Като се съединилъ (на 18 августъ) въ Ейслебенъ съ Фюрстенбер-

га, чрѣзъ което силитѣ му се увеличили до 34.000 души, Тилли тръгналъ къмъ Лайпцигъ, като вземалъ голѣми контрибуции и жестоко разорявалъ страната. Лайпцигъ наскоро се прѣдалъ нему по капитулация и Тилли се расположилъ прѣдъ него, да чака пристиганието на Алтрингера и Фуггера. Строгитѣ мѣрки на императора само раздразнили саксонския курфюрстъ и ускорили присъединението му къмъ Густавъ-Адолфа, съ 18.000 войски събрани отъ него при Торгау. На 1 септемврий въ Косвигъ между него и Густавъ-Адолфа, който пристигналъ тукъ съ армията си, билъ сключенъ съюзъ, въ силата на който курфюрста се задлъжилъ да заплати на шведската армия едномѣсечна заплата, да я снабди съ храна и да я пусне въ по̀ важнитѣ градове на Саксония.

Веднага слѣдъ сключванието на този съюзъ, Густавъ-Адолфъ прѣминалъ въ Виттенбергъ прѣзъ Елба (на 3 септемврий) и въ Дюббенъ се съединилъ съ саксонската армия, която дошла отъ Торгау. Силитѣ на съединената шведско-саксонска армия съставлявали около 40.000 души, въ туй число 24.000 шведи и 16.000 саксонци (28.000 пѣхота, 12.000 конници и 70 топа). Въ военния съвѣтъ, свиканъ въ Дюббенъ, курфюрста прьвъ прѣдложилъ веднага да се тръгне противъ императорскитѣ войски и да се влѣзе съ тѣхъ въ бой. Густавъ-Адолфъ съ готовность се съгласилъ на това, и съюзната армия въ 2 колони тръгнала къмъ Лайпцигъ.

Тилли ималъ намѣрение първоначално, до пристиганието на Алтрингера и Фуггера, да дѣйствува отбранително задъ Лайпцигъ задъ р. р. Елстеръ и Заале. Но буйния Паппенхаймъ, като видялъ нерѣшителностьта му, убѣждавалъ го въ необходимостьта да се отиде незабавно срѣщу съюзницитѣ. Като склонилъ на убѣжденията му, Тилли се расположилъ на сѣверъ отъ Лайпцигъ, а слѣдъ приближението на съюзната армия, тръгналъ насрѣща ѝ и се расположилъ съ дѣсния флангъ прѣдъ селението Зеехаузенъ, а съ лѣвия прѣдъ селението Брейтенфелдъ. Той ималъ не по̀вече отъ 32.000 души (21.000 пѣхота и 11.000 конница), които расположилъ: пѣхотата въ 17 голѣми баталии въ центра, а конницата — въ сжщо такива масси по фланговетѣ. Една блатиста канава отдѣляла часть отъ дѣсното крило отъ главнитѣ сили. Артиллерията на Тилли състояла отъ 28 тѣжки и неудободвижими топове. Паппенхаймъ, съ часть отъ конницата, билъ испратенъ напрѣдъ да задържи съюзницитѣ на рѣкичката Лобербахъ. Но шведския авангардъ отблъсналъ конницата на Паппенхайма и подъ прикритието му цѣлата съюзна армия въ двѣ колони прѣминала (на 7 септемврий) прѣзъ Лобербахъ и се построила паралелно на императорската армия, саксонцитѣ — отъ лѣвата, шведитѣ — отъ дѣсната страна на канавата, въ нѣколко линии. Шведитѣ имали 4 пѣхотни бригади въ бригаденъ строй и часть отъ конницата, размѣсена съ мушкетерски отдѣления — въ 1-а линия и 3 пѣхотни бригади въ сжщия строй и съ конница, по сжщия начинъ размѣсена съ мушкетери — въ 2-а линия; задъ всѣка отъ двѣтѣ линии се намирали, въ видъ на резерви, малки пѣхотни и конни части. Всичката артиллерия била съсрѣдоточена въ центра на 1-та линия. На съюзната армия много бъркали (по думитѣ на самия Густавъ-Адолфъ) *слънцето* и *вътъра*. Като се построила, тя тръгнала срѣщу императорската армия. Паппенхаймъ съ лѣвофланговата конница атакувалъ дѣсния флангъ на шведската армия, но билъ отблъснатъ и прѣ-

слѣдванъ отъ Баннера, благодарение на шведския строй отъ нѣколко линии съ резерви и на прѣвъсходното дѣйствие на шведската конница. Но на лѣвото крило на съюзната армия саксонцитѣ не издържали нападението на дѣснофланговата конница на императорската армия, били отблъснати, обьрнати въ бѣгство и се пръснали въ пълна безрѣдица. Слѣдъ това дѣснофланговата императорска конница атакувала лѣвия флангъ на шведитѣ. Но Густавъ-Адолфъ подкрѣпилъ този флангъ съ войски, взети отъ дѣсния и отъ резервитѣ, и атаката на императорскитѣ войски била отблъсната. Тогава цѣлата шведска бойна линия извършила промѣнение на фронта на лѣво, като подала напрѣдъ дѣсния си флангъ, и при съдѣйствието на силния огънь отъ цѣлата си артиллерия, атакувала отъ фронта и двата фланга императорската армия въ туй време, когато послѣднята подала напрѣдъ дѣсния си флангъ, а лѣвия ѝ флангъ билъ отблъснатъ и истиканъ назадъ. Наскоро императорската артиллерия, расположена най напрѣдъ задъ центра, а послѣ вече задъ лѣвото крило, била взета отъ шведитѣ, а пѣхотнитѣ баталии на Тилли и дѣснофланговата му конница, атакувани отъ шведитѣ отъ всички страни, и слѣдъ най упорито съпротивление, което се продължавало до късно прѣзъ нощьта, били часть истрѣбени, часть взети въ плѣнъ, а часть се пръснали въ безрѣдица. Сражението се свършило съ пълно поражение на императорската армия: тя загубила 7.000 убити и 6.000 ранени и взети въ плѣнъ, цѣлата си артиллерия, 100 знамена и всичкитѣ обози. Останкитѣ ѝ (около 19.000) се пръснали въ безрѣдица по разни посоки, прѣимущественно къмъ Халле, кждѣто прѣзъ Лайпцигъ дошълъ и Тилли, покритъ съ рани и едва избѣгалъ плѣна. Като се съединилъ тукъ съ Паппенхайма и като събралъ толкова, колкото можалъ, отъ войскитѣ на разбитата си армия, той тръгналъ къмъ Везеръ. Густавъ-Адолфъ, армията на когото загубила, по мнѣнието на едни 1.500, а на други само 700 души, оставилъ саксонскитѣ войски да взематъ Лайпцигъ, а самъ прѣслѣдвалъ разбититѣ императорски войски, разбилъ, истрѣбилъ или взелъ въ плѣнъ близо до Мерзебургъ събравшия се тамъ доста значителенъ отрядъ отъ тѣхъ, взелъ Халле, но не продължавалъ прѣслѣдването по̀ нататъкъ отъ р. Заале, като ималъ прѣдъ видъ по̀ напрѣдъ да се затвърди въ Саксония и да вземе необходимитѣ мѣрки за по̀ нататъшнитѣ дѣйствия въ западна и южна Германия. На 13 септемврий Лайпцигъ се прѣдалъ и саксонцитѣ се оттѣглили къмъ Торгау. А шведската армия не само че не се отслабила отъ боя, но и значително се усилила слѣдъ него, съ постжпването въ нея плѣнницитѣ и гарнизонитѣ. Въ сжщото време въ Бранденбургия се събирала нова армия, за дѣйствие на долня Елба. Тоттъ обсаждалъ Ростокъ, а хессенъ-касселския ландграфъ и саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ удържали войскитѣ на Фуггера, очистили Хессенъ-Касселъ отъ императорскитѣ войски и безпокоили съсѣднитѣ католически владѣния.

ГЛАВА V.

Втория периодъ отъ трийсетгодишната война, отъ времето на идването на Густавъ-Адолфа въ Германия до сражението при Нёрдлингенъ включително (1630—1634).

II.

Войната слѣдъ сражението при Брейтенфелдъ или Лайпцигъ до сражението при Люценъ включително (1631—1632 г.).

§ 31.

Положението на двѣтѣ воюющи страни слѣдъ сражението при Лайпцигъ. — Плана за дѣйствията на Густавъ-Адолфа и протестантитѣ.

Мждритѣ, искусни дѣйствия на Густавъ-Адолфа въ продължение на 14 мѣсеца отъ идването му въ Германия, увѣнчани съ рѣшителната побѣда при Лайпцигъ, съвсѣмъ измѣнили положението на работитѣ въ Германия. По здравъ и надѣженъ начинъ Густавъ-Адолфъ се затвърдилъ въ Померания, Мекленбургъ и Бранденбургия, като владѣялъ крѣпоститѣ въ тѣхъ, като ималъ въ тила си напълно обезпечени съобщения по море съ Швеция, значително усиленъ съ всички способи и срѣдства на заетата страна, съ съюза съ Хессенъ-Касселъ и Саксония, съ полученитѣ подкрѣпления отъ Швеция, Пруссия, Лифляндия и Англия и още по̀ вече съ благоприятното нравственно влияние отъ постепеннитѣ си, бавни, но здрави успѣхи. Лайпцигската побѣда го усилила още по̀ вече и направила положението му грозно. Армията на императора била разбита, отслабена, растроена; поражението и отстжплението ѝ къмъ Везеръ прѣдоставлявали роднитѣ владѣния на императора, почти съвсѣмъ беззащитни, на ударитѣ на Густавъ-Адолфа и протестантитѣ, могжществото и властьта на императора били нравственно поколебани, и насърдченитѣ протестанти отъ сѣверна и западна Германия явно и открито, въ прѣвъсходящи сили, въставали противъ императора и се присъединявали къмъ Густавъ-Адолфа. Тъй щото въ 14 мѣсеца време политическото, военното и нравственното надмощие прѣминало рѣшително на страната на Густавъ-Адолфа и протестантитѣ. Но великото дѣло за освобождението на послѣднитѣ и Германия още не било рѣшено: необходимо било да се продължава и довърши то съ сжщо такава прѣдпазливость и искуство, съ каквато било почнато отъ Густавъ-Адолфа. Важния въпросъ, отъ който зависялъ успѣха на войната и участьта на протестантитѣ и на цѣла

Германия, състоялъ въ туй, кждѣ и какъ трѣбвало да бждлтъ насочени пó натататъшнитѣ дѣйствия и главни усилия на Густавъ-Адолфа и протестантитѣ? Въ западна-ли Германия противъ разбитата армия на Тилли и рейнскитѣ католически владѣтели, или въ южна Германия противъ роднитѣ владѣния на императора? Оксеншерна и съ него много други убѣждавали Густавъ-Адолфа да се обьрне незабавно съ всичкитѣ сили противъ послѣднитѣ и съ силата на оржжието да принуди императора на згоденъ миръ за протестантитѣ, Германия, Швеция и цѣла Европа.

Като признавалъ дѣйствията по тъзи посока за твърдѣ згодни и необходими, Густавъ-Адолфъ не искалъ обаче да ги прѣдприеме лично съ главнитѣ сили на шведската армия, което лесно можало да даде, както на католицитѣ, тъй и на протестантитѣ въ Германия, а сжщо и на европейскитѣ държави, особенно на Франция, поводъ да се съмняватъ въ чистотата и безкористието на намѣренията на Густавъ-Адолфа и да го подозиратъ въ честолюбие. При това такъвъ начинъ на дѣйствия никакъ не билъ по духа на правилния, прѣдпазливъ, систематически начинъ за водение на войната отъ Густавъ-Адолфа. Той намиралъ за необходимо да се обезпечи напълно пó напрѣдъ отъ страна на Тилли и рейнскитѣ католически владѣтели, да ги отцѣпи отъ Бавария и императора, съ освобождението, заеманието и въоржжението на югозападна протестантска Германия, и да се затвърди въ западна Германия толкозъ здраво, колкото и въ сѣверна. Освѣнъ това имало е вѣроятно и други политически причини (особенно отъ страна на Франция), които сж му прѣпятствували да се съгласи на този начинъ за дѣйствие. Отъ друга страна дѣйствията въ западна Германия противъ Тилли и рейнскитѣ католически владѣтели ставали, слѣдъ лайпцигската побѣда, пò маловажни, второстепенни и не искали употрѣблението за тѣхъ главнитѣ сили на шведската армия подъ личното прѣдводителство на Густавъ - Адолфа. Часть отъ протестантскитѣ сили била достатъчна за да не позволява на Тилли да се усилва и затвърдява въ западна Германия и да обезпечва отъ него фланга на дѣйствията на главнитѣ сили. Вънъ отъ това дѣйствията съ главнитѣ сили противъ Тилли, като внисали войната въ земитѣ на протестантитѣ въ западна Германия, бихж я отдалечили отъ южна Германия и роднитѣ владѣния на императора. Отъ всичко най згодно и съобразно съ обстоятелствата Густавъ-Адолфъ намѣрилъ да дѣйствува едновременно противъ роднитѣ владѣния на императора, противъ Тилли и въ юго-западна Германия. Съ главнитѣ сили на шведската армия той прѣдположилъ да отиде отъ Саксония прѣзъ Турингия и Франкония въ Швабия, да способствува за въстанието и въоржжението на протестантитѣ въ югозападна Германия, да присъедини къмъ себѣ си силитѣ и срѣдствата имъ, да отдѣли Тилли и рейнскитѣ католически владѣтели отъ Бавария и императора или, пò добрѣ да се каже, да отрѣже южна Германия отъ западна и, като се затвърди на цѣлата ивица между Балтийско море, долний Одеръ и горний Рейнъ, сжщо и на срѣдний Рейнъ, тогава вече да се обьрне отъ западъ противъ Бавария и Австрия. Между това саксонския курфюрстъ съ саксонскитѣ войски и часть отъ шведскитѣ и другитѣ протестантски трѣбвало да внесе войната въ Силезия, Бохемия и Моравия, като обезпечва по този начинъ лѣвия флангъ на шведската армия, а хессенъ-касселския ландграфъ съ своитѣ

войски и часть отъ шведскитѣ и другитѣ протестантски трѣбвало да наблюдава за Тилли и, като не му дава да се усилва и затвърдява въ западна Германия, да обезпечва отъ него дѣсния флангъ и съобщенията на шведската армия. Такъвъ билъ плана за дѣйствията на Густавъ-Адолфа, основанъ върху вѣрно, дълбоко и далновидно съображение на всички съвременни политически и военни обстоятелства. И този прѣвъсходно съобразенъ планъ билъ и испълненъ сѫщо толкова искусно, поне въ туй, което се касаяло лично до дѣйствията на Густавъ-Адолфа.

§ 32.

Дѣйствията въ Силезия и Бохемия.

10.000 императорски войски подъ началството на Тифенбаха и Гёца нахлули (въ октомврий) отъ Силезия въ горня и долня Лузация и Бранденбургия, като опустошавали страната и испращали отряди до Дрезденъ и Берлинъ. Но скоро тѣ отстѫпили въ Силезия и Бохемия, по заповѣдь на императора, който искалъ съ кротки мѣрки и прѣговори, вмѣсто пò напрѣшнитѣ строги и рѣшителни мѣрки, да привлѣче саксонския курфюрстъ на своя страна. Саксонския фелдмаршалъ Арнхаймъ съ саксонската армия, Баннеръ съ часть отъ шведскитѣ войски и Хамилтонъ съ английскитѣ всичко отъ 20.000 до 25·000 души, тръгнали (въ края на октомврий) слѣдъ тѣхъ отъ Торгау и Франкфуртъ за Бохемия и Силезия. При съдѣйствието на чехитѣ и малкото съпротивление отъ страна на слабитѣ на брой императорски войски, съюзната армия въ твърдѣ скоро време взела Буддинъ, влѣзла въ Прага, отблъснала императорскитѣ войски отъ Нимбургъ къмъ Таборъ, разбила единъ тѣхенъ отрядъ подъ Прага и заела Егеръ и Пилзенъ. Императора се видялъ принуденъ да извика отъ Италия Галласа съ войскитѣ. Но, безъ да глѣда нито на съдѣйствието на чехитѣ, нито на малкото число императорски войски въ Бохемия, нито на безпокойствата, които отново се появили между протестантитѣ въ горня и долня Австрия, нито на нахлуването на трансилванския князъ Ракоци въ Унгария и долня Австрия — обстоятелства, толкова благоприятни за продължение настѫпателнитѣ дѣйствия отъ саксонския курфюрстъ отъ Бохемия въ Моравия и самата Австрия, послѣдния внезапно се спрѣлъ всрѣдъ успѣхитѣ си, взелъ да се колебае и влѣзълъ въ тайни прѣговори съ императора. Наскоро шведскитѣ и английскитѣ войски се отдѣлили отъ саксонската армия и тръгнали, еднитѣ за Саксония, другитѣ за Мекленбургъ. А въ Бохемия военнитѣ дѣйствия се прѣкратили временно почти съвършенно, и саксонската армия, като се распространила по Бохемия, водила само малка война съ отдѣлни отряди и грабила страната.

§ 33.

Дѣйствията въ сѣверо-западна Германия.

Слѣдъ оттѣглюванието на Тилли отъ Везеръ на Майнъ и въ Швабия (гл. пó-долу), — на долня Елба, въ пространството между Елба, Везеръ и морето останали: Паппенхаймъ съ малко войски и католическитѣ гарнизони въ нѣкои градове, пó-важни отъ които били Магдебургъ, Висмаръ

и Демицъ. Въ ноемврий Паппенхаймъ, като събралъ около 8,000 души войски, принудилъ Баннера да снеме обсадата на Магдебургъ. Но наскоро противъ Паппенхайма се обърнали отъ Везеръ и Елба, отъ сѣверъ и югъ, прѣвъсходящитѣ сили на Тотта, Баннера, Хамилтона, бременския епископъ и дошлитѣ въ помощь на Баннера войски, новонабрани въ Турингия отъ саксенъ-веймарския принцъ Вилхелмъ. Резултата отъ дѣйствията на всички тѣзи войски билъ този, че Паппенхаймъ се видѣлъ принуденъ да отстѫпи задъ Везеръ въ долнерейнскитѣ католически владѣния, противъ които отъ югъ дѣйствували войскитѣ на хессенъ-касселския ландграфъ. А Магдебургъ, Висмаръ, Демицъ и нѣкои други градове били взети отъ шведитѣ и протестантитѣ. Когато по този начинъ долня Елба и пространството между Елба, Везеръ и морето били очистени отъ императорскитѣ войски, Баннеръ съ по́-голѣмата часть отъ шведскитѣ войски и войскитѣ, набрани отъ саксенъ-веймарския принцъ Вилхелмъ, тръгналъ прѣзъ Турингия и Франкония да се съедини съ Густавъ-Адолфа.

§ 34.

Главнитѣ дѣйствия въ юго-западна Германия; — движението на Густавъ-Адолфа и Тилли къмъ Майнъ.

Още на 17 септемврий Густавъ-Адолфъ тръгналъ съ шведската армия отъ Халле за Турингия. Като заелъ съ хитрость Ерфуртъ, той заповѣдалъ силно да го укрѣпятъ, оставилъ въ него саксенъ-веймарския принцъ Вилхелмъ да набира войски, продължавалъ да върви прѣзъ Гота, Арнщадтъ, Илменау и Шлейзингенъ къмъ Швейнфуртъ и на всѣкждѣ билъ посрѣщанъ като избавитель. На 4 октомврий шведската армия приближила до Вюрцбургъ: града още на другия день се прѣдалъ по капитулация, но замъка се държалъ упорито и едва на 8 октомврий билъ взетъ съ пристѫпъ. Вземането на Вюрцбургъ било важно за това, че нанесло силенъ ударъ на най-могѫщия отъ рейнскитѣ католически владѣтели — вюрцбургския архиепископъ, а още и за това, че шведитѣ завладяли въ Вюрцбургъ голѣми запаси съ храни, парични сумми и богати съкровища. Тукъ между Густавъ-Адолфа и прѣдставителитѣ на франконския окрѫгъ билъ сключенъ съюзъ; първия обѣщалъ своето покровителство и защита, а послѣднитѣ — да бѫдѫтъ вѣрни съюзници и въ всичко да му съдѣйтствуватъ. Въ Франкония веднага се почналъ наборъ на войски. Присъединението на богатата, изобилна съ всѣкакви срѣдства и още малко пострадала отъ войната Франкония било извънрѣдно важно за шведитѣ.

Между това Тилли, който се намиралъ при Алефелдъ на Везеръ, всячески се трудилъ да отвлѣче Густавъ-Адолфа къмъ Везеръ. Като оставилъ часть отъ войскитѣ при Алефелдъ, той най-напрѣдъ показвалъ на глѣдъ, че ужъ иска да прѣмине прѣзъ Везеръ, послѣ тръгналъ за Хессенъ-Касселъ, съединилъ се съ Фуггера и Алтрингера въ Фрицларъ, и като видялъ, че Густавъ-Адолфъ продължава да върви къмъ Майнъ, тръгналъ сѫщо за тамъ прѣзъ Фулда и Ашафенбургъ, като ималъ вече около 18,000 души пѣхота и 8,000 души конница, всичко около 26,000 души, и съ намѣрение да се съедини съ 13,000 войски на лотаринг-

ския херцогъ, който, като влѣзълъ въ съюзъ съ императора, още въ края на септемврий прѣминалъ прѣзъ Рейнъ въ Вормсъ и слѣдвалъ къмъ Ашафенбургъ. Авангарда му (4.000 души), още до пристиганието на Тилли, билъ внезапно атакуванъ и разбитъ отъ шведитѣ между Мергентхаймъ и Бишофсхаймъ. Но самъ лотарингския херцогъ успѣлъ да се съедини съ Тилли въ Милтенбергъ, силитѣ на когото възлѣзли тогава до 37—38.000 души. Твърдо рѣшенъ да влѣзе съ Густавъ-Адолфа въ рѣшителенъ бой, Тилли тръгналъ къмъ Бишофсхаймъ на р. Тауберъ. Но баварския курфюрстъ, опасавайки се за владѣнията си, заповѣдалъ му да се отклонява отъ боя и да се ограничава само съ прикритието на Бавария. За сжщата цѣль той събралъ около 12.000 войски въ лагера при Донаувертъ и правилъ наборъ на нови войски въ Бавария.

Расърденъ отъ заповѣдьта на баварския курфюрстъ, Тилли искалъ да се откаже отъ началството надъ войскитѣ и само по убѣдителнитѣ молби на близкитѣ си хора и на самия курфюрстъ рѣшилъ да го задържи пакъ. Той испратилъ часть отъ войскитѣ за внезапно нападение и завладяване на Вертхаймъ. Това прѣдприятие било безуспѣшно: Густавъ-Адолфъ нагласилъ засада и Тиллиева отрядъ билъ разбитъ. Слѣдъ това Густавъ-Адолфъ отъ своя страна извършилъ внезапно нападение на 4 императорски полка близо до Крелингенъ, разбилъ ги и ги пръсналъ. Наскоро Тилли, като присъединилъ къмъ себѣ си 14.000 души войски, дошли отъ Елзасъ, долний Пфалцъ и Виртембергъ, завладялъ Роттенбургъ, Виндсхаймъ и Оксенфуртъ и се расположилъ при Виндсхаймъ. А Густавъ-Адолфъ, задържанъ по болѣсть въ Вюрцбургъ, сключилъ съ хессенъ-дармщадския ландграфъ договоръ, по който послѣдния отстжпилъ на шведитѣ нѣкои свои крѣпости, но останалъ неутраленъ.

По такъвъ начинъ малодушието на баварския курфюрстъ въспрѣпятствувало на Тилли да се въсползва отъ прѣвъсходството на силитѣ си надъ Густавъ-Адолфа, а на послѣдния напротивъ позволило да се затвърди на Майнъ.

§ 35.

Движението на Густавъ-Адолфа на долу по Майнъ къмъ Рейнъ.

Като се затвърдилъ въ Турингия и Франкония и като оставилъ въ послѣднята Хорна съ 16.000 души за заеманието ѝ и за обезпечение съобщенията на шведската армия, Густавъ-Адолфъ въ ноемврий прѣдприелъ съ 18.000 души едно движение надолу по Майнъ къмъ Рейнъ, съ цѣль да се затвърди и на двѣтѣ тѣзи рѣки и да се обезпечи отъ страна на рейнскитѣ католически владѣтели, испанскитѣ войски и самата Франция, и да се възползва отъ изобилнитѣ срѣдства на богатата прирейнска страна, прѣди още да се обърне въ южна Германия противъ Бавария и Австрия. Да се затвърди на Рейнъ за Густавъ-Адолфа не било трудно, тъй като рейнскитѣ католически владѣтели, по слабостьта на силитѣ си, не можали да му окажатъ значително съпротивление, а градоветѣ по Майнъ, най важния отъ които билъ Майнцъ, имали слаби гарнизони. Прѣди още Густавъ-Адолфъ да прѣдприеме движението на долу по Майнъ, шведския полковникъ Хаубалдъ съ 2.200 души драгуни и конница завладялъ (на 1 ноемврий) града Ханау, чрѣзъ ескалада. На 9 ноемврий Густавъ-А-

долфъ тръгналъ на долу по Майнъ: отъ 18.000 негови войски единъ малъкъ отрядъ вървялъ по дѣсния, а главнитѣ сили по лѣвия брѣгъ на рѣката; една флотилия отъ кораби, натоварени съ артиллерия, тяжести и запаси, плувала между войскитѣ надолу по Майнъ. Пó голѣмата часть отъ градоветѣ по Майнъ, въ туй число и Франкфуртъ, пуснали шведитѣ, а гарнизонитѣ имъ постѫпили на шведска служба. На 18 ноемврий Густавъ-Адолфъ се съединилъ въ Хёхстъ съ 14.000 души войски на хессенъ-касселския ландграфъ, който дошълъ отъ Хессенъ-Касселъ, и на брой 32.000 души се разположилъ на дѣсния брѣгъ на Рейнъ, по двѣтѣ страни на Майнъ, съ главнитѣ сили срѣщу Майнцъ. Този градъ билъ доведенъ въ силно отбранително положение и прикритъ отъ дѣсния брѣгъ съ укрѣпения градецъ Касселъ, съобщението съ който се обезпечвало съ мостъ прѣзъ Рейнъ. 2.000 или 2.500 души испански войски, подъ началството на маркиза Силва, съставлявали гарнизона на Майнцъ.

§ 36.

Прѣминуванието на Густавъ-Адолфа прѣзъ Рейнъ и затвърдяванието му на тъзи рѣка.

Като намѣрилъ за невъзможно да завладѣе Майнцъ отъ дѣсната страна на Рейнъ и за трудно да прѣмине прѣзъ Рейнъ подъ Майнцъ, за да завладѣе послѣдния отъ лѣвата страна на рѣката, Густавъ-Адолфъ се готвилъ вече да прѣмине съ тъзи цѣль прѣзъ Рейнъ надъ Майнцъ и Майнъ, когато получилъ извѣстие, че Тилли обсадилъ Нюрнбергъ. Густавъ-Адолфъ веднага тръгналъ на помощь на този съюзенъ съ шведитѣ и важенъ за тѣхъ градъ. Но като се научилъ въ Франкфуртъ, че Тилли снелъ обсадата и отстѫпилъ къмъ Дунава (гл. пò долу), върналъ се къмъ Рейнъ. Като оставилъ хессенскитѣ войски да блокиратъ Майнцъ отъ дѣсния брѣгъ на Рейнъ и да покорятъ страната на дѣсния брѣгъ на тъзи рѣка надъ и подъ Майнцъ, той прѣминалъ на лѣвата страна наМайнъ (на 1 декемврий) и, като направилъ най напрѣдъ едно лъжливо движение по посока къмъ Дармщадъ и Хайделбергъ, слѣдъ туй внезапно и бързо се обърналъ къмъ Оппенхаймъ, прѣзъ нощьта на 6 срѣщу 7 декемврий прѣминалъ скрито на лодки съ 300 души, при Хернсхаймъ, надъ Оппенхаймъ, на лѣвия брѣгъ на Рейнъ заетъ съ испански войски, направилъ мостъ, прѣкаралъ по него (на 7 и 8 декемврий) всичкитѣ си войски, взелъ Оппенхаймъ и, като приближилъ до Майнцъ, блокиралъ го отъ лѣвия брѣгъ на Рейнъ. На 13 декемврий Силва прѣдалъ Майнцъ по капитулация: испанскитѣ войски получили свободенъ исходъ, но пó голѣмата часть постѫпили на шведска служба. Густавъ-Адолфъ заповѣдалъ да се доведе Майнцъ въ силно отбранително положение, възстановилъ моста прѣзъ Рейнъ, заложилъ единъ фортъ при сливанието на Майнъ съ Рейнъ и, като оставилъ на лѣвата страна на Рейнъ саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ, отишълъ въ Франкфуртъ. Наскоро майнцския курфюрстъ се отказалъ отъ съюза съ императора, чрѣзъ посрѣдничеството на Франция. Лотарингския херцогъ се отдѣлилъ отъ Тилли съ войскитѣ си, значително отслабени отъ болѣсти, побѣзи и отъ загубитѣ противъ неприятеля, и отишълъ въ владѣнията си, които се застрашавали, отъ една страна — отъ

французката армия, а отъ друга — отъ шведскитѣ войски. Но наскоро всичкитѣ войски на лотарингския херцогъ били истрѣбени или пръснати, и той се отказалъ отъ съюза съ императора, а французитѣ заели Трирь, Кобленцъ и Перманщайнъ (днесъ Еренбрейтщайнъ). Въ продължение на януарий и февруарий 1632 година всички други рейнски католически владѣтели до границитѣ на испанска Нидерландия се задлъжили да пазятъ неутралитетъ, испанскитѣ войски били принудени да отстжпятъ въ Нидерландия, а шведскитѣ и хессенъ-касселскитѣ се затвърдили на двѣтѣ страни на срѣдний Рейнъ въ Елзасъ, въ долний Пфалцъ, Келнското курфюрство и др.

§ 37.

Дѣйствията на Хорна и Тилли въ Франкония.

Когато Густавъ-Адолфъ тръгналъ надолу по Майнъ, Тилли, свързанъ отъ заповѣдитѣ на баварския курфюрстъ, не прѣдприемалъ нищо рѣшително противъ Хорна, макаръ да билъ доста пó силенъ отъ него. Той се ограничилъ само съ разорението на страната между Виндсхаймъ и Аншпахъ, слѣдъ което се обьрналъ срѣщу Нюрнбергъ и го обсадилъ. Но недостатъка на храна, страха на баварския курфюрстъ, да не би Тилли да бжде отрѣзанъ отъ Бавария, отново дадената му заповѣдь да се сближи съ прѣдѣлитѣ на Бавария и да ги прикрива, отслабването на Тилли, особенно слѣдъ като той испратилъ часть отъ войскитѣ си въ Бохемия противъ саксонцитѣ, най послѣ хвърлянието на въздуха обсадния паркъ на Тилли, отъ единъ протестантски офицеръ, който служилъ въ неговитѣ войски — всичко това скоро принудило Тилли да снеме обсадата на Нюрнбергъ и да отстжпи къмъ Нёрдлингенъ. Слѣдъ това той расположилъ войскитѣ си на квартири на лѣвата страна на Дунава отъ границитѣ на Бохемия до Неккаръ и Виртембергъ. Но Хорнъ отишълъ къмъ Неккаръ, заелъ Хайлбронъ, принудилъ Тиллиевитѣ войски, расположени по Неккаръ, да отстжпятъ къмъ Дунава, очистилъ отъ католицитѣ почти цѣла Швабия и послѣ, като се обьрналъ въ Франкония, взелъ Бамбергъ, обаче наскоро билъ принуденъ отъ Тилли да отстжпи въ Швейнфуртъ.

§ 38.

Положението и силитѣ на двѣтѣ воюющи страни въ мартъ 1632 година.

Въ мартъ 1632 година — петь и половина мѣсеца слѣдъ Брейтенфелдското сражение — Густавъ-Адолфъ и германскитѣ протестанти имали вече отъ 140.000 до 150.000 души войски, главнитѣ сили на които (на брой около 100.000) били расположени на срѣдний Рейнъ, въ Франкония и Бохемия, а останалитѣ заемали западна и сѣверна Германия до брѣговетѣ на Балтийско море и Одеръ. Освѣнъ това на всичкото туй пространство се извършвали дѣятелни набори на войски. Всичкитѣ протестантски владѣтели на Германия били вържжени и се намирали въ съюзъ съ Густавъ-Адолфа противъ императора и католицитѣ. Отъ европейскитѣ държави, Франция съдѣйствувала на Густавъ-Адолфа и протестантитѣ съ политически мѣрки, слѣдствие отъ които било обезоржжението, турванието въ бездѣйствие и неутралитета на пó голѣмата часть отъ рейнскитѣ католически владѣтели. Останалата часть отъ послѣднитѣ била принудена на

това съ сила. Шведскитѣ и протестантскитѣ войски стояли вече на прѣдѣлитѣ на Бавария и роднитѣ владѣния на императора, като съ расположението си ги отрѣзвали отъ рейнскитѣ католически владѣния. Баварския курфюрстъ, безпокоенъ отъ опасението за владѣнията си, не билъ надѣженъ. Горня Австрия се намирала въ пълно въстание; Турция изглѣждала готова да въстане противъ Австрия, Испания била турена въ бездѣйствие въ Нидерландия, Швейцария благоприятствувала на шведитѣ и протестантитѣ. И като върхъ на всичко — силитѣ на императора и католицитѣ били най незначителни, не по́ вече отъ 80.000 души, отъ които около 60.000, растроени и паднали духомъ, се намирали на лѣвата страна на Дунава, на пространството отъ Швабия до Моравия, и съставлявали единственното прикритие на Бавария и роднитѣ владѣния на императора, а останалитѣ войски (около 20.000) били пръснати часть въ полето въ малки отряди, часть по гарнизонитѣ въ Силезия, въ Долне-Саксонския окржгъ, въ Вестфалия, между Елба, Везеръ и Рейнъ, и трудно се държали противъ прѣвъсходящитѣ протестантски сили, които ги обкржжавали. Въ Моравия, Австрия, Тиролъ, Бавария и Италия се извършвали набори на войски, но да се чака бърза помощь отъ тѣхъ не било възможно.

Това значително надмощие на Густавъ-Адолфа и протестантитѣ въ сили, срѣдства и згоди отъ всѣкакъвъ родъ надъ императора и католицитѣ ги подбуждало къмъ по́ нататъшни, дѣятелни и рѣшителни дѣйствия противъ Бавария и императора.

§ 39.

Движението на Густавъ-Адолфа въ Бавария. — Прѣминуванието му прѣзъ Лехъ.

Дѣйствително, като оставилъ Оксеншерна и саксенъ-веймарския херцогъ Бернгарда на лѣвата страна на Рейнъ въ Елзасъ, като възложилъ на хессенъ-касселския ландграфъ да наблюдава Кёлнския курфюрстъ и другитѣ рейнски католически владѣтели, а на Тотта и войскитѣ на Долне-Саксонския окржгъ — да дѣйствуватъ противъ Паппенхайма на Везеръ, Густавъ-Адолфъ въ началото на мартъ съсрѣдоточилъ въ Франкония при Кинцингенъ, на срѣдний Майнъ, главнитѣ си сили на брой около 45.000 души, като присъединилъ къмъ себѣ си Хорна, Баннера и саксенъ-веймарския принцъ Вилхелма, и на 18 мартъ тръгналъ прѣзъ Виндсхаймъ къмъ Нюрнбергъ. Тилли, расположенъ до това време на квартири въ Бамбергското епископство, отстжпилъ прѣдъ шведитѣ прѣзъ Форхсхаймъ и Ерлангенъ, покрай Нюрнбергъ и прѣзъ Ноймарктъ къмъ Инголщадтъ, гдѣто миналъ прѣзъ Дунава и се расположилъ близо до градеца Райнъ задъ Лехъ. Густавъ-Адолфъ влѣзълъ въ Нюрнбергъ, жителитѣ на който го посрѣщнали съ въсторгъ и отново дали клѣтва да бждятъ вѣрни съюзници на шведитѣ. Отъ Нюрнбергъ Густавъ-Адолфъ продължавалъ да върви задъ войскитѣ на Тилли до Ноймарктъ, отъ кждѣто се обърналъ къмъ Донаувертъ. Като завладялъ прѣднитѣ му Шелленбергски укрѣпления, той принудилъ лауенбургския херцогъ, който началствувалъ надъ войскитѣ на баварския курфюрстъ, да отстжпи задъ Дунава и отъ Донаувертъ, взелъ самия Донаувертъ и испратилъ Хорна съ часть отъ войскитѣ въ Швабия, да завладѣе Ульмъ и другитѣ пунктове на лѣвия брѣгъ на Дунава,

което Хорнъ и испълнилъ. Отъ Донаувертъ Густавъ-Адолфъ отишълъ право къмъ долний Лехъ, задъ който Тилли и баварския курфюрстъ се разположили съ войскитѣ си, на брой около 40.000 души, въ укрѣпена позиция между Дунава и Райнъ, като имали отпрѣдѣ си Лехъ, а отзадѣ си рѣкичката Айха. Райнъ, всичкитѣ пунктове по Лехъ до Аугсбургъ и самия Аугсбургъ били заети отъ войскитѣ на курфюрста и Тилли, а всичкитѣ мостове на Лехъ унищожени. Като се удостовѣрилъ въ слабостьта на позицията на курфюрста и Тилли, разположена задъ една исходяща къмъ страната на шведитѣ извилина на Лехъ, лѣвия брѣгъ на който командувалъ надъ низменното, блатисто пространство, което отдѣляло, на дѣсния брѣгъ, позицията на католицитѣ отъ самата рѣка, Густавъ-Адолфъ рѣшилъ да прѣмине на това мѣсто прѣзъ Лехъ на сила, за по́-скоро да достигне и разбий курфюрста и Тилли, и съ смѣлото прѣминувание прѣдъ очитѣ имъ и нападението имъ въ собственната тѣхна позиция, която тѣ считали непристжпна, да поколебае нравственно и да уплаши и тѣхъ, и войскитѣ имъ. Подъ прикритието на огъня на 72 топа, той прѣкаралъ часть отъ пѣхотата прѣзъ Лехъ, направилъ въ два дни мостъ, прикритъ съ земляни окопи, и прѣкаралъ по него (на 6 априлий) пѣхотата, като испратилъ конницата да прѣмине Лехъ въ бродъ малко по́ горѣ отъ позицията на неприятеля. Курфюрста и Тилли съ отборни войски слѣзли отъ позицията си и атакували шведитѣ, но потърпѣли голѣма загуба отъ кръстосания огънь на шведската артиллерия и сами били атакувани отъ шведската пѣхота отъ фронта, а отъ шведската конница въ флангъ. Въ упорития бой, който произлѣзълъ вслѣдствие на това между Лехъ и позицията на курфюрста и Тилли, едно ядро откъснало крака на послѣдния; Алтрингеръ, който го замѣстилъ, билъ тъй сжщо тѣжко раненъ въ главата; войскитѣ на Курфюрста и Тилли дошли въ растройство и отстжпили въ укрѣпената си позиция, въ която, по причина на настжпившата тьмнина и крайното уморявание на шведитѣ, не били атакувани отъ послѣднитѣ. Но цѣльта на Густавъ-Адолфа била напълно достигната: армията на курфюрста и на Тилли била тъй растроена и толкова отпаднала духомъ, че курфюрста прѣди да се съмне отстжпилъ къмъ Нейбургъ и по́ нататъкъ къмъ Инголщадтъ. Неизвѣстно и непонятно е, защо Густавъ-Адолфъ не го прѣслѣдвалъ. Като загубилъ въ боя на Лехъ и при отстжплението около 4.000 души, курфюрста се расположилъ на лѣвия брѣгъ на Дунава, срѣщу Инголщадтъ, въ укрѣпенъ лагеръ. А Густавъ-Адолфъ взелъ Райнъ, всичкитѣ пунктове по Лехъ до Аугсбургъ включително, влѣзълъ въ самия Аугсбургъ, жителитѣ на който му дали клѣтва за вѣрность, отишълъ къмъ Инголщадтъ, обсадилъ го, отхвърлилъ прѣдложенитѣ му отъ курфюрста прѣговори за сключвание на примирие и послѣ на миръ, но не взелъ мѣрки да му отрѣже съобщенията съ Бохемия и Австрия. Тъй щото курфюрста безпрѣпятственно отстжпилъ прѣзъ Нейщадтъ къмъ Регенсбургъ, който заелъ съ хитрость (при всичко, че този градъ се ползувалъ съ правата на свободнитѣ имперски градове) и съ това напълно обезпечилъ съобщенията си съ Бохемия. Густавъ-Адолфъ снелъ обсадата на Инголщадтъ и, като оставилъ единъ отрядъ войски да наблюдава този градъ, тръгналъ за вжтрѣшностьта на Бавария, за да привлѣче тамъ и курфюрста. Марбургъ, Ландсхутъ, Фрейзингенъ и самия Мюнхенъ били лесно взети отъ шведитѣ, които завладяли въ тѣхъ разнородни запаси,

а въ Мюнхенъ освѣнъ това и голѣмъ брой топове. Жителитѣ отъ градоветѣ на Бавария съ готовность се покорявали на шведитѣ; но селянитѣ както въ Бавария, тъй и въ Швабия били крайно враждебни къмъ тѣхъ и навсѣкждѣ водили противъ тѣхъ малка война. Това накарало Густавъ-Адолфа да отиде съ главнитѣ сили къмъ Донаувертъ, като оставилъ саксенъ-веймарския принцъ Вилхелма съ часть отъ войскитѣ въ Бавария, на дѣсната страна на Дунава, а Хорна съ друга часть отъ войскитѣ испратилъ въ Швабия и къмъ горний Рейнъ.

Между това Рейнграфа, хессенъ-касселския ландграфъ и саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ водили успѣшна война на пространството между рѣкитѣ Рейнъ, Майнъ, Наге и Мозелъ, завладѣли тамъ всичкитѣ пó важни пунктове и истикали испанцитѣ.

§ 40.

Положението на двѣтѣ воюющи страни прѣзъ пролѣтьта 1632 година.

На пролѣть 1632 година политическото положение на двѣтѣ воюющи страни се измѣнило. Обширнитѣ и важни успѣхи, придобити отъ Густавъ-Адолфа, породили всеобщо опасение. Протестантитѣ и католицитѣ въ Германия, а сжщо и европейскитѣ държави, взели да се страхуватъ, да не би Густавъ-Адолфъ да се увлѣче отъ честолюбието и придобититѣ успѣхи, и да помисли да утвьрди властьта си надъ Германия, а католицитѣ, освѣнъ това, да не би той да нанесе силенъ ударъ на католическото вѣроисповѣдание. Особенно Ришелиё виждалъ необходимостьта да се спржтъ пó натагьшнитѣ успѣхи на Густавъ-Адолфа и, като се трудилъ да проникне въ сжщинскитѣ негови цѣли и намѣрения, готовъ билъ да повдигне противъ него Франция, въ случай, че той придобий надъ императора и католицитѣ още пó значително и опасно за Европа надмощие. Дѣйствително, Густавъ-Адолфъ се намиралъ въ това време на най-високата степень на могжществото, а императора, напротивъ, въ най отчаяно положение. Слѣдъ като напразно се обрьщалъ съ молба за помощь къмъ Англия, Франция, Италианскитѣ владѣтели и папата, слѣдъ като сжщо толкова безуспѣшно се трудилъ да се примири съ саксонския курфюрстъ, той се видялъ най-послѣ принуденъ да прибѣгне къмъ Валленщайна, който едничъкъ въ тогавашнитѣ обстоятелства можалъ да го спаси — и да се съгласи на надменнитѣ му и даже унизителни условия за императорското достойнство. Той прѣдоставилъ на Валленщайна пълна и неограничена власть военна — надъ императорскитѣ и испанскитѣ войски въ Германия, и гражданска — въ всичкитѣ владѣния на империята, възвьрнати отъ неприятеля, пълно распорѣждание съ военнитѣ дѣйствия и съ всичкитѣ конфискувани земи, опрѣдѣляние награди и наказания; императора не трѣбвало лично да се намира при армията и билъ длъженъ да я снабдява съ нужнитѣ пари за издържание и водение на войната; освѣнъ това всичкитѣ владѣния на императора трѣбвало да бждктъ отворени за войскитѣ на Валленщайна, а послѣдния — въстановенъ въ правата си надъ мекленбургското херцогство, и слѣдъ свършванието на войната — да получи за награда инвеститура надъ едно отъ роднитѣ владѣния на императора.

Валленщайнъ испратилъ веднага да набиратъ войски въ Нидерландия, Полша, Австрия, Силезия, Моравия,

Кроация, Щирия, Тиролъ, Каринтия и др. страни. Славата, богатството и щедростьта му въ най късо време привлѣкли подъ знамената му около 40.000 души войски, които се и събирали въ Моравия около Цнаймъ.

И тъй Ришелиё отъ една страна и Валленщайнъ отъ друга давали вече другъ обратъ на работитѣ въ Германия, и политическото надмощие взело отново да клони въ полза на императора и католицитѣ. Твърдѣ естественно, че политиката на Франция, ненадѣжностьта на баварския и саксонския курфюрсти, опасенията на самитѣ протестантски съюзници на Густавъ-Адолфа, най послѣ — примирението на Валленщайна съ императора и въоржжението на силна армия отъ него — всичко това карало Густавъ-Адолфа да бжде прѣдпазливъ, да се затвьрди въ Бавария и Швабия, на горний Дунавъ и Рейнъ, и спрѣло настжпателнитѣ му дѣйствия.

§ 41.

Движението на Валленщайна и на Баварския курфюрстъ въ Бохемия.

Баварския курфюрстъ, опасающъ се отъ отмьщението на Валленщайна, най напрѣдъ молилъ императора, щото армията на Валленщайна да не влиза въ Бавария. Това обстоятелство, сжщо както и желанието да очисти Бохемия отъ саксонцитѣ, да отцѣпи саксонския курфюрстъ отъ съюза съ Густавъ-Адолфа, да го привлѣче на страната на императора и съ това да застрашава тила и съобщенията на Густавъ-Адолфа и да го принуди да отстжпи отъ южна Германия, подбудили Валленщайна да отиде отъ Моравия въ Бохемия (въ февруарий). Безъ да глѣдатъ нито на мѣстностьта на страната, нито на расположението на жителитѣ, които благоприятствували на отбранителнитѣ дѣйствия, саксонскитѣ войски не се държали никждѣ и отстжпвали или, по добрѣ да се каже, бѣгали на всѣкждѣ прѣдъ войскитѣ на Валленщайна, но да-ли това ставало вслѣдствие тайната политика на саксонския курфюрстъ или, както други прѣдполагатъ, вслѣдствие измѣната на Арнхайма — не се знае. Валленщайнъ завладѣлъ Прага (на 8 май) и принудилъ саксонцитѣ съвсѣмъ да отстжпятъ въ Саксония. Но между това Густавъ-Адолфъ влѣзълъ въ Бавария и баварския курфюрстъ, доведенъ до крайность и опасавайки се да загуби владѣнията си, обьрналъ се къмъ императора съ молба за помощь, като се съгласявалъ не само да позволи на армията на Валленщайна да влѣзе въ Бавария, но и да подчини себѣ си и войскитѣ си подъ главното началство на Валленщайна и даже да отиде въ Бохемия да се съедини съ него, като остави собственнитѣ си владѣния съвсѣмъ открити и беззащитни. Тогава Валленщайнъ, като оставилъ за заемание и охранение на Бохемия 10.000 души подъ началството на дона Балтасара Маррадаса, съ главнитѣ си сили отишълъ къмъ Егеръ, а отъ тамъ къмъ Тиршенрейтъ, за кждѣто въ сжщото време тръгналъ и Баварския курфюрстъ съ войскитѣ си отъ Регенсбургъ прѣзъ Зулцбахъ.

§ 42.

Движението на Валленщайна и на Густавъ-Адолфа къмъ Нюрнбергъ.

Густавъ-Адолфъ, като оставилъ 10.000 души въ Бавария, съ 16.000 души тръгналъ слѣдъ баварския курфюрстъ и заелъ Амбергъ и Зулцбахъ.

Но като се научилъ за движението на Валленщайна къмъ Тиршенрейтъ, за да се срѣщне съ баварския курфюрстъ, като не успѣлъ да въспрѣпятствува на съединението имъ и като отгадалъ намѣрението на противницитѣ си да застанатъ на съобщенията му и да го отрѣжатъ отъ Саксония, сѣверна Германия и Балтийското море, той тръгналъ веднага къмъ Нюрнбергъ, за да защищава този градъ и съ отбранителни дѣйствия при него да обезпечи съобщенията си, да отвлѣче Валленщайна отъ Саксония и, като го отслаби, да има време самъ да се усили. Нюрнбергъ билъ важенъ за него, както по съюза си съ шведитѣ, тъй и защото въ него имало значителни срѣдства за издържание и усилвание на войскитѣ, и тамъ се съсрѣдоточавали пѫтищата отъ Турингия и Саксония, отъ Майнъ, Рейнъ и Дунава, съ което се обезпечвали съобщенията на шведската армия съ тѣзи части на Германия и съ шведскитѣ и протестантскитѣ войски, които се намирали въ тѣхъ.

Да отстѫпи отъ южна Германия Густавъ-Адолфъ не искалъ, за да не произведе съ това лошо нравствено впечатление на Германия, да не се лиши отъ плодоветѣ на удържанитѣ отъ него успѣхи, да не испразва Бавария, Швабия, Франкония и цѣлата страна по Рейнъ и да не пожертвува тѣхнитѣ срѣдства и съюзницитѣ си въ тѣхъ. А да отиде срѣщу Валленщайна и да се срази съ него той не можалъ, защото въ туй време ималъ още почти тройно пó слаби сили.

Като дошълъ при Нюрнбергъ, Густавъ-Адолфъ, съ помощьта на гражданитѣ, веднага почналъ да издига около него, нѣколко рѣда отдѣлни редути, въоржжени съ значително число топове (до 300), да прѣкарва въ града отъ околноститѣ всѣкакъвъ родъ храни, а между това заповѣдалъ на войскитѣ си, които се намирали на Майнъ, Рейнъ и въ Елзасъ да се съсрѣдоточаватъ къмъ Нюрнбергъ, а часть отъ конницата испратилъ къмъ Ноймарктъ за разузнавание. Но тъзи конница била разбита и Валленщайнъ съ 60.000 души императорско-баварски войски тръгналъ (на 30 юний) къмъ Нюрнбергъ.

§ 43.

Дѣйствията при Нюрнбергъ.

При всичко, че силитѣ му били три пѫти пó голѣми и че стоялъ вече на съобщенията на Густавъ-Адолфа, Валленщайнъ не искалъ обаче да дѣйствува противъ него рѣшително съ цѣль за бой, но избралъ друго срѣдство, пó малко дѣйствително и изисквающе много пó вече време. Той рѣшилъ да блокира шведската армия при Нюрнбергъ и да я доведе отъ гладъ до такава крайность, която би принудила най послѣ Густавъ-Адолфа да сключи най згоденъ миръ за императора и за него, Валленщайна. Той билъ подбужданъ къмъ това, до колкото е извѣстно, отъ туй, че 1-о — намиралъ шведския укрѣпенъ лагеръ за твърдѣ силенъ и, по прѣдразсждъцитѣ въ него време, не се осмѣлявалъ, да го атакува съ открита сила, даже съ прѣвъсходящи на брой войски; 2-о — прѣдполагалъ срѣдствата за хранението на шведската армия и жителитѣ на Нюрнбергъ несравненно пó малки, отколкото тѣ дѣйствително били; 3-о — Валленщайнъ, който пó напрѣдъ прѣнебрѣгвалъ и Щвеция, и Густавъ-Адолфа, ималъ вече къмъ послѣдния голѣмо уважение, признавалъ го отъ рѣда на необикновеннитѣ хора и полководци и намѣрилъ за необхо-

димо да дѣйствува противъ него твърдѣ прѣдпазливо, безъ да прѣдоставлява нищо на случая; най послѣ 4-о — може би и вѣрванието на Валленщайна въ астрологията, която му прѣдрѣкла, че щастието ще благоприятствува на Густавъ-Адолфа само до ноемврий 1632 година. Както и да било, но Валленщайнъ, като се надявалъ съ блокирание и довеждание шведската армия до крайность отъ гладъ, да подѣйствува на волята на Густавъ-Адолфа и да го принуди на най згоденъ миръ за императора и за самия него, Валленщайна, доказалъ само, че той, при всичкитѣ си високи умствени качества, съвсѣмъ не познавалъ Густавъ-Адолфа и не умѣялъ напълно да оцѣни нито великата му душа, нито всичката сила на волята му. Густавъ-Адолфъ искалъ миръ, но най згоденъ не за императора и не за Валленщайна, а за германскитѣ протестанти, за Германия, за цѣла Европа и, твърдѣ естественно, за Швеция, която направила толкова жертви и проливала кръвьта си за свободата на Германия. Но Густавъ-Адолфъ никога (както не веднъжъ самъ казвалъ това) не би се съгласилъ на миръ, незгоденъ за германскитѣ протестанти, Германия и Швеция, никой не можалъ да го принуди на това и доведенъ до послѣдня крайность, той пó скоро би се рѣшилъ на най отчаянитѣ срѣдства, отколкото да се съгласи на това, което щело, по негово мнѣние, да погуби и протестантитѣ, и Германия, да поврѣди на Швеция и да покрий собственното му име съ срамъ. За това Валленщайнъ и билъ извънрѣдно зачуденъ, когато отпослѣ видялъ недѣйствителностьта на приетия отъ него начинъ за дѣйствие, и казвалъ, че не очаквалъ такава твърдость отъ страна на Густавъ-Адолфа.

Густавъ-Адолфъ, напротивъ, много добрѣ познавалъ Валленщайна, виждалъ въ него единъ честолюбецъ, но не великъ полководецъ и за искуството му имал̄ъ твърдѣ не високо мнѣние. Като знаялъ при това, какъвъ родъ войски началствувалъ Валленщайнъ, увѣренъ въ себѣ си, въ генералитѣ си и въ прѣвъсходнитѣ си войски, имайки пълна свобода въ дѣйствията по внушението на гения си, той не е можалъ да се страхува отъ Валленщайна, даже разположенъ на съобщенията му съ сили, тройно пó голѣми отъ неговитѣ.

Всичко това много лесно обяснява дѣйствията при Нюрнбергъ. Като доближилъ до Нюрнбергъ отъ сѣверъ, Валленщайнъ прѣминалъ при Швабахъ прѣзъ р. Редницъ и се разположилъ задъ нея въ силно укрѣпена позиция на западъ отъ Нюрнбергъ, на главнитѣ пѫтища, които водили къмъ Нюрнбергъ отъ долний Майнъ и срѣдний Рейнъ, като ималъ дѣсния си флангъ къмъ градеца Щайнъ, а лѣвия къмъ рѣкичката Биберъ. А на сѣверъ, югъ и даже истокъ отъ Нюрнбергъ били испратени отъ Валленщайновата армия войскови отряди, които трѣбвало отъ всѣкждѣ да окрѫжаватъ, стѣсняватъ, безпокоятъ шведската армия и да ѝ прѣпятствуватъ да добива храна. Дълго време двѣтѣ армии стояли въ това расположение, като водили само дѣятелна малка война около Нюрнбергъ, въ която шведитѣ почти постоянно имали успѣхъ, а войскитѣ на Валленщайна, напротивъ, несполуки.

Пó забѣлѣжителни отъ тѣзи дѣйствия били: 1) несполучливата атака на Валленщайна (на 5 юлий) противъ часть отъ шведския укрѣпенъ лагеръ, погрѣшно показана отъ сглѣдвачитѣ за най слаба; — тъзи атака била отблъсната отъ шведитѣ съ загуба на 300 души за Валленщайна, — и 2) твърдѣ сполучливото нападение, което шведитѣ направили на другия день, при градеца Фрейщедтлейнъ,

противъ единъ голѣмъ неприятелски транспортъ, който броилъ пò вече отъ 1.000 кола, при което истрѣбили прикритието и взели транспорта, а Густавъ-Адолфъ въ туй време разбилъ отряда, който Валленщайнъ испратилъ да срѣщне транспорта.

Между това главнитѣ сили и отъ двѣтѣ страни стояли въ бездѣйствие. Густавъ-Адолфъ чакалъ съсрѣдоточението на силитѣ си, а Валленщайнъ прѣдположения успѣхъ отъ блокирането на шведската армия. Но, благодарение на благоразумната прѣдвидливость на Густавъ-Адолфа, въ Нюрнбергъ имало събрани толкова запаси съ храни, че нито шведската армия, нито жителитѣ на града отъ нищо не се нуждаяли до срѣдата на августъ. Въ началото на августъ Оксеншерна дошълъ въ Кинцингенъ на Майнъ съ войскитѣ, които билъ събралъ на Рейнъ и въ Елзасъ, съединилъ се въ Кинцингенъ съ часть отъ хессенскитѣ, пфалцскитѣ, шведскитѣ и долне-саксонскитѣ войски, а въ Виндсхаймъ съ Баннера и саксенъ-веймарския херцогъ Бернгарда, които дошли съ войски отъ Швабия и Бавария. Тогава Оксеншерна, катоималъ не пó малко отъ 36.000 и не пó вече отъ 40.000 души, тръгналъ къмъ Нюрнбергъ. Густавъ-Адолфъ излѣзълъ съ часть отъ армията да го срѣщне и взелъ мѣрки не само да се противудѣйствува на Валленщайна, но и да се нападне той въ случай, че атакува Оксеншерна. Обаче, по горѣизложенитѣ причини, Валленщайнъ ни най малко не прѣпятствувалъ на движението на войскитѣ на Оксеншерна и на съединението имъ съ Густавъ-Адолфа при Херцогенаурахтъ. Слѣдъ съединението си съ Оксеншерна, Густавъ-Адолфъ ималъ вече около 50.000 души, а всичко войски и градски жители въ Нюрнбергъ и укрѣпения лагеръ, имало около 150 хиляди души. Съсрѣдоточението на такова значително число хора въ Нюрнбергъ тогазъ, когато храна оставало вече малко, а околната страна била съвсѣмъ истощена, въ скоро време породило недостатъкъ въ храната и фуража, слѣдъ това гладъ, болѣсти и смъртность. Но армията на Валленщайна се намирала въ още пó лошо положение. Слѣдъ присъединението на Фуггера къмъ Валленщайна съ 8.000 души отъ Бавария и слѣдъ испращанието на Голка съ 6.000 души въ Саксония, Валленщайнъ ималъ още около 60.000 души войски. Истощението на околната страна, успѣшното водение на малката война отъ шведитѣ и вземанието отъ тѣхъ голѣмия транспортъ породили най послѣ въ Валленщайновата армия недостатъкъ въ всичко, гладъ, болѣсти и смъртность, въ още пó голѣмъ размѣръ, отколкото въ шведската армия.

Между това, щомъ Оксеншерна се присъединилъ къмъ Густавъ-Адолфа, послѣдния, като ималъ вече почти равни сили съ Валленщайна и като прѣдвидѣлъ, че армията му въ скоро време все пóвече и пóвече ще се нуждае отъ храна, рѣшилъ да влѣзе съ Валленщайна въ бой, да се труди да го разбий или поне да го принуди да отстжпи, особенно за туй, щото съ бездѣйствието си да не причини упадъкъ на духа въ войскитѣ. Съ тъзи цѣль той излѣзълъ (на 21 августъ) отъ лагера си и се опитвалъ да измъкне Валленщайна отъ позицията му. Но, като не успѣлъ въ това, той почналъ силно да обстрѣлва лагера на Валленщайна, взелъ съ бой Фюртъ и прѣминалъ прѣзъ рѣката Редницъ. Валленщайнъ се ограничилъ само съ това, че отвелъ часть отъ армията си пó назадъ. Густавъ-Адолфъ се расположилъ при Фюртъ, укрѣпилъ позицията си и на 24 августъ атакувалъ Валленщайнова лагеръ. Но стръмнитѣ височини, на които той билъ расположенъ и по

които можала да се катери, и то трудно, само пѣхотата, безъ конница и артиллерия, били причина, че упорития и кръвопролитенъ бой, който се продължавалъ до късно прѣзъ нощьта, се свършилъ безъ успѣхъ за шведитѣ. Валленщайнъ се удържалъ на позицията си, като загубилъ обаче 1000 души убити и голѣмъ брой ранени и взети въ плѣнъ, а Густавъ-Адолфъ отстжпилъ къмъ Нюрнбергъ, съ загуба на 2000 души убити и много ранени. Това прѣдприятие на Густавъ-Адолфа изглѣжда безполезно и излишно смѣло само за това, защото нѣмало успѣхъ; а нѣмало успѣхъ за туй, защото мѣстнитѣ прѣпятствия и затруднения се оказали много пó значителни, отколкото Густавъ-Адолфъ ги прѣдполагалъ.

Слѣдъ това и двѣтѣ армии стояли още двѣ седмици въ бездѣйствие, като водили малка война. Въ тѣзи двѣ седмици глада, болѣститѣ и смъртността, особенно въ армията на Валленщайна, достигнали до най висока степень. По казванието на съвременнитѣ историци, загубата на всѣка отъ армиитѣ, въ продължение почти на $2\frac{1}{2}$ мѣсечното стоение при Нюрнбергъ, възлизала до 20.000 души (такава загуба въ шведската армия изглѣжда прѣувеличена). Въ Нюрнбергъ загинали 10.000 жители. Пó голѣмата часть отъ конетѣ и добитъка въ двѣтѣ армии и въ Нюрнбергъ измрѣла, а всичкитѣ околности на Нюрнбергъ били съвсѣмъ разорени на далечно растояние.

§ 44.

Отстжплението отъ Нюрнбергъ, на Густавъ-Адолфа по посока къмъ Вюрцбургъ, а на Валленщайна къмъ Бамбергъ. — Движението на Густавъ-Адолфа въ Бавария.

Най послѣ на 8 септемврий Густавъ-Адолфъ, като оставилъ въ Нюрнбергъ 5.000 души войски подъ началството на Книпхаузена, безпрѣпятственно отстжпилъ съ цѣлата си армия покрай Валленщайнова лагеръ по посока къмъ Вюрцбургъ и се разположилъ най напрѣдъ при Нейщадтъ на рѣкичката Айшъ, а послѣ при Виндсхаймъ, гдѣто се оказало, че има всичко 24.000 души войски. А на 13 септемврий и Валленщайнъ, като подпалилъ лагера си и околнитѣ селения, и като захвърлилъ голѣмо число тяжести, болнитѣ и раненитѣ, миналъ почти подъ самитѣ стѣни на Нюрнбергъ и тръгналъ къмъ Форхсхаймъ. Гарнизона на Нюрнбергъ атакувалъ арриергарда на Валленщайна и му нанесълъ силна загуба. Въ Форхсхаймъ у Валленщайна се оказали сжщо 24.000 души войски. Като взелъ Бамбергъ, Валленщайнъ испратилъ отряди да заематъ пò важнитѣ близки градове, а Галласа съ часть отъ войскитѣ въ Бохемия.

Като се удостовѣрилъ въ отстжплението на Валленщайна отъ Нюрнбергъ, Густавъ-Адолфъ оставилъ саксенъ-веймарския херцогъ Бернгарда съ силенъ отрядъ войска да наблюдава Валленщайна, а самъ съ главнитѣ сили тръгналъ прѣзъ Дюнкелсбюлъ и Донаувертъ къмъ града Райнъ, блокиранъ отъ баварцитѣ. Като дошълъ при Райнъ и намѣрилъ, че шведския комендантъ на този градъ билъ прѣдалъ вече града на баварцитѣ, той атакувалъ и взелъ обратно отъ тѣхъ Райнъ и съ това като възстановилъ съобщенията между Бавария, Швабия и Майнъ, обсадилъ Инголщадтъ.

Валленщайнъ не атакувалъ нито саксенъ-веймарския херцогъ Бернгарда, нито Нюрнбергъ, и не отишълъ слѣдъ Густавъ-Адолфа въ Бавария, а стоялъ при Бамбергъ, като

разположилъ войскитѣ си на широки квартири, вземалъ контрибуции и събиралъ храни. Но баварския курфюрстъ се отдѣлилъ отъ него съ своитѣ 7—8.000 души войски, тръгналъ къмъ Регенсбургъ, за да прикрий Бавария, и слѣдъ пристиганието си тамъ, билъ усиленъ съ 6.000 войски, които испанцитѣ набрали въ Италия. Слѣдъ отдѣлянието на Галласа и на баварския курфюрстъ отъ Валленщайна, у послѣдния останали не пó вече отъ 16.000 души войски.

Мжчно е да се обяснятъ удовлетворително причинитѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ противни страни слѣдъ отстжплението отъ Нюрнбергъ, а особенно самото отстжпление на двѣтѣ армии, извършено безпрѣпятственно покрай лагера на Валленщайна и подъ стѣнитѣ на Нюрнбергъ, на сѣверъ, къмъ Бамбергъ и къмъ Майнъ. Трѣбва да се прѣдполага, че и двѣтѣ страни, освѣнъ значителна врѣда за себѣ си, не виждали никаква полза въ пó нататъшното стоение при Нюрнбергъ, и че Валленщайнъ, значително отслабенъ, ималъ още пó малка, отколкото пó напрѣдъ, възможность и желание да дѣйствува противъ Густавъ-Адолфа рѣшително, а послѣдния, почти увѣренъ въ скорото отстжпление на Валленщайна, самъ отстжпилъ не въ Бавария, а къмъ Майнъ, за пó добро обезпечение на съобщенията си съ Саксония, Турингия и Рейнъ. Но истинската цѣль и на двамата полководци, както и много други нѣща въ тъзи война, остава не напълно обяснена.

§ 45.

Съвременнитѣ дѣйствия въ другитѣ части на Германия.

Въ времето на дѣйствията при Нюрнбергъ, войната се продължавала много пó дѣятелно въ другитѣ части на Германия. Хорнъ напълно покорилъ Елзасъ и испждилъ всичкитѣ испански отряди отъ долний Пфалцъ. Въсползвани отъ оттѣглюванието на Паппенхайма, който тръгналъ съ 12.000 души отъ Вестфалия прѣзъ Хессенъ-Касселъ за Саксония, шведскитѣ войски подъ началството на генерала Баудиссина влѣзли въ Бергското херцогство и въ Кёлнското курфюрство, завладяли почти всичкитѣ градове до Кёлнъ и отново принудили кёлнския курфюрстъ на неутралитетъ. А най важнитѣ дѣйствия произлизали въ Силезия и Бохемия. Като видялъ безуспѣшностьта на кроткитѣ мѣрки и прѣговори съ саксонския курфюрстъ, императора отново взелъ противъ него строги и рѣшителни мѣрки. Въ срѣдата на юний 6.000 души императорски войски тръгнали отъ Силезия за Лузация, като опустошавали по пжтя си страната. Арнхаймъ се обърналъ срѣщу тѣхъ съ саксонската армия, която се събрала при Дрезденъ. Императорскитѣ войски отстжпили прѣдъ него къмъ Одеръ и отъ Одеръ пó нататъкъ до границитѣ на самата Унгария. Саксонцитѣ покорили цѣла Силезия, но въ туй време, когато увлѣчени отъ успѣхитѣ си, тѣ се отдалечили отъ Саксония, 6.000 души императорски войски подъ началството на Голка и слѣдъ него други 10.000 души подъ началството на Галласа влѣзли отъ Бохемия въ Саксония, въ скоро време се съединили съ Паппенхайма, и на брой около 30.000 души заели цѣла Саксония по лѣвата страна на Елба. Това принудило саксонската армия да се върне обратно въ Саксония. И тъй въ туй време, когато Валленщайнъ стоялъ въ бездѣйствие и нерѣшителность при Бамбергъ, Саксония вече била заета отъ императорскитѣ войски.

§ 46.

Движението на Валленщайна и слѣдъ него на Густавъ-Адолфа въ Саксония. — Сражението при Люценъ.

Заеманието на Саксония отъ 30.000 императорски войски, отдалечението на саксонската армия и съвършенното опустошение и истощение на страната около Бамбергъ накарало най послѣ Валленщайна да отиде въ Саксония, да принуди саксонския курфюрстъ на миръ съ императора и, като застане на съобщенията на Густавъ-Адолфа съ сѣверна Германия, да го отвлѣче отъ Австрия и Бавария. Отъ Бамбергъ той тръгналъ къмъ Кобургъ и завладялъ този градъ (на 27 септемврий); но атаката, извършена противъ кобурския замъкъ, била отблъсната отъ шведския гарнизонъ. Отъ Кобургъ той заминалъ (на 5 октомврий) прѣзъ Кронахъ, Плауенъ и Вейдъ къмъ Алтенбергъ и, като се съединилъ тукъ съ Голка и Галласа, потѣглилъ (на 18 октомврий) къмъ Лайпцигъ. На 22 октомврий Лайпцигъ се прѣдалъ, а на 23 — замъка Плейссенбургъ. Слѣдъ нѣколко дни Валленщайнъ тръгналъ съ 36.000 души отъ Лайпцигъ прѣзъ Ейленбургъ къмъ Торгау и Дрезденъ, за да разбий 18-хилядната саксонска армия, която се върнала при Торгау, и да вземе Дрезденъ.

Между това Густавъ-Адолфъ, отъ своя страна, се намиралъ въ Бавария, искалъ напълно да я покори, да отвлѣче съ това Валленщайна отъ Саксония, Турингия и Франкония, и —можеби—да открий дѣйствия противъ Австрия. Но като се научилъ, че Саксония била заета съ 30.000 души императорски войски и че самъ Валленщайнъ отишълъ сѫщо за тамъ, вслѣдствие на което въ Саксония щели да се съсрѣдоточатъ до 50.000 души императорски войски, Густавъ-Адолфъ рѣшилъ безъ ни най малко да се бави да отиде сѫщо въ Саксония, за да прѣдвари покорението ѝ или отцѣпванието на саксонския курфюрстъ отъ съюза съ него. Оксеншерна пакъ го съвѣтвалъ да отиде вмѣсто въ Саксония, въ Австрия, вълнувана отъ въстанията на протестантитѣ, и противъ самата Виена, слабо укрѣпена и почти беззащитна. Но Густавъ-Адолфъ не намѣрилъ това за достатъчно прѣдпазливо, благоразумно и съобразно съ тогавашнитѣ обстоятелства. Като оставилъ въ Бавария и Швабия 10.000 души подъ началството на Пфалцграфа Християна Биркенфелски (до оздравяванието на тѣжко ранения Баннеръ) и като заелъ съ много силни гарнизони Донаувертъ, Аугсбургъ и Райнъ, той тръгналъ въ началото на октомврий прѣзъ Дюнкелсбюлъ и Кинцингенъ къмъ Швейнфуртъ. Тукъ се съсрѣдоточили всичкитѣ му войски, броя на които, слѣдъ като се присъединилъ къмъ него саксенъ-веймарски херцогъ Бернгардъ възлѣзълъ до 27.000 души. Отъ Швейнфуртъ шведската армия въ 2 колони*) прѣминала прѣзъ Турингскитѣ планини и, като прѣстояла 5 дни за почивка въ Арнщадтъ, на 26 октомврий тръгнала къмъ Ерфуртъ.

Като се научилъ въ Ейленбургъ за движението на Густавъ-Адолфа въ Саксония и за пристиганието му въ Ерфуртъ, Валленщайнъ веднага се върналъ въ Лайпцигъ и, като се съединилъ съ 9.000 души на Паппенхайма, на 29 октомврий се разположилъ при Вейсенфелсъ, като

*) На брой 20.000 души или малко по̀ вече, понеже останалитѣ били испратени въ отдѣлни отряди къмъ Дунава, Рейнъ и въ Швабия. Въ всѣки случай несъмнѣнно е само, че Густавъ-Адолфъ въ сражението при Люценъ билъ съ 10.000 души по̀ слабъ отъ Валленщайна.

испратилъ войскови отряди къмъ Наумбургъ, за да заематъ Кёзенската тѣснина и мостоветѣ на р. Заале. Но било вече късно: Густавъ-Адолфъ на 29 октомврий заелъ Кёзенската тѣснина и Наумбургъ, прѣминалъ прѣзъ р. Заале и се расположилъ въ укрѣпенъ лагеръ на другата страна на рѣката, близо до Наумбургъ. Валленщайнъ се намиралъ въ недоумѣние, какво да прѣдприеме. Свикания отъ него воененъ съвѣтъ се произнесълъ, че да се атакува Густавъ-Адолфъ въ лагера — е опасно, че късното време на годината изисквало да се расположатъ войскитѣ на квартири, че това ще принуди и шведитѣ да направятъ сжщото, но че е необходимо само да се испрати часть отъ войскитѣ въ Вестфалия и на долний Рейнъ, за да се спржтъ тамъ успѣхитѣ на протестантитѣ, а войскитѣ въ Саксония, за по скорото имъ събирание въ случай на нужда, да се расположатъ на тѣсни квартири. И тъй военния съвѣтъ, вмѣсто съсрѣдоточение и рѣшителни дѣйствия или отстжпление, които единственно били възможни и дѣйствителни въ тѣзи обстоятелства, съвѣтвалъ да се раздѣлятъ силитѣ, да се расположатъ на квартири и — въ бездѣйствие да се чака, щото и шведитѣ да направятъ сжщото! Нерѣшителностьта на Валленщайна била причина, че той се съгласилъ съ това мнѣние, съ нищо несъобразно. Паппенхаймъ съ 8-10.000 (а спорѣдъ други съ 12.000) души билъ испратенъ къмъ Халле, за да заеме този градъ и, може би, за да отиде пó-нататъкъ къмъ Кёлнъ и да го освободи. А самъ Валленщайнъ, като оставилъ гарнизонъ въ Вейсенфелския замъкъ и като испратилъ отряди къмъ Алтенбургъ и Цвиккау, за да наблюдаватъ шведитѣ, отстжпилъ(на 4 ноемврий) съ главнитѣ сили, на брой срѣдне до 30.000*) души, къмъ Мерзебургъ, за да се расположи на тѣсни квартири между р. Заале и Флоссъ-Грабенъ. Въ това време тѣзи 30.000 души на Валленщайна се намирали между шведската армия (20.000 души), която стояла при Наумбургъ, Саксонската (18.000 души), която се намирала при Торгау, и войскитѣ на Долне-Саксонския окржгъ и брауншвейгъ-люнебургскитѣ (около 10.000 души), които били тръгнали по лѣвата страна на Елба къмъ Саксония, всичко между — 43—48.000 души. Противъ всичкитѣ три съединени армии Валланщайновата армия била много пó слаба; но противъ всѣка отъ тѣхъ отдѣлно — несравненно пó силна. И за това Валленщайнъ трѣбвало да прѣдвари съединението имъ и да ги разбий отдѣлно, като почнелъ отъ най близката и най опасна — шведската. Но такъвъ начинъ на дѣйствия никакъ не се съгласувалъ съ нерѣшителностьта на Валленщайна, която, изглѣждало, да се увеличила въ сжщата степень, въ каквато пораснало уважението му къмъ военнитѣ дарби и искуство на Густавъ-Адолфа, даже страха му отъ тѣхъ и желанието да избѣгва рѣшителния бой съ шведския краль. Напротивъ, рѣшителностьта и енергията на послѣдния, изглѣждало, да растяли колкото той отивалъ напрѣдъ. Бързината съ която той дошълъ отъ Бавария,позволила му да прѣдвари покорението на Саксония отъ Валланщайна, затвърдяването му въ нея и даже заеманието отъ него мостоветѣ на р. Заале. Твърдо рѣшенъ да влѣзе съ Валленщайнавърѣшителенъбой,Густавъ-Адолфъ искалъ да отиде прѣзъ

*) Слѣдъ испращанието на Паппенхайма у Валленщайна останали спорѣдъ едни 32, а спорѣдъ други 30 и даже 28 хиляди, но срѣдне приематъ 30,000 души участвующи въ строя въ сражението.

Пегау къмъ Гриммъ, за да се съедини съ саксонската армия; но като се научилъ за отстжплението на Валленщайна къмъ Мерзебургъ, той тръгналъ (на 5 ноемврий) слѣдъ него. Като се извѣстилъ за това, Валленщайнъ рѣшилъ да прѣгради на шведската армия пжтя за Лайпцигъ и да прѣпятствува на съединението ѝ съ саксонската армия, а на Паппенхайма заповѣдалъ веднага да се присъедини къмъ него. Вслѣдствие на това, главнитѣ му сили се съсрѣдоточили (на 5 ноемврий) при Люценъ, като имали отпрѣдѣ си при Риппахската тѣснина отряда на генерала Изолани. Но тъй като не били взети никакви мѣрки нито за задържанието на шведитѣ при Риппахската тѣснина, нито за поддържанието отряда на Изолани, то послѣдния билъ принуденъ да отстжпи тѣснината на прѣвъсходящитѣ сили на шведитѣ. Туставъ-Адолфъ, при всичко, че армията му била пó слаба отъ Валленщайновата и генералитѣ му го съвѣтвали да се съедини пó напрѣдъ съ саксонцитѣ, рѣшилъ още на другия день да атакува Валленщайна по най рѣшителенъ начинъ и на 6 ноемврий сутриньта шведската армия тръгнала къмъ Люценъ. Валленщайнъ расположилъ армията си съ дѣсния флангъ задъ Люценъ., а лѣвия къмъ Флоссъ-Грабенъ; прѣдъ фронта се намиралъ единъ насипъ съ обикновенни канави по странитѣ, по който минувалъ пжтя отъ Люценъ за Лайпцигъ.

Прѣзъ нощьта и двѣтѣ канави на пжтя били уджлбочени, вжтрѣшната пó малко, а външната пó вече и послѣдната била силно заета съ мушкетери. Исхвърлената отъ канавитѣ земя образувала брустверии въ 2 яруса, тъй че бруствера отъ 2-ия рѣдъ далъ на насипа пó голѣма височина.*) Задъ насипа на дѣсното крило и въ центра на армията, били турени 2 батареи отъ 14 и 7 топа; първата задъ входящото му колѣно, а втората задъ исходящия му жгълъ и въ видъ на кавалиери били издигнати надъ уровена на насипа (пжтя), за да стрѣлятъ полѣгато прѣзъ него; пó голѣмата часть отъ пѣхотата се намирала въ центра на бойния рѣдъ и била построена въ 4 голѣми баталии, отъ които една въ 1-а, двѣ въ 2-а, и една въ 3-а линия; часть отъ пѣхотата заемала прѣдмѣстията на Люценъ и градинитѣ прѣдъ тѣхъ; конницата се намирала по флanговетѣ.

Шведската армия, като прѣминала прѣзъ Флоссъ-Грабенъ, построила се въ боенъ рѣдъ, на растояние около 1 верста отъ Валленщайновата армия, и малко косо относително нейната бойна линия, именно съ дѣсния си флангъ пó близо до нея, а съ лѣвия пó далечъ, като прѣдъ флanговетѣ на пѣхотата имала по една батарея, всѣка отъ по 26 топа голѣмъ калибръ, и освѣнъ това по 5 леки топове прѣдъ всѣка бригада и по 26 на флanговетѣ имъ. Слѣдъ кратковременъ, но силенъ артиллерийски огънь, Туставъ-Адолфъ далъ знакъ да се почне атаката, като лично повелъ дѣсното крило и съ дѣснофлanговата си конница атакувалъ лѣвофлanговата неприятелска конница, и, разбира се, испрѣварилъ атаката на 1-та пѣхотна линия отъ дѣсното крило и центра, срѣщу исходящия жгълъ на пжтя, батареята задъ него и каретата на Велленщайна — прѣднето и лѣвото. Въ туй време лѣвото шведско крило, което стояло по назадъ отъ дѣсното и центра, вървяло напрѣдъ безъ още да можало да вземе участие въ атаката. Шведската пѣхота отъ центра и дѣсното крило истикала неприятеля, който билъ засѣдналъ въ канавата, прѣми-

*) Но и тогава конницата отъ двѣтѣ страни нѣколко пжти прѣминувала напрѣдъ и назадъ прѣзъ пжтя и рововетѣ му, тъй че пжтя не ще да е образувалъ много високъ насипъ.

нала голѣмия пѫть и атакувала лѣвия флангъ на императорската пѣхота, а дѣснофланговата шведска конница отблъснала лѣвофланговата императорска конница. Шведитѣ завладяли батареята прѣдъ неприятелския центръ, но наскоро били атакувани въ флангъ и принудени да отстѫпятъ. Като ги събралъ и устроилъ и като ги подкрѣпилъ съ бодри войски, Густавъ-Адолфъ отново ги повелъ въ атака, отново завладялъ централната батарея, но билъ тѣжко раненъ въ лѣвата рѫка и, слѣдъ туй, около 1 часа слѣдъ пладнѣ, отвъдъ пѫтя, билъ повторно раненъ и този пѫть — смъртоносно. Въ време на тъзи 2-а атака херцога Бернгардъ съ конницата отъ лѣвото крило рѣшително атакувалъ отъ фронта и дѣсния флангъ конницата на дѣсното крило на Валленщайна. Извѣстието за смъртьта на Густавъ-Адолфа възбудило въ шведскитѣ войски голѣма скърбь и жажда за отмъщение. Тъзи скрѫбна вѣсть дошла до херцога Бернгарда, когато той се намиралъ сѫщо отвъдъ пѫтя, но на самия край на лѣвия шведски и дѣсния неприятелски флангъ. Херцога взелъ началството надъ армията и, като възложилъ началството надъ лѣвото крило другиму (спорѣдъ нѣкои — на графа Брахе), самъ той съ 2 кирасирски полка отишълъ въ центра и извършилъ 3-та атака съ бодрата пѣхота отъ 2-та линия на Книпхаузена, при съдѣйствието на атакитѣ отъ дѣснофланговата шведска конница, а лѣвото крило атакувало неприятелското дѣсно крило, градинитѣ прѣдъ Люценъ, насипа и батареята. Тъзи 3-та атака на шведитѣ, обща по цѣлата линия, часа въ 2 сл. пл. почти вече рѣшила участьта на боя: двѣтѣ неприятелски крила били отблъснати далечъ (на 1 верста) задъ пѫтя и принудени да отстѫпватъ. Тъкмо въ туй време задъ императорската армия нѣколко барутни сѫндъци избухнали на въздуха. Безрѣдицата въ войскитѣ на Валленщайна се увеличила отъ това още по́ вече и побѣдата клонила вече на страната на шведитѣ, когато неочаквано, въ 3 часа слѣдъ пладнѣ, Паппенхаймъ, идящъ отъ Халле, съ 8 конни полка, (въ пъленъ съставъ — до 6, а въ непъленъ — не по́ вече отъ 5.000 души) въстановилъ боя и принудилъ дѣсното шведско крило да отстѫпи, но лѣвото — успѣло да се задържи. Завързалъ се новъ упоритъ бой, въ който Паппенхаймъ билъ отблъснатъ и самъ смъртоносно раненъ. Съвокупнитѣ усилия на шведитѣ въ боя, безрѣдицитѣ и растройството въ императорската армия, особенно слѣдъ смъртоносното раняване на Паппенхайма и настѫпилата вече нощь (слънцето залязло въ 5 часа, а сражението се свършило въ 6—7 часа вечерьта) доставило рѣшителна побѣда на шведитѣ и пълно поражение на императорската армия. Като загубила всичката си артиллерия, много знамена и щандарти и отъ 10 до 12 хиляди души убити, ранени и плѣнени, послѣдната въ безрѣдица се хвърлила часть къмъ Мерзебургъ, а часть къмъ Лайпцигъ, отъ кѫдѣто Валленщайнъ съ останкитѣ ѝ отстѫпилъ въ Бохемия. Загубата на шведската армия, която възлизала сѫщо до 10—12.000 убити и ранени, била много по́ чувствителна за нея, толкозъ по́ вече, че въ числото на убититѣ се намиралъ самъ Густавъ-Адолфъ — загуба съ нищо невъзнаградима!

Въ сражението при Люценъ распорѣжданията на Густавъ-Адолфа, до и въ време на боя, и дѣйствията на шведскитѣ войски въ боя, стоятъ несравненно по́ горѣ отъ распорѣжданията на Валленщайна и дѣйствията на войскитѣ му. Въ него явно се показало прѣвъсходството въ устройството, строя и начина на дѣйствията на шведскитѣ войски надъ строя и

начина на дѣйствията на императорскитѣ войски. Непонятно изглѣжда само, защо Густавъ-Адолфъ, слѣдвайки отъ Нюрнбергъ къмъ Люценъ, не атакувалъ съ всичкитѣ си сили дѣсния флангъ на императорската армия, който билъ подаденъ напрѣдъ и се намиралъ най близо до него. Но или нискаta, влажна мѣстность отъ къмъ тъзи страна, която била още неудободостжпна по причина на късното време на годината, или желанието да отхвърли императорската армия отъ Саксония къмъ сѣверъ, били причина, че Густавъ-Адолфъ я атакувалъ отъ фронта и двата фланга.

§ 47.

Общъ изводъ за начина и искуството на воденнето войната въ втория периодъ отъ 30-годишната война въобще и отъ Густавъ-Адолфа особенно.

Въ втория периодъ отъ трийсетгодишната война исключително внимание обрьщатъ върху себѣ си прѣвъсходнитѣ дѣйствия на Густавъ-Адолфа. Уморенъ отъ картината на неправлния, безрѣдния начинъ на воденнето войната въ Европа, въ тѣчение на дългъ рѣдъ столѣтия, напразно търсящъ въ войнитѣ отъ тѣзи времена слѣди отъ онова искуство, съ което сж водили войната Александръ Великий, Аннибалъ и Юлий Цезарь, — изслѣдователя на военната история съ изумление срѣща най послѣ, въ дѣйствията на Густавъ-Адолфа въ Германия, начинъ за водение на войната съвсѣмъ новъ и различенъ отъ прѣдишния и въ главнитѣ си, основни начала являющъ поразително сходство съ начина на воденнето войната отъ великитѣ полководци въ древностьта. Толкозъ високото значение на дѣйствията на Густавъ-Адолфа подбужда да се изслѣдва, какъвъ именно е билъ създадения отъ него начинъ за водение на войната и въ какво именно се е заключавало искуството му.

Дѣйствията на Густавъ-Адолфа въ Германия, въобще сходни помежду си въ главнитѣ основания, иматъ обаче различенъ характеръ въ 3-тѣ си главни периода: 1-ия отъ времето на идването на Густавъ-Адолфа въ Германия до прѣминуванието му прѣзъ Елба и движението къмъ Лайпцигъ, 2-ия отъ прѣминуванието му прѣзъ Елба до началото на дѣйствията при Нюрнбергъ и 3-ия отъ началото на дѣйствията при Нюрнбергъ до смъртьта на Густавъ-Адолфа.

Особенно забѣлѣжителни сж първоначалнитѣ му дѣйствия слѣдъ идването въ Германия до прѣминуванието прѣзъ Елба. Пó вече отъ година (14 мѣсеца) употрѣбилъ Густавъ-Адолфъ единственно за здравото си затвърдяване въ Померания, Мекленбургъ и Бранденбургия. И въпрѣки неблагоприятствувавшитѣ нему обстоятелства — първоначалната слабость на силитѣ му, прѣвъсходството на силитѣ на императора и малкото съдѣйствие на германскитѣ протестанти, той умѣлъ напълно да достигне цѣльта си и да тури твърдо и здраво основание на пó нататъшнитѣ си дѣйствия и успѣхи. Тъзи цѣль той постигналъ: 1) съ постепенно, бавно, стжпка по стжпка, но здраво затвърдяване въ страната чрѣзъ заеманието на всички крѣпости, укрѣпени градове и пó важни пунктове, като турвалъ гарнизони и събиралъ запаси съ храни въ тѣхъ; 2) като обезпечвалъ себѣ си отъ всички страни, а особенно съобщенията си съ пó важнитѣ стоварни мѣста въ тила си и съ Швеция по море; 3) като постепенно се усилвалъ съ войски и съюзи; 4) като придобивалъ до-

вѣрието и расположението на жителитѣ въ страната чрѣзъ кротко обрьщание съ тѣхъ, поддьржание въ войскитѣ си най строгъ воененъ рѣдъ и правилно издържание на послѣднитѣ, което не допущало грабежи, и 5) като искусно се отклонявалъ отъ бой съ прѣвъсходящитѣ сили на неприятеля; като ги отвличалъ отъ най важнитѣ за него пунктове; като дѣйствувалъ на послѣднитѣ съ главнитѣ си сили противъ по̀ слаби сили по най рѣшителенъ настжпателенъ начинъ; — а въ боя съ тѣхъ, като, по прѣвъсходството на войскитѣ си въ тактическо отношение и по личното си искусство, лесно удържалъ успѣхъ, искусно умѣялъ да се ползва отъ побѣдата и съ частни успѣхи да повдига духа въ войскитѣ си и да имъ внушава увѣренность въ себѣ си.

А щомъ, вслѣдствие на този правиленъ, тъй да се каже систематически и крайно прѣдпазливъ начинъ на дѣйствия, той здраво се затвърдилъ въ сѣверна Германия, между морето, Одеръ и Елба, значително се усилилъ и обезпечилъ отъ флоанговетѣ и въ тила, тогава характера на дѣйствията му съвършенно и внезапно се измѣнилъ. Бързо и рѣшително тръгналъ Густавъ-Адолфъ задъ Елба, право срѣщу неприятелската армия, съ нанисание ней поражение се усилилъ още по̀ вече и въ туй време, когато часть отъ шведскитѣ войски, усилена съ протестантски, дѣйствувала на флангове̃тѣ и прикривала съобщенията, самъ Густавъ-Адолфъ съ главнитѣ сили на шведската армия въ 20 дни се затвърдилъ въ Турингия, на горний Майнъ и въ Франкония, въ 10 дни покрай цѣлото тѣчение на Майнъ до Рейнъ, въ 3-тѣ слѣдующи мѣсеци на двѣтѣ страни на срѣдний Рейнъ и най послѣ, като тръгналъ отъ Майнъ за Бавария, миналъ съ сила прѣзъ Дунава и Лехъ, нанесълъ поражение на католическата армия и заелъ почти цѣла Бавария, като употрѣбилъ за това около $2^1/_2$ мѣсеца. И тъй въ $8^1/_2$ мѣсеца (отъ срѣдата на септемврий 1631 до началото на юний 1632 година) той заелъ въ Германия едно пространство отъ страната, много по̀ обширно, отколкото до прѣминуванието прѣзъ Елба въ продължение на 14 мѣсеца, усилилъ се съ войски и съюзи много по̀ значително, но като дѣйствувалъ твърдѣ рѣшително, смѣло и даже дързостно, безъ да прѣстава обаче сжщевременно да дѣйствува сжщо толкова правилно и прѣдпазливо, той се затвърдилъ и обезпечилъ въ заетата отъ него часть на Германия сжщо толкова здраво, колкото и по̀ напрѣдъ въ сѣверна Германия. Въ туй време, когато той се намиралъ на най високата степень на могжществото и славата и застрашавалъ вече Австрия отъ западъ, политическото влияние на Франция, а особенно движението на Валленщайна съ прѣвъсходящи сили къмъ Нюрнбергъ на съобщенията на Густавъ-Адолфа съ сѣверна Германия, Майнъ и Рейнъ, измѣнили положението на работитѣ и приостановили по̀ нататъшнитѣ успѣхи на Густавъ-Адолфа. Заедно съ това и рѣшителния характеръ на дѣйствията му се измѣнилъ въ по̀ напрѣшния отбранителенъ и прѣдпазливъ, съ цѣль да запази съюзния съ шведитѣ Нюрнбергъ и толкова важнитѣ за тѣхъ съобщения съ сѣверна Германия, Майнъ и Рейнъ. И до като силитѣ му били по̀ слаби отъ силитѣ на Валленщайна, той дѣйствувалъ отбранително, като водилъ само малка война. Но щомъ, съ пристиганието на Оксеншерна, силитѣ отъ двѣтѣ страни почти се уравновѣсили, той веднага прѣдприелъ настжпателни дѣйствия и атакувалъ Валленщайна. Като нѣмалъ въ това успѣхъ и като видялъ отслабвание-

то, както на своята така и на противната армия, той отстжпилъ не въ Бавария, а къмъ Майнъ, за да прикрий съобщенията си съ северна Германия, Майнъ и Рейнъ. А щомъ Валленщайнъ отстжпилъ къмъ Бамбергъ, тогава Густавъ-Адолфъ, като оставилъ противъ него часть отъ силитѣ си въ отбранително положение, съ другата имъ часть прѣминалъ отново въ настжпателни дѣйствия и тръгналъ за Бавария. Но повторното покушение на Валленщайна противъ съобщенията му съ съсрѣдоточение на прѣвъсходящи сили въ Саксония, било по́ опасно отъ първото и накарало Густавъ-Адолфа да дѣйствува по̀ рѣшително отъ колкото по́ напрѣдъ. Бързо тръгналъ той за Саксония и рѣшително атакувалъ Валленщайна съ по́ слаби сили, но въ боя, който се свършилъ съ побѣда за шведитѣ, намѣрилъ смъртьта си, която оставила нерѣшенъ въпроса — какъвъ обратъ би взела войната и какъ би дѣйствувалъ Густавъ-Адолфъ слѣдъ Люценската побѣда, ако бѣше останалъ живъ?

И тъй дѣйствията на Густавъ-Адолфа били всѣкога правилни, прѣдпазливи, рѣшителни и съобразни съ обстоятелствата. Съ измѣнение на обстоятелствата, толкозъ непостоянни на война, измѣнявалъ се и характера на дѣйствията му, и въ тѣхъ, както се обясни по́ горѣ, прѣобладавали: 1) до прѣминуванието прѣзъ Елба — правилностьта и прѣдпазливостьта, които неисключвали рѣшителностьта, когато обстоятелствата допущали това; 2) отъ прѣминуванието прѣзъ Елба до началото на дѣйствията при Нюрнбергъ — извънрѣдната рѣшителность, смѣлость и даже дързость, безъ да исключвали обаче обикновенната правилность и прѣдпазливость, и най послѣ 3) въ послѣднитѣ му дѣйствия до смъртьта му, при сжщата правилность, се забѣлѣзватъ послѣдователно то по́ голѣма прѣдпазливость, то по́ голѣма рѣшителность.

Правилностьта въ начина на водението войната отъ него се заключавала въ това, че той прьвъ, може би, отъ времето на Александра Великий, Аннибала и Юлий Цезаря, водилъ война възъ основание на правиленъ, подробно и отъ по̀ рано съобразенъ и съ твърдость и постоянство испълняванъ планъ, въ който измѣнявшитѣ се обстоятелства измѣнявали само частнитѣ подробности и характера на дѣйствията, но главната цѣль, главнитѣ основания оставали неизмѣнни. По такъвъ начинъ, всѣко негово военно дѣйствие имало своя, много или малко важна цѣль, достиганието на която способствувало за достиганието на главната цѣль на войната. Между всичкитѣ му военни дѣйствия сжществувала извѣстна постепенность и свързка, и всички тѣ заедно съставлявали едно общо, стройно цѣло, въ което съгласието и единството съ нищо не били нарушавани. Съ правилностьта на дѣйствията тѣсно били свързани правилното заемание на страната, ползванието съ нейнитѣ срѣдства и хранението на войскитѣ прѣимуществено отъ магазини.

Прѣдпазливостьта на дѣйствията на Густавъ-Адолфа се заключавала въ това, че той не отивалъ напрѣдъ, прѣди да се затвърди здраво въ страната и прѣди да обезпечи съобщенията си, съ заемание на крѣпоститѣ, укрѣпенитѣ градове и по́ важнитѣ пунктове, както и тѣчението на рѣкитѣ, съ устройство на съобщенията си укрѣпени лагери или отдѣлни укрѣпления, а на рѣкитѣ — укрѣпени мостове, — съ благоразумно распрѣдѣление на часть отъ силитѣ си върху съобщенията си, за охранението имъ, сжщо съ обезпечение на съобщенията си, ако неприятеля ги за-

страшавалъ, съ своитѣ дѣйствия, много или малко рѣшителни (както при Нюрнбергъ и Люценъ). При това, той умѣялъ тъй да распрѣдѣля силитѣ си, че заедно съ движението си напрѣдъ не се отслабвалъ, а значително се усилвалъ, и главнитѣ дѣйствия извършвалъ съ главнитѣ сили на шведската армия, като възлагалъ дѣйствията на фланговетѣ и охранението на съобщенията си на часть отъ шведскитѣ войски, усилена съ войскитѣ на съюзницитѣ. Ако обстоятелствата изисквали, той раздѣлялъ силитѣ си, тъй че всѣка часть отъ тѣхъ дѣйствувала противъ прѣвъсходящитѣ сили на неприятеля отбранително, като се отклонявала отъ бой съ тѣхъ, като се намирала всѣкога въ съобщение съ другитѣ части и като въ краенъ случай отстжпвала къмъ тѣхъ, а противъ пó слабитѣ сили на неприятеля дѣйствувала по рѣшителенъ настжпателенъ начинъ съ цѣль за бой.

Най послѣ рѣшителностьта на дѣйствията на Густавъ-Адолфа се заключавала въ туй, че, когато обстоятелствата позволявали или изисквали, той се движилъ извънрѣдно бързо, прѣимуществено съ най голѣми и съвокупни сили, било право противъ неприятелската армия и влизалъ съ нея въ рѣшителенъ бой, напрягайки всички сили за да ѝ нанесе най голѣма врѣда или поражение (сражението при Брейтенфелдъ и Люценъ, прѣминуванието прѣзъ Дунава и Лехъ), било въ най важната за него страна, съ цѣль да я заеме, да се затвърди въ нея, да се въсползва отъ срѣдствата ѝ, да разшири кржга на дѣйствията си, да улесни въстанието и вържжението на съюзницитѣ си, да се усили съ войски и съюзи, и въ сжщата мѣрка да отслаби противника си.

Колкото се касае до прѣвъсходнитѣ съображения на Густавъ-Адолфа, върху които били основани, както въобще прѣдначертанието на войната, тъй и частнитѣ планове: десанта на островитѣ въ устията на Одеръ, първоначалнитѣ дѣйствия въ Померания и Мекленбургъ, и послѣ въ Бранденбургия, пó нататъшнитѣ дѣйствия слѣдъ Брейтенфелското сражение, движението въ юго-западна Германия, затвърдяванието на Майнъ и Рейнъ, движението въ Бавария, отъ тамъ къмъ Нюрнбергъ и послѣ въ Саксония, — то високото имъ значение въ отношение къмъ искуството бѣше достатъчно обяснено при излаганието вървежа на военнитѣ дѣйствия.

И тъй, въ прѣвъсходното испълнение на искуснитѣ си съображения, т. е. въ благоразумното съчетание на правилностьта, прѣдпазливостьта и рѣшителностьта, и въ удвояванието, съобразно съ обстоятелствата, на едната или другата отъ послѣднитѣ двѣ — се заключава тайната на важнитѣ, обширни, бляскави и, до като той билъ живъ, толкозъ трайни успѣхи на Густавъ-Адолфа. А източникъ на искуснитѣ му съображения и прѣвъсходното имъ испълнение, и на всичко достойно за удивление въ неговитѣ дѣйствия, били високитѣ му лични качества и дарби. Еднакво великъ като човѣкъ, като господарь и като полководецъ, той съединявалъ въ себѣ си всичкото искуство на политѝка и полководеца, всичкитѣ доблѣсти граждански и военни. Силенъ отъ любовьта и довѣрието на шведския народъ и войска къмъ него, и отъ чистотата и правотата на избраната отъ него възвишена цѣль, той се стрѣмилъ къмъ тъзи цѣль открито и благородно, постоянно и неуклонно, благоразумно и прѣдпазливо, рѣшително и искусно. Точния, ясния и здравия му умъ, твърдата му воля, великата и благородната му душа, рѣшителния и за-

едно съ това прѣдпазливия му характеръ, се отразили напълно и въ начина на водението отъ него войната въобще, и въ военнитѣ му дѣйствия въ частность. И безпристрастния сждъ на потомството турилъ и него, наравно съ Александра Великий, Аннибала и Юлий Цезаря, въ числото на най великитѣ полководци отъ всичкитѣ времена и народи. Но ако се вземе въ съображение, какво влияние е ималъ той и слѣдъ смъртьта си върху начина на водението войнитѣ въ Европа (както това може да се види отъ вислѣдванието на военнитѣ събития въ послѣдующитѣ времена), то едва-ли не трѣбва да бжде туренъ той даже по́-горѣ. Въ начина на водението войната отъ него за прьвъ пжть се проявила, отъ силата на обстоятелствата и на негова гений, важностьта за затвьрдяванието на армията въ страната чрѣзъ заеманието на силнитѣ пунктове, храненнето на войскитѣ отъ магазини и обезпечението съобщенията на армията както съ еднитѣ, тъй и съ другитѣ. Подобенъ начинъ за водение на войната, правиленъ, систематически, прѣдпазливъ (особенно до прѣминуванието прѣзъ Елба) билъ толкова различенъ отъ начина за водението на войната въ древнитѣ и срѣднитѣ времена, прѣдъ и слѣдъ въвежданието на огнестрѣлното оржжие, че той дѣйствително трѣбва да бжде разглѣдванъ като *начало на най новото искуство за водението на войната и първа, бляскава епоха въ историята за върввжа и развитието му*; а Густавъ-Адолфъ безпорно трѣбва да бжде признатъ за *неговъ създатель*.

Къмъ това трѣбва да прибавимъ, че необикновенната дѣятелность на Густавъ-Адолфа въ Германия, прѣзъ 2 год., 4 мѣс. и 14 дневното му стоение въ нея, възбужда неволно изумление. Постоянно, въ едно и сжщо време, той водилъ писменни и устни политически прѣговори съ всички владѣтели и много градове на Германия и почти съ всички правителства на западна Европа, ржководилъ всичкитѣ, отъ най важнитѣ до най дрѣбнитѣ, военни распорѣждания, движения и дѣйствия на шведскитѣ съюзни войски, по всички отдѣли и въ всѣко отношение, вземалъ най близко лично участие въ военнитѣ дѣйствия отъ всѣки родъ и грижливо, неотстжпно се занимавалъ съ вжтрѣшнитѣ работи на Швеция, Финляндия, Лифляндия и Пруссия. Само извънрѣдната му тѣлесна здравина и бодрость и особенно — силата на духа и волята можали да удовлетворяватъ такава една ежедневна, ежечасна и многообразна дѣятелность за въ полза на пламенно-любимата отъ него Швеция и за защита на протестантското вѣроисповѣдание и религиозно-политическата свобода на Германия!

Слѣдъ смъртьта на Густавъ-Адолфа, шведитѣ и протестантитѣ искали да водятъ войната по сжщия планъ, въ сжщия обемъ и духъ, както и Густавъ-Адолфъ. Но, въпрѣки високитѣ дарби на Оксеншерна и искуството на шведскитѣ генерали, които се образовали подъ влиянието на Густавъ-Адолфа, тѣ можали да му подражаватъ, но не можали сами да творятъ, не можали да замѣнятъ Густавъ-Адолфа. И за това въ дѣйствията на шведитѣ и протестантитѣ, въ слѣдующитѣ двѣ години сдѣдъ смъртьта на Густавъ-Адолфа, се забѣлѣзва единъ видъ стрѣмление за подражание нему — и невъзможность да се достигне до еднакво съ него съвършенство, и борба на малко отъ новото съ много отъ старото. Дѣйствията на

саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ били твърдѣ рѣшителни, но неправилни и непрѣдпазливи, пакъ взели да приличатъ на набѣги и за това не само че нѣмали здрави успѣхи, но се и свършили съ поражение на шведската армия.

Колкото се касае до дѣйствията на противницитѣ на Густавъ-Адолфа и даже на протестантитѣ и до начина на водението войната отъ тѣхъ, то да говоримъ за тѣхъ би значило — да повтаряме онова, за което вече не еднъжъ се говорѝ за неправилния безпорядъченъ начинъ въ водението на войната въ прѣдшествувавшитѣ времена. Дѣйствия въ видъ на набѣги, извършвани отъ войски, прилични на разбойнически шайки, безъ всѣкаква правилность, рѣдъ, свързка и единство, и придружавани съ грабежъ и опустошение на страната и жителитѣ — картина все една и сжща и сжщо толкозъ малко утѣшителна и занимателна, колкото и пó напрѣдъ.

ГЛАВА VI.

Смъртьта на Густавъ-Адолфа.

---

242 години — почти $2\frac{1}{2}$ вѣка*) — се изминали отъ времето на смъртьта на Густавъ-Адолфа — и тя и до днесъ не е разяснена напълно. Вижда се за това да е имало важни причини. Дѣйствително, въ самата епоха на тъзи смърть протестантската и католическата партии били до толкова възбудени, раздразнени, ожесточени, озлобени една противъ друга, щото, разбира се, не било време за констатирание на истината. А при това войната не се свършила, а се продължавала още 16 години и даже съ още по̀ голѣмо ожесточение, на голѣмо пространство и въ по́ голѣми размѣри. А когато тя се свършила, не само най близкитѣ свидѣтели на смъртьта на Густавъ-Адолфа, но и по́ голѣмата часть отъ участницитѣ въ Люценското сражение не били вече между живитѣ. Живи оставали прѣданията, които се прѣдавали отъ поколѣние на поколѣние, но и тѣ постепенно слабѣли и се изопачавали, прѣимущественно отъ духа на религиознитѣ партии, които още не сж огаснали — чудно нѣщо! — даже и въ най новитѣ времена. При това не трѣбва да се забравя, *чия* смърть служила за прѣдмѣтъ на това? — Не на нѣкой обикновенъ человѣкъ, генералъ или полководецъ, но на Густавъ-Адолфа, еднакво великъ като человѣкъ, царь и полководецъ, обожаванъ отъ шведитѣ, джбокоуважаванъ отъ протестантитѣ, особенно отъ германскитѣ, като самоотверженъ и безкористенъ защитникъ на религиозната и политическа свобода на германия, но ненавижданъ отъ католицитѣ въобще и отъ иезуититѣ особенно, до такава степень, че тѣ го признавали и наричали не иначе, освѣнъ *врагъ на Бога и Христа!* Отъ това става ясно, какво впечатление смъртьта му произвела на шведитѣ, протестантитѣ и католицитѣ. Първитѣ, джлбоко огорчени и едвали не още по́ вече разярени, приписали смъртьта на любимия си краль не на нѣкой измѣнникъ изъ между шведитѣ или на нѣкой подкупенъ отъ католицитѣ убиецъ, въ което, впрочемъ, нищо невѣроятно не можало да има: ами че малко прѣди това нали Хенрихъ IV умрѣ подъ ятагана на фанатика Раваляка, тайно въоржженъ отъ иезуититѣ! Шведитѣ даже направо посочвали убиеца — саксенъ-лауенбургския херцогъ Францъ-Албертъ. Протестантитѣ въобще и германцитѣ особенно, ако и да не се увличали и да не отивали толкова надалечъ, както шведитѣ, но въ всѣки случай имъ съчувствували и били готови да вѣр-

---

*) Изданието на оригинала е въ 1875 год. Заб. прѣв.

ватъ тѣхъ и всички възможни и невъзможни прѣдположения. Но католицитѣ явно, високо, даже непристойно ликували и тържествували, като се радвали »за спасението на черковата отъ най-злия нейнъ врагъ!« Подъ влиянието на такъвъ именно родъ страсти и чувства сж писали съвременнитѣ историци и биографи на Густавъ-Адолфа, а пó послѣднитѣ, вѣрвайки на думитѣ имъ, повтаряли разказитѣ на единъ или на другъ отъ тѣхъ, въ зависимость отъ това, кому пó вече съчувствували. Естественно, че колкото времето пò вече минувало, толкова пó вече се увеличавалъ и броя на разказитѣ, макаръ много или малко съгласни въ главнитѣ си основания и черти, но до най-послѣдня крайность несъгласни въ частнитѣ подробности и, вмѣсто да освѣтлятъ истината, само пó вече и пò вече затъмнявали и затруднявали раскритието ѝ. Достатъчно е да кажемъ, че 150 години слѣдъ смъртьта на Густавъ-Адолфа, Густавъ III, шведски краль (убитъ въ 1792 г.), съжелявалъ, че *още нищо достовѣрно за смъртьта на Густавъ-Адолфа не се знаяло*!

Но може да се попита: необходимо ли е да се открие истината? И ако е необходимо, то немà това е рѣшително невъзможно?

На първия въпросъ може да се отговори съ сжщото, което се каза пó горѣ: *чия* смърть е служила и служи прѣдмѣтъ за прослѣдване? — Ако живота и подвизитѣ на великитѣ хора, а за военнитѣ — на великитѣ полководци, достойно възбуждатъ високо съчувствие къмъ себѣ си, то и смъртьта, която турва край на живота имъ, даже по най обикновенъ, естественъ начинъ, не може да съставлява исключение отъ общата картина на тѣхната земна дѣятелность. А какво да се каже за смъртьта на Густавъ-Адолфа, толкова необикновенна, колкото той самъ и цѣлия му животъ сж били необикновенни? Отъ изложението ѝ пó долу лесно можемъ да се убѣдимъ, че тя била обставена съ такива необикновенни, съвсѣмъ исключителни обстоятелства, че сама съставлява твърдѣ рѣдко, ако не единственно исключение въ историята. Па и да не е тъй, немà смъртьта на такъвъ необикновенъ человѣкъ не би заслужвала внимание и съчувствие? А въ тъзи книга, която има за исключителна цѣль военнитѣ подвизи на великитѣ полководци, може ли смъртьта на едного отъ най-великитѣ отъ тѣхъ и при това въ боя, и слѣдъ изображението на военнитѣ му подвизи отъ началото до края, да бжде прѣмината съ мълчание, особенно когато работата се касае до възстановление на честьта му: защото такъвъ человѣкъ, като Густавъ-Адолфа, да бжде убитъ въ боя съ ядро, крушумъ или мечъ отъ неприятелската войска — или пъкъ отъ ржката на измѣнникъ или подкупенъ убиецъ — има голѣма разлика! Де се доказва послѣднето значило би да се отнема всичката честь и слава на първия, а кой отъ почитателитѣ на Густавъ-Адолфа ще се рѣши на това?

На втория въпросъ трѣбва да се отговори, че да се раскрие истината *напълно* — макаръ и да е много трудно и даже почти невъзможно, но да се раскрий тя *до нѣкждѣ* и *достатъчно* — съвсѣмъ не е невъзможно, при помощьта на една подробна и внимателна критика. За това необходимо е само да се обърнемъ къмъ такива съвременни *источници* и пó послѣдни *исторически помагала*, които, по най много уважителни причини, заслужватъ и най голѣма вѣра. Такива сж (изъ между показанитѣ въ началото на тъзи книга) Theatrum Europaeum, Chemnitz, Le soldat suédois, Gualdo Priorato въ ори-

гиналъ и въ французския прѣводъ на Francheville, приложения къмъ този прѣводъ Discours sur la bataille de Lützen, par un officier prussien, биография на Густавъ-Адолфа Harte, Archenholz, Mauvillon, особенно Francheville: La mort de Gustave-Adolphe etc. (отъ брошурата на когото, отъ 1799 година, ний прѣимущественно ще се ржководимъ, гл. пó долу) и отъ най новитѣ Lossau: Ideale der Kriegführung etc. Gustav-Adolph.

Но прѣди още да изложимъ обстоятелствата на смъртьта на Густавъ-Адолфа, възъ основание критическото ислѣдвание и сбирката отъ показанията на означенитѣ пó горѣ източници и помагала, намираме за нужно да приведемъ лично касающитѣ се до Густавъ-Адолфа обстоятелства въ послѣднитѣ дни и часове отъ живота му, а за това да отстжпимъ 10 дни отъ деня на сражението при Люценъ и да прѣдставимъ малко пó подробно обстоятелствата на самото сражение до смъртьта на Густавъ-Адолфа, които въ текста на книгата сж изложени пó кратко. Като почнемъ отъ 28 октомврий, ний ще означимъ по числа едновременнитѣ движения, расположение и распорѣждания на двѣтѣ противни страни, на Густавъ-Адолфа и на Валленщайна.

Къмъ 28 *октомврий* шведската армия пристигнала отъ *Швейнфуртъ* прѣзъ Турингия къмъ *Арнщадтъ* (на югъ отъ *Ерфуртъ*), гдѣто къмъ нея отново се присъединилъ саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ и силитѣ ѝ възлѣзли до 27.000 души. А Валленщайнъ заелъ *Лайпцигъ* и искалъ да отиде къмъ *Дрезденъ*, за да принуди саксонския курфюрстъ да се присъедини къмъ императора, — но като се научилъ, че той се намира съ 18.000 души при *Торгау*, тръгналъ по тъзи посока къмъ *Ейленбургъ*.

На 29 *октомврий* Густавъ-Адолфъ, като испратилъ частъ отъ войскитѣ къмъ Дунава, Рейнъ и въ Швабия, съ останалитѣ войски тръгналъ къмъ *Ерфуртъ*, — а Валленщайнъ пристигналъ въ *Ейленбургъ*.

На 30 *октомврий* Густавъ-Адолфъ въ *Ерфуртъ* се раздѣлилъ съ своята кралица - съпруга, при който случай билъ много трогнатъ, което историцитѣ и биографитѣ му приписали на тайното му прѣдчувствие на смъртьта. Слѣдъ това той тръгналъ къмъ *Наумбургъ* и надвечерь заелъ твърдѣ важната *Кёзенска* тѣснина и моста на р. Заале. А Валленщайнъ, като се научилъ въ *Ейленбургъ* за пристиганието на Густавъ-Адолфа въ *Ерфуртъ*, върналъ се къмъ *Лайпцигъ*, миналъ прѣзъ него и, като присъединилъ къмъ себѣ си Паппенхайма, расположилъ се на лагеръ при *Вейсенфелсъ*, заелъ замъка му и испратилъ единъ отрядъ войска напрѣдъ къмъ *Наумбургъ*, за да заеме *Кёзенската* тѣснина; но тя била вече заета отъ шведитѣ.

На 31 *октомврий* шведската армия, като прѣминала прѣзъ р. Заале, пѣхотата — по моста при *Кёзенъ*, а конницата — въ бродъ при сел. *Алтембургъ*, на $1/2$ миля отъ *Наумбургъ*, пристигнала на брой пó вече отъ 20.000 души къмъ този градъ, гдѣто се расположила на лагеръ, който Густавъ-Адолфъ заповѣдалъ веднага да усилятъ съ нѣколко укрѣпления. А Валленщайнъ стоялъ при *Вейсенфелсъ*, въ недоумѣние какво да прави.

На 1, 2 и 3 *ноемврий* Густавъ-Адолфъ стоялъ при *Наумбургъ*, а Валленщайнъ — при *Вейсенфелсъ*, гдѣто събралъ воененъ съвѣтъ и, вслѣдствие на необяснимото му и съ нищо не съобразно рѣшение, на 3 ноемврий испратилъ Паппенхайма съ 8 до 10.000 (спорѣдъ други до 12.000) души къмъ *Халле* и отъ тамъ въ Вестфалия, противъ шведския генералъ Баудиссина, а самъ съ главнитѣ сили рѣшилъ да отстжпи на другия

день по посока къмъ *Мерзебургъ* и да разположи армията си на тѣсни квартири. Но защо Густавъ-Адолфъ стоялъ 3 дни при *Наумбургъ* — не е положително извѣстно. Първоначално той ималъ намѣрение да отиде прѣзъ *Пегау* къмъ *Гриммъ*, за да се съедини тамъ съ армията на саксонския курфюрстъ, комуто и писалъ за това; но като се научилъ, че между него при *Торгау* и шведската армия при *Наумбургъ* се намиралъ Валленщайнъ при *Ейленбургъ*, той отложилъ намѣрението си и вѣроятно чакалъ да види, какво ще прѣдприеме Валленщайнъ, за това, вижда се, и укрѣпилъ, за въ всѣки случай, лагера си при *Наумбургъ*.

На 4 *ноемврий* сутриньта Валленщайнъ, като оставилъ въ *Вейсенфелския* замъкъ графа Коллоредо съ единъ полкъ и съ заповѣдь, въ случай, че настѫпятъ шведитѣ, да даде знакъ съ 3 топовни гърмежа, самъ съ главнитѣ сили тръгналъ по посока къмъ *Мерзебургъ* и разположилъ войскитѣ си на тѣсни квартири между р. Заале и Флосграбенъ (каналъ, който съединявалъ тѣзи рѣка съ р. Елстеръ), а къмъ *Алтенбургъ* и *Цвиккау* испратилъ отряди за наблюдение. А Густавъ-Адолфъ, щомъ се научилъ за движението на Паппенхайма къмъ *Халле* и за отстѫплението на Валленщайна, веднага тръгналъ напрѣдъ, по̀ вдѣсно отъ *Вейсенфелсъ*. Коллоредо, щомъ забѣлѣзалъ отъ далечъ приближението на шведитѣ, далъ условения знакъ и извѣстилъ на Валленщайна, който веднага заповѣдалъ на войскитѣ да се събиратъ къмъ *Люценъ*, а на Паппенхайма да се върне отъ *Халле* сѫщо въ Люценъ.

На 5 *ноемврий* сутриньта Валленщайнъ пристигналъ къмъ Люценъ, а войскитѣ отъ армията му прѣзъ деня се събирали тамъ отъ тѣснитѣ квартири и надвечерь заели бойна позиция задъ пѫтя отъ Люценъ за Лайпцигъ, съ дѣсния флангъ задъ Люценъ, а съ лѣвия, малко свитъ назадъ, къмъ Флосграбенъ; напрѣдъ къмъ Риппахската тѣснина билъ испратенъ генералъ Изолани, съ кроатитѣ. А Густавъ-Адолфъ сутриньта въ този день тръгналъ отъ *Вейсенфелсъ* къмъ *Риппахската* тѣснина, заелъ я по пладнѣ, като отблъсналъ Изолани, и се разположилъ на другата страна на биваци. Тъй като въ това време на годината (5 ноемврий новъ стилъ) и въ тѣзи мѣста на Германия слънцето захожда въ 4½ ч., а изгрява въ 7 ч., и шведитѣ били вече много близо до неприятеля, то и не отишли по̀ нататъкъ, а Густавъ-Адолфъ рѣшилъ на слѣдующия день, на разсъмване, да тръгне напрѣдъ и да атакува Валленщайна по най рѣшителенъ начинъ. Останалото време отъ деня Густавъ-Адолфъ употрѣбилъ за рекогносцировка на мѣстностьта, а вечерьта и половината отъ нощьта, за распорѣждания за боя на слѣдующия день. Отъ тукъ ний вече ще прослѣдимъ по̀ обстоятелно всичко, което се касае до него въ тѣзи послѣдни часове отъ живота му.

Вечерьта и нощьта срѣщу 6 ноемврий той прѣкаралъ на бивацитѣ въ каляската си. Тукъ се събрали: саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ и всичкитѣ шведски генерали. Густавъ-Адолфъ лично имъ съобщилъ прѣдположенията и распорѣжданията си за боя на другия день. Нѣкой отъ присѫтствующитѣ забѣлѣзалъ, че неприятеля е по̀ силенъ и че по̀ добрѣ би било да се дочака присъединението на саксонския курфюрстъ. Като ислушалъ спокойно всичко това, краля повторилъ по̀ напрѣшното си мнѣние по този прѣдмѣтъ и слѣдъ туй прибавилъ съ високъ и одушевенъ гласъ: »като имамъ Валленщайна толкозъ близо прѣдъ очитѣ си, азъ не могѫ да испусна случая за

да му докажа, че не отъ мене е зависило още по̀ рано да се сближа съ него съ мечъ въ ржка: трѣбва прочее да видимъ, какво ще направи той сега на открито поле, и да го изгонимъ отъ тъзи планина, въ която се е скрилъ«. Това свидѣтелствувало за твърдото му рѣшение непрѣменно да влѣзе въ бой съ Валленщайна и да го ризбий. Никой нищо вече не възразилъ, но всички се надпрѣварвали да изразятъ искренни чувства на удивление, уважение и прѣданность на животъ и смърть. Краля сърдечно имъ благодарилъ, билъ много спокоенъ и веселъ, и заповѣдалъ на слугитѣ си да му приготвятъ за слѣдующата зарань новъ кожанъ колетъ (куртка). Присжтствувавшитѣ убѣдително го молили да тури каска и кираса, както той обикновенно правилъ. Но той не се съгласилъ на това, като казалъ, че въ рамото му още стои крушума, и тяжестьта на кирасата би му причинила нетърпима болка на това мѣсто, и така рѣшилъ да прикрий главата си съ шапка, а вмѣсто кираса да облѣче кожанъ колетъ.

Той прѣдположилъ да почне движението напрѣдъ на разсъмвание (въ 6 часа). Но въ туй време на слѣдующия, знаменитъ день 6 ноемврий (28 октомврий) имало такава гжста мъгла, че невъзможно било да се виждатъ даже своитѣ, отпрѣдъ стоявши войски, а за това движението било отложено до изгрѣвание на слънцето и пръсвание на мъглата. А когато войскитѣ били напълно готови за походъ и застанали подъ оржжие, Густавъ-Адолфъ заповѣдалъ да се извърши прѣдъ тѣхъ Богослужение и пръвъ той запѣлъ псалома: »Богъ намъ прибѣжище и сила« и съчинения отъ самия него кантъ »не бойсе малка дружина!« слѣдъ това той сѣдналъ на коня си, обиколилъ и двѣтѣ линии, насърдчилъ войскитѣ съ кратки, но въодушевени, силни думи: »И тъй да вървимъ на бой, въ който, нѣка ни опжтва милосърдния Богъ! Господи! помогни ми днесъ въ боя, за славата на Твоето свято име!« — Войскитѣ отговорили съ обикновенния въ шведската армия боенъ викъ: »Богъ съ насъ!« — и тръгнали, и двѣтѣ линии съ дѣсния флангъ напрѣдъ, като имали конницата отъ дѣсния флангъ въ авангардъ.

Мѣстностьта отпрѣдъ образувала почти съвсѣмъ плоска равнина и даже неджлбокия Флосграбенъ не съставлявалъ важно естественно прѣпятствие. Низменната и въ това късно време на годината влажна мѣстность, както вдѣсно около Флосграбенъ, тъй особенно отпрѣдъ и влѣво отъ Люценъ и между него и селението Цвешвицъ, вѣроятно възпрѣпятствувала на Густавъ-Адолфа да атакува съ всички сили лѣвия флангъ на Валленщайновата армия, за да я отхвърли отъ югъ на сѣверъ, или дѣсния — отъ сѣверъ на югъ, и го принудила да произведе фронтална атака.

Всрѣдъ мъглата, която не се пръснала и слѣдъ изгрявание на слънцето и даже по̀ късно сл. пладнѣ, но която постепено се разрѣдявала, шведската армия прѣминала прѣзъ Флосграбенъ ококо Скёлцигската горичка и, като се разгънала, построила се въ боенъ рѣдъ, на 1.500 крачки (1 верста) отъ пжтя отъ Люценъ за Лайпцигъ, малко косо къмъ него и къмъ разположената задъ него армия на Валленщайна. 8 пѣхотни бригади, отъ 20 роти всѣка, се построили въ 2 линии, като се допирали съ дѣсния флангъ до Флосграбенъ. 22 конни полка, 10 на дѣсния и 12 на лѣвия флангъ, съ отдѣления отъ 180 отборни мушкетери въ интервалитѣ, се построили въ 2 линии: на дѣсния флангъ — отвъдъ Флосграбенъ, а на лѣвия — допирайки се до пѣхотата въ центра. 23-ия кирасирски

коненъ полкъ — Смаландския, отъ 8 роти или ескадрона, на полковника Стеенбока, останалъ отсамъ Флосграбенъ, но пó късно се присъединилъ, мислимъ, къмъ лѣвия флангъ на дѣснофланговата конница (този полкъ, както ще видимъ пó долу, игралъ твърдѣ важна роля въ обстоятелствата за смъртьта на Густавъ-Адолфа, и затова заслужва особенно внимание). 26 топа отъ голѣмъ калибръ били турени прѣдъ центра, т. е. прѣдъ пѣхотата, 20 топа отъ пó малъкъ калибръ — на фланговетѣ ѝ и по 5 легки топове — прѣдъ всѣка бригада, което съставлявало всичко 86 топа. Началството надъ дѣсното крило (10 конни полка) взелъ самъ Густавъ-Адолфъ; надъ 1-та пѣхотна линия началствувалъ графъ Брахе, надъ 2-та — Книпхаузенъ, а надъ лѣвото крило (12 конни полка) — саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ. Общия вагенбургъ на армията билъ расположенъ задъ Флосграбенъ, прѣдъ сел. Мёйхенъ. Всичко въ шведската армия имало 160 роти пѣхота, 23 полка конница, 86 топа и пó вече отъ 20.000 души войски въ строя.

Да се обърнемъ сега къмъ армията на Валленщайна. Прѣди всичко трѣбва да кажемъ, че голѣмия пѫть отъ Люценъ на сѣвероистокъ за Маркранщедтъ и пó нататъкъ за Лайпцигъ, образувалъ 4 колѣна, 2 входящи къмъ страната на Валленщайновата армия, близо до Люценъ, и 2 исходящи къмъ страната на шведската армия. По двѣтѣ страни на този пѫть имало канави, които Валленщайнъ прѣзъ нощьта срѣщу 6 ноемврий заповѣдалъ да уджлбочатъ, като исхвърлятъ прьстьта, въ видъ на брустверъ, къмъ страната на шведитѣ. Въ тѣзи вънкашни и, както нѣкои прѣдполагатъ, сѫщо и вѫтрѣшни ровове съ брустывери, покрай цѣлия пѫть, Валленщайнъ турилъ най отборни мушкетери. По такъвъ начинъ пѫтя образувалъ единъ видъ счупена, укрѣпена линия отъ Люценъ до Флосграбенъ, съ входяща куртина и исходящъ редантъ, съ брустывери и ровове. На 300 крачки задъ нея била расположена армията на Валленщайна въ 2 линии, отъ пѫтя отъ Люценъ за Мерзебургъ до Флосграбенъ, съ центра, пѣхотата — задъ исходящия жгълъ на пѫтя, съ дѣсното крило, конницата — паралелно на пѫтя, а съ лѣвото крило, сѫщо конница — малко свито подъ жгълъ назадъ. По такъвъ начинъ линията на Валленщайновата армия, подобно на линията на пѫтя, обравувала сѫщо исходящъ жгълъ къмъ страната на шведитѣ, въ който се намирали 4 голѣми *баталии* или *терции*, или пълни отвѫтрѣ карета, отъ 16 до 26 роти въ всѣко, 1 — въ 1-а линия, 2 — въ 2-а и 1 — въ 3-а, въ видъ на кръстъ. Въ тѣзи голѣми, гѫсти пѣхотни масси, 45 рѣдици пикинери били отъ 4 страни заобиколени съ 10 рѣдици и 10 рѣда мушкетери — строй съвсѣмъ неудобенъ за дѣйствие и за еднитѣ и за другитѣ. Прѣдъ пѣхотата, малко пó влѣво отъ прѣдното каре и почти задъ исходящия жгълъ на пѫтя, била направена една издигната батарея за 7 топа отъ голѣмъ калибръ, която щела да стрѣля полѣгато надъ пѫтя и мушкетеритѣ въ рововетѣ му. Друга, много пó голѣма и сѫщо издигната батарея била направена задъ пѫтя и прѣдъ дѣсния флангъ на дѣсното крило, близо до Люценъ. По фланговетѣ на пѣхотата била построена конницата, на дѣсния — 72 роти въ 2 линии, като имали въ интервалитѣ си 5 роти мушкетери и една голѣма баталия или каре отъ 16 роти, а на лѣвия флангъ — 120 конни роти въ 3 линии, кроатитѣ — въ 1-а, а задъ тѣхъ въ 2-а и 3-а кирасиритѣ и драгунитѣ. Всичко въ армията на Валленщайна имало 100 пѣхотни

и 201 конни роти, 44 топа и пó вече отъ 30.000 души въ строя (съ исключение на 8–10–12.000 души на Паппенхайма). Самъ Валленщайнъ се намиралъ между 2-тѣ баталии или карета на пѣхотата отъ 2-та линия и началствувалъ надъ тѣхъ, а генералитѣ: Оффикутцъ началствувалъ надъ карето отъ 1-а линия, Харокуръ — карето отъ 3-а линия, на дѣсното крило — Форгачъ, Деффуртъ, Галласъ и Кроненбургъ, а на лѣвото 1-та линия — Изолани, 2-та — Шаумбургъ и 3-та — Деодати Ринохъ.

Съпоставлявайки бойнитѣ рѣдове на двѣтѣ армии, трѣбва да кажемъ, че линията на шведската армия била пó къса отъ императорската и имала малко коса къмъ нея посока, съ дѣсното крило — пó близко до нея, а съ лѣвото — пó далечъ; исходящия жгълъ на пжтя, задъ него батареята отъ 7 топа и задъ нея 4-тѣ пѣхотни карета се падали срѣщу дѣсния флангъ на шведската пѣхота и лѣвия флангъ на дѣсното шведско крило. Всички тѣзи подробности трѣбва да се иматъ прѣдъ видъ за пó ясно разбиране вървежа на боя и особенно обстоятелствата за смъртьта на Густавъ-Адолфа.

Прѣдната прѣстрѣлка се почнала не пò рано отъ 9 часа зараньта, а артиллерийския огънь не пó рано отъ 11 часа, едната и другия все още въ мъглата. Слѣдъ кратковремененъ (приблизително половинъ часъ), но жестокъ огънь отъ всичката артиллерия (130 топа) и отъ двѣтѣ страни, Густавъ-Адолфъ повелъ (около $11^1/_2$ часа) цѣлата си армия напрѣдъ въ атака, а именно: 2 пѣхотни бригади отъ 1-а линия (шведската и жълтата), подъ началството на графа Брахе — право срѣщу исходящия жгълъ на пжтя и батареята задъ него, самъ краля, на чело на конницата отъ дѣсния флангъ — прѣзъ Флосграбенъ, противъ конницата на лѣвото Валленщайново крило, а херцога Бернгардъ съ лѣвото крило — противъ дѣсното крило на Валленщайна. Резултатитѣ отъ тъзи първа атака били мъгновенни и рѣшителни въ центра и на дѣсното крило на шведитѣ, а лѣвото крило, като стояло малко пó назадъ, все напрѣдвало, но не успѣло да вземе участие въ първата атака. На дѣсното крило Густавъ-Адолфъ съ конницата отъ това крило стрѣмително ударилъ противъ кроатитѣ на Изолани и ги отблъсналъ връху кирасиритѣ отъ 2-та линия: отъ тѣхъ първитѣ обърнали на бѣгъ по пжтя за Маркранщедтъ и Лайпцигъ, а кирасиритѣ били завлѣчени и доведени въ растройство. Въ сжщото това време шведската и жълтата бригади истикали мушкетеритѣ изъ прѣдния ровъ, прѣминали прѣзъ пжтя, атакували и взели батареята съ 7-тѣ топа, обърнали ги срѣщу каретата, атакували отъ фронта и въ флангъ (съ полузахождание на лѣво) карето отъ 1-та линия и лѣвото каре отъ 2-та, влѣзли съ тѣхъ въ жестокъ ржченъ бой, довели ги въ пълно растройство, тъй че тѣ се пръснали, и слѣдъ туй стрѣмително атакували дѣсното каре отъ 2-та линия. Въ сжщото време Густавъ-Адолфъ съ часть отъ конницата на дѣсното шведско крило съдѣйствувалъ на атаката на шведската пѣхота отдѣсно, а останалитѣ войски отъ 1-та и 2-та линия на центра на шведската армия доближили напрѣдъ до пжтя. Всичко, изложено до сега, произлѣзло много скоро и жестокия бой на лѣвото крило и особенно въ центра на Валленщайновата армия съставлява първия моментъ на сражението (приблизително отъ $11^1/_2$ до $12^1/_2$ часа по пладнѣ и все още въ мъглата, макаръ и пó малко гжста).

Но слѣдъ туй послѣдвалъ 2-ия, най важния моментъ на сражението. Валленщайнъ, който се намиралъ меж-

ду 2-тѣ карета отъ 2-та линия, испратилъ 4-то каре отъ 3-та линия, на Харокура, противъ дѣсния флангъ на шведскитѣ бригади, а 3 отъ най близкитѣ полкове отъ конницата на дѣсното си крило (Пикколомини, Строцци и Терсика) противъ лѣвия имъ флангъ. Отслабени и уморени отъ боя, шведскитѣ бригади били принудени да отстжпятъ най напрѣдъ задъ взетата отъ тѣхъ батарея; — но императорскитѣ войски я взели, обърнали топоветѣ противъ шведитѣ, и подъ жестокия огънь на тъзи батарея, ги отхвърлили, на другата страна на пжтя, а неприятелскитѣ кирасари, като се построили задъ пжтя, по край него, открили отъ тамъ пушеченъ огънь сѣдящи на конетѣ си.

Въ този жестокъ бой Густавъ-Адолфъ се намиралъ при 2-тѣ си бригади, които атакували и били отблъснати и, слѣдъ отстжпванието имъ задъ пжтя, като имъ заповѣдалъ отново да се устроятъ и подновятъ атаката, самъ отишълъ при Смаланския коненъ полкъ, за който говорихме пó горѣ. Полковника му, Стеенбокъ, билъ раненъ и вмѣсто него полка командувалъ единъ подполковникъ. Като му заповѣдалъ да върви колкото може пó скоро слѣдъ него, краля се спусналъ напрѣдъ къмъ пжтя. Но подполковника съ полка, неизвѣстно защо, се бавилъ, а между това Густавъ-Адолфъ вече отишълъ напрѣдъ до пжтя, и тамъ, подъ жестокия огънь, трѣбвало да чака Смаланския полкъ. А когато той пристигналъ и Густавъ-Адолфъ го повелъ прѣзъ пжтя, полка се поколебалъ — и краля, за да му даде примѣръ и да го увлѣче слѣдъ себѣ си, прьвъ се хвърлилъ прѣзъ рова на пжтя и тукъ се видялъ прѣдъ самитѣ гърла на мушкетитѣ на неприятелскитѣ мушкетери отъ вжтрѣшния ровъ, имайки при себѣ си само саксенъ-лауенбургския херцогъ Францъ-Албертъ, който не го билъ напущалъ още отъ самото начало на сражението, и малцина отъ свитата си. Наскоро обаче Смаландския полкъ прѣскочилъ прѣзъ рова и пжтя, и взелъ да се строи подъ огъня. Густавъ-Адолфъ отпрѣдъ го насърчава ..... когато внезапно *единъ неприятелски куршумъ раздробява лѣвата му ржка* .... »Краля раненъ« — се чулъ гласъ въ полка. »*Нищо — слѣдъ менъ!*« му вика краля и се хвърля напрѣдъ, а полка слѣдъ него. Въ това време и бригадитѣ отъ шведската пѣхота произвеждатъ нова атака, отново вематъ централната батарея и обрьщатъ топоветѣ ѝ.... Но Густавъ-Адолфъ, вѣроятно непоносимо страдающъ отъ жестоката си рана (пó долу е приведено показанието, че хората отъ свитата му видѣли, какъ коститѣ отъ раздробената му лѣва ржка се показвали отвънъ прѣзъ дрѣхитѣ), и за да не смути войскитѣ, казалъ на саксенъ-лауенбургския херцогъ, който стоялъ до него, по французски: »Cousin *), c'est assez, tirez-moi d'ici«, — и тъкмо въ това време, когато той се обрьщалъ назадъ, *другъ неприятелски куршумъ го ранилъ въ гърба и излѣзълъ прѣзъ гърдитѣ и той се залюлялъ на коня.* Саксенъ-лауенбургския херцогъ го поддьржалъ и едвамъ го прѣхвърлилъ на своя конь, за да се оттѣгли съ него отъ жестокия ржченъ бой, който произлѣзълъ въ туй време и на сжщото това мѣсто, вслѣдствие атаката на императорския тоскански или флорентийски кирасирски полкъ. Но четирма кирасири отъ този полкъ наскочили върху херцога и, безъ да познаватъ краля, но съ надѣжда да зематъ богатъ откупъ или

*) Херцга се считалъ сродникъ на Густавъ-Адолфа, тъй като първата съпруга на Густавъ-Ваза била родена принцеса саксенъ-лауенбургска.

щедра награда за видната плячка, замахнали срѣщу херцога съ палашитѣ си, а единъ отъ тѣхъ допрялъ пищова си до челото му. Херцога се дръпналъ отъ тѣхъ, но съ това си движение неволно испусналъ изъ ржцѣтѣ си краля (доста тѣжъкъ), който и падналъ на земята. А херцога, като прѣдполагалъ, че той вече е умрѣлъ, и за да спаси своя животъ, избѣгалъ заедно съ малцината хора отъ свитата на краля, съ исключение само на кралевия пажъ Лейбелфингенъ и на ржбача му Монсонъ, които едни останали при краля. Отъ тукъ вече показанията почватъ да разнорѣчатъ въ подробноститѣ (за да не прѣкъсваме разказа, ще ги изложимъ пó долу), но много или малко сж съгласни съ това, че слѣдъ 1-та рана въ ржката и 2-та въ гърба прѣзъ гжрдитѣ, умиравшия краль, лѣжащъ на земята, въ туй време, когато шведскитѣ войски се дръпнали назадъ, а неприятелскитѣ отишли напрѣдъ, билъ отъ послѣднитѣ окончателно убитъ и ограбенъ до голо и босо. Едни казватъ, че това били именно онѣзи кирасири, които наскочили срѣщу саксенъ-лауенбургския херцогъ, други—че нѣкой-си отъ неприятелитѣ попиталъ краля, кой е той? и като чулъ отговора му: »азъ сьмь шведския краль«, искалъ да го вземе въ плѣнъ, но като видялъ лѣтящата на помощь шведска конница, помислилъ си вѣроятно: »ако не на менъ, то не и на нея« — и съ единъ пищовенъ истрѣлъ прѣсналъ главата на краля . . .

Тъй или инакъ, Густавъ-Адолфъ билъ два пжти тѣжко раненъ и окончателно убитъ. Гдѣ и кога именно ще бжде обяснено пó долу. Извѣстието за смъртьта на краля се распространило най напрѣдъ между шведскитѣ войски въ 1-та линия отъ центра и дѣсното крило, а отъ тѣхъ прѣминало въ 2-та линия отъ центра, отъ която 2 бригади подкрѣпили бригадитѣ отъ 1-та. Фелдмаршала Книпхаузенъ, който началствувалъ 2-та линия, веднага испратилъ да съобщятъ за това на херцога Бернгарда, който между това атакувалъ дѣсното крило на неприятелската армия отъ фронта и дѣсния флангъ и слѣдователно билъ се отдалечилъ доста значително отъ центра на шведската армия. Херцога Бернгардъ, страхувайки се твърдѣ много, да не би извѣстието за смъртьта на краля да причини растройство въ центра и на дѣсното крило и да поврѣди вече на половина одържаната отъ шведитѣ побѣда, веднага прѣдалъ началството надъ лѣвото крило на графа Брахе, а самъ съ 2 кирасирски полка отъ това крило (ангалтския и лёвенщайнския) отишълъ къмъ центра на линията, който се намиралъ въ боя отвъдъ пжтя, задъ исходящия му жгълъ. Тукъ разказватъ (и това е твърдѣ вѣроподобно), че херцога Бернгардъ, който вече се научилъ за подробноститѣ на ранитѣ и смъртьта на краля при 2-та атака на чело на Смаландския полкъ, който се поколебалъ по вината на началствувавшия го подполковникъ, дошълъ право при послѣдния и, съ думитѣ: »вий сте виновния за смъртьта на краля«, въ порива на раздражението си го заклалъ. Като взелъ (по прѣдварително, може би, условие съ краля и генералитѣ) главното началство надъ армията, херцога Бернгардъ съ присжтствието си въодушевилъ шведскитѣ войски съ жажда на отмъщение за смъртьта на краля и за избавление на тѣлото му отъ ржцѣтѣ на неприятеля, направилъ необходимитѣ распорѣждания и лично повелъ въ боя бодритѣ бригади отъ 2-та линия. Тъзи нова, 3-та атака на шведитѣ била толкова енергична и рѣшителна, щото останалитѣ 2 карета на Валленщайна били растроени, отблъснати и пръснати. Между това

лѣвофланговата императорска конница, като се събрала и устроила, произвела, една слѣдъ друга, 3 очаяни атаки и само слѣдъ 3-та била отблъсната и пръсната. Въ сжщото време и дѣсното крило на имперцитѣ, едновременно и енергически атакувано отъ шведитѣ отъ фронта и двата фланга, било тъй сжщо принудено да отстжпи на една линия съ центра и лѣвото крило, вече на растояние около 1 верста отъ пжтя, и поражението на императорската армия и побѣдата на шведската били вече почти рѣшени, когато се показалъ Паппенхаймъ съ конницата си, възстановилъ боя, но билъ смъртоносно раненъ — и шведитѣ окончателно вече въ вечерната тъмнина одържали пълна и съвършенна побѣда (както бѣ изложено по̀ горѣ).

Да се обърнемъ сега къмъ най важнитѣ и забѣлѣжителни показания върху обстоятелствата за смъртьта на Густавъ-Адолфа.

На чело на тѣхъ трѣбва да туримъ официалнитѣ донесения на Оксеншерна — до шведския сенатъ и на Валленщайна — до императора.

Въ първото, отъ 14 ноемврий 1632 г. (8 дни слѣдъ сражението и смъртьта на краля), Оксеншерна именно говори, че »той отдавна вече билъ прѣдвидѣлъ такова нещастие и често молилъ краля да не се излага до такава степень на опасность, но Богъ го надарилъ съ такава храбрость, надъ която той не можалъ да наддѣлѣе и която го карала да прѣзира най голѣмитѣ опасности; слѣдователно *намъ подобава да говоримъ за смъртьта на краля само за негова слава*«, т. е. че той е убитъ въ боя отъ неприятелскитѣ войски, а не отъ ржката на измѣнникъ или подкупенъ убиецъ. Тѣзи думи на мждрия, честния и вѣрния приятель на Густавъ-Адолфа иматъ голѣма тяжесть.

Въ второто, т. е. въ донесението на Валленщайна до императора, веднага или наскоро слѣдъ сражението, е казано, че »*шведския краль билъ убитъ въ туй време, когато събиралъ и устроявалъ войскитѣ си*« (т. е. слѣдъ 1-та атака), но при това е приведенъ единъ много любопитенъ иваженъ фактъ. »Единъ капралъ« — казва Валленщайнъ — като видялъ, че *нѣкому-си* въ рѣдоветѣ на шведитѣ оказватъ външни знаци на особенно уважение и му правятъ пжть, стисналъ ржката на единъ мушкетеръ и му казалъ: »*стрѣляй въ него, това е важно лице*«; мушкетера гръмналъ и раздробилъ ржката на тогова, въ когото мѣрилъ; че тогава единъ ескадронъ (или конна рота) произвелъ атака и единъ офицеръ отъ този ескадронъ, който се отличавалъ съ бляська на кирасата си и който, както прѣдполагалъ Валленщайнъ, билъ отъ флорентийския (или тосканския) кирасирски полкъ подполковникъ Фалкенбергъ, *съ единъ истрѣлъ отъ пищовъ свалилъ отъ коня шведския краль, отъ когото веднага било снето всичко, и въоржжение, и облѣкло*, но че шведитѣ още тукъ и веднага отблъснали атаката, и този офицеръ, отчаяно защищающъ живота си, падналъ мъртавъ на сжщото мѣсто, *гдѣто убилъ шведския краль*«. Тѣзи думи, които привежда и *Khevenhüller* въ своитѣ *Annalles Ferdinandei*, не могжтъ, мислимъ, да бждктъ изложени на съмнѣние и оставени безъ внимание, и потвърдяватъ това, че Густавъ-Адолфъ билъ убитъ при 2-та атака на центра, тъй като флорентийския кирасирски полкъ принадлѣжалъ къмъ състава на лѣвофланговата конница отъ дѣсното крило на императорската армия, до пѣхотнитѣ карета, а тъзи конница именно и отблъснала шведитѣ обратно задъ пжтя.

Francheville (La mort de Gustave-Adolphe etc.) привежда още слѣду-

ющитѣ, твърдѣ забѣлѣжителни и любопитни показания:

1) На *Иоанна Салвиуса*, шведски резидентъ въ Хамбургъ, а впослѣдствие канцлеръ на Швеция при Кралица Христина. Въ писмото си до шведския сенатъ отъ 25 ноемврий 1632 год. (19 дни слѣдъ сражението и смъртьта на Густавъ-Адолфа) отъ Хамбургъ, Салвиусъ прѣдава това, което писменно му съобщилъ отъ главната квартира на шведската армия секретаря на частната канцелярия на краля *Груббъ*, който макаръ и да не се намиралъ лично при краля въ сражението, но билъ въ това време при армията и повтарялъ въ точность само това, което всички *единогласно* говорили въ нея въ туй време, а именно *»че около 1 часа сл. пл., въпрѣки гѫстата мъгла, краля заставалъ на чело на полка на Стенбока (т. е. смаландския) и въ атаката съ него билъ раненъ въ лѣвата рѫка, съ раздробявание на коститѣ, тъй че коститѣ раскъсвали рѫкава и се показвали навънъ; че наскоро слѣдъ това краля билъ раненъ отъ пищовъ въ гърба и куршума излѣзълъ прѣзъ гѫрдитѣ и, макаръ да умиралъ, но още билъ живъ и се трудилъ да се измъкне отъ рѫчния бой, но, изнемощавайки отъ ранитѣ при движенията на коня, лишилъ се отъ чувства и падналъ посрѣдъ неприятелитѣ* (сѫщото говори и Khevenhüller). Понататъкъ Салвиусъ, отъ думитѣ на Грубба, прибавя, че »нѣкой-си отъ неприятелитѣ се приближилъ до лѣжавшия шведски краль и го попиталъ, кой е той? и като чулъ отговоръ: *»азъ съмь шведския краль«*, искалъ да го измъкне отъ рѫчния бой и да го вземе въ плѣнъ, съ надѣжда вѣроятно да получи за него щедра награда или богатъ откупъ, но като видялъ лѣтящата на помощь шведска конница, *прѣсналъ главата на краля съ единъ истрѣлъ отъ пищовъ* и избѣгалъ, а тѣлото на краля било веднага ограбено до голо.«

2) На Канцлера, авторъ на съчинението *Mémoires pour servir à l'histoire des affaires de Suède*, който прѣкаралъ 8 години въ Швеция и се рѫководилъ отъ шведскитѣ писатели. Той говори за смъртьта на Густавъ-Адолфа много безпристрастно, именно: че краля билъ убитъ на чело на Смаландския коненъ полкъ, който лично повелъ въ атака, вмѣсто ранения командиръ на този полкъ, Стенбокъ; че въ смъртьта на краля *нѣмало измѣна* и самата смърть може би не щела да послѣдва, ако краля, вмѣсто кожания колетъ, би ималъ кираса (и можало би да се прибави — на главата, вмѣсто шапка, каска); най послѣ Канцлеръ привежда показанията отъ запискитѣ на 18-годишния пажъ на Густавъ-Адолфа, франконския дворянинъ *Августа Лейбелфингена*, и показанията на трѫбача на кралския дворъ, *Иовенса Монсона*, които били свидѣтели на смъртьта на Густавъ-Адолфа и съгласни въ показанията си. Бащата на Лейбелфингена билъ полковникъ отъ градската войска и комендантъ на Нюрнбергъ, въ време на дѣйствията на Густавъ-Адолфа при този градъ. Краля, като намѣрилъ сина му за добъръ, позволилъ му да състои при него като волонтеръ. Отъ тогава младия Лейбелфингенъ се намиралъ при него неотлѫчно до самата му смърть, билъ тѣжко раненъ до него въ сражението при Люценъ, прѣнесенъ въ Наумбургъ и на 9-ия день умрѣлъ, като успѣлъ обаче, въ едно писмо до баща си, да опише подробноститѣ на това, на което билъ личенъ свидѣтель, а баща му, въ издаденитѣ отъ него записки на сина си, помѣстилъ и това негово писмо. Отъ него се вижда, че »той билъ до краля, когато подъ послѣдния билъ убитъ коня му и той, опасно раненъ, падналъ на зе-

мята; че той, Лейбелфингенъ, скочилъ отъ коня си и го прѣдложилъ на краля, но въ туй време, когато му помагалъ да се покачи на него, при тѣхъ налѣтели неприятелски кирасири, краля билъ убитъ, а той, Лейбелфингенъ, до полумъртавъ израненъ отъ кирасиритѣ, билъ оставенъ почти мъртавъ отъ тѣхъ и безъ чувства прѣлѣжалъ нѣколко часа при тѣлото на краля, до като го вдигнали, Лейбелфингена, и откарали за прѣвързвание въ Наумбургъ« (значи тогава, когато тѣлото на Густавъ-Адолфа било най послѣ намѣрено прѣзъ нощьта отъ шведитѣ). Тѣзи показания на двамата свидѣтели, които били при Густавъ-Адолфа и смъртьта му, и двамата — протестанти и прѣданни на краля, заслужватъ довѣрие и внимание и служатъ за потвърждение на донесенията на Оксенщерна и Валленщайна.

Приведенитѣ по̀ горѣ свидѣтелства сѫ достатъчни, мислимъ, ако не за да убѣдятъ, то поне да разяснятъ, че Густавъ-Адолфъ билъ убитъ *около 1 часа сл. пладнѣ при 2-та атака на центра на неприятелската армия, отвѫдъ пѫтя* (гдѣ именно — е обяснено по̀ долу) *и отъ сражавшитѣ се въ строя войски, а не по пѫтя отъ центра къмъ лѣвия флангъ, отъ рѫката на измѣнникъ или подкупенъ убиецъ, или пъкъ отъ саксенъ-лауенбургския херцогъ*, каквито показания и подозрѣния дълго сѫществували и едва-ли не сѫществуватъ още и до днесъ. Francheville подробно разглѣжда и опровергава тѣзи подозрѣния противъ саксенъ-лауенбугския херцогъ, като привежда уважителни доказателства. Той казва, че прьвъ ги пусналъ нѣкой-си *Иоаннъ Гастендорфъ*, саксонецъ, който служилъ на Густавъ-Адолфа за проводникъ и билъ, може би, шпионинъ. Тъзи тьмна и подозрителна личность, въ своето писменно и твърдѣ странно, полуглупаво показание, отъ 7 ноемврий 1632 година, увѣрявалъ, че при краля се намирали 4 души: той, Гастендорфъ, още двама отъ свитата на краля, които той не именува и които били испратени съ заповѣди, *и една видна особа*, която той сѫщо не именува, но която, по думитѣ му, *знае цѣла Германия;* че тѣ стояли подъ жестокия огънь, едно ядро убило коня му, на Гастендорфа, и му откъснало крака; че краля отишълъ на 50 крачки напрѣдъ и тамъ единъ *измѣнникъ* грьмналъ въ главата му съ пищовъ; кръвь се лѣяла по лицето на краля, който изгърмялъ въ *злодѣя* и двата си пищова, но не ударилъ въ него; азъ видѣхъ — казва Гастендорфъ — какъ краля се завьртя 20 пѫти (fit vingt pirouettes) и най послѣ, нѣмайки сили да сѣди на коня слѣзе отъ него и високо прѣдаде душата си на Бога, като покани и раненитѣ около него да направятъ сѫщото, а *измѣнника* отново се приближи до него и му нанесе още 9 рани; краля, като го нарѣкълъ по име, извикалъ: *„злодѣй! нѣка Богъ те прости, както те прощавамъ и азъ, а вий, още живи, бѫдете мои свидѣтели, че азъ умирамъ измѣннически убитъ за моето усърдие"*; краля държеше въ рѫка извадена окървавената си шпага, колета, сѣдлото и коня му бѣхѫ обагрени съ кръвьта му и человѣкъ не можеше да го познае; до като бѫдѫ живъ — свършва Гастендорфъ — въспоминанието на това, което видѣхъ, ще бѫде прискърбно за мене, но азъ не смѣя да кажа, какво видѣхъ; то е — испълнението думитѣ на царь Давида: »този, който яде хлѣба ми, ме тъпче съ петата си«; — тъй постѫпи съ Густава четвьртия отъ насъ въ свитата му; — написано близо до Люценъ на 6 ноемврий 1632 година и подписано Гастендорфъ«. Този чело-

вѣкъ оздравѣлъ и въ 1633 г. потвьрдилъ показанието си: »това което съмь казалъ тукъ — е истина, очитѣ ми видѣха това, и което съмь написалъ, отново го потвърждавамъ. Люценъ 16 юний 1633 година.« Къмъ това той прибавилъ: »искашъ-ли да знаешъ, гдѣ билъ убитъ краля? вземи едно вжже, вържи го за камъка« (вѣроятно *шведския*)« и като се обърнешъ съ лицето си къмъ Люценъ, отмѣри 48 лакти (aulnes), и още 36, и ще намѣришъ мѣстото, гдѣто издъхна великия Густавъ.« *Franchеville*, като разглѣжда подробно и опровергава това показание, нарича го *тръскаво бълнувание на болѣнъ человѣкъ или прѣднамѣрено лукавство.* »И при това,« — прибавя той, — »този, съ нищо не съобразенъ разказъ послужилъ за основание на утвърдившето се и распространивше се мнѣние, че Густавъ-Адолфъ билъ убитъ отъ саксенъ-лауенбургския херцогъ, а всички шведи повѣрвали, че херцога постжпилъ тъй въ съгласие съ саксонския курфюрстъ, императора, и другитѣ дворове, и вѣрвали това даже въ негово, на Francheville, време (1799 г.). Въ справедливостьта на това тѣ се основавали на извѣстния баронъ *Пуффендорфъ*, който, срѣщу щедра заплата бидейки поканенъ въ Швеция, за да напише, по оригиналнитѣ источници, историята на Густавъ-Адолфъ и да разясни смъртьта му, ужъ билъ се убѣдилъ, че никой другъ не можалъ да бжде убиеца, освѣнъ саксенъ-лауенбургския херцогъ, и го прѣдставилъ за такъвъ прѣдъ цѣла Европа, и че въ това отношение не може да не се вѣрва историографа на Швеция. Но Francheville подробно разглѣжда и рѣшително опровергава всичкитѣ доводи на Пуффендорфа и доказва всичката имъ недобросъвѣстность и несъстоятелность. Този разборъ и опровержение сж твърдѣ любопитни, но да се изложатъ тукъ напълно било би неумѣстно и досдостатъчно ще бжде да се каже, че Francheville рѣшително опровергава, като подкрѣпява и доказва съ факти, главнитѣ пунктове на обвинението противъ херцога, а именно: *постжпването му на служба у императора, състоянието му при Валленщайна, прѣминуването му нѣколко дена прѣди Люценското сражение въ шведската армия, а два дни слѣдъ него — обратно въ императорската* и най послѣ това, *че херцога въ сражението билъ покритъ съ кръвь, макаръ самъ и да не билъ раненъ.* Въ заключение Francheville опровергава показанието на Пуффендорфа, ужъ че той се ржководилъ отъ Хемница, и казва, че този послѣдния, честенъ и справедливъ историкъ, съвременикъ на Густавъ-Адолфа никога и никждѣ не е твърдилъ, че ужъ Густавъ-Адолфъ билъ убитъ отъ саксенъ-лауенбургския херцогъ, но просто е казалъ, че „*прѣдполагали, че ужъ Густавъ-Адолфъ не билъ убитъ отъ неприятеля, а единъ виденъ человѣкъ отъ страна на шведитѣ гръмналъ въ него*“ и слѣдъ туй прибавилъ, че «*прѣдоставлява това прѣдъ сжда на Бога, прѣдъ когото нѣма нищо скрито.*»

Въ 3-ия отдѣлъ, въ края на брошурата си, Frencheville сжщо тъй основателно и рѣшително опровергава всѣко участие на императора, саксонския курфюрстъ, другитѣ господари и въобще на католическата партия въ убийството на Густавъ-Адолфа, ужъ, отъ саксенъ-лауенбургския херцогъ.

Въобще трѣбва да кажемъ, че брошурата на Франшевилля, отъ 36 страници на ¼ листъ, напечатана въ 1799 г. въ Бреслау и днесъ съставляюща библиографическа рѣд-

кость*), съдържа драгоцѣнни свѣдения касателно обстоятелствата и рода на смъртьта на Густавъ-Адолфа и заслужва особенно внимание. Въ полза на благонамѣренностьта, добросъвѣстностьта и правдивостьта на автора ѝ може да служи това, че макаръ той да билъ римско-католически свещенникъ (каноникъ на капитула на Бреславската катедрална черкова), но — въ *Пруссия*, билъ горѣщъ почитатель на паметьта на Густавъ-Адолфа и написалъ брошурата си именно съ цѣль (показана въ заглавието) *да възвърне на смъртьта на Густавъ-Адолфа цѣлия характеръ на героизма, който отнемать отъ нея прѣдполагающитѣ, ужъ че шведския краль билъ убитъ отъ ржката на измѣнникъ.* Съ тъзи цѣль, автора събралъ всевъзможни официални и неофициални документи и частни прѣдания и направилъ много и подробни ислѣдвания, вслѣдствие на личното желание, изразено нему отъ шведския краль Густавъ III, слѣдъ смъртьта на когото той посвятилъ брошурата си на сина му, шведския краль Густавъ IV. А на 4-та страница той казва, че 30 години прѣди това, въ 1769 г., Фридрихъ II, пруски краль, който знаялъ негова френцуски прѣводъ на историята на Gualdo Priorato, заповѣдалъ му да го напечата, което той и испълнилъ, като присъединилъ едно кратко разсжждение върху прѣдмѣта на брошурата отъ 1799 година, съ надѣжда, че нѣкой другъ ще се заеме съ това по̀ обстоятелно и окончателно ще отстрани всички съмнѣния и подозрѣния, — но се излъгалъ, тъй като и въ най новитѣ съчинения тѣ продължаватъ да се срѣщатъ, както и по̀ напрѣдъ.

Остава още да се кажатъ нѣколко думи за опрѣдѣляемото въ тъзи брошура *мѣсто, гдѣто именно Густавъ-Адолфъ билъ убитъ.* По този поводъ Francheville привежда нѣколко рѣда отъ ржкописа на единъ *честенъ гражданинъ отъ Люценъ*, който се поминувалъ съ това, че показвалъ и обяснявалъ на чуздестранцитѣ бойното поле. »Достовѣрно е«, казва послѣдния, »че Густавъ-Адолфъ билъ убитъ въ 2-та атака въ центра на неприятелската армия. Мѣстото, гдѣто било намѣрено тѣлото му, се намира на границата на земитѣ на града Люценъ и населениетоГёттернъ (Guettern), влѣво отъ пжтя отъ Люценъ за Лайпцигъ. Не е истина това, че ужъ краля умрѣлъ около камъка, наричанъ *шведски* (Schwedenstein), сжщо и това, че ужъ саксонскитѣ комисари заповѣдали да турятъ този камъкъ за означение на мѣстото, гдѣто билъ убитъ краля, тъй като този камъкъ, 3 фута високъ и 3 фута въ диаметра на основата си, билъ извѣстенъ още въ 1550 година и че земята или полето, на което той лѣжи, се наричало *поле на голѣмия камъкъ* (die Hufe am grossen Stein). »Тѣзи подробности« — прибавя Francheville — »сж драгоцѣнни за това, защото показватъ отдавна търсеното, именно — мѣстото, гдѣто Густавъ-Адолфъ билъ убитъ, и потвърдяватъ както точното ислѣдвание мѣстностьта на поле-сражението и расположението на нея на двѣтѣ армии, тъй и ржкописната хроника на Люценъ, съставена отъ пастира на този градъ *Буръеръ.*« На плана на сражението при Люценъ, приложенъ къмъ брошурата на Франшевилля, мѣстото на *мнимия*, по неговитѣ думи, *шведски камъкъ*, е показано въ дѣсния входящъ жгълъ на стария пжть въ 1632 година, до него, отдѣсно на Люценъ, а мѣстото, гдѣто било намѣрено тѣлото на Густавъ-Адолфа — наблизо задъ това мѣсто, гдѣто, въ центра на

*) Тя се намира въ библиотеката на главния щабъ и, безъ съмнѣние, въ императорската публична библиотека — въ Русия.

Валленщайновата армия, стояло задното каре, и на половинъ верста влѣво отъ стария пѫть, като се иде отъ Люценъ.

До 1837 година на мѣстото на *шведския камъкъ* се намиралъ единъ скроменъ памятникъ на Густавъ-Адолфа, но въ 1837 година билъ издигнатъ новъ изященъ чугуненъ, въ видъ на готическа черкова.

Въ заключение на изложението обстоятелствата, времето и мѣстото на смъртьта на Густавъ-Адолфа въ сражението при Люценъ, остава още да кажемъ за намирането на тѣлото му, прѣнасянието му въ Вейсенфелсъ, аутопсирането, балзамирането и испращанието му въ Стокхолмъ за погрѣбение.

Тъй като сражението се свършило вече на мръкване, то шведитѣ, слѣдъ дълги търсения, едва прѣзъ нощьта или на разсъмване на другия день можали да намѣрятъ, подъ купъ убити, голото и обезобразено тѣло на Густавъ-Адолфа и го прѣнесли въ Вейсенфелсъ. Тукъ, въ управителния домъ (**Amthaus**), то било освидѣтелствувано, аутопсирано и балзамирано, при което лѣкаритѣ намѣрили: 1) по тѣлото 8 рани, именно: 5 огнестрѣлни, 2 отъ сабля и 1 алебардна, дѫлбока и смъртоносна (по думитѣ на Салвиуса, основани върху показанията на Вейсенфелския аптекарь Каспаръ, който участвувалъ въ балзамирането, които, впрочемъ, не сѫ напълно съгласни съ изложенитѣ пó горѣ показания за послѣдната, смъртоносна, отъ пищовъ рана въ главата), — и 2) че вѫтрѣшноститѣ на тѣлото били въ такова здраво състояние, което трѣбвало би да обѣщае на Густавъ-Адолфа дългъ животъ до дѫлбока старость. Изваденитѣ вѫтрѣшности били погрѣбани въ Вейсенфелската мънастирска черкова (Kloster Kirche, днесъ въ развалини), а сърдцето и балзамираното тѣло Оксеншерна прѣдалъ на дошлата въ Вейсенфелсъ вдовствующа кралица. Тя ги прѣнесла въ Стокхолмъ, гдѣто тѣ били погрѣбани въ Риддархолмската черкова — кралската гробница, посрѣдъ гробоветѣ на шведскитѣ крале, въ туй число на великия дѣдо на Густавъ-Адолфа — Густавъ Ваза и на баща му — Карла IX.

ГЛАВА VII.

Краль Густавъ II Адолфъ.

Глава XXVI. отъ VI часть, на шведската история на Фрикселя.

Краля Густавъ-Адолфъ билъ строенъ мѫжъ, съ ръстъ малко пò високъ отъ 3 лакти, прѣкрасно сложенъ, но въ послѣднитѣ години отъ живота си почналъ толкова много да пълнѣе, че, когато трѣбвало да ѣзди продължително, само най силнитѣ коне можали да го носятъ. При всичко това, той билъ здравъ и силенъ, способенъ всичко да принася и бодръ, макаръ и не въ такъва степень, каквато баща му. Движенията му били испълнени съ благородство и приятность; той се държалъ правъ и брадата му малко била издадена напрѣдъ; косата си стрижалъ късо и я чешалъ отъ челото нагорѣ; тя била, сѫщо както мустацитѣ и брадата му, руса (златенъ цвѣтъ), за което го и наричали »златния краль.« Челото и носа му се издигали стръмно, очитѣ му били отворени, сини; лицето му всѣкога изглѣждало прѣсно и напълно младежко. Въ поглѣда, въ чертитѣ на лицето и въобще въ цѣлата му вънкашность се виждало рѣдкото съединение на снисходителната кротость съ царската важность и величие.

Малцина сѫ били надарени съ такива отлични способности, както Густавъ-Адолфъ. Съ поглѣдъ, толкова бистъръ, колкото и дълбокъ, проникналъ той въ всички, както частни, тъй и обществении работи; още въ битностьта си момъкъ, той въ това отношение често билъ пò щастливъ отъ побѣлѣлитѣ въ трудъ и опитность държавни сановници. Сѫщевременно той билъ способенъ, безъ да се приготовлява, и при това извънрѣдно ясно и приятно, да излага мислитѣ си; по сладостьта на гласа и по тѣлодвиженията си той билъ почти пò добъръ вития, отколкото великия му дѣдо; »той толкова — казвали — побѣждавалъ съ языкъ, колкото и съ мечъ.«

Той ималъ отлична память и въ зрѣла възрасть запомнювалъ държавнитѣ закони и подданницитѣ си сѫщо тъй лесно, както въ млади години всичкитѣ науки и языци. Като полководецъ, той познавалъ не само висшитѣ началници въ армията, но и пò долнитѣ чинове, даже много отъ най отличнитѣ войници.

Душата му се украсявала съ истинско и пламенно благочестие, което се проявявало и въ думитѣ, и въ дѣйствията. Рѣдко пропущалъ той утриннитѣ и вечерни молитви, а Богослуженията не пропущалъ никога. Той не можалъ да търпи клѣтви, легкомисленни и хулителни рѣчи върху духовни прѣдмѣти. Често сѫ го заварвали самъ, да чете Св. Писание. »Азъ се трудя — казвалъ той — съ съзерцание на Словото да се

подкрѣпя противъ злитѣ искушения. Человѣкъ на моето мѣсто никому, освѣнъ на Бога, не е длъженъ да дава отчетъ за постжпкитѣ си, но именно тъзи самостоятелность и въвежда въ много искушения, отъ които ний непрѣстанно трѣбва да се пазиме«. Той самъ съчинилъ много отъ употрѣблявшитѣ се въ него време походни молитви; него и считататъ за съчинитель на знаменития воененъ псаломъ. »Не падай духомъ, малка дружина!« Единъ съврѣмененъ лѣтописецъ, въ това отношение, го описва по слѣдующия начинъ: »краля Густавъ-Адолфъ почва всичкитѣ си прѣдприятия съ молитва, и за това ги довършва съ благодарение«.

Цѣлия му животъ билъ отражение на това чисто и джлбоко благочестие. Слѣдъ заблуждението съ Маргарита Кабеля, той не можалъ вече да бжде упрѣкнатъ нито въ най малка слабость отъ този родъ. Неумѣренностьта въ храната, играта и бездѣлието били за него съвсѣмъ непознати. Самъ, по обикновеннитѣ си качества, като рѣшително надминавалъ всички, които го окржжавали, той вслѣдствие на самото това обстоятелство билъ далечъ отъ всѣко попълзновение къмъ завистьта. Той нѣмалъ какво да крий, а за това нѣмалъ защо и да се преструва; като не оскърбявалъ никого, за него била чузда недовѣрчивость: »Азъ могж да спя, казвалъ той, на колѣнитѣ на всѣкиго отъ моитѣ подданници«. Той билъ алченъ, но жадьѣялъ само за слава, която търсилъ въ познанието на истината и въ благото на отечеството. Особенно благороденъ и любезенъ билъ той по отношение на своитѣ най ближни. Майка му, вдовствующата кралица, унищожила най сладкитѣ надѣжди на младостьта му *), трудила се да повдигне противъ него пò малкия му братъ, Карла-Филиппа, и била тайна виновница на много, опасни за държавата, а лично за него неприятни случаи; но, при всичко това, той всѣкога ѝ оказвалъ синовна почетъ и покорность, като отстжпвалъ на прищевкитѣ ѝ въ всичко, което не се отнасяло до благото на отечеството и до длъжноститѣ на господаря. Двамата си съперници, херцогитѣ Иоанна и Карла-Филиппа, той обьрналъ въ надѣжни приятели, като се отнасялъ къмъ тѣхъ съ искренна, братска дружба. Той билъ неизмѣнно вѣренъ на съпругата си и се трудилъ, колкото можалъ, да скрива слабоститѣ ѝ. Отношението му съ сестра си, пфалцъграфинята Екатерина и съ приятеля си, Акселя Оксеншерна, съставлява бляскъвъ примѣръ на всичко прѣкрасно и благородно въ братската любовь и непоколебимата дружба.

Като давалъ по такъвъ начинъ самъ примѣръ на чистъ и безукоризненъ животъ, той и между приближенитѣ си не търпялъ хора съ порочно поведение. Доноса и клѣветата се отхвърляли съ прѣзрѣние; играта, пиянството и разврата били съвсѣмъ пропждени. Нѣкои млади хора, които проявили склонность къмъ такива навици, незабавно и безъ колебание били отстранени отъ двора; другитѣ взели да се прѣдпазватъ. Дворцитѣ на шведския краль били обитель не само на военната слава, познанията, вкуса и любезностьта, но сжщо и на благочестието, правосждието и добритѣ нрави, и жителитѣ на Швеция, като обрьщали тамъ поглѣдитѣ си, не само че се удивлявали на блясъка, който намирали тамъ, но и съ благоговение, съ пламенна любовь глѣдали на всичко благородно, високо, което се заключавало въ тѣзи стѣни, и високия примѣръ дѣйствувалъ благодѣтелно вър-

*) Като го раздѣлила съ обожаемата отъ него Емма Брахе.

ху цѣлото господарство. Густавъ Ваза, Густавъ-Адолфъ и тримата едномисляци Карли били въ това отношение истински бащи на отечеството, тъй като и съ закони, и съ примѣри развивали въ народа този характеръ на сила, важность, добродѣтель и чистосърдечность, който съставлява едничката основа на истинското щастие, както за отдѣлнитѣ хора, тъй и за държавитѣ.

Густавъ-Адолфъ обичалъ блѣсъка и прѣвъсходството, но само въ личнитѣ достойнства и подвизи, но не въ обичаитѣ и обрядитѣ. Живота му билъ извънрѣдно простъ и умѣренъ, такова било и облѣклото му — както въ мирно, тъй и въ военно време. На тържественнитѣ церемонии той показвалъ обаче прилично великолѣпие.

Краля ненавиждалъ бездѣлието и жадностьта къмъ удоволствията. Самъ той работилъ неуморно. Още отъ малъкъ той сѣдялъ дълго слѣдъ полунощь съ книгата въ ржка. Лова, расходкитѣ вънъ отъ двора и подобни забавления той рано напусналъ и почти всичкото си време почналъ да посвѣтява на държавнитѣ работи. Той искалъ, щото и чиновницитѣ да бжджтъ сжщо такива и, ако забѣлѣзвалъ противното, лично имъ правилъ строго мъмрение. Спорѣдъ духа на времето, израженията му били силни. Фохтитѣ*) той заплашвалъ съ това, че ще заплатятъ съ главата си или ще получатъ вжже за огърлица; въ него виждали сина на Карла IX. Единъ офицеръ, комуто било възложено да направи нѣкои укрѣпления, извършвалъ работитѣ слабо и бавно. Краля останалъ недоволенъ. Офицера се извинилъ съ това, че »земята била много замръзнала и за това не било възможно да се копае.« Краля отговорилъ· »земята всѣкога бива замръзнала за лѣнивитѣ свини« — стара простонародна пословица у шведитѣ, съ която баща му, дѣдо му и чичо му обичали да отговарятъ на подобни възражения на лѣнность.

Като билъ възвишенъ надъ личното користолюбие и личнитѣ слабости, той нѣмалъ нужда да избѣгва правосждието. По случай на едно оплакване за владѣние, той самъ се явилъ въ хофгерихта (висшата сждебна палата), напомнилъ на членоветѣ му, че тѣ безъ лицеприятие трѣбва да съблюдаватъ обикновенния сждебенъ рѣдъ, и слѣдъ туй ги похвалилъ, котато тѣ спорѣдъ закона издали едно незгодно за краля, но, както той самъ впослѣдствие намѣрилъ, напълно справедливо рѣшение.

Густавъ-Адолфъ обичалъ науката и четението. Като сткпилъ рано на прѣстола и като още по́ рано взелъ участие въ работитѣ на управлението, той не можалъ спокойно да довърши въспитанието си. Но и като царь, той викалъ въ свободното си време по́ напрѣшния си учитель, Иоанна Шитте, и продължавалъ да се ползува отъ неговото ржководство. Ксенофонтъ, Сенека и особенно Хуго Гроций били неговитѣ любими писатели. Съ историята той тъй сжщо се занимавалъ усърдно, като я наричалъ наставница въ живота. Метафизиката била едничката наука, къмъ която той билъ равнодушенъ — може би по внушението на Шитте и римскитѣ философи. Густавъ-Адолфъ се отличавалъ тъй сжщо и като писатель. Стиховетѣ му, макаръ и не отъ първостепенно достойнство, носятъ отпечатъкъ на чисти и възвишени чувства. Но въ описанието на управлението на баща си, той се явява прѣвъсходенъ историкъ и по духа, и по начина на изложе-

*) Коронний Фохтъ — висший началникъ въ окржга по испълнителната часть, по данъцитѣ и бирничеството и проч.

нието. Той билъ несъмнѣнно пръвъ ораторъ въ времето си.

Краля ималъ извънрѣдно кротъкъ и любезенъ характеръ, до такава степень, че за туй даже много го укорявали, безъ да знаятъ вродената му способность да съединява другарското обрьщение съ царското величие. Той обичалъ да се разговаря на просто не само съ близкитѣ си лица, но и съ другитѣ си подданници, отъ каквото съсловие и да били тѣ. Той понѣкога дълго бесѣдвалъ съ опитнитѣ чиновници на официялнитѣ учрѣждения и провинциялнитѣ управления, съ добритѣ хора отъ долнето съсловие, даже съ земледѣлцитѣ,като подробно ги распитвалъ за състоянието на страната, и като ги насьрдчавалъ или имъ давалъ полезни съвѣти. Особенно любезенъ билъ той съ старитѣ, заслужили войници. Много отъ тѣхъ били приемани въ двореца за драбанти (тѣлохранители), и рѣдко краля ги заминувалъ, безъ да имъ каже нѣкоя добра дума. Най стария отъ тѣхъ билъ единъ побѣлялъ старецъ, който на млади години участвувалъ въ войната на Густава Ваза съ Руссия. Този старецъ той особенно почиталъ, често сѣдалъ при него и приказвалъ за стария краль Густавъ, за разни негови случаи и обичаи.

Буйния характеръ на Густавъ-Адолфа и съединената съ него прибързаность понѣкога давали поводъ за неприятни случки. Особенно въ време на ранната си младость той често си допущалъ тѣжки думи, даже удари и побои, и трудно, почти невъзможно му било да укротява поривитѣ на буйностьта си. Годинитѣ и опитностьта най послѣ го научили на трудното искуство да владѣе себѣ си, и често пѫти само по едно минутно зачервявание или по едно легко намръщвание на лицето можало да се разбере вѫтрѣшното му вълнение. Той самъ знаялъ недостатъка си и се съзнавалъ въ него. Но — прибавялъ той — другаритѣ ми могѫтъ да бѫдѫтъ снисходителни къмъ моята буйность, тъй както азъ извинявамъ тѣхнитѣ слабости, бавностьта у едного, пиянството у другиго, користолюбието у третий и т. н. — Но заедно съ това той лесно и скоро се здобрявалъ, като усьрдно и великодушно се трудилъ да заглади всѣка погрѣшка. Той никога не хранилъ дълговременна ненависть и злоба. При разсѫжденията върху това разказватъ слѣдующето събитие: единъ шотландски полковникъ, по име Ситонъ (Seaton), при единъ прѣглѣдъ се провинилъ въ нѣщо-си и краля му направилъ бѣлѣжка. Ситонъ взелъ да се оправдава и защищава, при което прѣпирнята станала толкова распалена, че краля най послѣ ударилъ една плѣсница на полковника — прѣдъ цѣлия фронтъ. Ситонъ, безъ съмнѣние, не можалъ да очаква нѣкакво удовлетворение, веднага си далъ оставката и въ сѫщата вечерь заминалъ въ датскитѣ владѣния, за да постѫпи тамъ на служба. Краля скоро се раскаялъ и, като взелъ съ себѣ си двама слуги, отишълъ слѣдъ него. Едва той успѣлъ да прѣмине границата, когато краля го настигналъ. »Г. полковникъ, — казалъ му той, — азъ несправедливо ви оскърбихъ. За това менъ ми е мѫчно: азъ ви считамъ за честенъ человѣкъ и за това дойдохъ да ви дамъ удовлетворение. Тукъ, вънъ отъ границитѣ на Швеция, Густавъ-Адолфъ и Ситонъ сѫ равни. Ето ви два пищова или двѣ шпаги! отмъстете за себѣ си, ако можете!« Ситонъ се хвърлилъ въ краката му и искалъ позволение да живѣе и умрѣ на служба у краля. Густавъ-Адолфъ го прѣгърналъ и тѣ заедно се върнали въ лагера, гдѣто краля въ присѫтствието на много външни лица разказвалъ за полученото отъ Ситона удовлетворение.

Густавъ-Адолфъ билъ единъ отъ найвеликитѣ полководци, каквито нѣкогажъ сж сжществували. Личната му храбрость била толкова необикновенна, че мнозина въ това отношение го порицавали, като намирали, че той смѣсва длъжноститѣ на войника и полководеца. А той билъ убѣденъ, че военачалника неможалъ да иска отъ войницитѣ си пó голѣмо мжжество отъ онова, което той самъ показва. Страха билъ съвсѣмъ чуздъ за Густава. Когато му казвали да се прѣдпазва, той отговарялъ усмихнато: »до сега още нито единъ краль не е билъ убитъ отъ топовно ядро,« или важно прибавялъ: »упованието въ Бога е най добрата прѣдпазливость,« или: »има ли за единъ краль пó добра смърть отъ тъзи, когато той може да умрѣ за народа си и за правото дѣло?« Почти невъзможно е да се изброятъ всички смъртелни опасности, прѣзъ които той е прѣминалъ въ походитѣ си: деветтѣ голѣми порѣзи отъ сабля, освѣнъ ранитѣ, които получилъ въ деня на смъртьта си, свидѣтелствували за това. Три пжти той насмалко щелъ да се удави: при Витше, Демминъ и Бровикенъ; въ послѣдния случай коня му загиналъ и самъ краля съ трудъ можалъ да спаси живота си. Еднъжъ го разубѣждавали отъ намѣрението да слѣзе въ Фалунската рудница. »Какъ? — възразилъ той — немà краля не трѣбва да посѣти най доброто хазнохранилище на държавата?«

Малцина сж се ползували съ толкозъ велико и безусловно почитание, както Густавъ-Адолфъ, даже отъ страна на неприятелитѣ. »Той е най великия краль въ свѣта« — казвалъ папата. Католицитѣ съ удивление споменували за много негови добродѣтели, за строгостьта на военния му животъ, за правосждието му, чистата нравственность, благочестието и искренната му набожность, макаръ въ »безбожна вѣра«. Почти нито единъ пасквилъ не се е появявалъ противъ този тѣхенъ смъртенъ врагъ. Славата му достигала до най далечнитѣ страни на Европа, до полудивитѣ князе и народи. Турция търсила приятелството му; отъ татаритѣ идвали пратенници съ поздравления, и великия московски князъ исказвалъ прѣданностьта и удивлението си. Тъй глѣдали на него чуздестранцитѣ, даже враговетѣ му го обожавали. Въ шведската армия имало много англичани и шотландци, които въ това време най много се въодушевявали отъ ненавистьта към папската власть и мечтателната любовь към протестантската вѣра. За тѣхъ Густавъ-Адолфъ билъ новъ Иуда Макавей, сѣверенъ левъ, както въ древностьта билъ иудейския левъ, а сжщевременно и агнецъ на невинность, който жертвувалъ чистата си кръвь за спасението на едновѣрцитѣ. Малко прѣди Люценския бой, пò голѣмата часть отъ шотландскитѣ полкове била въ Швабия и за това не можала да вземе участие въ спомѣнатото сражение. Извънрѣдно трогателно е да чете человѣкъ оплакванието имъ, че не имъ се позволило да умратъ въ боя съ »милия« си краль Густавъ. Сжщо толкова, ако не и пó вече, го обожавали протестантитѣ въ Германия, които той освободилъ отъ робство—и гражданско, и духовно, за което и потомцитѣ имъ никога нѣма да прѣстанатъ да благославятъ паметьта му. Шведитѣ го обичали и почитали като свой най великъ краль, съ когото може да се сравнява почти само сжщо толкова великия и не пó малко любимия неговъ дѣдо. Акселъ Оксеншерна тургалъ Густавъ-Адолфа пó високо отъ всички. »Никога — писалъ той — Швеция не е имала толкова великъ краль. Густавъ-

Адолфъ великий и баща на отечеството сѫ титлитѣ, които той по всичка справедливость е заслужилъ отъ насъ. Въ цѣлия свѣтъ нѣма сега, па и много вече столѣтия не е имало нѣкой, който да е билъ достоенъ да се сравни съ него; азъ се съмнявамъ, че и бѫдѫщитѣ времена ще създадѫтъ равенъ нему.«

V.

ТЮРЕННЪ.

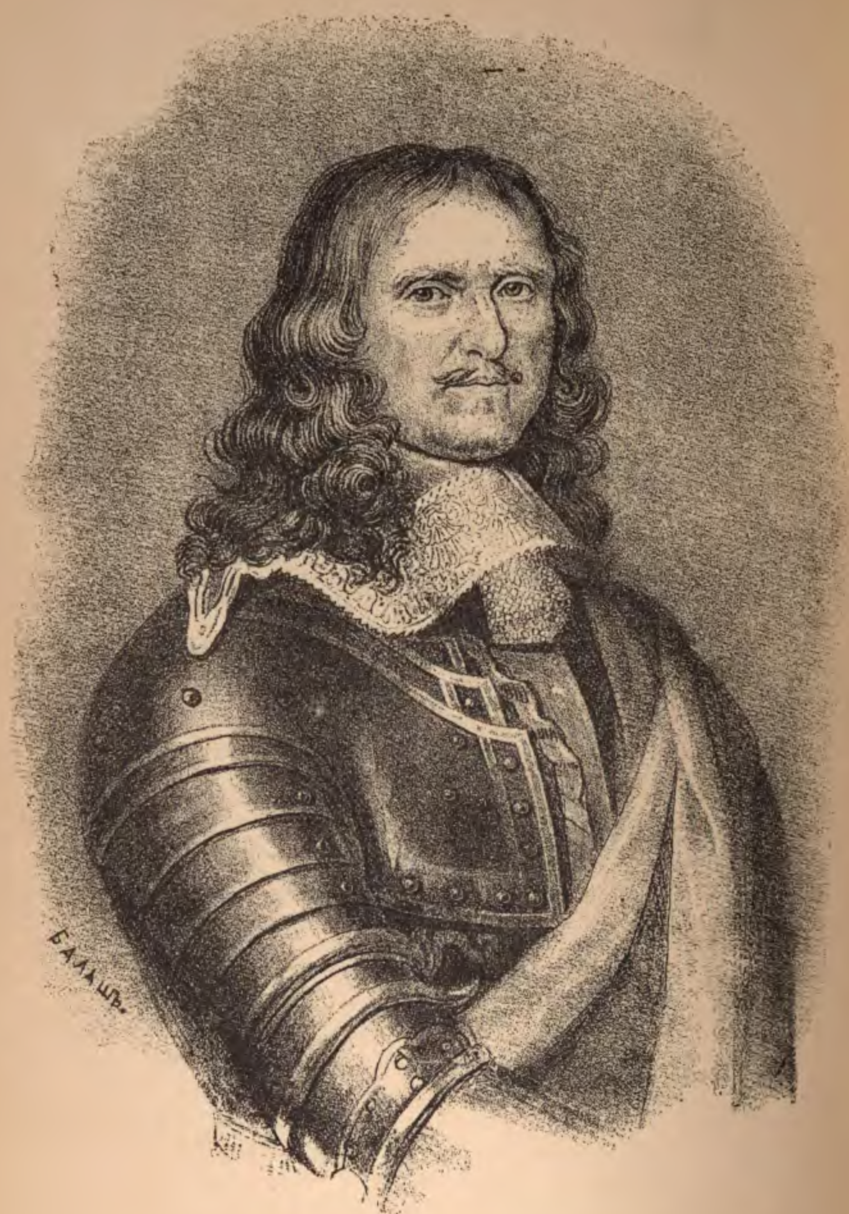

МАРШАЛЪ ТЮРЕННЪ

отъ портрета, приложенъ къмъ историята му съч. отъ Рамзая.

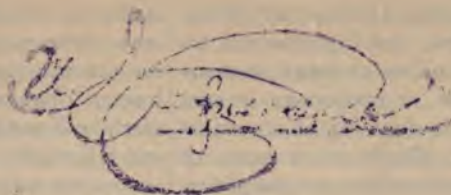

V.

Тюреннъ.

ГЛАВА I.

§ 1.

Отъ рождението му до 1644 година.

Хенрихъ де-ла-Туръ д'Овернь (de la Tour d'Auvergne), *виконтъ де-Тюреннъ,* е роденъ на 11 септемврий 1611 г. въ Седанъ и билъ 2-ия синъ на Хенриха де-ла-Туръ-д'Овернь, херцогъ Булонски и на дъщерята на принца Вилхелма I Орански, Елисавета. Той билъ роденъ и въспитанъ въ протестантско вѣроисповѣдание. До 12 годишна възрасть той ималъ слабо тѣлосложение и не проявявалъ нито особенни способности, нито лесна и бърза въсприимчивость, нито голѣмо прилѣжание въ образованието. Но баща му, който полагалъ особенна грижа за доброто въспитание и образование на дѣцата си, тъй възбудилъ самолюбието му, че той напрѣгналъ всичкитѣ си умственни и душевни сили и скоро направилъ голѣми успѣхи. Подвизитѣ на великитѣ мѫже отъ древностьта, особенно на Александра Великий, живота и подвизитѣ на когото той изучилъ съ въсторгъ отъ четението на Квинта-Курция*), распалили и ума, и душата му. За съжаление, той въ сѫщата 12 годишна възрасть останалъ сираче безъ баща, когото наслѣдилъ по̀ стария му синъ, а той, по̀ младъ, Хенрихъ, билъ испратенъ въ Холландия, при чича си, принца Морица Орански. Но и той скоро умрѣлъ и го наслѣдилъ братъ му, Фридрихъ-Вилхелмъ. Всички тѣзи нещастни случаи и обстоятелства въ негова животъ още по̀ силно възбудили природнитѣ му дарби и помогнали за по̀ бързото му повишение въ военното поприще. Той почналъ военната служба като простъ войникъ — рѣдникъ (1626), но още слѣдующата година билъ произведенъ въ чинъ капитанъ, извършилъ първия си походъ, участвувалъ при обсадата на Клундертъ, Виллемщадтъ и Гролъ и въ 1629 год. толкова се отличилъ при Херцогенбушъ и си спечелилъ такова уважение отъ чича си, Оранския принцъ, че послѣдния казалъ: »Тюреннъ притѣжава всички залози да стане великъ

*) Твърдѣ забѣлѣжително е, че Густавъ Адолфъ, мнозина отъ най добритѣ пълководци въ XV—XVIII вѣкове и Суворовъ били въсторженни почитатели на Александра Великий, но най удивително е, че тѣ сѫ изучили живота и подвизитѣ му отъ четението не на Арриана — историкъ, а на Квинта-Курция — романистъ или по̀ скоро разказчикъ. Причината била, може би, тъзи, че съчинението на послѣдния, като романъ или разказъ, за дѣцата и младѣжитѣ е било много по̀ увлекателно, отколкото строгата история на Арриана

полководецъ.« Въ 1630 г., на 19 годишна възрасть, той прѣминалъ въ французската армия съ чинъ полковникъ, въ 1634 г. получилъ полкъ, участвувалъ съ него въ обсадата на крѣпостьта Ла-Моттъ и толкова се отличилъ съ смѣлостьта и храбростьта си, че билъ повишенъ въ чинъ генералъ-майоръ (maréchel de camp), на 23 годишна възрасть. Въ 1635 г. той извършилъ първия си походъ въ Германия, въ състава на армията, която кардинала Ла-Валеттъ повелъ за тамъ въ помощь на шведитѣ и която, въ съединение съ саксенъ-веймарския херцогъ Бернгардъ, деблокирвала Майнцъ. Обаче армията на Ла-Валетта била принудена да отстжпи, при което Тюреннъ се отличилъ съ дѣятелната си и успѣшна грижа за храненнето ѝ. Въ 1636 г. Ла-Валеттъ настоятелно поискалъ да оставятъ Тюренна въ армията му и при обсадата и щурма на Цабернъ въ Елзасъ, които послѣдвали наскоро слѣдъ това, Тюреннъ, въ туй време, когато херцогъ Бернгардъ, слѣдъ 3-ия щурмъ, завладялъ горния градъ, взелъ съ бой долния градъ и цитаделя, като показалъ чудеса отъ храбрость, но при това билъ тѣжко раненъ въ ржката. Въ края на похода той получилъ заповѣдь да истика Галласа отъ Франшъ-Контѐ, което и испълнилъ съ извънрѣдна бързина и енергия, настигналъ и разбилъ Галласа при селението Жюссѐ (Jussey), прѣслѣдвалъ го и му взелъ много плѣнници. А послѣ, когато Галласъ искалъ да въспрѣпятствува на херцога Бернгарда да обсади Жуанвилъ, Тюреннъ заставалъ между двамата и принудилъ Галласа да отстжпи задъ Рейнъ. Въ 1637 г. той участвувалъ въ похода на армията на Ла-Валетта въ Пикардия, и при обсадата на Ландреси, при непрѣстанни и проливни дъждове, показвалъ извънрѣдна грижа за войскитѣ и, безъ да жали себѣ си, давалъ имъ личенъ примѣръ за принасяние на всички трудове и лишения, съ което още отъ това време спечелилъ извънрѣдната любовь на войскитѣ. Слѣдъ това Тюреннъ билъ повишенъ въ чинъ генералъ-лейтенантъ, на 26 годишна възрасть, въ награда за прѣвземанието на укрѣпения замъкъ Солръ (Solre) въ Хеннегау и за храбрата си отбрана въ укрѣпения лагеръ при Мобёжъ, противъ прѣвъсходящи неприятелски сили. Въ 1638 г. той довелъ подкрѣпление на херцога Бернгарда, за обсадата на Брейзахъ. Въ време на тъзи 8-мѣсечна обсада, той участвувалъ въ 6 голѣми битки (отъ тѣхъ 3 сражения: при Виттенвейеръ, Таннъ и Ензисхаймъ) съ неприятеля, който идялъ да освободи Брейзахъ. И най послѣ, слѣдъ всичко това, той, по заповѣдь на херцога Бернгарда, взелъ съ щурмъ отдѣлния фортъ на крѣпостьта, на главния ржкавъ на Рейнъ, слѣдъ което крѣпостьта се прѣдала. Въ 1639 г. той билъ испратенъ въ Ломбардия, въ армията на Графа Аркура (Harcourt), прикривалъ обсадата на Киеръ (Quiers) и ималъ една сполучлива срѣща при сел. Ла-Рутъ (La Route). Въ 1640 г. той нанесълъ голѣма загуба на неприятеля, който билъ принуденъ да снеме обсадата на Казалъ, прѣслѣдвалъ го енергично и му взелъ 18 топа, 24 знамена и цѣлия обозъ. Слѣдъ това той подбудилъ Аркура да обсади Туринъ, въ който началствувалъ принцъ Тома савойски, но въ Цитаделя на който още стоялъ французски гарнизонъ. Забѣлѣжително е, че принцъ Тома обсаждалъ цитаделя, Аркуръ-Туринъ, а неприятелската армия на генерала Леганеса блокирала армията на Аркура! Но Леганесъ най послѣ билъ принуденъ да отстжпи, Тюреннъ доставилъ въ армията на Аркура единъ голѣмъ транспортъ

съ храни отъ Пинеролъ и слѣдъ това Туринъ се прѣдалъ съ условие на свободенъ исходъ за гарнизона. Слѣдъ това, когато Аркуръ билъ повиканъ въ Парижъ, Тюреннъ прѣвзелъ Монкалво и обсадилъ Иврея, която се и прѣдала на Аркура, който се билъ върналъ вече отъ Парижъ. Въ 1643 г. кралицата-управителка на Франция, въ знакъ на особенно довѣрие къмъ Тюренна, назначила послѣдния да състои при принца Тома савойски, който билъ миналъ на французска служба и билъ назначенъ главнокомандующъ на французската армия въ Италия. Принцъ Тома, като цѣнилъ справедливо дарбитѣ на Тюренна, повѣрилъ му управлението на армията и съ това му прѣдставилъ случай да даде на военнитѣ дѣйствия неочакванъ обратъ. Именно, за да принуди испанската армия да изпразни Пиемонтъ, Тюреннъ направилъ распорѣждания съ цѣль, ужъ, да прѣнесе главнитѣ дѣйствия въ Миланското херцогство, тръгналъ къмъ Александрия и я блокиралъ, но тъй, че неприятеля можалъ, ако иска, да вкара въ нея подкрѣпление. Дѣйствително испанския генералъ извелъ почти половината гарнизонъ отъ Трино въ Пиемонтъ, за да го вкара въ Александрия. А Тюреннъ веднага снелъ обсадата на Александрия, бързо тръгналъ къмъ Трино и взелъ тъзи малка крѣпость, колкото и да се трудилъ испанския генералъ да побърка на това. Този майсторски подвигъ заслужилъ на Тюренна повишението въ маршалъ, на 32 годишна възрасть. Съ това се скючили, слѣдъ 17 годишна служба, подначалственнитѣ военни дѣйствия и подвизи на Тюренна — и той въздалъ на учителитѣ си по военното дѣло достойна похвала за туй, което се научилъ отъ тѣхъ. Именно: отъ чича си, принца Хенриха Орански, казва той, се научилъ »избора на мѣстностьта, обсадното искуство и особенно искуството да съставлява планове, дълго да ги обмислюва и да не измѣнява въ тѣхъ нищо дори до послѣднята минута на испълнението;« отъ херцога Бернгарда—»да не се заслѣпява отъ щастието и да не оглушава отъ нещастието, да не се обвинява и да не се извинява, но да поправлява погрѣшкитѣ или несполукитѣ;« отъ кардинала Ла-Валетта — »колко е необходимо за началствующия генералъ да вниква въ живота на войника въ полето и да умѣе да се отнася съ войскитѣ си,« — и най послѣ отъ графа Аркура — »това, че напрѣгната дѣятелность и бързата рѣшителность, съединени съ прѣдварително и зрѣло обмислюване, служатъ като силни спомагателни срѣдства за достигание щастливи успѣхи на война. Всичко това Тюреннъ усвоилъ и испълнявалъ толкова искусно, колкото и сполучливо.

§ 2.

Похода въ 1644 година.

Отъ 1644 година се почватъ вече личнитѣ, самостоятелни походи на Тюренна въ звание маршалъ, съ повѣрявани нему армии. Такива походи до Вестфалския миръ имало 5.

Първата армия, надъ която Тюреннъ ималъ случая да началствува, се намирала въ най плачевно състояние. Тя била — горне-рейнската, която въ 1643 година се намирала подъ началството на маршала Гебриана, а слѣдъ смъртьта му — вслѣдствие на една тѣжка рана — на генералъ-лейтенанта графа Ранцау. Разбита при Тутлингенъ, съ загуба на много генерали и офицери и отъ 6 до 7.000

войници, взети въ плѣнъ, артиллерията и обозитѣ, тя едва се спасила изъ-отвъдъ Рейнъ въ Елзасъ въ пълно разстройство. Нея именно кардинала Мазарини, въ знакъ на довѣрие, повѣрилъ на Тюренна за да я доведе въ рѣдъ. Въ декемврий 1643 г. Туреннъ дошълъ въ Колмаръ и въ януарий разположилъ армията на квартири въ планинитѣ на Лотарингия (тъй като Елзасъ билъ много разоренъ) и взелъ всевъзможни мѣрки за по́ скорото ѝ и по́ добро урѣждание. Въ срѣдата на май 1644 г. той отново я събралъ въ Елзасъ, съ часть отъ войскитѣ прѣминалъ въ Брейзахъ прѣзъ Рейнъ, нападналъ внезапно 2.000 души отъ баварската конница на генерала Мерси близо до източницитѣ на Дунава и ги обьрналъ въ бѣгство, като имъ взелъ 400 души въ плѣнъ. Въ началото на юлий баварския фелдмаршалъ Мерси (братъ на генерала) блокиралъ Фрейбургъ въ Шварцвалдъ, съ 16 000 войски. Тюреннъ събралъ малката си армия (4—5.000 пѣхота, 5 000 конница и 20 топа) при Брейзахъ, прѣминалъ прѣзъ Рейнъ, тръгналъ къмъ Фрейбургъ, искалъ, но не успѣлъ да атакува изненадано армията на Мерси и, слѣдъ кратковременъ частенъ бой, билъ принуденъ да отстжпи прѣдъ тъзи прѣвъсходяща по сили армия, на която Фрейбургъ се и прѣдалъ. Това начало не било тъй сполучливо за Тюренна, но не толкова по негова вина, колкото по неудовлетворителното още състояние на войскитѣ му, особенно на лошата пѣхота. Между това Ангиенския херцогъ (по́ късно Конде́) приближилъ до театра на военнитѣ дѣйствия на горний Рейнъ, съ армията си (6.000 пѣхота и 3.000 конница), надъ която подъ него началствувалъ маршалъ Граммонъ, прѣминалъ въ Брейзахъ прѣзъ Рейнъ, съединилъ се на 2 августъ съ армията на Тюренна и на 3 августъ вечерьта атакувалъ отъ фронта баварската армия на Мерси близо до Фрейбургъ, тогазъ когато Тюреннъ прѣзъ планинитѣ и горитѣ заобиколилъ и атакувалъ лѣвия ѝ флангъ. Слѣдъ единъ жестокъ бой, който се продължавалъ и вечерьта и цѣлата нощь, а сжщо и сутриньта и прѣзъ деня на 4 августъ, Мерси отстжпилъ и заелъ друга позиция съ дѣсния флангъ къмъ Фрейбургъ. Тукъ на 5 августъ сутриньта произлѣзло кървопролитно сражение, което, вслѣдствие распорѣжданията на херцога и на Тюренна, можало би да бжде свършено съ пълното поражение армията на Мерси, но — вслѣдствие неблагоразумния поривъ на генерала д'Еспенанта, който началствувалъ пѣхотата на херцога и който, противъ прѣдварителнитѣ распорѣждания, увлякълъ и двѣтѣ французски армии въ боя — имало за слѣдствие само голѣма загуба отъ двѣтѣ страни, но безъ рѣшителни резултати. Слѣдъ всичко това Мерси отстжпилъ прѣзъ Шварцвалдъ въ Вюртембергъ, а французскитѣ армии послѣдвали задъ него, взели замъка Вейсенекъ, отбили часть отъ неприятелския обозъ, но, по недостатъкъ на храна и за да не се отдалечаватъ много отъ Рейнъ, върнали се къмъ Фрейбургъ, обаче не го обсадили, макаръ въ него да имало само 5—600 души гарнизонъ — защото били твърдѣ много отслабени отъ боя и се нуждаяли за храна. Но Ангиенския херцогъ намѣрилъ за по́ важно да обсади на 25 августъ Филипсбургъ, заетъ съ 6—700 души пѣхота и 80 души конница. Въ време на обсадата французитѣ взели съ бой Гермерсхаймъ и заели Шпейеръ, а на 9 септемврий гарнизона на Филипсбургъ прѣдалъ крѣпостьта. Тюреннъ още на другия день прѣминалъ съ нѣмската конница и 500 отборни мушкетери прѣзъ Рейнъ, пръсналъ единъ отрядъ испанска конница, взелъ 500

души въ плѣнъ, тръгналъ съ усилени прѣходи прѣзъ Вормсъ и Опенхаймъ, които се прѣдали, къмъ Майнцъ, който не билъ заетъ съ войски, но къмъ който, отъ другия брѣгъ на Рейнъ, се приближили 1.000 баварски драгуни и искали да ги пуснатъ въ града. Тюреннъ, съ заплашване, че незабавно ще атакува послѣдния, принудилъ съборния капитулъ да пусне французитѣ въ града и слѣдъ това съ Майнцъ била сключена износна за него капитулация, а баварската конница отстжпила. Майнцския курфюрстъ още прѣди това се оттѣглилъ въ Франкфуртъ и французитѣ заели цѣлата околна страна, съ изключение на Крейцнахския замъкъ, заетъ съ слабъ неприятелски гарнизонъ. Слѣдъ това французитѣ обсадили крѣпостьта Ландау, която на 19 септемврий се прѣдала на Тюренна. Французитѣ взели още нѣколко планински замъка и въ края на октомврий Ангиенския херцогъ съ армията си се върналъ прѣзъ Кайзерслаутернъ и Мецъ въ Франция, а Тюреннъ съ малко войски останалъ при Филипсбургъ. Но слѣдъ нѣколко дни, като се научилъ, че Мерси съ армията си тръгналъ отъ Вюртембергъ къмъ Хайделбергъ и Манхаймъ, и като прѣдполагалъ, че той има за цѣль да го отвлѣче, Тюренна, къмъ Шпейеръ, Вормсъ и Майнцъ, за да вземе Филипсбургъ, — Тюреннъ оставилъ 2.000 души при послѣдния въ укрѣпенъ лагеръ, а самъ съ нѣколко стотинъ мушкетери и всичката конница прѣминалъ въ Шпейеръ прѣзъ Рейнъ, испратилъ 1.000 души конница въ Вормсъ и Майнцъ, и взелъ всички нужни мѣрки за обезпечението на всичкитѣ тѣзи 4 пункта. Но Мерси не направилъ нищо отъ това, което прѣдполагалъ Тюреннъ, и се спрѣлъ между Хайделбергъ и Манхаймъ, спорѣдъ както прѣдполагалъ Тюреннъ — по недостатъкъ на храна. Тогава Тюреннъ оставилъ при себѣ си само нѣколко конни полка, които расположилъ по градоветѣ, а осталналитѣ за пó удобно хрáнение испратилъ въ Лотарингия на зимни квартири. 2.000 души отъ пѣхотата останали при Филипсбургъ, а всичката останала пѣхота Тюреннъ задържалъ при себѣ си въ Елзасъ. Но наскоро той се научилъ, че Лотарингския херцогъ съ 5—6.000 души войски прѣминалъ прѣзъ р. Мозелъ, блокиралъ Кастелаунъ и Зиммернъ, и атакувалъ Бахарахъ на Рейнъ. Тюрреннъ бързо тръгналъ съ 4—500 души конница къмъ Майнцъ и Бингенъ, прѣсналъ слухъ и направилъ всички распорѣждания, ужъ за движението на цѣлата армия противъ Лотарингския херцогъ, и съ туй го принудилъ да отстжпи. Слѣдъ това, като взелъ Крейцнахския замъкъ, въ срѣдата на декемврий окончателно расположилъ армията си на зимни квартири въ Лотарингия, Елзасъ и покрай лѣвия брѣгъ на Рейнъ, а главната си квартира — въ Шпейеръ.

§ 3.

Похода въ 1645 година.

Въ първитѣ числа на априлий малката армия на Тюренна (всичко само 6.000 пѣхота, 5.000 конница и 15 топа!) прѣминала прѣзъ Рейнъ при Шпейеръ по мостъ на кораби и тръгнала къмъ Пфорцхаймъ и околноститѣ му, гдѣто се расположила на широки квартири. При това Тюреннъ ималъ прѣдъ видъ да открий пó рано похода за да испрѣвари генерала Мерси, който стоялъ задъ р. Некжаръ съ 6 7 000 войски, и билъ испратилъ 3—4.000 души въ Бохемия на помощь на императорската армия,

но още не билъ получилъ подкрѣпления. На 16 априлий Тюреннъ прѣминалъ въ бродъ прѣзъ р. Неккаръ при Марбахъ и тръгналъ прѣзъ Швебишъ-Халлъ и покрай Хайлброннъ, т. е. нагорѣ по дѣсната страна на Неккаръ, за да отхвърли Мерси отъ югъ на сѣверъ. Мерси дѣйствително искалъ да отстѫпи на югъ въ Швабия, но билъ принуденъ да отстѫпи на истокъ къмъ Дюнкелсбюлъ и Фейхтвангенъ. А Тюреннъ, като съсрѣдоточилъ армията си при Халле, тръгналъ на сѣверъ къмъ Мергенхаймъ, за да има въ тила си хессенскитѣ владѣния, отъ които се надявалъ да получи прѣзъ лѣтото войски въ подкрѣпление, за по́-нататъшно движение въ срѣдня Германия. Като расположилъ всичката си пѣхота и артиллерия на широки квартири близо до Мергенхаймъ, той испратилъ генерала Розена съ 4 или 5 полка нѣмска конница къмъ Ротенбургъ на р. Тауберъ (между Мергенхаймъ и Фейхтвангенъ), а всичката си останала конница, за по́ голѣмо удобство на хра́нението и по просбата на началницитѣ и́, расмѣстилъ по градоветѣ на 2–3 часа растояние задъ пѣхотата. Но като не билъ толкова доволенъ отъ квартирното си расположение, той направилъ нѣкои измѣнения въ него, щомъ се научилъ, че цѣлата баварска армия тръгнала отъ Фейхтвангенъ къмъ Мергенхаймъ. Той веднага заповѣдалъ на Розена да отстѫпи и се расположи *задъ* гората, която лѣжала прѣдъ Мергенхаймъ (но Розенъ, по недоразумѣние, се расположилъ *прѣдъ* гората), а на всички останали полкове отъ конницата — незабавно да се присъединятъ къмъ армията. Между това войскитѣ, които ималъ подъ рѫка, турилъ: пѣхотата (около 3.000 души), съ 2 ескадрона въ резервъ въ една малка горичка въ дѣсно, а конницата извадилъ напрѣдъ по́ въ лѣво въ една линия, съ два ескадрона въ резервъ. Слѣдъ приближението на баварската армия въ боенъ рѣдъ, въ 2 линии, съ пѣхотата въ центра и конницата по фланговетѣ, Тюреннъ съ конницата си атакувалъ 1-та линия на дѣснофланговата неприятелска конница и я отхвърлилъ върху 2-та и̂ линия, а неприятелската пѣхота атакувала французската въ горичката. Послѣдната, като дала залпъ, въ безрѣдица се спуснала назадъ и, атакувана отъ фронта, фланговетѣ и тила, обърнала на бѣгъ и увлѣкла слѣдъ себѣ си конницата, която стояла задъ нея, а французската конница отъ лѣвото крило, слѣдъ жестокъ бой (въ който Розенъ билъ взетъ въ плѣнъ, а Тюреннъ едва го избѣгналъ), сѫщо ударила на бѣгъ. Тюреннъ търсилъ спасение въ находившата се отзадъ гора, събралъ задъ нея пристигналитѣ 3 полка нова конница и около 1.500 души отъ отблъсната пѣхота и съ тѣхъ искалъ да поднови атаката. Но тъй като пѣхотата била въ пълно разстройство, то Тюреннъ, като видялъ, че работата не можала вече да се поправи, намѣрилъ за по́ добрѣ да отстѫпи. Като испратилъ напрѣдъ къмъ Майнъ и границитѣ на хессенскитѣ владѣния 1 отъ новитѣ конни полкове, заедно съ всички отблъснати и пръснати войски, самъ той съ другитѣ 2 нови конни полка прикрилъ отстѫплението и го извършилъ съ бой противъ натиска на неприятеля отзадъ, при това съ голѣмъ трудъ, загуба на хора и много щандарти и не безъ опасность лично за себѣ си. Съ една дума — той билъ разбитъ и самъ въ запискитѣ си съзнава това и не се оправдава, макаръ вината да била не толкова у него, колкото въ стѣчението на разни неблагоприятни и независевши отъ него обстоятелства. Въ незгодния за него бой

при Мергенхаймъ армията му загубила всичката си артиллерия, цѣлия обозъ и до 1.500 души конница съ много офицери. За щастие на Тюренна, баварцитѣ го прѣслѣдвали не съ цѣлата си армия, не веднага и не надалечъ, но скоро тръгнали къмъ Рейнъ, взели Гермерсхаймъ и обсадили Кирххайнъ. А Тюреннъ отстжпилъ въ хессенъ-дармщадскитѣ владѣния, а отъ тамъ тръгналъ за Касселъ, за да се съедини съ хессенскитѣ войски (6.000) и шведскитѣ (4.000) на генерала Кёнигсмарка, и при Волфсхагенъ, близо до Касселъ, той се присъединилъ къмъ тѣхъ съ своитѣ 3—4.000 души конница и около 1.500 души пѣхота, което съставило всичко около 14.500 или 15.500 души. Като се съединили, тѣ веднага тръгнали къмъ Кирххайнъ и принудили баварцитѣ да снематъ обсадата му — само 10 или 12 дни слѣдъ боя при Мергенхаймъ, което усвидѣтелствува за извънрѣдната дѣятелность на Тюренна и за бързината на движенията му. Баварцитѣ отстжпили въ Франкония, а съюзната армия стояла нѣколко дни въ хессенъ-дармщадскитѣ владѣния, до като Тюреннъ тръгналъ съ нея за да се съедини съ французската армия на Кондѐ (8.000 души), която прѣминала прѣзъ Рейнъ въ Шпейеръ, и той се съединилъ съ нея на 5 юлий въ околноститѣ на Ладенбургъ, на долний Неккаръ, близо до Манхаймъ. Тогава Кондѐ и Тюреннъ отишли къмъ Хайлброннъ, но като намѣрили тамъ баварцитѣ разположени задъ Неккаръ, свърнали на лѣво къмъ Вимпфенъ, взели го и прѣминали прѣзъ Неккаръ Въ Вимпфенъ, по причина на недоразумѣние между Кондѐ и Кёнигсмарка, послѣдния се отдѣлилъ съ шведскитѣ войски и отишълъ къмъ Майнъ, а Кондѐ и Тюреннъ—къмъ Ротенбургъ на р. Тауберъ, а пъкъ баварската армия отстжпила къмъ Фейхтвангенъ и се разположила тамъ въ укрѣпена позиция, но скоро отстжпила въ друга позиция задъ Дюнкелсбюлъ, въ който оставила отъ 300 до 400 души гарнизонъ. Слѣдъ като пристигнали при Дюнкелсбюлъ Конде́ и Тюреннъ се научили, че баварската армия на Мерси иде противъ тѣхъ; тогава тѣ веднага въ 1 часа прѣзъ нощьта, тръгнали на срѣща ѝ, лично — напрѣдъ съ авангарда, а Граммонъ съ главнитѣ сили - отзадъ. На разсъмване срѣщнали баварския авангардъ, който отстжпилъ къмъ главнитѣ сили, които се построили задъ плотинитѣ. Почнала се канонада, която траяла цѣлъ день. По причина на невъзможностьта да атакуватъ Мерси въ позицията му, Конде́ и Тюреннъ прѣзъ нощьта отстжпили къмъ Дюнкелсбюлъ и рѣшили веднага да отидатъ къмъ Нёрдлингенъ, кждѣто и пристигнали на другия день. Баварската армия, усилена съ 6—7 000 императорски войски на генерала Глейна, като оставила назадъ всичкитѣ си обози, тръгнала сжщо къмъ Нёрдлингенъ и заела позиция на една височина, съ дѣсния флангъ къмъ една рѣкичка, а съ лѣвия къмъ планинския замъкъ Аллерхаймъ. Замъка (на планината) и селението (подъ планината) Аллерхаймъ били заети съ часть отъ пѣхотата, а главнитѣ ѝ сили били разположени задъ селението, на една височина, съ конницата по фланговетѣ. И двѣтѣ французски армии тръгнали напрѣдъ около пладнѣ, но се строили — необяснимо защо — 4 часа и най послѣ атакували селението Аллерхаймъ, при което понесли отъ артиллерийския огънь на баварцитѣ по̀ голѣма врѣда, отколкото баварцитѣ отъ французската артиллерия (тъй като, освѣнъ шведската, всички други полски артиллерии били крайно неудободвижими). Задъ артилерията вървяла пѣхотата

въ 2 линии, а конницата въ 3-а. Въ самото селение произлѣзълъ упоритъ и жестокъ бой, въ който и двѣтѣ страни понесли голѣма загуба, а Мерси билъ убитъ. Но скоро боя взелъ неочакванъ обратъ. Неприятелската лѣвофлангова конница, подъ началството на генерала Иоанна Де-Верта, атакувала, отблъснала и пропждила французската дѣснофлангова конница, при което Граммонъ билъ взетъ въ плѣнъ. А между това Тюреннъ тръгналъ въ атака съ лѣвофланговата французска конница и, при всичко че въ сжщото време и французската пѣхота, съ конницата задъ нея, била отблъсната отъ сел. Аллерхаймъ и обърнала на бѣгъ, обаче той успѣлъ да отблъсне 1-та линия отъ неприятелската дѣснофлангова конница къмъ 2-та и макаръ да билъ принуденъ малко да отстжпи, но извършилъ това въ рѣдъ, до като пристигнали хессенскитѣ войски. Тогава всичката неприятелска конница била съвсѣмъ отблъсната и разбита, неприятелската пѣхота се изложила на силенъ натискъ, при което генералъ Глейнъ падналъ въ плѣнъ, а всичката артиллерия, която се намирала тукъ — взета отъ французитѣ. Между това Де-Вертъ се върналъ назадъ отъ прѣслѣдването на дѣснофланговата французска конница, но вмѣсто да се хвърли направо въ тилъ на Тюренна, той се опжтилъ къмъ пó напрѣшното си мѣсто и отъ тамъ влѣво задъ сел. Аллерхаймъ, вслѣдствие на което пристигналъ много късно. Стъмнило се вече и лѣвитѣ крила и на двѣтѣ армии останали на мѣстата си, но Тюренновото — малко пó далечъ, прѣдъ сел. Аллерхаймъ, въ което пѣхотата, като се считала за отрѣзана, прѣдала се и получила свободенъ исходъ, но безъ оржжие. Слѣдъ полунощь неприятелската армия отстжпила, безъ да знае, че французската се намирала въ сжщото положение, каквото и тя. Ако и двѣтѣ на другия день бѣхж подновили боя, то бихж се изложили на опасность да бжджтъ разбити, но неприятелската — съ пó голѣма вѣроятность, тъй като Мерси билъ убитъ, Глейнъ взетъ въ плѣнъ, а отзадѣ си имала гористо дефиле. Французитѣ понесли голѣма загуба отъ хора, а неприятеля загубилъ пó голѣмата часть отъ артиллерията си. По такъвъ начинъ французитѣ издържали побѣда и загладили несполуката си при Мергенхаймъ — благодарение само на Тюренна и атаката му съ конницата. При това не може да не забѣлѣжимъ, че французската конница въ всичкитѣ случаи, и тукъ, и пó напрѣдъ, всѣкога била пó силна и дѣйствувала много пó добрѣ отъ лошата французска пѣхота, която атакувала добрѣ, но, отблъсната, обрьщала на бѣгъ и се пръскала, тъй че трудно било да се събира. Слѣдъ отстжплението на неприятелската армия, Кондé искалъ да атакува Нёрдлингенъ, но жителитѣ и гарнизона (400 души) се прѣдали и послѣдния получилъ свободенъ исходъ безъ оржжие. А Тюреннъ съ конницата прѣслѣдвалъ неприятеля до Донаувертъ, отъ кждѣто се върналъ назадъ. Слѣдъ нѣколко дневна почивка, Кондé и Тюреннъ отишли къмъ Дюнкелсбюлъ, който се прѣдалъ. Това движение е обяснено въ запискитѣ на Тюренна съ туй, че състоянието на армията и недостатъка на пари принудили Тюренна да се сближи съ Неккаръ и Рейнъ. Кондé се разболѣлъ и си отишълъ, като прѣдалъ началството на размѣнения Граммонъ, който останалъ съединенъ съ Тюренна. И двамата тръгнали къмъ Хайлброннъ, но като не могли да го вематъ, продължили движението си къмъ Швебишъ-Халлъ, съ цѣль да истикатъ неприятеля задъ Дунава и да се разположатъ на зимни квартири въ Швабия. Но баварската ар-

мия била усилена съ 6—7.000 императорска конница и настжпила до Донаувертъ. Това принудило Тюренна и Граммона да отстжпятъ къмъ Неккаръ и Рейнъ, като оставили въ Вимпфенъ 600 души гарнизонъ и като прѣминали на това мѣсто прѣзъ Неккаръ, не въ бродъ, а въ плавъ, при което нѣколко хора и кола потънали. Слѣдъ това и двѣтѣ армии отстжпили къмъ Филипсбургъ. За тамъ тръгнала и баварската армия. Тюреннъ веднага взелъ да събира войски и да прави укрѣпенъ лагеръ между верситѣ на Филипсбургъ и Рейнъ, а конницата и обозитѣ прѣкаралъ на кораби отъ дѣсния брѣгъ на лѣвия. Тогава неприятелската армия отстжпила къмъ Вимпфенъ и наскоро се расположила на зимни квартири. Граммонъ съ войскитѣ си отишълъ въ Франция, а Тюреннъ, съ войскитѣ, които ималъ подъ ржка, отишълъ къмъ Триръ, взелъ го въ 2 дни, прѣдалъ го на трирския курфюрстъ, съюзникъ на Франция, блокиралъ и взелъ замъка Оберъ-Везелъ и слѣдъ туй вече расположилъ армията си на зимни квартири покрай Рейнъ и Мозелъ и заминалъ за Парижъ. Тъй се свършилъ този походъ, особенно забѣлѣжителенъ по това, че състоялъ не отъ обсади и блокади на крѣпости, както почти всичкитѣ походи въ тѣзи мѣста и въ него време, но въ дѣятелно и искусно маневриране въ полето и въ рѣшителни дѣйствия съ цѣль за бой, който и произлизалъ често и, несполучливъ при Мергенхаймъ, билъ сполучливъ за французитѣ при Нёрдлингенъ и на други мѣста, тъй че въобще успѣха билъ на страната на Конде́ и Тюренна.

§ 4.

Похода въ 1646 година.

Този походъ на Тюренна билъ извършенъ вече съвмѣстно съ шведската армия на Врангеля въ Германия, по плана съставенъ лично отъ Тюренна. Именно — той ималъ прѣдъ видъ да се съедини съ армията на Врангеля, която дѣйствувала въ долня Саксония и Хессенъ, и съвмѣстно съ нея да дѣйствува настжпателно противъ императорско-баварската армия, която до тогава се намирала между тѣхъ — планъ твърдѣ здравъ и разуменъ. Кардинала Мазарини го одобрилъ, а Тюреннъ се условилъ съ Торстенсона и послѣ съ Врангеля, щото шведската армия да тръгне прѣзъ Хессенъ, а французската прѣзъ Нассау — за да се съединятъ една съ друга. Но въ началото на май, тъкмо когато Тюреннъ почналъ да събира и прави въ Бахарасъ мостъ на кораби прѣзъ Рейнъ, получилъ заповѣдь отъ кардинала Мазарини да не прѣминува прѣзъ Рейнъ, тъй като курфюрста обѣщалъ да не присъединява армията си къмъ императорската, ако французитѣ не прѣминатъ Рейнъ. Сжщевременно Тюреннъ се научилъ, че въ двора на Версайлъ замислюватъ да обсадятъ Люксембургъ. Тюреннъ твърдѣ основателно намиралъ това несъгласно нито съ интереситѣ на Франция въ Германия, нито съ здравитѣ военни понятия, но трѣбвало да испълни заповѣдьта. Наскоро обаче станало извѣстно, че баварския курфюрстъ, който постоянно се колебаялъ, най послѣ се съединилъ съ императорската армия и тръгналъ съ нея противъ шведитѣ, а противното увѣрение било дадено съ цѣль именно да се задържатъ французитѣ задъ Рейнъ. Между това да се прѣмине прѣзъ Рейнъ въ Бахарахъ и да се отиде отъ тамъ право на съединение съ шведитѣ не можало вече и да се

мисли, а трѣбвало да се избере нѣкой далеченъ, обходенъ пѫть. Съ разрѣшението на кардинала Мазарини, Тюреннъ веднага испратилъ нѣколко полка въ Майнцъ, прѣминалъ, на 5—6 часа растояние отъ Кобленцъ, прѣзъ р. Мозелъ въ бродъ, и съ усилени прѣходи тръгналъ прѣзъ келнскитѣ владѣния къмъ Везелъ, а отъ тамъ се обьрналъ къмъ Липщадтъ, като се съобщавалъ непрѣкъснато съ Врангеля и се условилъ съ него, кога и кѫдѣ да се съединятъ. Но колкото и бързо да вървялъ Тюреннъ, все пакъ се изминало цѣлъ мѣсецъ, въ продължение на който Врангелъ би можалъ не веднъжъ да се изложи на опасность да бѫде разбитъ отдѣлно, ако не би избралъ твърдѣ искусно такива силни позиции, въ които неприятелитѣ, по тогавашнитѣ понятия, никакъ не се осмѣлявали да го атакуватъ, а всичко се ограничавало съ маловажни сблъсквания. Като се научили, че шведската и французската армии се сближаватъ, неприятелскитѣ генерали отстѫпили 2—3 мили назадъ и се расположили на лагеръ при Фридбергъ. А Тюреннъ, като се съединилъ най послѣ съ Врангеля (6—7.000 души пѣхота, 10.000 души конница и 60 топа) въ Хессенъ, наскоро тръгналъ съ него срѣщу императорско-баварската армия, която, подъ началството на ерцхерцога Леополда - Вилхелма, била расположена въ силна и згодна позиция задъ р. Нидда, при Илмщадтъ и Бургъграфенроде, гдѣто Тюреннъ и Врангелъ не намѣрили за удобно да я атакуватъ и се расположили на лагеръ близо до Фридбергъ, заетъ отъ неприятеля. Като били въ най добри отношения и пълно съгласие помежду си, тѣ рѣшили да заобиколятъ лѣвия флангъ на неприятелската армия, да достигнатъ прѣди нея р. Майнъ и да ѝ отрѣжатъ отстѫплението въ Вюртембергъ, къмъ р. р. Неккаръ и Дунавъ. Съ тъзи цѣль тѣ испратили напрѣдъ 1.000 души конница и 500 драгуни да завладѣятъ моста прѣзъ Нидда въ Бонамейсъ. А когато този мостъ билъ заетъ, шведската и французската армии още на другия день, на разсъмвание, тръгнали въ фланговъ маршъ вдѣсно покрай армията на ерцхерцога, която застанала подъ орѫжие, безъ обаче да прѣдприеме нѣщо. Като прѣминали въ Бонамейсъ прѣзъ Нидда и като принудили испратената отъ ерцхерцога конница на Де-Верта да отстѫпи, Тюреннъ и Врангелъ стигнали вечерьта до Бухаймъ между Франкфуртъ и Ханау, а отъ тамъ тръгнали къмъ Виндекъ на рѣкичката Ниддеръ, която се влива въ Нидда, въ тилъ на неприятелската армия, и съ заеманието на Виндекъ съвсѣмъ отрѣзали неприятеля отъ Майнъ. Тогава ерцхерцога, като нѣмалъ вече възможность да отстѫпи нито въ Франкония, нито въ Швабия, нито въ Бавария, рѣшилъ да отиде въ хессенскитѣ и отъ тамъ въ келнскитѣ владѣния или, ако бѫде прѣслѣдванъ, въ Вестфалия, та по този начинъ да увлѣче Тюренна и Врангеля слѣдъ себѣ си на сѣверъ и да ги отдалечи отъ Бавария и Швабия. Но ерцхерцога се излъгалъ въ смѣткитѣ си: въ туй време, когато той тръгналъ на сѣверъ — къмъ Фридбергъ и съ това до нѣкждѣ проявилъ намѣрението си, Тюреннъ и Врангелъ, напротивъ, бързо тръгнали къмъ Ашафенбургъ, прѣминали въ него прѣзъ Майнъ, и Тюреннъ даже присъединилъ къмъ себѣ си французския гарнизонъ на Майнцъ. Наполеонъ I нарича това искусно движение »пълно съ смѣлость и мѫдрость« (pleine d'audace et de sagesse). Като нѣмали вече нужда да се грижатъ за неприятеля, който останалъ много назадъ, французитѣ и шведитѣ тръгнали пó нататъкъ вече въ 2 отдѣлни колони на растояние отъ 3 до 6 мили (21—42

версти), първитѣ — въ дѣсно къмъ Шорндорфъ и Лауингенъ на Дунава, а вторитѣ — въ лѣво къмъ Нёрдлингенъ и Донаувертъ сѫщо на Дунава, взели тѣзи градове, прѣминали Дунава и намѣрили тамъ изобилна храна. Отъ Дунава Тюреннъ испратилъ 500 души конница къмъ Аугсбургъ, за да заеме този градъ, и самъ щелъ да отиде за тамъ, но билъ повиканъ на помощь на Врангеля, който прѣминалъ прѣзъ Лехъ, блокиралъ Райнъ, но срѣщналъ въ него упорито съпротивление. За това Тюреннъ отишълъ къмъ Райнъ, но се лишилъ отъ Аугсбургъ, който неприятеля успѣлъ да заеме, а ерцхерцога, който вече се обьрналъ обратно на югъ, намѣрилъ време да се приближи до Дунава и Лехъ. Тогава Тюреннъ и Врангелъ рѣшили, още прѣди пристиганието на ерцхерцога, да прѣминатъ обратно прѣзъ Лехъ и да обсадятъ и вzематъ Аугсбургъ. При всичко, че това било испълнено много бързо и дѣятелно и обсаднитѣ работи на лѣвия брѣгъ на Лехъ били вече доведени до главния ровъ, обаче армията на ерцхерцога успѣла прѣзъ Франкония и горний Пфалцъ да дойде на дѣсния брѣгъ на Лехъ срѣщу Аугсбургъ и съ огъня на артиллерията си принудила най послѣ Тюренна и Врангеля да снематъ обсадата и да отстѫпятъ къмъ Лауингенъ, който тѣ укрѣпили и се расположили при него на лагеръ. Ерцхерцога прѣминалъ на лѣвата страна на Лехъ и тръгналъ къмъ Меммингенъ на срѣдний Иллеръ. Това накарало Тюренна да прѣдполага, че ерцхерцога ималъ намѣрение съ движението си къмъ Ульмъ, Тюбингенъ и Хайлброннъ да истика съ маневрирание французитѣ и шведитѣ отъ Лауингенъ въ Франкония, вслѣдствие на което цѣлия походъ би билъ изгубенъ за французитѣ и шведитѣ и тѣ никждѣ не би могли да иматъ прѣзъ зимата почивка и да се приготвятъ за слѣдующия походъ. А всичко това било толкова по́ вече възможно, защото армията на ерцхерцога била на брой по́ силна и отъ всички най добрѣ снабдена съ всичко необходимо. За това Тюреннъ и Врангелъ се убѣдили, че въ тѣзи обстоятелства само отъ тѣхното рѣшение може да зависи исхода на цѣлата война въ Германия, и за това рѣшили — да отидатъ право срѣщу неприятеля и или да го атакуватъ, или да дѣйствуватъ наблизо до него, спорѣдъ обстоятелствата. На 5 ноемврий тѣ тръгнали отъ Лауингенъ къмъ Меммингенъ и на другия день се приближили до лагера на неприятелската армия при Кирххаймъ, прикритъ отъ фронта съ блата и тѣснини. Като оставили прѣдъ него 2.000 души конница, тѣ на 7 ноемврий, незабѣлѣзано за неприятеля, тръгнали влѣво къмъ Ландсбергъ, заели въ него моста прѣзъ Лехъ и голѣми магазини, застанали въ тилъ на ерцхерцога и испратили 3.000 души конница къмъ Мюнхенъ. Това много стрѣснало баварския курфюрстъ, възбудило незадовоствието му противъ ерцхерцога и баварскитѣ генерали и му послужило за поводъ наскоро да сключи отдѣленъ миръ. Ерцхерцога билъ принуденъ да отстѫпи, не тъй лесно, задъ Лехъ между Аугсбургъ и Райнъ, а отъ тамъ съ императорскитѣ войски къмъ Регенсбургъ, като оставилъ баварскитѣ войски въ Бавария. А французскитѣ и шведскитѣ войски стояли до 23 ноемврий на дѣсната страна на Лехъ, а послѣ отишли отъ Ландсбергъ къмъ Меммингенъ и, за по̀-добро хра̀нение, заели широки квартири, французскитѣ — до Дунава, а шведскитѣ — до Констанското езеро. При това първитѣ заели Тибингенския замъкъ, вторитѣ взели Брагенцъ и Мейнау, но не могли да вzематъ Ландау, а Тюреннъ и Врангелъ лично

съ 6.000 души конница атакували и отблъснали единъ неприятелски отрядъ, който се събралъ при Райнъ, като му нанесли голѣми загуби. Между това въ Ульмъ билъ откритъ конгресса на пълномощницитѣ, французскитѣ и шведскитѣ отъ една страна и баварскитѣ отъ друга. Въ мартъ слѣдующата 1647 г. билъ сключенъ договоръ, по който баварския курфюрстъ се отказалъ отъ императора, Лауингенъ, Гунделфингенъ, Хохщедтъ, Ульмъ и Донаувертъ останали заети отъ французитѣ, а Меммингенъ, Юберлингенъ и часть отъ страната по лѣвия брѣгъ на Лехъ отъ шведитѣ.

Тъй се свършилъ похода на Тюренна и Врангеля въ западна и югозападна Германия въ 1646 г., който е твърдѣ забѣлѣжителенъ въ много отношения и заслужва пò близко внимание и изучване, 1-о за това, че въ него французската и шведската армии твърдѣ искусно извършили съединението си прѣдъ съсрѣдоточената императорско-баварска армия, и 2-о, слѣдъ това, макаръ да били и пó слаби отъ нея на брой, но, прѣдвождани отъ двама твърдѣ искусни, смѣли и рѣшителни полководци, които се намирали при това въ пълно съгласие помежду си, само съ едно прѣвъсходно маневриране успѣли два пѫти да избиколятъ неприятелската армия, да принудятъ баварцитѣ да се отдѣлятъ отъ имперцитѣ, а баварския кюрфюрстъ да се откаже отъ императора и да сключи отдѣленъ миръ. Мнѣнието на Наполеона I за движението на Тюренна (съ Врангеля) отъ Гиссенъ къмъ Фридбергъ, Бонамейсъ, Буххаймъ и Виндекъ бѣше вече приведно пó горѣ; — а за движението на Тюренна (сѫщо съ Врангеля) отъ Лауингенъ къмъ Кирххаймъ и Ландсбергъ Наполеонъ I се отзовалъ тъй сѫщо съ голѣма похвала, въ слѣдующитѣ думи: »les manœuvres pour déposter l'archiduc de son camp entre Memmingen et Landsberge sont pleines *d'audace*, de *sagesse* et de *génie;* elles sont fécondes en grands résultats, les militaires les doivent étudier.« Ще забѣлѣжимъ само, че Наполеонъ I приписва всичкото искуство за 1-то и 2-то движение *само* на Тюренна, тогазъ когато честьта за тѣхъ принадлѣжи сѫщо толкова на Тюренна, колкото и на Врангеля, тъй като тѣ дѣйствували всичкото време въ пълно съгласие помежду си — примѣръ твърдѣ рѣдъкъ и свидѣтелствующъ еднакво въ полза и на двамата.

§ 5.

Похода въ 1647 година.

Слѣдъ отцѣпванието на баварския курфюрстъ отъ императора, послѣдния останалъ вече самъ, безъ съюзници, и надмощието минало рѣшително на страната на шведитѣ и французитѣ, противъ съединената армия на които (14.000 пѣхота и 20.000 конница) императорската армия на ерцхерцога Леополда (5.000 пѣхота и 6.000 конница) не можала вече съ успѣхъ да се държи въ полето. Слѣдователно на Тюренна и Врангеля въ 1647 година не оставало освѣнъ да поженѫтъ плодоветѣ на това, което тъй искусно тѣ извършили въ 1646 година. Но политиката на французския дворъ ги лишила отъ тѣзи плодове — и, за уравновѣсване на силитѣ отъ двѣтѣ страни, на Тюренна било заповѣдано да напусне съ армията си Германия, гдѣто за него било открито такова прѣкрасно поприще за искусни дѣйствия, и да отиде въ Нидерландия,

гдѣто се водила най еднообразна и бавна, крѣпостна и обсадна война и гдѣто, слѣдъ оттѣглюванието армията на Конде́ въ Каталония, войскитѣ, които останали тамъ, много се намалили на брой. Напразно Тюреннъ прѣдставлявалъ на кардинала Мазарини всичкитѣ незгоди отъ напущанието на Германия — и въ началото на май 1647 г. той билъ принуденъ да се покори на собственоръчната заповѣдь на кралицата-управителка. Като отнелъ обратно отъ неприятеля Хехстъ, Штайнхаймъ, Ашафенбургъ и други пунктове близо до Рейнъ, Тюреннъ прѣминалъ съ армията си тъзи рѣка при Филипсбургъ и тръгналъ по посока между Щрасбургъ и Цабернъ. Но полковетѣ отъ нѣмската конница на бившата веймарска армия, съ генерала Розена на чело, отказали да вървятъ по́ нататъкъ, до като не имъ се даде недоплатената имъ за 6 мѣсеца заплата. Тюреннъ не билъ въ състояние да имъ я заплати и билъ принуденъ да се върне назадъ съ часть отъ французскитѣ войски. Той можалъ, но не искалъ да атакува бунтовницитѣ въ туй време, когато тѣ въ безрѣдица прѣминали обратно прѣзъ Рейнъ и отивали къмъ Еттлингенъ (на 8 часа растояние отъ Филипсбургъ), два дни вървялъ съ тѣхъ, като всѣкакъ, но безуспѣшно убѣждавалъ и тѣхъ, и лично Розена, и най послѣ, като повикалъ отъ Филипсбургъ 100 мушкетера, затворилъ Розена въ Еттлингенъ и го испратилъ въ Филипсбургъ. Часть отъ бунтовницитѣ се покорила на Тюренна, а по́ голѣмата часть тръгнала по́ нататъкъ къмъ Кёнигсхофенъ и Арнщайнъ. Тюреннъ отишълъ слѣдъ тѣхъ съ всичкитѣ офицери и нѣколко французски ескадрона, атакувалъ ги, взелъ 300 души въ плѣнъ, 200 души били убити, а останалитѣ се пръснали и по́ вечето постѫпили въ шведската армия. Като загубилъ за това много време, Тюреннъ укомплектувалъ и устроилъ по възможность останкитѣ отъ веймарскитѣ полкове и, като се върналъ назадъ, тръгналъ съ цѣлата си армия за люксембургскитѣ владѣния, а конницата си испратилъ напрѣдъ въ Фландрия. Но наскоро той получилъ заповѣдь отъ французския дворъ да не отива по́ нататъкъ, а да привлѣче върху себѣ си вниманието и силитѣ на неприятеля, като му отнеме нѣколко малки и безъ значение постове. Вслѣдствие на това, неприятеля дѣйствително испратилъ противъ Тюренна отъ 5 до 6.000 войски и съ това отслабилъ главната си армия. Ето съ какво се ограничили всичкитѣ згоди отъ нещастната политика на кардинала Мазарини, съ която се дало възможность на неприятеля да си отдъхне по́ свободно, а всичката французска армия въ продължение на цѣлия походъ въ 1647 г. била употрѣбена безъ полза, по́ вече отъ половината отъ веймарскитѣ полкове пропаднали, а съюзнитѣ шведи били турени въ трудно и опасно положение, разбити и принудени да отстѫпятъ къмъ Везеръ! Ето до какво довело въ този случай, както и въ много други подобни, управлението на войната и военнитѣ дѣйствия отъ хора не-военни, които нѣмали никакво понятие нито отъ едната, нито отъ другитѣ, но които, при всичко това, управлявали ги на основание на — по изражението на французитѣ — *opinions de robe*, т. е. граждански понятия!

Всрѣдъ неволното си и скръбно бездѣйствие въ люксембургскитѣ владѣния, Тюреннъ наскоро се научилъ, че баварския курфюрстъ отново се съединилъ съ императора и не само, че отнелъ отъ шведитѣ всички завоювани отъ тѣхъ земи, но даже ги и истикалъ въ брауншвейгскитѣ вла-

дѣния. Тогава вече французския дворъ заповѣдалъ на Тюренна отново да се върне въ Германия и да се съедини съ шведитѣ. Тюреннъ веднага и бързо тръгналъ къмъ Майнцъ, по пѫтя деблокиралъ Франкенталъ, взелъ обратно замъка Фалкенщайнъ, прѣминалъ въ Оппенхаймъ прѣзъ Рейнъ по мостъ на кораби и въ януарий 1648 година се разположилъ на широки квартири въ хессенъ-дармщадтскитѣ владѣния. Но тъй като за шведитѣ било потрѣбно време за да се укомплектуватъ, ремонтиратъ и устроятъ, както трѣбвало, то Тюреннъ отстѫпилъ временно къмъ Щрасбургъ.

§ 6.

Похода въ 1648 година.

Като получилъ най послѣ отъ Врангеля извѣстие, че той е готовъ да се съедини съ французитѣ на дѣсната страна на Рейнъ, Тюреннъ въ февруарий прѣминалъ тъзи рѣка въ Майнцъ и се съединилъ съ Врангеля въ Франкония. Французитѣ имали 4.000 пѣхота, 4.000 конница и 20 топа, шведитѣ отъ 4 до 5.000 пѣхота и отъ 8 до 9.000 конница, а заедно отъ 8 до 9.000 пѣхота, отъ 12 до 13.000 конница, всичко отъ 20 до 22.000 войски и около 40—50 топа (ето колко слаби били двѣтѣ съединени армии, французската и шведската, но силата имъ се заключавала — въ тѣхнитѣ прѣдводители). Тюреннъ, който билъ обявилъ вече писменно на баварския курфюрстъ, че той ще дѣйствува противъ него, не като съюзникъ, а като неприятель на Франция, прѣминалъ съ Врангеля прѣзъ Майнъ и тръгналъ слѣдъ императорско-баварската армия, която отстѫпвала къмъ Дунава и най послѣ се разположила на лагеръ подъ Инголщадтъ. Между Тюренна и Врангеля възникнало несъгласие въ мнѣнията, което ни най малко обаче не нарушило взаимнитѣ имъ, приятелски отношения. Именно Врангель искалъ да отиде въ горний Пфалцъ, а Тюреннъ искалъ да не се отдалечава много отъ Швабия, отъ която можалъ надѣжно да получава храна, тогазъ когато Пфалцъ билъ разоренъ. Вслѣдствие на това Тюреннъ тръгналъ за Франкония и бамбергското епископство, като глѣдалъ да не се отдалечава отъ шведитѣ, понеже прѣдвидѣлъ, че тѣ не ще могѫтъ сами да стигнатъ до Бохемия. Дѣйствително, Врангель наскоро се сближилъ съ Тюренна и най послѣ отново се съединилъ съ него при Ротенбургъ на рѣка Тауберъ. Слѣдъ това и двамата тръгнали за Вюртембергъ и разположили войскитѣ си на широки и добри квартири въ Рейтлингенъ и Гёппингенъ. Слѣдъ три седмици, като се научили, че неприятелската армия се намирала въ околноститѣ на Ульмъ, тѣ тръгнали за тамъ. До като се движили, неприятелската армия се разположила между Лауингенъ и Аугсбургъ, при Цусмархаузенъ, на 2—3 мили (14—21 версти) отъ Дунава. Тогава Тюреннъ и Врангель тръгнали право къмъ Лауингенъ, съ 3.000 души конница направили скрита рекогносцировка на дѣсната страна на Дунава до Цусмархаузенъ, видѣли, че неприятелската армия била разположена съвсѣмъ безгрижно, като пуснала конетѣ си на трѣва, безъ да тури прѣдни постове и даже безъ да испрати разѣзди. Разбира се, тѣ рѣшили веднага да я атакуватъ изненадано за което: 3-хилядната конница оттѣглили назадъ, а на двѣтѣ армии заповѣдали да тръгнатъ напрѣдъ. На 7 май, въ 2 ч. сл. полунощь, тѣ пристигнали и, на чело съ французската пѣхота, про-

дължили пжтя си напрѣдъ. Като доближили до неприятелския лагеръ, тѣ видѣли, че неприятеля го подпалилъ и, като испратилъ напрѣдъ около 30 ескадрона конница, подъ прикритието имъ почналъ да отстжпва. Дѣйствително, фелдмаршала графъ Холцхапфелъ, който началствувалъ императорскитѣ войски, и генералъ графъ Кронсфелдъ — баварскитѣ, опасявайки се да бждлтъ отрѣзани отъ Аугсбургъ, още прѣзъ нощьта прѣдприели отстжпление, на чело съ двѣтѣ армии, задъ тѣхъ всичкитѣ обози, а въ арриергардъ подъ началството на Монтекукули имали 1.600 души конница, 800 мушкетери и 4 топа. Тѣ били принудени да отстжпватъ по гориста и блатиста мѣстность, по която обозитѣ се движили много трудно и много бавно Въ 7 ч. сутриньта френцузската прѣдня конница стрѣмително атакувала арриергарда на Монтекукули и, макаръ послѣдния извънрѣдно упорито и твърдѣ искусно да защищавалъ горитѣ и блатата и билъ подкрѣпенъ отъ Холцхапфеля съ 500 мушкетери, 400 души конница и 2 топа, но силния напоръ на прѣвъсходящитѣ на брой французи довелъ конницата на Монтекукули въ пълно растройство и бѣгство, при което самъ Холцхапфелъ билъ убитъ, а Монтекукули едва се спасилъ отъ плѣнъ. Въ туй време когато французитѣ напирали на арриергарда отзадъ, Врангель испратилъ конницата си отъ двѣтѣ страни въ обходъ и съвсѣмъ отрѣзалъ арриергарда на Монтекукули, комуто неприятелската армия, отдѣлена отъ него съ обозитѣ въ горитѣ и блатата, не можала да даде никаква момощь. При този случай французитѣ и шведитѣ взели 8 топа, много щандарти, кола и плѣнници, а 1.300 мушкетери били пръснати и по̀ вечето убити или взети въ плѣнъ Неприятелската конница съ голѣмъ трудъ си пробила пжть къмъ своята армия, която, прѣслѣдвана по петитѣ отъ французитѣ и шведитѣ, на мръкване заела позиция задъ рѣкичката Шмуттеръ, но въ голѣма безрѣдица. Тюреннъ и Врангель, до като чакали пристиганието на артиллерията си, опитвали се да прѣминатъ прѣзъ рѣкичката Шмуттеръ на сила, но даже и слѣдъ пристиганието на артиллерията имъ, били задържани отъ упоритото съпротивление на една часть отъ неприятелската конница подъ началството на вюртембергския херцогъ Улрихъ. Тъй като вече се стъмнило, а пѣхотата била още назадъ, тѣ рѣшили на разсъмнувание на 8 май да подновятъ атаката, а между това артиллерията продължавала цѣлата вечерь да обстрѣлва неприятеля прѣзъ рѣкичката. Но прѣзъ нощьта императорско-баварската армия, подъ началството на фелдцейхмейстера графа Фернемона и графа Кронсфелда, отстжпила подъ истрѣлитѣ отъ Аугсбургъ задъ рѣка Лехъ, като загубила всичко до 2.300 души убити, ранени и плѣнени, 8 топа, 6 щандарта и 353 кола. Загубата на французитѣ и шведитѣ не е извѣстна, но вѣроятно е била тъй сжщо значителна. На 9 май Тюреннъ и Врангель тръгнали къмъ Рейнъ. Баварцитѣ изгорили моста на Лехъ и заели задъ него сжщата позиция, която въ 1632 г. заемалъ Тилли, и, слѣдъ една канонада отъ двѣтѣ страни, прѣзъ нощьта отстжпили къмъ Мюнхенъ. Французитѣ и шведитѣ прѣминали слѣдъ тѣхъ прѣзъ Лехъ и, като оставили 2.000 души за отбрана на моста, който тѣ въстановили, тръгнали слѣдъ баварцитѣ къмъ Нейбургъ и Фрейзингенъ, прѣминали прѣзъ р. Изеръ, заели Ландсхутъ и потѣглили къмъ Васербургъ и Мюлдорфъ на р. Иннъ, но не могли да прѣминатъ рѣката, понеже нѣмали съ себѣ си понтони,

а Иннъ билъ доста широкъ и джлбокъ. Баварцитѣ отстжпили прѣдъ тѣхъ задъ Иннъ, като испратили силни пѣхотни отряди въ Мюнхенъ, Васербургъ и Инголщадтъ, а баварския курфюрстъ лично се оттѣглилъ въ Залцбургъ и отъ тамъ въ Тиролъ. По такъвъ начинъ Тюреннъ и Врангель застанали вече на самитѣ граници на горня Австрия, а въ тила си заели цѣла Бавария и изобилно снабдили армиитѣ си съ храна, и то не само безъ пощада за страната, но и съ голѣмо угнетение за нея — въ отмьщение на баварския курфюрстъ, за измѣната му къмъ договора. За тѣхъ вече било достатъчно само да прѣминатъ прѣзъ Иннъ — и въ горня Австрия биха намѣрили съдѣйствие отъ страна на жителитѣ, склонни и готови да въстанатъ противъ императора. Но изглѣждало, че нѣкаква-си сждба прѣдпазвала роднитѣ владѣния на императора прѣзъ цѣлата тъзи война отъ нашествието на неприятеля. Пикколомини и баварския генералъ Енкефортъ събрали при Вилсхофенъ и Пассау отъ 9 до 10.000 пѣхота, до 15.000 конница и много топове, прѣминали прѣзъ Дунава и тръгнали къмъ Еггенфелденъ, близо до Мюлдорфъ, на лѣвата страна на Изеръ. Това принудило Тюренна и Врангеля да отстжпятъ къмъ Дингелфингенъ на долний Изеръ и да заематъ при него укрѣпенъ лагеръ, а Пикколомини и Енкефортъ се расположили сжщо въ укрѣпенъ лагеръ при Ландау на долния Изеръ. Въ това расположение и двѣтѣ противни страни стояли до началото на августъ, а послѣ Пикколомини и Енкефортъ приближили до Дингелфингенъ и атакували единъ шведски постъ задъ Изеръ, но и едното и другото не дало никакви резултати. Тъй сжщо безъ особенъ успѣхъ Врангель обстрѣлвалъ неприятелския лагеръ, а неприятеля атакувалъ французско-шведския лагеръ. Пò важно било това, че Кёнигсмаркъ, наскоро слѣдъ сражението при Цусмархаузенъ, отишълъ въ Бохемия и заелъ часть отъ Прага на лѣвия брѣгъ на Молдава, което принудило Пикколомини да испрати извѣстно число войски въ Бохемия. Въ края на августъ Тюреннъ и Врангель, като истощили страната въ Дингелфингенъ, заели другъ лагеръ при Моосбургъ, а неприятеля се расположилъ при Ландскутъ. Впрочемъ до края на септемврий и двѣтѣ страни стояли въ бездѣйствие, а на 30 септемврий Тюреннъ и Врангель отстжпили задъ Лехъ и на 11 октомврий се расположили при Швебишъ-Мюнхенъ, между Аугсбургъ и Ландсбергъ, на лѣвата страна на срѣдний Лехъ, а отъ тамъ тръгнали къмъ Донаувертъ, прѣминали въ него прѣзъ Дунава и се обьрнали къмъ Ейхщедтъ и горний Пфалцъ. Императорско-баварската армия послѣдвала слѣдъ тѣхъ отъ Изеръ до Лехъ. А слѣдъ сключването на Вестфалския миръ, наскоро слѣдъ това, който билъ доста ускоренъ отъ похода въ Бавария, Тюреннъ отишълъ на зимни квартири въ Швабия, а Врангель къмъ Нюрнбергъ.

Похода имъ въ тъзи година достойно увѣнчалъ 30-годишната война и, заедно съ похода въ 1646 г., е почти единъ отъ най забѣлѣжителнитѣ въ нея, слѣдъ походитѣ на Густавъ-Адолфа. Наполеонъ I, въ забѣлѣжкитѣ си върху него, казва, че »Тюреннъ въ 1646 и 1648 години прѣминалъ прѣзъ Германия по всички посоки съ такава бързина и смѣлость, които сж съвсѣмъ противуположни на начина за водението войната въ това време; това произлизало отъ неговото искуство и отъ вѣрнитѣ правила на неговата метода, сжщо както и отъ привьрзан-

ността и съчувствието, които той срѣщалъ навсѣкждѣ между жителитѣ, тъй като Германия била раздѣлена на двѣ религиозни партии, отъ които протестантската се намирала подъ покровителството на Франция«. Тукъ Наполеонъ прѣимуществено е разбиралъ, мислимъ, това, че Тюреннъ е билъ много улесняванъ въ начина на водението войната, именно — отъ способа за хранението на войскитѣ не отъ магазини, а по реквизиционна система. При незначителния брой на войскитѣ си, Тюреннъ можалъ да употрѣбява този способъ безъ затруднение въ настжпателнитѣ движения, макаръ вече и пò рано да испиталъ незгодата му при отстжпленията и много се грижилъ за събирането на храни въ магазини въ време на спирането на дѣйствията или въ бездѣйствията, съ други думи - умѣялъ искусно да съчетава, спорѣдъ обстоятелствата, реквизиционния и магазинния способъ за хра̀нението на войскитѣ, тогазъ когато послѣдния отъ тѣхъ, отъ времето на походитѣ на Густавъ-Адолфа въ Германия, станалъ не само прѣимущественъ, но и исключителенъ.

§ 7.

Войнитѣ на Фрондата.

Походитѣ въ 1649 — 1650 година.

Слѣдъ сключването на Вестфалския миръ, Тюреннъ разположилъ армията си на зимни квартири въ Швабия и Вюртембергъ. Между това войната на Франция съ Испания въ Каталония и Фландрия не се прѣкратявала, а въ самата Франция възникнали вжтрѣшни междуусобици, извѣстни подъ название *войнитѣ на фрондата* (guerres de la Fronde). Тюреннъ, брата на когото, булонския херцогъ, билъ единъ отъ прѣдводителитѣ на фрондата, искалъ, по съчувствието си къмъ побужденията и цѣлитѣ ѝ да присъедини къмъ нея армията си. Но пó голѣмата ѝ часть го напуснала и той билъ принуденъ да се оттѣгли въ Холландия, отъ кждѣто, слѣдъ сключването на мира въ Рюелъ (Ruel) и дадената нему, на Тюренна, амнистия, той се върналъ въ Парижъ. Поведението на Тюренна въ това време и въ този случай не може да бжде оправдано и заслужило порицанието на Наполеона I, който цѣнилъ Тюренна много високо, като полководецъ.

Въ 1650 година вжтрѣшнитѣ смутове въ Франция се усилили още пó вече. Кондé и много негови съмишленници били уловени и затворени въ Венсенския замъкъ. Тюреннъ се оттѣглилъ въ заетия отъ войскитѣ на Кондé Стене (Stenay), на границитѣ на Фландрия, близо до Монмеди и Седанъ, и като успялъ да привлѣче къмъ себѣ си само малцина французски офицери и войници, влѣзълъ въ прѣговори съ ерцхерцога, генералъ-губернатора на испанска Нидерландия. Слѣдъ 6-седмични прѣговори, сключенъ билъ договоръ, по който испанския краль се задължилъ да заплати едновременно 200.000 талера за наборъ на войски и да плаща ежемѣсечно по 50.000 талера за издържанието имъ и вънъ отъ това на сестрата на принца Кондé, херцогиня Лонгевиллъ, и на Тюренна 60.000 талера ежегодно въ тѣхно распорѣждание и да присъедини 5.000 души испански войски (2.000 души пѣхота и 3.000 души конница) къмъ войскитѣ, набрани отъ Тюренна, като ги

издържа на своя смѣтка. При това условено било, щото въ взетитѣ крѣпости да бждждтъ турени гарнизони, въ пограничнитѣ — испански, а вжтрѣ въ Франция — Тюреннови, миръ да не се сключва до тогава, до когато всички привърженци на французскитѣ кралски принцове не бждждтъ напълно въстановени въ правата си, и най послѣ принцоветѣ, въ случай, че бжджтъ освободени прѣди сключването на мира, да се въоржжатъ и употрѣбятъ най голѣма грижа за сключването на почетенъ и траенъ миръ между Франция и Испания. Слѣдъ ратификацията на този договоръ отъ испанския краль, Тюреннъ испратилъ до кралицата-управителка, Анна австрийска, почтителни, но рѣшителни писменни прѣдложения на условията за миролюбиво разрѣшение на несъгласията, а между това събиралъ войски и се готвилъ за походъ заедно съ испанскитѣ войски. Испанцитѣ искали сами да отидатъ въ Пикардия, а Тюреннъ въ сжщото време да замине за Шампания. Но Тюреннъ не се съгласилъ на това и прѣдпочелъ да се присъедини къмъ испанската армия, за да атакува вжтрѣшнитѣ крѣпости на Франция и съ това да направи диверсия въ полза на привърженцитѣ на фрондата и принцоветѣ, които били избѣгали и се въоржжавали въ Бордо. Слѣдъ съединението на Тюренна съ испанската армия, прѣди всичко били обсадени, въ срѣдата на юний, малкитѣ крѣпости Ле-Кателе (Le Catelet) и Гизъ (Guise), близо до послѣднята отъ които се намирала французската кралска армия. Но обсадата на Гизъ не била сполучлива и армията, като я снела, отстжпила, а слѣдъ една седмица обсадила и взела Ла-Капелъ (La Capelle) и слѣдъ това тръгнала къмъ Вервенъ (Vervins), кждѣто ерцхерцога лично дошълъ и взелъ главното началство. И двѣтѣ противни армии били почти равносилни, като имали всѣка отъ 10 до 12.000 души пѣхота и отъ 6 до 7.000 души конница. По прѣдложението на Тюренна, испанската армия отишла къмъ р. Енъ (Aisne), а французската отстжпила къмъ Реймсъ. Тюреннъ ималъ прѣдъ видъ да избѣгне послѣднята и да потѣгли право къмъ Парижъ, за да освободи принца Конде́, но не можалъ да испълни това, тъй като ерцхерцога и испанскитѣ генерали не би се съгласили на туй: и то не се съгласявали да прѣминатъ прѣзъ р. Енъ. Но Тюреннъ лично, съ 3.000 души конница и 500 мушкетери, прѣдприелъ една голѣма фуражировка къмъ Фимъ (Fismes), атакувалъ и отблъсналъ при него 10 полка отъ французската конница и ги принудилъ да отстжпятъ къмъ Суассонъ. Вслѣдствие на това испанската армия тръгнала къмъ Фимъ, застанала между французската армия въ Реймсъ и Парижъ, обаче не отишла по̀ нататъкъ. Съ орлеанския херцогъ въ Парижъ били почнати прѣговори, които траяли цѣлъ мѣсецъ, но нѣмали никакъвъ резултатъ. Най послѣ рѣшили да отидатъ назадъ и да обсадятъ Музонъ на р. Маасъ, близо до Седанъ. Слѣдъ 7 седмици Музонъ се прѣдалъ и испанската армия се расположила въ Фландрия на зимни квартири, а Тюреннъ съ своитѣ 8.000 души останалъ между Маасъ и Енъ. А французската армия всичкото време стояла въ Шампания, въ бездѣйствие, и най послѣ прѣзъ декемврий обсадила Ретелъ. Тюреннъ тръгналъ на помощь на тъзи крѣпость, но не пристигналъ о̀време: тя се прѣдала вече и Тюреннъ отстжпилъ въ долината при Бургъ (Bourg). Главнокомандующия на французската армия, маршалъ Дю-Плесси, тръгналъ слѣдъ него. Тюреннъ първъ го атакувалъ, но боя се свършилъ въ не-

гова врѣда: войскитѣ му понесли голѣма загуба, пó голѣмата часть отъ пѣхотата сложила оржжие, много генерали били взети въ плѣнъ, самъ Тюреннъ едва избѣгналъ сжщата участь и съ 500 души конница прѣминалъ прѣзъ Шампания въ Барълe-Дюкъ. Като събралъ тукъ часть отъ войскитѣ си, той отстжпилъ въ Монмеди и се расположилъ въ околноститѣ на квартири. Наполеонъ I строго го осжжда за гдѣто влѣзълъ въ бой, но причината за гдѣто билъ разбитъ, не била тъзи, а стѣчението на неблагоприятни за него обстоятелства. Цѣлия този походъ нѣмалъ, вънъ отъ това, никакви важни резултати, тъй като Тюреннъ не дѣйствувалъ самостоятелно, а заедно съ ерцхерцога.

§ 8.

Похода въ 1652 година.

Прѣзъ зимата въ 1650—51 год французскитѣ принцове били освободени, кардинала Мазарини екстерниранъ и се оттѣглилъ въ Кёлнъ, а Тюреннъ водилъ прѣговори за миръ между Франция и Испания и, слѣдъ безуспѣшностьта имъ, въ май 1651 год. се върналъ въ Парижъ и билъ амнистиранъ. Той не се съгласилъ на прѣдложението на недоволния Конде́ (който се върналъ въ областьта си Гюйенна) да продължава войната заедно съ него. А слѣдъ възврьщанието на Мазарини при двора въ Пуатие, Тюреннъ въ началото на 1652 год. билъ, заедно съ маршала Окенкура (Hocquencourt), назначенъ да дѣйствува противъ Конде́. Окенкуръ и Тюреннъ имали едва по 9.000 души войски (пó голѣмата часть конница), или всичко около 18.000 души. Армията на фрондата (около 14.000 души), подъ началството на херцога Бофора (Beaufort) била расположена между Монтаржисъ и Луара. Пó късно при нея дошълъ Конде́ и поелъ началствуванието ѝ. Дѣйствията на двѣтѣ страни се заключавали въ туй, че армията на фрондата дѣйствувала настжпателно отъ Монтаржисъ прѣзъ Бриарския каналъ по посока къмъ Етампъ (на югъ отъ Парижъ), Сенъ-Дени и самия Парижъ, а Тюреннъ съ Окенкура дѣйствували отбранително, съ маневриране, като служили за прикритие на двора, който прѣминувалъ отъ градъ въ градъ, отъ Пуатие до Сенъ-Дени. На това пространство, между Бриарския каналъ, Луара, Сенъ-Дени и Парижъ, Тюреннъ, съ слабитѣ си сили, искусно дѣйствувалъ настжпателно-отбранително, като се ползувалъ отъ всѣки удобенъ случай да разбива армията на фрондата по части и да я отрѣзва отъ Парижъ, въ което и успѣлъ, като застаналъ между нея и Парижъ. Той тръгналъ противъ нея къмъ Етампъ, но като се научилъ, че лотарингския херцогъ съ 10.000 души ѝ иде на помощь прѣзъ Шампания, обьрналъ се противъ него къмъ Вилнёвъ-Сенъ-Жоржъ (Villeneuve-St.-Georges), на юго-истокъ отъ Парижъ, съ намѣрение да го атакува и принуди да отстжпи. Но лотарингския принцъ сключилъ съ него договоръ и отстжпилъ задъ р. Иеръ (Yères). А армията на фрондата, като не успѣла да се съедини съ него, тръгнала къмъ Сенъ-Клу и отъ тамъ къмъ Сенъ-Дени и Парижъ, въ туй време, когато Тюреннъ се обьрналъ къмъ Лани на Марна, противъ единъ корпусъ войски, който идялъ отъ Фландрия на помощь на армията на фрондата. Но като се научилъ, че той е още далечъ, а Конде́ прѣминалъ вече отъ Сенъ-Клу къмъ Сенъ-Дени и Парижъ, Тю-

ренъ се обърналъ противъ него и атакувалъ заетото отъ принца Конде прѣдмѣстие Сентъ-Антуанъ. Тукъ произлѣзълъ (на 5 юлий) упоритъ бой, до като най послѣ Конде билъ пропуснатъ прѣзъ Парижъ и отстъпилъ задъ Сена въ прѣдмѣстието Сенъ-Жакъ. Въ помощь му тръгнали едновременно испанската армия отъ Фландрия и лотарингския херцогъ отъ Шампания и се съединили въ Фимъ. Уплашенъ, двора искалъ да се оттѣгли въ Бургония и Лионъ, но Тюреннъ убѣдилъ Мазарини да остави двора на р. Уазъ, на сѣверъ отъ Парижъ, като му доказалъ, че оттѣглюванието му на югъ би погубило цѣлото дѣло. Вслѣдствие на това двора се оттѣглилъ въ Понтуазъ, а Тюреннъ тръгналъ за Компиенъ и прикрилъ Парижъ отъ испанската и лотарингската армии.

Обаче скоро главнитѣ сили на испанската армия се върнали въ Фландрия, като оставили часть отъ силитѣ си на лотарингския херцогъ. Послѣдния тръгналъ къмъ Парижъ, а Тюреннъ на срѣща му, но не можалъ да въспрѣпятствува на съединението му съ Конде и се расположилъ срѣщу тѣхъ въ укрѣпена позиция на дѣсния брѣгъ на Сена, близо до Корбелъ. Тукъ и двѣтѣ армии прѣстояли 5 седмици, като водили само малка война. Слѣдъ 5 седмици, съ настъпванието на есеньта и дъждоветѣ, Тюреннъ прѣминалъ къмъ Мо (Meaux), а отъ тамъ, слѣдъ отстъплението на Конде и лотарингския принцъ въ Шампания — задъ Марна къмъ Санлисъ. Слѣдъ това той значително способствувалъ за възвръщанието на двора въ Парижъ, кждѣто младия краль Людовикъ XIV и влѣзълъ тържествено на 21 октомврий. Само Конде и на краля чичо му, орлеанския херцогъ, който се оттѣглилъ въ Блуа, не се примирили съ него. А другитѣ градове на Франция послѣдвали примѣра на Парижъ и войната на фрондата се свършила. Останалитѣ военни дѣйствия въ тъзи година, между Тюренна отъ една страна (10.000 души) и Конде съ лотарингския херцогъ отъ друга (25.000 души), произлизали на истокъ отъ Парижъ и имали за цѣль отбраната на послѣдния отъ Тюренна срѣщу неприятеля. Послѣдния взелъ Ретелъ, нѣколко други градове и най послѣ Баръ-ле-Дюкъ. Тюреннъ, като неуспѣлъ да прѣдвари това, тръгналъ слѣдъ Конде, който отстъпвалъ къмъ границитѣ на люксембургскитѣ владѣния, и искалъ да го принуди да влѣзе въ бой. Но Конде го избѣгналъ и съ влизанието му въ люксембургскитѣ владѣния, този походъ се свършилъ (прѣзъ зимата въ 1652—53 г.). Въобще въ този походъ Тюреннъ, макаръ и съ твърдѣ слаби сили противъ прѣвъсходящи на брой неприятели и на малко пространство отъ страната, по вечето въ околноститѣ на Парижъ, дѣйствувалъ и маневриралъ много искусно и билъ главния виновникъ за гдѣто всичкитѣ прѣдприятия на Конде и съюзницитѣ му се обърнали въ нула, всичкитѣ неприятелски армии се оттѣглили отъ Франция, войната на фрондата се свършила и краля съ двора се върналъ въ Парижъ.

§ 9.

Войната на Франция съ Испания.

Походитѣ въ 1653—1656 година.

Въ 1653 година Тюреннъ, съ не пó вече отъ 16—18.000 души войски (7—8.000 пѣхота и 9—10.000 конница), извършилъ единъ извънрѣдно забѣлѣжителенъ походъ противъ двойно пó силната, съединена армия — испанската на ерцхерцога и тъзи на Кондé (16.000 пѣхота, 11.000 конница и 30—40 топа). Послѣднята отъ Ретелъ на р. Енъ тръгнала за Пикардия, а Тюреннъ слѣдъ нея отъ страна, като постоянно заставалъ между нея и Парижъ и прикривалъ пжтя към него. Той рѣшилъ да държи малката си армия постоянно съсрѣдоточена, колкото може пò близо до пó силната неприятелска и, при всичкото си твърдѣ искусно маневриране, съ движение отъ една позиция на друга, насмалко щелъ да бжде атакуванъ отъ прѣвъсходящитѣ сили на неприятеля близо до Пероннъ на р. Соммъ. Но щастието помогнало на смѣлостьта и искуството му: ерцхерцога, при всичкото прѣвъсходство на силитѣ си, дѣйствувалъ много бавно, нерѣшително и неискусно, често стоялъ въ бездѣйствие и най послѣ, слѣдъ прѣвземанието на нѣколко маловажни пункта, оттѣглилъ се въ Нидерландия. А Тюреннъ прикрилъ и обезпечилъ крѣпоститѣ на Пикардия и Фландрия и се расположилъ между тѣхъ на зимни кватири, като съ извънрѣдно смѣлитѣ си, даже рискувани дѣйствия, почти исключително съ маневрирание, заградилъ на пó силната неприятелска армия входа въ Франция и пжтя за Парижъ.

Похода въ 1654 година се почналъ въ края на пролѣтьта съ обсадата на Стене отъ французската армия на маршала Ла-Фертé. А армията на Тюренна (15.000 души) била събрана на границитѣ на Шампания. Но съединената армия на ерцхерцога и Кондé (30.000 души) тръгнала отъ Нидерландия и въ юлий обсадила Аррасъ. Тюреннъ отишълъ на помощь на Аррасъ, расположилъ се много близо до неприятелската армия и постепенно я заобиколилъ съ свои отряди и я отрѣзалъ отъ всичкитѣ пунктове, отъ кждѣто тя получавала храна и военни запаси. Но тъй като слѣдъ 7 седмици неприятеля вече довелъ обсаднитѣ работи до контръ-ескарпа на равелина и крѣпостьта се нуждаяла отъ всичко, а между туй крѣпостьта Стене се прѣдала, то Тюреннъ, като присъединилъ към себѣ си армията на Ла-Ферте, която обсаждала Стене, а сжщо и войскитѣ на маршала Окенкура, и като заобиколилъ съ тѣхъ отъ всѣкждѣ контръ-валационната линия на испанцитѣ, прѣзъ нощьта на 24 срѣщу 25 авустъ атакувалъ най слабата ѝ часть съ 3 колони, нахлулъ въ линията и довелъ цѣлата испанска армия въ безрѣдица и растройство, тъй че тя била принудена да снеме обсадата и да отстжпи въ Нидерландия, като загубила 60 топа, отъ 2 до 4.000 души убити и плѣнени и цѣлия си лагеръ и обозъ. Този блѣскавъ успѣхъ, който Тюреннъ издържалъ съ искуснитѣ си съображения, движения и дѣйствия, му доставилъ голѣма слава. Людовикъ XIV повѣрилъ лично нему началството надъ всички французски войски, събрани при Аррасъ, и Тюреннъ тръгналъ съ тѣхъ прѣзъ Шелда, съ намѣрение да отиде към Брюкселъ. Но Кондé съ войскитѣ си му прѣградилъ пжтя за тамъ, и Тюреннъ въ ноемврий отстжпилъ

къмъ Мобёжъ, а въ декемврий се расположилъ на зимни квартири. И тъй, цѣлия походъ прѣзъ тъзи година се ограничилъ съ прѣвземанието на Стене отъ французитѣ и съ обсадата на Аррасъ отъ испанцитѣ, които били принудени отъ Тюренна да я снематъ и да отстѫпятъ съ загуба въ Нидерландия. Но дѣйствията на Тюренна, особенно подъ Аррасъ, правятъ този походъ твърдѣ забѣлѣжителенъ, а на него принасятъ голѣма честь.

Въ 1655 година двѣтѣ противни и равносилни армии били расположени въ началото: французската — при Гизъ и Лаонъ, а испанската — близо до Ландреси (Кондè) и при Монсъ (ерцхерцога). Тюреннъ обсадилъ и взелъ най-напрѣдъ Ландреси и послѣ Ла-Капелъ. Кондè отстѫпилъ задъ Шелда и заелъ задъ нея силна отбранителна позиция. Но Тюреннъ, съ едно искусно флангово движение и съ двукратно прѣминувание прѣзъ Шелда, заобиколилъ позицията на Кондè и го принудилъ да отстѫпи, като му нанесълъ доста голѣма загуба въ арриергардни сблъсквания. При това Кондè уловилъ едно писмо отъ Тюренна до Мазарини върху тѣзи сблъсквания, оскърбилъ се отъ туй, което Тюреннъ съобщавалъ за дѣйствията му, на Кондè, написалъ до Тюренна едно оскърбително писмо и отъ тогава тѣ отъ приятели станали врагове. Между това Тюреннъ прѣвзелъ малката крѣпость Кондè и С.-Гисленъ, а Кондè продължавалъ да отстѫпва. Ерцхерцога, като видялъ настѫплението на Тюренна, усилилъ гарнизонитѣ на крѣпоститѣ и съ това крайно отслабилъ армията си въ полето, като стоялъ въ бездѣйствие. Впрочемъ, вънъ отъ това, нищо особенно важно не произлѣзло и въ края на ноемврий двѣтѣ армии се расположили на зимни квартири.

Въ 1656 година за главнокомандующъ на испанската армия билъ назначенъ, вмѣсто ерцхерцога Леополда, донъ Хуанъ австрийски, незаконенъ синъ на испанския краль Филиппа IV. Но това промѣнение не принесло полза: донъ Хуанъ дѣйствувалъ почти сѫщо тъй, както и ерцхерцогъ Леополдъ, а Кондè подчиненъ нему, не можалъ да дѣйствува самостоятелно. И за това цѣлия походъ въ тъзи година прѣминалъ отъ тѣхна страна въ прѣдвижения отъ едно мѣсто на друго, въ обсади на малки крѣпости и често бездѣйствие, на пространството между Турнé, Валансиеннъ, Кенуа, Лансъ, Бетюнъ и Сенъ-Кантенъ, между р.р. Шелда, Скарпа, Лисъ и Сомма, въ южна Фландрия и въ сѣвернитѣ Артуа и Пикардия. Дѣйствията на Тюренна, напротивъ, и въ този нищоженъ походъ въ висока степень проявили всичкото му искуство. Той надпрѣварилъ откриванието на похода отъ неприятеля — съ едно движение къмъ Турнé, съ цѣль, да прѣвземе тъзи крѣпость чрѣзъ внезапно нападение. Но не сполучилъ въ това, тъй като испанцитѣ успѣли да съберѫтъ при Турнé часть отъ армията си. Тогава Тюреннъ блокиралъ (въ юний) Валансиеннъ отъ двата брѣга на Шелда, самъ — отъ дѣсния, а Ла-Фертé — отъ лѣвия, и почналъ обсада. Донъ Хуанъ и Кондé съ 20.000 души приближили до линиитѣ на Тюренна на дѣсния брѣгъ и, вѣроятно по съвѣта на Кондé, армията имъ извършила сѫщото нѣщо, каквото и Тюреннъ въ 1654 година при Аррасъ, именно: съ едно скрито нощно движение прѣминала на лѣвия брѣгъ на Шелда, а прѣзъ нощьта атакувала линията на Ла-Фертé и влѣзла въ Валенсиеннъ. Ла-Фертé, 400 офицери и до 4.000 души били взети въ плѣнъ, а останалитѣ се пръснали. Тюреннъ снелъ обсадата и отстѫпилъ къмъ Кенуа, но не само не се обезсърдчилъ, а напротивъ спрѣлъ

се, съ твърдо намѣрение да влѣзе въ бой, съ което извънрѣдно повдигналъ духа въ войскитѣ си, а на неприятелитѣ произвелъ таково впечатление, че тѣ, като прѣстояли срѣщу него извѣстно време въ бездѣйствие, обсадили кр. Кондé, безъ всѣкаква важна цѣль, а само за да се каже че сѫ прѣдприели нѣщо. Като взели кр. Кондé, тѣ извършили нѣколко движения къмъ Камбрé, Лансъ, Бетюнъ, а Тюреннъ искусно маневриралъ, като слѣдилъ за движенията имъ и се съобразявалъ съ тѣхъ, държалъ се близо до тѣхъ, но безъ да ги атакува, а постоянно показвалъ, че е готовъ да атакува или да приеме боя. Най послѣ донъ Хуанъ и Кондé отстѫпили къмъ Мобежъ и съ това свършили похода, а Тюреннъ се разположилъ на зимни квартири задъ рѣка Сомма.

§ 10.

Похода въ 1657 година.

Още прѣзъ зимата, въ 1657 година, Людовикъ XIV сключилъ настѫпателно-отбранителенъ съюзъ съ протектора на Англия — Кромвеля, противъ Испания, по който послѣдния се задължилъ да изпрати 6000 войски, а първия — да прѣвземе и прѣдаде на англичанитѣ Дюнкирхенъ. Вслѣдствие на това Карлъ II, английския краль, съ брата си, иоркския херцогъ, отишълъ отъ Франция въ Нидерландия и сключилъ съюзъ съ Испания. Въ началото на май Тюреннъ събралъ армията си при Амиенъ и искалъ съ едно движение къмъ брѣговетѣ на морето да отвлѣче тамъ испанската армия отъ Фландрия. Но късното пристигание на английскитѣ войски на брѣговетѣ на Франция, а сѫщо и испратенитѣ нему подкрѣпления, не му позволило да испълни този планъ на дѣйствие. А между това испанската армия се събрала въ Фландрия. Тогава Тюреннъ съставилъ другъ планъ за дѣйствие: Ла-Фертé билъ испратенъ въ Люксембургскитѣ владѣния, за да задържи въ тѣхъ принца Кондé, а Тюреннъ, който стоялъ между тѣхъ и английскитѣ войски на брѣга на морето, искалъ най напрѣдъ да отиде къмъ р. Лисъ, а послѣ да се обърне къмъ Камбрé и да вземе тъзи крѣпость, която била еднакво важна и за него и за испанцитѣ. Той испълнилъ началото на този планъ, съ едно искусно и бързо движение къмъ р. Лисъ и послѣ къмъ Камбрé, който и блокиралъ (на 29 май). Но въ сѫщото време Кондé съ всичката си конница извършилъ едно твърдѣ искусно, смѣло и бързо движение отъ Люксембургскитѣ владѣния къмъ Валансиенъ и отъ тамъ къмъ Камбрé, отблъсналъ Тюреновата конница и влѣзълъ право въ цитаделя на Камбрé, макаръ и съ загуба на 30 офицери и отъ 300 до 400 души конница. Тогава Тюреннъ снелъ блокадата на Камбрé, присъединилъ къмъ себѣ си английскитѣ войски, усилилъ Ла-Фертé, който между това взелъ Монмеди, и посрѣдъ многото крѣпости, въ тогавашнитѣ обстоятелства, билъ принуденъ да се ограничи временно съ отбрана, обаче не за дълго. Донъ Хуанъ отишълъ най напрѣдъ въ пространството между р. р. Самбра и Маасъ, отъ тамъ съ усилени прѣходи къмъ Калé, но като не успѣлъ да го вземе, върналъ се обратно при Маасъ, тъй че, безъ всѣкаква полза и успѣхъ, три пѫти ходилъ до Маасъ, Калé и обратно. Слѣдъ това, като усилилъ войскитѣ си въ Люксембургскитѣ владѣния, искалъ, както изглѣжда, да нахлуе въ Франция. Това подбудило Тюренна да отиде къмъ Рокруа. Сѫщо

за тамъ тръгналъ и донъ Хуанъ. Тогава Тюреннъ блокиралъ и послѣ обсадилъ малката крѣпость Сенъ-Венанъ. И донъ Хуанъ отишълъ сжщо за тамъ, но, безъ да атакува Тюренна, заминалъ къмъ Ардръ и го блокиралъ. Тюреннъ, като взелъ С.-Венанъ, испратилъ 5.000 души конница на помощь на Ардръ. Донъ Хуанъ снелъ блокадата му и отишълъ къмъ Гравелинъ и Дюнкирхенъ. Тюреннъ отишълъ подирѣ му и, близо до него и безъ всѣкакво прѣпятствие отъ негова страна, обсадилъ и взелъ форта Мардейкъ и турилъ въ него английски войски. Наскоро слѣдъ това похода се свършилъ и двѣтѣ противни армии се расположили на зимни квартири. И въ този походъ, посрѣдъ нищожнитѣ му дѣйствия, Тюреннъ прѣвъсходно съобразявалъ собственнитѣ си дѣйствия съ характера на противницитѣ си, съ обстоятелствата и мѣстностьта и както пó напрѣдъ се отличавалъ съ искусно маневрирание.

§ 11.

Похода въ 1658 година.

Още прѣзъ зимата, въ 1658 година, обстоятелствата взели такъвъ незгоденъ обратъ за Людовика XIV, щото Тюреннъ билъ туренъ въ най трудно положение. Именно: маршала Окенкуръ се присъединилъ къмъ Кондé и убѣдилъ гарнизона на малката крѣпость Хезденъ (Hesdin) да я прѣдаде на послѣдния, — маршала Д'Омонъ (D'Aumont) искалъ да завладѣе крѣпостьта Остенде изненадано, но падналъ въ плѣнъ въ нея, — сестрата на Кондé, херцогиня Лонгевиллъ, повдигнала жителитѣ на Нормандия противъ Людовика XIV, — слабостьта и колебанията на французското правителство подкопали духа въ войската и народа, па и войски имало твърдѣ малко; най послѣ Кромвелъ настоявалъ пó скоро да се прѣвземе и да му се прѣдаде Дюнкирхенъ, съгласно договора, иначе заплашвалъ да повика назадъ английскитѣ войски и флотата; а да се вземе Дюнкирхенъ било много трудно, защото испанцитѣ, като прорязали плотинитѣ, наводнили всичкитѣ му околности до самия Бергенъ и Сентъ-Виноксъ, и освѣнъ това Дюнкирхенъ се намиралъ всрѣдъ 3-тѣ крѣпости: Гравелинъ, Бергенъ и Фюрнъ, които били въ властьта на испанцатѣ. Всичката надѣжда била на Тюренна и на слабата му армия. А какво можалъ да направи съ нея Тюреннъ? Не му оставало друго освѣнъ да търси помощь въ себѣ си и да глѣда всѣкакъ да се ползва отъ обстоятелствата тъй, че да може да даде пó добъръ обратъ на работитѣ. Като събралъ въ април лий часть отъ армията си при Амиенъ, той тръгналъ съ 8.000 души къмъ Сенъ-Венанъ на р. Лисъ, а 3.000 души придружавали двора къмъ Калé. Като взелъ Касселъ, на пжтя за Дюнкирхенъ, Тюреннъ въ началото на май избиколилъ Бергенъ отъ дѣсната страна и между него и Фюрнъ прѣдприелъ едно извънрѣдно трудно движение къмъ Дюнкирхенъ, по наводненага страна, кждѣто обаче намѣрилъ една плотина, прѣминалъ по нея, макаръ съ неимовѣренъ трудъ и благодарение само на любовьта на войскитѣ къмъ него, и се рѣшилъ да пристжпи къмъ обсадата на Дюнкирхенъ, въ който се събрали до 2.000 души пѣхота и 7—8.00 души конница, която обсада, по свойствата на природата и мѣстностьта и по ранното време на годината, била извънрѣдно трудна, но сжщевременно и твърдѣ важна. Донъ Хаунъ и Кондé съ армията се намирали още въ Брюк-

селъ и навѣрно прѣдполагали, че Тюреннъ ще обсади по̀ напрѣдъ Фюрнъ и Бергенъ, но, като се научили противното, отишли къмъ Дюнкирхенъ. Тукъ между това Тюреннъ, при съдѣйствието на английскитѣ войски и флотата, която блокирала крѣпостьта по море, почналъ вече обсадата ѝ, като се прикрилъ отъ къмъ полето съ циркумвалационна линия. Неимовѣрнитѣ трудове и работи при тъзи обсада възбуждатъ неволно удивление къмъ Тюренна и войскитѣ му и напомнюватъ обсадата на Алезиа отъ Юлий Цезаря. Прѣзъ нощьта на 4 срѣщу 5 юний французитѣ и англичанитѣ открили траншеитѣ, а на 7-ия день (12 юний) Тюреннъ се научилъ за приближението на донъ Хауна и Конде́ съ армията отъ Фюрнъ, между морето и Фюрнския каналъ, къмъ *дюнитѣ* (песачливи хълмове, които окржжавали Дюнкирхенъ). Като оставилъ 6.000 души въ траншеитѣ, за да продължаватъ обсадата, останалитѣ войски : 18 баталиона (9.000 души) и 56 ескадрона (6.000 души) съ 16 топа Тюреннъ събралъ задъ циркумвалационната линия близо до морето, противъ неприятеля, а самъ съ 1 полкъ конница отишълъ напрѣдъ, отблъсналъ неприятелската конница (при което Окенкуръ билъ убитъ) и на 13 юний, слѣдъ пладнѣ, построилъ 15-хилядниятѣ си войски въ 2 линии задъ циркумвалационната линия, съ дѣсния флангъ къмъ Фюрнския каналъ, а съ лѣвия къмъ морето (гдѣто се намирала английската флота), пѣхотата по срѣдата, а конницата по фланговетѣ, съ 10 ескадрона въ двѣ резерви задъ всѣка линия. Испанската армия (всичко около 12.000 души: 13 баталиона и 60 ескадрона, безъ артиллерия, която не успѣла да пристигне), се приближила твърдѣ много до укрѣпленията на Тюренна, като имала въ 1-а линия всичката си пѣхота, а въ 2-а конницата, на дѣсния флангъ въ 4 линии, а на лѣвия (Конде́) даже въ 8 линии, по причина на извънрѣдно тѣсната мѣстность между морето и канала. Тюреннъ, като се научилъ прѣзъ нощьта на 13 срѣщу 14 юний, че неприятеля съвсѣмъ нѣмалъ артиллерия, на разсъмване (на 14-ий) излѣзълъ отъ линиитѣ и прьвъ тръгналъ въ атака срѣщу неприятелската армия. Слѣдъ силна канонада, той пусналъ всичкитѣ си войски въ атаката. По джлбокия, ронливъ пѣсъкъ, отъ единъ пѣсъчливъ хълмъ на другъ, французската пѣхота се приближила най послѣ съ бой до неприятелската бойна линия и я атакувала едновременно съ атаката на английскитѣ войски срѣщу дѣсния флангъ на неприятеля, при съдѣйствието на огъня отъ флотата и на лѣвофланговата французска конница. Атакувани тукъ отъ фронта, въ флангъ и въ тилъ, испанцитѣ били доведени въ растройство, отблъснати, разбити и обьрнали на бѣгъ, като понесли голѣма загуба. Но на другия флангъ, сражението се продължавало по̀ дълго и по̀ упорито. Най напрѣдъ 2 баталиона на Конде́ били доведени въ растройство и причинили смущение въ 1-та линия. Тюреннъ я атакувалъ съ конницата отъ дѣсния си флангъ; Конде́ билъ отблъснатъ, но въ свой рѣдъ атакувалъ французската конница, по̀ слаба на брой, съ своята, много по̀ силна, отблъсналъ я, прѣслѣдвалъ я и насмалко щелъ да раскъса линията на Тюренна. Но послѣдния усилилъ конницата си и самъ я повелъ въ атака противъ Конде́, който, слѣдъ упоритъ бой и отчаяни усилия, най послѣ билъ принуденъ да отстжпи и насмалко щелъ да бжде взетъ въ плѣнъ, а конницата му била отблъсната, разбита и обьрната въ бѣгство. Тюреннъ издържалъ пълна и съвършенна побѣда, съ незначителна загу-

ба, а армията на донъ Хуана и Конде́ била съвсѣмъ разбита и, като загубила до 4.000 убити, ранени и удавени въ каналитѣ и до 3.000 взети въ плѣнъ, отстжпила къмъ Фюрнъ и, по съвѣта на иорския херцогъ, се затворила въ 4-тѣхъ крѣпости: Остенде (Конде́), Ниёпортъ (Фуенсалданъ), Брюгге (донъ Хуанъ) и Ипернъ (принцъ де-Линь), като по този начинъ съвсѣмъ очистила цѣлата страна между тѣхъ. А Тюреннъ прѣслѣдвалъ съ конницата си разбитата армия до самия Фюрнъ, а послѣ, като се върналъ къмъ Дюнкирхенъ, усилилъ обсадата и на 9-ия день (25 юний) гарнизона съ крѣпостьта се прѣдали по капитулация и Дюнкирхенъ билъ прѣдаденъ на англичанитѣ, съгласно договора. Слѣдъ два дни Бергенъ и Фюрнъ се прѣдали на Тюренна, който отишълъ къмъ Диксмуйденъ (между означенитѣ по́ горѣ 4 крѣпости) и, като го взелъ на 6 юлий, разединилъ 4-тѣ части на неприятелската армия, готвилъ се даже да застане между Остенде и Ниёпортъ и се надявалъ да унищожи поне ⅔ отъ армията на донъ Хуана. Но Мазарини му заповѣдалъ да спрѣ военнитѣ дѣйствия, по слупай опасната болѣсть на Людовика XIV, което отнело много време безъ полза.

Обсадата на Дюнкирхенъ и побѣдата при него съставляватъ единъ отъ най блѣскавитѣ военни подвизи на Тюренна и му принасятъ голѣма честь, тъй като при този случай той показалъ извънрѣдна твърдость, постоянство и търпѣние въ прѣодоляването на неимовѣрнитѣ затруднения и прѣпятствия, енергия, дѣятелность, рѣшителность и искуство въ дѣйствията, и доказалъ, до каква степень се ползувалъ отъ любовьта, прѣданностьта и довѣрието на войскитѣ си и на всичкитѣ имъ чинове, отъ най долнитѣ до най горнитѣ, съ една дума — тъкмо тъй, както Цезарь подъ Алезиа. При това трѣбва още да се вземе въ съображение, че той ималъ подъ разположението си много малко спомагателни срѣдства, но всичкитѣ, които ималъ безъ изключение турилъ въ дѣйствие и ги употрѣбилъ съ полза, — и най послѣ и това, че билъ твърдѣ много свързанъ отъ интригитѣ на двора и отъ необходимостьта да съобщава всичкитѣ си планове и распорѣждания на Мазарини, който му завиждалъ и, безъ да разбира нѣщо отъ военнитѣ работи, бъркалъ се въ всичко. Тъй и слѣдъ оздравяванието на краля, Мазарини поканилъ Тюренна на съвѣщание и, за да даде случай на маршала Ла-Ферте́ да се отличи, възложилъ нему да обсади Гравелинъ, а на Тюренна да го подкрѣпи и прикрий обсадата. Като подкрѣпилъ Ла-Ферте́ съ часть (около 1.000 души) отъ войскитѣ си, Тюреннъ испратилъ друга една часть да наблюдава Ниёпортъ, а самъ съ главнитѣ сили останалъ въ централна позиция при Диксмуйденъ. Наскоро той се научилъ за движението на единъ неприятелски корпусъ подъ началството на Марсена отъ люксембургскитѣ владѣния къмъ горний Лисъ и Ипернъ, за което се расположилъ при Дюнкирхенъ, като се заобиколилъ съ верига отъ отряди, расположени въ отбранителни позиции, за да прѣгради подстжпитѣ къмъ Гравелинъ. Въ туй расположение той стоялъ до тогава, до когато Гравелинъ, силна крѣпость, но съ незначителенъ гарнизонъ, се прѣдала на маршала Ла-Ферте́, който употрѣбилъ за обсадата ѝ много време, понесълъ до 900 души загуба и слѣдъ туй лично отишълъ въ Франция. А Марсенъ отстжпилъ обратно къмъ Ипернъ и горний Лисъ. Тогава Тюренъ испратилъ часть отъ бившия корпусъ на Ла-Ферте́ къмъ

крѣпостьта Хезденъ, гдѣто се събрала резервната армия (10.000 пѣхота и сѫщо толкова кавалерия съ артиллерия), а всички останали войски събралъ при Диксмуйденъ и тръгналъ прѣзъ горний Лисъ и Шелда (при което отряди отъ конницата му идвали до самия Брюкселъ), взелъ Уденардъ, внезапно нападналъ и разбилъ на р. Лисъ 2.000 души пѣхота и 1500 души конница на принца де-Линь, обсадилъ и на 5-ия день (26 септемврий) взелъ Ипернъ и слѣдъ туй, като далъ на войскитѣ си нѣколко дневна почивка при Тюркуенъ, 4 седмици прикривалъ въстановяванието укрѣпленията на Мененъ и Уденардъ и слѣдъ това взелъ Граммонъ и Ниновъ. Въ началото на декемврий той прѣминалъ обратно задъ р. Лисъ и, като оставилъ 5.000 души пѣхота и 100 роти конница въ взетитѣ крѣпости, всички останали войски отъ армията си испратилъ въ Франция, а самъ останалъ въ Ипернъ и въ февруарий 1659 г. заминалъ за Парижъ.

Послѣдния този походъ отъ войната между Франция и Испания и Тюренна въ нея значително способствувалъ, съ удържанитѣ отъ послѣдния успѣхи, за сключванието на згодния за Франция Пиринейски миръ, въ края на 1659 година, който билъ прѣдшествуванъ съ примирие, сключено още въ началото на тъзи година. Франция придобила Елзасъ, Артуа и Руссилионъ, и това прѣимуществено дължала на искуснитѣ дѣйствия на Тюренна, особенно въ похода въ 1658 година, въ който той разбилъ неприятелската армия при Дюнкирхенъ (французитѣ наричатъ това сражение bataille des Dunes), взелъ Дюнкирхенъ и много други крѣпости и, като принудилъ неприятелската армия да очисти полето и се укрий въ крѣпоститѣ, покорилъ цѣлата страна между морето и р. р. Иперъ, Лисъ и Шелда.

Слѣдъ сключванието на мира, при свижданието на французския и испанския крале, послѣдния, показвайки Тюренна на сестра си, майката на Людовика XIV, Анна австрийска, казалъ: »Ето человѣка, който ме принуди да прѣкарамъ много безсънни нощи!« — най добра похвала за Тюренна.

Въ 1660 година Людовикъ XIV, по случай бракосъчетанието си, повишилъ Тюренна въ най голѣмия чинъ генералъ-маршалъ отъ армията (marchal-général des armées) и, като приемалъ клѣтвата му, казалъ му: »Отъ васъ зависи да получите още пó вече,« т. е. званието коннетаблъ — въ случай, че той приеме римокатолическото вѣроисповѣдание. Тюреннъ ималъ вече това намѣрение, но не го испълнилъ въ туй време, за да не припишатъ това на честолюбието му, а пó късно, по убѣждение, за което обаче мнозина сѫ го обвинили. Въ 1666 година той отказалъ да приеме прѣдложеното му главно началство надъ армията въ нидерландскитѣ генерални щати. Отъ 1660 и особенно отъ 1666 година той билъ заетъ съ най важнитѣ държавни работи въ Франция, въ които Людовикъ XIV се съвѣтвалъ съ него и испълнявалъ мнѣнията му.

ГЛАВА II.

Състоянието на военното искуство въ края на XVII и началото на XVIII столѣтие.

---

§ 12.

Военното устройство на европейскитѣ господарства въобще.

Като намирали, че държанието на войскитѣ въ мирно време и увеличението имъ въ случай на война е много по згодно и по лесно, отколкото набирането имъ прѣдъ самата война,—европейскитѣ правителства почнали, слѣдъ трийсетгодишната война, и въ мирно време да съдържатъ, по примѣра на Швеция, значителна часть отъ войскитѣ въ постоянна готовность за война, като усърдно се грижили за правилното имъ и най добро устройство, образование и издържание, а сжщо и за усъвършенствуванието на разнитѣ отрасли по военното искуство. Въ скоро време армиитѣ навсѣкждѣ станали постоянни въ пълна смисъль на думата. Тѣзи прѣобразования се почнали най напрѣдъ въ Франция, отъ времето на встжпванието на Людовика XIV на прѣстола или пò-добрѣ да се каже — отъ когато министра Лувуа приелъ управлението на военното министерство. Въ другитѣ държави, съ исключение на Бранденбургия, тѣ се въвели пò късно, отколкото въ Франция. Но за туй пъкъ въ послѣдствие (въ началото на XVIII вѣкъ) военното устройство на другитѣ държави, особенно на германскитѣ, постепенно се съвършенствувало все пò вече и пò вече, тогазъ когато още въ края на царуванието на Людовика XIV прѣвъсходното военно устройство на Фрация се намирало въ много отношения въ значителенъ упадъкъ.

Слѣдъ Швеция и Франция, Бранденбургия безспорно заемала,по военното си устройство, първо мѣсто, благодарение на мждритѣ правителствени мѣрки на курфюрста Фридриха-Вилхелма Великий. Въ началото на управлението си той ималъ постоянни и правилно-устроени войски не пò вече отъ 2.000 души пѣхота и 200 души конница, а въ 1672 г. билъ вече въ състояние да испрати въ Холандия 20-хилядна, добрѣ устроена, спомагателна армия и наскоро слѣдъ това да извади сжщо такава 16-хилядна армия, за съвмѣстни дѣйствия съ императорскитѣ армии. При краля Фридриха-Вилхелма I (1733 г.) било въведено особенъ родъ военно устройство (Cantonverfassung), по което цѣлото кралство било раздѣлено на военни окржзи (кантони) и на всѣки полкъ билъ назначенъ за наборъ особенъ окржгъ.

Войскитѣ се набирали една часть, както пò напрѣдъ, чрѣзъ вербувание, съ тъзи само разлика, че набранитѣ по този способъ войски постжпвали вече въ пълното распорѣждание на правителствата, които сами

имъ назначавали началници, а друга — по жребий (по конскрипция). Послѣдния способъ за наборъ на войски получавалъ постепенно (особенно въ Франция) все по̀ голѣмо и по̀ голѣмо развитие тъй, че въ Швеция, Дания и Франция въ военно време набирали по конскрипция понѣкога 10-ия, 8-ия и даже 5-ия человѣкъ. При това въ Франция всѣка община била длъжна да облѣче и въоржжи набранитѣ въ нея рекрути.

Слѣдъ свършванието на войната, часть отъ войскитѣ се распущала; тъй, напримѣръ, слѣдъ Рисвикския миръ Франция распуснала до 25.000 души.

Освѣнъ войскитѣ, които се набирали чрѣзъ вербувание и по конскрипция, имало още и наемни войски. Франция, както по̀ напрѣдъ, държала наемна швейцарска пѣхота, а армията на нидерландскитѣ генерални щати състояла почти исключително отъ наемни войски.

Сроковетѣ на службата били твърдѣ различни и никждѣ още не били опрѣдѣлени по положителенъ начинъ.

§ 13.

Тактическото устройство на войскитѣ въобще и на пѣхотата особенно.

Въ тактическото устройство на войскитѣ въобще въ този периодъ станали значителни и важни измѣнения и донѣкждѣ усъвършенствувания, макаръ то, въ нѣкои отношения, често да слѣдвало по пжть лъжливъ и понѣкога даже прѣвратенъ. Измѣненията и усъвършенствуванията въ него ставали прѣимуществено и най напрѣдъ въ фрунцузската армия, сжщо, както въ прѣдидущия периодъ въ шведската.

Колкото се отнася собственно до пѣхотата, то прѣди всичко нейното въоржжение било усъвършенствувано съ постепенното въвеждание на пушки съ щикове и затвори. Щика билъ изобрѣтенъ въ Франция, въ Байонна (отъ това и названието bayonnette), още въ срѣдата на XVII вѣкъ, но въведенъ едва въ края на този вѣкъ въ Германия, послѣ въ другитѣ господарства и най късно (въ 1703 г.) въ Франция. Въвеждането на щиковетѣ, кремъковитѣ затвори въ пушкитѣ и желѣзнитѣ шомполи, и постепенното (въ началото на XVIII вѣкъ) усъвършенствувание въ устройството имъ, направили пушката най съвършенно оржжие за пѣхотата, както за огнестрѣлно, тъй и за ржчно дѣйствие. Заедно съ това пиката ставала все по̀вече и по̀вече безполезна и най послѣ сжщо, както и прѣдпазителното въоржжение на пѣхотата, съвсѣмъ излѣзла отъ употрѣбление, макаръ и да имала много усърдни привърженци (особенно Фоларъ). Съ тѣчение на времето, въоржжението на европейската пѣхота взело всѣкждѣ еднообразенъ видъ и състояло отъ пушки съ щикове и сабли. Слѣдствие отъ това била еднородностьта въ състава на пѣхотата, която не се раздѣляла вече на тѣжка и легка, а отъ по̀ напрѣшнитѣ мушкетери и фузелери останали само едни названия. Правилно-устроена легка пѣхота имало твърдѣ малко, въ Франция подъ название свободни роти (compagnies franches), а въ Германия — егери или стрѣлци (Schützen). Най добра и най многобройна легка пѣхота, макаръ и иррегулярна, били пандуритѣ въ австрийската армия, които отъ по̀ напрѣшнитѣ конни кроати и хусари се обърнали въ пѣши и дѣйствували отлично и много полезно, като легки войски. Въ 1671 година въ Франция били учрѣдени

гренадерски роти (compagnies de grenadiers), които имали назначение да хвърлятъ ржчни гранати при обсадитѣ на крѣпоститѣ; — въ 1672 г. на всѣки полкъ, а отъ 1690 година и на всѣки баталионъ взели да придаватъ по една рота гренадери. Освѣнъ това, още пó късно били образувани особенни гренадерски полкове, които взели да различаватъ отъ другитѣ войски по облѣклото и по заплатата, като имъ давали пó голѣма такава, и ги употрѣбявали като единъ видъ отборна пѣхота.

Тактическа единица за подраздѣлението на пѣхотата била, както пó напрѣдъ, ротата, но силата на ротитѣ и полковетѣ не била еднаква и често се измѣнявала. Но въобще ротитѣ въ Германия били пó силни, отколкото въ Франция. Въ послѣдната, въ края на XVII вѣкъ, тѣ имали не пó вече отъ 70—80 души, а въ началото на XVIII даже не пó вече отъ 40—50 души, когато въ бранденбургската пѣхота имали до 145, а въ австрийската — отъ 150 до 300 души. Въ Франция най напрѣдъ 17, а послѣ 13 и даже 12, а въ Бранденбургия 5 роти (725 души), съставлявали единъ баталионъ. Полковетѣ въ Франция се съставлявали пóвечето отъ единъ баталионъ (отъ 12 до 17 роти), въ Бранденбургия, Саксония и др. отъ два баталиона, а въ Австрия отъ 10 до 16 роти (1500 до 3000 души). Тюреннъ въвелъ въ французската пѣхота бригади, които се съставлявали обикновенно отъ 2 полка.

§ 14.

Конница.

Въоржжението на конницата било сжщо толкова облегчено и усъвършенствувало, колкото и въоржжението на пѣхотата. Прѣдпазителното въоржжение въ легката конница било съвсѣмъ исхвърлено, а въ тѣжката били оставени само шишацитѣ и кираситѣ, и то пóвечето кожани. Конетѣ вече не покривали съ лати. Отъ всичко това конницата станала пó легка и пó удободвижима. Отъ огнестрѣлното оржжие конницата имала дълги пищови и карабини, или мушкетони, а отъ бѣлото — палаши или сабли. Пушкитѣ на драгунитѣ били малко пó дълги, отколкото у другитѣ родове конница, и слѣдъ въвежданието на щиковетѣ били направени по образеца на пѣхотнитѣ пушки.

Конницата състояла въобще отъ кирасири, драгуни и легка конница, пó вечето иррегулярна. Драгунитѣ навсѣкждѣ имали еднакво устройство. Броя имъ постепенно се увеличавалъ особенно въ Франция: въ това виждали най доброто срѣдство за увеличението отбранителната сила на армията. Людовикъ XIV учрѣдилъ (въ 1676 г.) конни гренадери — единъ видъ легка конница, и карабинери — единъ видъ конни стрѣлци; първитѣ били причислени къмъ кралската гвардия (la maison du Roi), а послѣднитѣ — по 2-ма души въ всѣка конна рота. Въ послѣдствие карабинеритѣ съставлявали отдѣлни ескадрони и 4-ескадронни бригади. По примѣра на французитѣ, коннитѣ гренадери и карабинеритѣ били въведени въ шведската и австрийската, а послѣ и въ другитѣ армии. Въ австрийската армия къмъ всѣки коненъ полкъ била придадена по една рота карабинери, а въ другитѣ армии имало цѣли карабинерни полкове. Въ 1733 г. въ Саксония били учрѣдени конни егери, обърнати послѣ въ драгуни. Хусаритѣ, които отдавна време сжществували въ австрийската армия подъ на-

звание кроати, били въведени (въ края на XVII вѣкъ) въ Франция, а послѣ и въ другитѣ господарства, но на всѣкждѣ съставлявали иррегулярна легка конница.

Тактическа единица за подраздѣлението на конницата въ нѣкои армии билъ ескадрона, а въ други ротата. Силата на ескадронитѣ и коннитѣ роти и полкове била твърдѣ различна и често се измѣнявала. У французитѣ, слѣдъ унищожението (въ 1660 година) на ордонансъ-ротитѣ, конницата получила ново устройство. Единица за подраздѣлението ѝ станалъ ескадрона, въ сила отъ 3 роти, по 57 коня въ всѣка, а всичко 170 коня. Числото на ескадронитѣ въ полковетѣ не било еднакво. Французкитѣ конни роти и полкове били по̀ слаби, отколкото въ другитѣ армии, и за това къмъ края на царуванието на Людовика XIV броя на коннитѣ офицери се умножилъ извънрѣдно. Въобще коннитѣ полкове имали: въ Франция — около 600, въ Австрия отъ 1.000 до 1.800, а въ другитѣ нѣмски армии — отъ 400 до 800 коня. Въ Австрия коннитѣ полкове имали 4 дивизиона, всѣки отъ по 3 роти или около 450 коня; при всѣки полкъ имало по една конно-гренадерска рота отъ 90 коня. Бранденбургскитѣ полкове били по̀ слаби и имали по 8 роти.

§ 15.

Артиллерия.

Артиллерията прѣстанала вече да бжде цехъ*) за пушкаритѣ и на глѣдъ станала сжщественна часть въ армиитѣ. Ако отъ една страна, съ постепенното увеличение важностьта на артиллерията въ полето и особенно при обсадата и отбраната на крѣпоститѣ, се увеличили значително, както броя на полскитѣ, обсаднитѣ и крѣпостнитѣ топове, тъй и разходитѣ за артиллерията въобще, то отъ друга страна артиллерията се и усъвършенствувала извънрѣдно въ всѣко отношение, особенно въ Франция. Но, като прѣстанала да бжде занаятъ, тя взела вече твърдѣ теоритическо направление и дори до половината на XVIII вѣкъ не била практически усъвършенствувана въ отношение на употрѣблението ѝ въ полето.

Усъвършенствуванията на артиллерията по материялната часть се заключавали въ облекчението на топоветѣ (прѣимуществено въ Франция; въ Германия тѣ били, както по̀ напрѣдъ дълги, тѣжки и неудободвижими), въ по̀ доброто приготовление на барута и артиллерийския металъ, въ пълнението на топоветѣ навсѣкждѣ съ книжни, а послѣ съ конопени торбички (за барута), въ въвеждането на повдигателни клинове (най напрѣдъ въ Австрия), разноцентренни бомби, землянни мортири (1669 г.), каркаси (1672 г.), желѣзни запали (1684 г.), отвози или prolonges (1683 г.), и пр. Приготовлението на барута и артиллерийския металъ и стрѣлбата отъ топоветѣ били усъвършенствувани вслѣдствие на теоритическитѣ ислѣдвания отъ много учени и знаменити химици и математици въ това време; теорията на стрѣлбата била тъй сжщо подведена подъ математически формули. Въ 1672 г. Морели изобрѣтилъ теорията на рикошетнитѣ истрѣли, а въ 1688 година Вобанъ въвелъ този родъ стрѣлба въ употрѣбление при обсадитѣ на крѣпоститѣ. За теоритическото и практическо усъвършенствувание на материалната часть на артилле-

*) Нѣмска дума — общество на занаятчий отъ единъ и сжщи занаятъ. Заб. пр.

рията много способствували тъй сжщо упражненията на офицеритѣ при арсеналитѣ въ Франция и училищата за артиллерийскитѣ офицери и долни чинове, които Людовикъ XIV учрѣдилъ въ нея. Най послѣ въ 1732 година генералъ Валлиеръ въ Франция направилъ първото правилно, систематическо прѣобразование въ материалната часть на артиллерията, и тогава съ особенни постановления били опрѣдѣлени калибритѣ и размѣритѣ на топоветѣ, устройството на лафетитѣ, колата и проч.

Усъвършенствуванията на артиллерията по строевата часть се заключавали въ въвежданието (най напрѣдъ въ Франция и много по̀ късно въ Германия) на легки полкови топове по шведски образецъ и въ учрѣдяванието (пакъ най напрѣдъ въ Франция отъ Людовика XIV въ 1668 г., а послѣ въ Пруссия, Австрия, Саксония и други държави) първитѣ артиллерийски роти и полкове. Въ 1695 г. французската артиллерия съставлявала вече единъ полкъ отъ 6 баталиона, всѣки отъ които състоялъ отъ роти канонири, фузелери и работници. При легкия топъ били назначени 6, а при тѣжкия 12 души прислужници. Въ 1698 г. бранденбургската артиллерия състояла вече отъ 10 роти, а австрийската и саксонската всѣка отъ по 1 баталионъ отъ 6 роти; — прислуга при тѣхъ имало по 2-ма души на топъ; останалитѣ хора се вземали отъ пѣхотата. Освѣнъ артиллерийскитѣ роти, Людовикъ XIV учрѣдилъ за стрѣлба отъ мортиритѣ 2 бомбардирски роти, отъ които се образували (въ 1684 и 1706 години) 2 бомбардирски полка. Прислугата на артиллерията била всѣкога пѣша, а топоветѣ и обозитѣ прѣвозвали съ коне, които наемали по контрактъ. Въ боя конетѣ се испращали назадъ и тамъ били располагани подъ прикритие. Полковитѣ топове стояли всѣкога при полковетѣ си, а останалата артиллерия се раздѣляла на батареи.

Но въпрѣки всички тѣзи усъвършенствувания, артиллерията, като състояла отъ топове, било дълги, тѣжки и неудободвижими, било полкови и легки, но истрѣлитѣ на които нѣмали нито далечно лѣтение, нито значителна сила, намирала се още далечъ отъ сегашното, практическо свое назначение и съвършенство. Главнитѣ ѝ недостатъци състояли въ тяжестьта и неудободвижимостьта и въ бавностьта на стрѣлбата. Važенъ недостатъкъ било тъй сжщо употрѣблението на артиллерията въ дробни части, по цѣлата бойна линия, и употрѣблението на сжщитѣ топове, безъ разлика, и въ полето, и при обсадата и при отбраната на крѣпоститѣ.

§ 16.

Строя и начина на движенията и дѣйствията на войскитѣ.

Слѣдъ трийсетгодишната война пѣхотата се строила още въ 8 рѣдици, пикинеритѣ въ центра, мушкеритѣ по фланговетѣ. Но, съ усъвършенствуванието на пушкитѣ и стрѣлбата отъ тѣхъ, желанието колкото може по̀ вече да се усили огъня на пѣхотата принудило постепенно да се прѣмине отъ джлбокия строй къмъ тънкия. Тюрренъ намалилъ джлбочината на строя до 6 рѣдици; — още по̀ късно пѣхотата взели да строятъ въ 4, 3 и даже въ 2 рѣдици, и къмъ края на този периодъ пѣхотата всѣкога и на всѣка мѣстность се располагала въ тънки, разгънати линии. Прусската пѣхота при Фридриха-Вилхелма I се строила вече всѣкога въ 3 рѣди-

ци. Слѣдъ въвежданието на гренадеритѣ, ротитѣ на послѣднитѣ заставали всѣкога по фланговетѣ на баталионитѣ. Въ строя и на походъ рѣдицитѣ били разрѣдени на 4 крачки, за стрѣлба се сгжстявали, а за атака съ хладно оржжие — се вдвоявали. Въ края на XVI вѣкъ пѣхотата често строили въ карета, които имали видъ на бастиони, тенали и др. т., а въ войнитѣ съ турцитѣ австрийската пѣхота турвала отпрѣдѣ си рогатки.

Конницата, по примѣра на шведитѣ, въ всичкитѣ армии се строила въ 3 рѣдици, при което 3-та рѣдица често пжти се назначавала за разсипно дѣйствие, или пъкъ за обхващание на неприятелскитѣ флангове, въ време на атаката на прѣднитѣ рѣдици. Ескадронитѣ се строили на ескадронни интервали (50—80 крачки). Въ началото на XVIII вѣкъ французитѣ, като искали да растѣгнатъ фронта на конницата, често я строили въ 2 рѣдици, на което по нѣкога подражавали и противницитѣ имъ. Еволюциитѣ на конницата били много пó прости отъ еволюциитѣ на пѣхотата, състояли въ вдвоявания и заѣзди по части и съ цѣли ескадрони и се извършвали въ всичкитѣ армии съ малъкъ тръсъ, а въ шведската — съ извънрѣдна бързина.

Съ въвежданието на строя въ тънки линии въ пѣхотата, всичкото внимание било обърнато на усилването на пушечния огънь. Стрѣлбата отъ мѣсто и въ рѣдки случаи—непродължителното фронтално настжпление станали главното, почти исключително срѣдство за поражение на неприятеля. Пѣхотата изгубила подвижностьта, необходима за атаката съ хладно оржжие, а такъвъ родъ случайни атаки (на маршала Таллара въ 1703 година, при прѣминуванието прѣзъ рѣката Шпейеръ, — на маршала Виллара въ 1712 година, при Дененъ, Denain, гдѣто той атакувалъ неприятеля на щикъ съ 40 баталиона, построени единъ задъ другъ въ колона, и проч.), въпрѣки бляскавия имъ успѣхъ, се считали за отстжпление отъ общеприетитѣ правила и за важна погрѣшка.

Неправилната и правилна стрѣлба била въ конницата (съ исключение на шведската), сжщо както и въ пѣхотата, главното срѣдство за поражението на противника. Това лъжовно понятие за духа и назначението на конницата се распространило и вкоренило до толкова, че даже най добритѣ генерали въ него време считали за необходимо да каратъ конницата да влиза въ прѣстрѣлка съ неприятеля или поне да даде прѣдъ атаката единъ или нѣколко залпа. По тъзи причина конницата не се съвършенствувала, а слѣдвала по прѣвратенъ пжть. Въ европейскитѣ войни, въ които и двѣтѣ страни дѣйствували еднакво, стрѣлбата на конницата не можала да има значително влияние върху вървежа и исхода на боя. Но въ войнитѣ на австрийцитѣ съ турцитѣ, които извършвали стрѣмителни атаки съ хладно оржжие, безъ да стрѣлятъ, тя имала пагубни послѣдствия за австрийската конница. А макаръ конницата и да извършвала атаки, но пò вечето пжти съ малъкъ тръсъ, за което въ удара ѝ не можало да има нито сила, нито дѣйствителность. Драгунитѣ се спѣшвали и даже заставали въ бойната линия съ пѣхотата — твърдѣ често. Въобще прѣзъ цѣлия този периодъ драгунитѣ още ги считали за пѣхота, покачена на коне.

Колкото се отнася до общия строй и начина на движенията и дѣйствията на цѣлитѣ армии, тѣ имали основания не пó малко лъжовни и прѣвратни. За постоянно правило било прието щото движенията на армиитѣ

да се извършватъ въ 3, 5 и по̀ вече колони, отъ които срѣднята обикновенно съставлявала артиллерията и обозитѣ, най близкитѣ до нея — пѣхотата, а крайнитѣ флангови — конницата, или пъкъ пѣхотата, конницата и артиллерията съ обозитѣ съставлявали всѣка отдѣлна колона, или най послѣ войскитѣ отъ дѣсното крило или 1-та линия вървяли по едната, а отъ лѣвото крило или 2-та линия — по другата страна на срѣднята, артиллерийска колона. Войскитѣ въ колонитѣ вървяли по взводно на взводни дистанции. Широчината (18—24 крачки въ пѣхотата) и извънмѣрната дълбочина на такъвъ родъ колони извънрѣдно затруднявали движението на армиитѣ. Необходимо било да се прѣкарватъ особенно широки пѫтища за колонитѣ, а за да се скрий отъ неприятеля истинската посока на движението, пѫтищата се прѣкарвали въ разни страни, въ голѣмъ брой и съ голѣмъ трудъ и загуба на време. Честитѣ промѣнения на фланговетѣ при походитѣ не по̀ малко затруднявали и забавяли движението на армиитѣ. За прѣминувание отъ походенъ рѣдъ въ боенъ, колонитѣ се истѣгвали обикновенно покрай линията на бойния рѣдъ и захождали по взводно. Ако армията вървяла съ дѣсния флангъ, то това се извършвало съ по̀ малко, а ако съ лѣвия флангъ, то съ много по̀ голѣмо затруднение. И въ двата случая пѣхотата, конницата и артиллерията отъ всѣка колона трѣбвало да се распрѣдѣля по разнитѣ части на бойния рѣдъ. Такъвъ родъ прѣдвижения и прѣстроения на армиитѣ можали да се извършватъ безпрѣпятственно и безопасно само тогава, когато и двѣтѣ страни дѣйствували еднакво. Но противъ турцитѣ това било много по̀ опасно, и за това австрийскитѣ армии се движили противъ тѣхъ по̀ вечето пѫти въ голѣми карета, всрѣдъ които се намирала всичката конница и обозитѣ.

При походнитѣ движения, армиитѣ се располагали за нощувание вече не въ укрѣпени лагери, а на згодни позиции, понѣкога укрѣпявани до нѣкждѣ искуственно и само противъ турцитѣ се оградявали отъ всички страни съ укрѣпления, засѣки, рогатки, вагенбургъ и др. т. Вмѣсто баракитѣ въ употрѣбление влѣзли пакъ палаткитѣ. Въ лагеритѣ, войскитѣ се располагали въ рѣдъ, подобенъ на бойния, пѣхотата и конницата по ротно съ ротни улици, като прѣдъ палаткитѣ на войницитѣ турвали орѫжието имъ въ пирамиди, тамъ стояли караулитѣ и проч., а отзадъ се располагали палаткитѣ на началницитѣ, кухнитѣ и проч.

За бой армиитѣ се строили, безъ всѣкакво приспособление къмъ мѣстностьта и обстоятелствата, въ постоянно-приетитѣ бойни рѣдове, въ които пѣхотата всѣкога заставала въ центра, а конницата по фланговетѣ. Бойнитѣ линии се строили въ шахматенъ рѣдъ, подобно на Мариева легионъ, една отъ друга на 450 крачки, а баталионитѣ и ескадронитѣ въ тѣхъ — на баталионни и ескадронни интервали. Артиллерията дробили по цѣлата бойна линия. Въ бойния рѣдъ на армиитѣ, пѣхотата и конницата се строили въ дълги, тънки, разгънати линии. Искуснитѣ полководци, като се придържали, много или малко, до постоянно-приетитѣ форми за движенията и построенията на армиитѣ, винаги се трудили обаче да съобразяватъ послѣднитѣ съ мѣстностьта и обстоятелствата (Тюреннъ при Зинцхаймъ, Люксамбургъ при Флёрюсъ, оранския принцъ при Стейнкеркъ, баденския принцъ Лудвигъ при Петервардейнъ, и проч.). Въ сраженията противъ турцитѣ австрийскитѣ армии се располагали въ голѣми карета, прѣдъ които се намирали топоветѣ и рогаткитѣ (лотарингския херцогъ въ 1687 година при Ессекъ).

Дробението на армиитѣ (бригадитѣ били най голѣмитѣ имъ подраздѣления), несъвършенството, бавностьта и безрѣдието на движенията и построенията имъ били причина, щото колкото армията бивала пó многобройна, толкозъ пó мжчно било за полководеца да я управлява въ боя, толкозъ пó вече причини за растройство тя заключавала въ себѣ си и толкозъ пó малко била способна за испълнение на най проститѣ движения и построения. И французскитѣ армии били малко способни за маневрирание, а германскитѣ още пó малко. Въ боя войскитѣ можали да спазватъ стройностьта, до като стояли на едно мѣсто; но щомъ трѣбвало да се движатъ или прѣстрояватъ, то несполуката била почти несъмнѣнна (баденския принцъ при Петервардейнъ).

Сражения произлизали рѣдко и пóвечето не вслѣдствие на пó раносъобразенъ планъ, съ опрѣдѣлена важна цѣль, а вслѣдствие случайна срѣща на двѣтѣ противни армии, или пъкъ сблъскване на прѣднитѣ войски и др. т. По тъзи причина побѣдата въ сражението влѣкла слѣдъ себѣ си важни и рѣшителни послѣдствия само по нѣкои особенни обстоятелства (Хохщедтъ, Рамили, Туринъ). Атакитѣ бивали почти всѣкога фронтални и паралелни и рѣдко флангови, но и то пóвечето случайно. Нѣкои полководци, особенно Тюреннъ, употрѣбявали обаче прѣднамѣрени флангови атаки. Въ боя пѣхотата и конницата дѣйствували въ тънки, разгънати линии, както се каза пó горѣ. По нѣкога конницата употрѣбявали и въ масси и, въпрѣки лъжовния начинъ на дѣйствията ѝ, удържала доста важни успѣхи (Хохщедтъ). Англичанитѣ се отличавали съ особенно искуство въ съчетанието на дѣйствията на конницата и пѣхотата: конницата, като атакувала неприятеля, привличала го къмъ пѣхотата си, която, готова вече за стрѣлба, съ извънрѣдно вѣренъ и силенъ пушеченъ огънь почти всѣкога му нанисала силно поражение (Хохщедтъ).

Побѣдителя оставалъ на бойното поле и прѣслѣдвалъ побѣдения съ малки конни отряди и на малко растояние. Да се прѣслѣдва побѣдения се считало даже единъ видъ погрѣшка, слѣдвайки правилото, че трѣбва не да се прѣпятствува, а всѣкакъ да се способствува за отстжплението му. Службата на прѣднитѣ постове получила въ това време първото си развитие и голѣма важность и се считала за най добрата школа на военнитѣ хора, но при всичко това извършвала се твърдѣ неудовлетворително и неискусно. Малката война се извършвала съ най-голѣмъ успѣхъ въ австрийската армия отъ кроатитѣ, въ савойскитѣ Алпи отъ барбетитѣ (barbets), въ Пиринеитѣ и Испания отъ микелетитѣ (miquelets) и др. Въ Франция и другитѣ господарства службата на прѣднитѣ постове се извършвала отъ легката конница и отъ иррегулярнитѣ хусари Послѣднитѣ съставлявали по нѣкога тъй сжщо и партизански отряди, но дѣйствията имъ били нищожни.

§ 17.

Вжтрѣшното устройство на армиитѣ; — силата, раздѣлението, издържанието, управлението имъ; — духа и военния рѣдъ въ войскитѣ.

Между отличителнитѣ черти въ военното устройство на европейскитѣ господарства въ този периодъ, една отъ най главнитѣ била извънрѣдного увеличение, сравнително съ прѣдишнитѣ времена, численната сила

на армиитѣ, и на конницата, артиллерията и обозитѣ въ тѣзи послѣднитѣ.

Нашественнитѣ войни на Людовика XIV принудили този послѣдния, а бързото развитие на всичкитѣ източници за богатството и силата на Франция, слѣдъ Пиринеския миръ, и особенно цвѣтущето състояние на финансиитѣ ѝ при Колбера — му позволили да държи многобройни армии. Въ 1672 година той ималъ вече 160.000, а въ 1700 година до 183.000 войски. Другитѣ господарства били принудени да слѣдватъ примѣра му, тъй че въ началото на XVIII вѣкъ европейскитѣ господарства често пѫти изваждали армии отъ 80—100 и по̀ вече хиляди души, и даже ги държали и въ мирно време.

Относителното число на разнитѣ родове войски въ армиитѣ не било опрѣдѣлено и често се измѣнявало. Но въобще числото на конницата, като се увеличавало постепенно, станало най послѣ несъразмѣрно съ числото на пѣхотата, по нѣкога ⅓, по нѣкога ½ отъ него, а по нѣкога даже го и надминувало. И артиллерията била въобще твърдѣ много, особенно въ германскитѣ армии. А въ французскитѣ числото ѝ, опрѣдѣлено по̀ положително, впослѣдствие не било тъй значително (1 топъ на 1000 души, а послѣ 62 топа на 50.000 души). Артиллерийскитѣ паркове били по̀ многобройни и тѣжки.

Изобрѣтението на металически понтони въ Холландия станало причина за въвежданието на подвижни понтонни екипажи въ холландската и французската армии; но прислугата имъ не съставлявала отдѣленъ родъ войски. Въ Германия, а особенно въ Австрия, си оставали по̀ напрѣшнитѣ, голѣми, дървени понтони, вѣроятно за това, защото при прѣминуванията прѣзъ голѣмитѣ рѣки (Дунавъ, По) тѣ се оказали по̀ удобни. Най послѣ, броя на всѣкакъвъ правителственъ и частенъ обозъ, прислугата, товарнитѣ животни и проч. се увеличилъ извънрѣдно много. За това броя на нестроевитѣ хора и коне понѣкога се равнилъ на броя на строевитѣ.

Освѣнъ подраздѣлението на войскитѣ на роти и полкове, друго подраздѣление въ армиитѣ нѣмало. Въ случай на нужда, нѣколко полка се подчинявали временно на единъ началникъ. Тюреннъ въвелъ въ французската армия, както казахме по̀ горѣ, подраздѣлението на бригади. Обаче, не само че другитѣ господарства не послѣдвали този примѣръ, но даже и въ Франция, слѣдъ Тюренна, подраздѣлението на бригади, по слабостьта на полковетѣ, не съотвѣтствувало вече на първоначалната му цѣль.

Щомъ армиитѣ станали постоянни и правилно-устроени, то и издържанието имъ взели върху себѣ си правителствата. По причина на увеличението численната сила на армиитѣ и недостатъцитѣ на вѫтрѣшното устройство и домакинското управление въ тѣхъ, то имъ струвало много скѫпо. Расходитѣ за него въ военно време възлизали понѣкога до тамъ, че държавата, слѣдъ крайното истощение на финанситѣ си, не можала вече да продължава войната и бивала принудена да сключва миръ, безъ да е постигнала прѣдположената цѣль.

Единъ отъ най важнитѣ прѣдмѣти за издържанието на армиитѣ въ това време билъ способа на хра̀нението имъ, съвсѣмъ новъ и различенъ отъ по̀ напрѣшния и който ималъ голѣмо влияние върху начина за водението на войната. Той билъ основанъ на подражанието на Густавъ-Адолфа и на лъжливото истълкувание причинитѣ за успѣхитѣ му въ Германия (гл. по̀ долу § 20).

Подобно на Густавъ-Адолфа, почнали да хранятъ армиитѣ въ време на война единственно отъ магазини, като измислювали всевъзможни срѣдства за обезпечението на този способъ за хранение. Послѣдния, като добилъ въ този периодъ пó обширно развитие и приложение, особенно у французитѣ въ Нидерландия, състоялъ въобще въ слѣдующето:

Армиитѣ се снабдявали съ храна и фуражъ чрѣзъ подвози отъ главния магазинъ, който се устроявалъ въ тила имъ, прѣимуществено въ крѣпость, и се пълнилъ съ запаси чрѣзъ парични закупувания, доставки по прѣдприятия, или пъкъ чрѣзъ подвози по вода. Въ опасни случаи — при главния магазинъ, а въ безопасни — на 3 прѣхода отъ него брашното печали на хлѣбъ въ особенни полски подвижни фурни. Въ първия случай, отъ главния магазинъ къмъ армията се прѣвозвало 6-дневно количество печенъ хлѣбъ и фуражъ за цѣлата армия, а въ послѣдния отъ главния магазинъ къмъ фурнитѣ — 9-дневно количество брашно, а отъ фурнитѣ къмъ армията — 6-дневно количество печенъ хлѣбъ. За прѣкарвание храната и фуража въобше при всѣка часть отъ войската се намирали кола въ достатъчно число за натоварвание на 3-дневно количество, и освѣнъ това въ запасъ при армията имало още $^1/_4$ отъ цѣлото число на тѣзи кола. Една третя отъ всичкитѣ кола се намирала съ храни при войскитѣ, друга, празна, отивала при фурнитѣ за хлѣбъ, а третята прѣвозвала отъ магазина въ фурнитѣ брашно и отъ фурнитѣ въ армията хлѣбъ. Коне за колата, които возили брашното, хлѣба и фуража (както и другитѣ тяжести), а сжщо и колари за тѣхъ наемали пó вечето пжти чрѣзъ подряди, особенно въ Франция и Холландия, а понѣкога се давали такива по контракти отъ страната, заета отъ армията (въ войнитѣ на австрийцитѣ съ турцитѣ — прѣимуществено съ волове).

Освѣнъ храната, която се намирала при армията и се возила при нея отъ магазина и фурнитѣ, войскитѣ носили съ себѣ си 3-дневна храна. Малкитѣ отряди печали хлѣбъ въ градоветѣ, а съвсѣмъ малкитѣ се хранили отъ жителитѣ.

Отъ това се вижда, че пълното обезпечение на хранението на армиитѣ, а заедно съ него, по общеприетото въ него време мнѣние, и успѣха въ дѣйствията на послѣднитѣ, зависили: 1) отъ паричнитѣ срѣдства, нужни за закупувание на запаси за главния магазинъ; 2) отъ удобната мѣстность за движението на транспортитѣ съ хранитѣ, която се намирала на съобщенията на армията съ магазина и фурнитѣ; 3) отъ достатъчното количество и удовлетворителното състояние на колата, конетѣ, воловетѣ и др. т., които прѣвозвали хранитѣ, и 4) отъ непрѣстанното доставяние на брашно въ магазинитѣ и фурнитѣ, и на хлѣбъ отъ тѣзи послѣднитѣ въ армията. Ако армията можала да се надява, че съ пристиганието на мѣстото, ще намѣри готово брашно, то, като имала готовъ хлѣбъ, можала да се движи даже на 15 прѣхода напрѣдъ. Но тъй като тя не можала да се надѣва на това, то даже, ако всички горѣуказани условия бѣха съединени, армията не можала да се отдалечава отъ фурнитѣ си пó вече отъ 2, а отъ магазина — отъ 5 прѣхода, безъ опастность за недостатъкъ въ храната. Като достигняла този прѣдѣлъ, тя не можала да се движи напрѣдъ иначе, освѣнъ като учрѣди тамъ, кждѣто се намирала, сжщо прѣимуществено въ крѣпость, новъ магазинъ, нови фурни и т. н. Очевидно е, че хранението на армиитѣ отъ магазини, доведено до такава

степень и станало вече необходимо и постоянно условие за дѣйствията, — макаръ отъ една страна да имало всички згоди на правилность, но за туй пъкъ отъ друга турвало армиитѣ и полководцитѣ въ пълна зависимость отъ магазинитѣ, свързвало дѣйствията имъ и било причина за крайната имъ бавность и за неудободвижимостьта на армиитѣ.

При всичко, че отъ тогава, отъ когато армиитѣ станали постоянни, правителствата пó вече, отколкото пó напрѣдъ, полагали грижи за помаганието на болнитѣ и раненитѣ военни чинове и въобще за запазвание здравието въ войскитѣ, но медицинската часть въ армиитѣ взела да получава надлѣжаще, правилно устройство не пò рано отъ началото на XVIII вѣкъ. При армиитѣ били въведени полски аптеки, кола за болнитѣ, въ войскитѣ били назначени лѣкари и хирурзи, и проч. Съ най добро устройство въ медицинската часть и человѣколюбиво обрьщение съ болнитѣ и раненитѣ си военни чинове се отличавала французската армия.

Като съдържали постояннитѣ армии на своя грижа и иждивение, правителствата оказвали значително влияние и върху управлението имъ, и върху дѣйствията имъ, и върху воденето на войната въобще. Като повѣрявали на полководцитѣ началството надъ армиитѣ, тѣ (особенно французското — въ лицето на Людовика XIV и министра Лувуа, австрийското — чрѣзъ придворния воененъ съвѣтъ или хофкригсрата и холландското—чрѣзъ комисаритѣ), често пжти безъ истински военни понятия, управлявали армиитѣ и войната отъ далечъ, отъ столицитѣ, давали на полководцитѣ подробни и положителни наставления за дѣйствията и изисквали, щото тѣ да ги испълняватъ точно, независимо отъ измѣнението на обстоятелствата. А въ важни или непрѣдвидени случаи, полководцитѣ не смѣяли да прѣдприематъ нищо, безъ прѣдварително да изискатъ разрѣшение отъ правителствата, и често пжти го получавали тогава, когато благоприятното време за дѣйствия било вече изминало. При това, понеже войнитѣ въ този периодъ се водили повечето отъ съюзи (коалиции), то по различието и често пжти по своекористието въ цѣлитѣ на тѣзи държави, които вземали участие въ съюза, нѣмало и не можало да има нито единство въ властьта, нито единство въ въодушевлението на войскитѣ, въ управлението на войната и въ самитѣ военни дѣйствия. И даже въ армиитѣ, съставени отъ войски на една и сжща държава, многобройностьта на висшитѣ военни чинове и неопрѣдѣленностьта на старшинството и отношенията между тѣхъ извънрѣдно стѣснявали и затруднявали главния полководецъ.

По отношение на военния рѣдъ и духъ, войскитѣ въ този периодъ стояли вече несравненно пó горѣ, отколкото въ прѣдшествувавшитѣ. Пазението въ тѣхъ строгия воененъ рѣдъ, благоустройстото и нравственностьта, и опрѣдѣлението рѣда на военната служба съставлявали прѣдмѣтъ на особенна грижа отъ страна на правителствата. Съ тъзи цѣль въ всичкитѣ държави били издадени особенни закони и постановления, които се испълнявали точно и строго и много или малко постигали прѣдположената цѣль (особенно въ Швеция, Пруссия и нѣкои държави въ Германия), — но въ Франция не можали напълно да прѣпятствуватъ на безрѣдията и неустройството, както между войскитѣ, тъй и между самитѣ началници. Едно отъ главнитѣ злоупотрѣбления въ французската армия било това, че виднитѣ и богати

дворяни, даже въ най млади години, купували чиноветѣ срѣщу пари или пъкъ ги получавали по протекция, само отъ едно щестлавие, и никакъ не се грижили за службата. Къмъ края на този периодъ не само военния рѣдъ, но и духа на войскитѣ въ французската армия дошли въ голѣмъ упадъкъ. Както въ нея, тъй и въобще въ всичкитѣ армии, развращението на нравитѣ, раскоша и расточителностьта на началницитѣ и честото неисплащание заплатитѣ на войскитѣ водили къмъ отслабвание на дисциплината и къмъ всѣкакъвъ родъ безрѣдия. Особенно голѣми били въ всичкитѣ армии, и най много въ французската, побѣзитѣ, които се и наказвали сжщо извънмѣрно строго. При всичко това, въобще казано, въ войскитѣ имало добъръ духъ, и както французитѣ, тъй и противницитѣ имъ, се сражавали отлично; –– а армиитѣ въ туй време, независимо отъ това, че въ тѣхъ имало още много безрѣдия и неустройство, обаче пó много отколкото пó напрѣдъ приличали на благоустроени европейски армии.

§ 18.

Инжинерното искуство.

Края на XVII и началото на XVIII столѣтия съставляватъ най бляскавата епоха въ историята на инжинерното искуство, което направило толкова голѣми и важни успѣхи, особенно въ Франция и Нидерландия, благодарение на Вобана, Кёгорна и др., щото даже надминало другитѣ отдѣли на военното искуство. За тѣзи негови успѣхи много способствували, както постепенно распространившата се привързаность къмъ всякакъвъ родъ укрѣпления, тъй и увеличившата се важность на послѣднитѣ.

Отдѣлнитѣ постове се укрѣпявали както и пó напрѣдъ. Пó често отколкото пó напрѣдъ се срѣщатъ примѣри за укрѣпявание и отбрана на отдѣлни здания, цѣли села и пó важнитѣ пунктове или части отъ бойното поле, а противъ турцитѣ –– и цѣлото бойно поле. Но въ този периодъ най силно се проявила и навсѣкждѣ се вкоренила страстьта за прикривание на цѣли области, обширни пространства отъ страната или границитѣ на държавата съ укрѣпени линии (гл. пó долу § 24). Тѣзи линии състояли отъ щерншанци, редути и реданти, свързани съ куртини, или пъкъ отъ единъ валъ съ ровъ, расположенъ съ входящи и исходящи жгли и усиленъ съ палисади. Профилитѣ имъ били значително усилени, за да може да се направятъ тѣ, по тогавашнитѣ понятия, непрѣодолими. Такива били Вейсенбургскитѣ или Лаутербургскитѣ укрѣпени линии, които били прикрити отъ фронта съ рѣката Лаутеръ и се допирали съ дѣсния флангъ до Рейнъ, а съ лѣвия до Вогезскитѣ планини, — Щолхофенскитѣ и Етлингенскитѣ на дѣсния брѣгъ на Рейнъ, подъ Щрасбургъ, — линиитѣ на р. р. Квейхъ, Кинцигъ и др. — линиитѣ, нееднократно издигани въ Нидерландия между р. р. Лисъ, Шелда, Самбра и Маасъ и много други въ разни случаи и страни.

Главнитѣ измѣнения и усъвършенствувания въ устройството на крѣпоститѣ състояли въ туй, че навсѣкждѣ, но не всѣкога съ успѣхъ, почнали да усъвършенствуватъ нидерландската система, като правили жглитѣ на бастионитѣ пó остри, фланкитѣ имъ пó дълги, често пжти безъ никакъ да правятъ двойни фланки, нито фоссъбреи, и пр. Като намирали външнитѣ

верки и покрития пѫть извънрѣдно важни и полезни за усилване отбраната на крѣпостьта, всичкитѣ въобще инжинери се трудили да усъвършенствуватъ устройството и да усилятъ отбраната имъ.

Особенно на Вобана и Кёгорна инжинерното искуство длъжи усъвършенствуванията и успѣхитѣ си. Първия отъ тѣхъ отъ всички най много отстѫпвалъ отъ нидерландската система и устроявалъ крѣпоститѣ съобразно съ мѣстностьта и придобития опитъ. Като далъ на атаката значително надмощие надъ отбраната, Вобанъ се трудилъ тъй сѫщо да усили и послѣдната. Бастионното расположение, което още при Пагана получило добро основание, той значително усъвършенствувалъ като: 1) унищожилъ тройнитѣ фланки на стѫпала, редюититѣ въ бастионитѣ, орилионитѣ и фоссъ-бреята; 2) устроилъ, вмѣсто тѣхъ, укрѣпления между раменнитѣ ѫгли на бастионитѣ или между краищата на фланкитѣ на тѣзи послѣднитѣ, — тенали между фланкитѣ и куртинитѣ, — редюити въ плацдармитѣ; 3) увеличилъ равелинитѣ и плацдармитѣ, расширочилъ покрития пѫть и далъ по̀ добра посока на фасоветѣ на равелинитѣ по отношение на раменнитѣ ѫгли на бастионитѣ, и проч. Тѣзи измѣнения и усъвършенствувания, извършени постепено, полегка-легка, образували простата бастионна система на Вобана, която имала много згоди, но и нѣкои недостатъци. Като искалъ да отстрани послѣднитѣ, Вобанъ съставилъ съ време нови усилени бастионни системи, които състояли отъ отдѣлни бастиони или контръ-гарди, задъ които билъ расположенъ главния валъ, между тѣхъ теналъ, а прѣдъ тенала равелинъ съ редюитъ. Главния валъ състоялъ отъ туръ-бастиони (tours bastionées), съединени съ дълга куртина или съ бастионенъ фронтъ; фланкитѣ на туръ-бастионитѣ и на главния валъ били казематирани. На равелина били придадени фланки и вѫтрѣ билъ устроенъ отъ сѫщата фигура редюитъ съ ровъ и каменно облѣкло. Усиленитѣ системи на Вобана увеличили силата на отбраната, но малко усъвършенствували простата му бастионна система. Първата крѣпость, устроена отъ него въ 1667 г. по тъзи послѣдната система, била крѣп. Шарлеруа; а крѣпоститѣ, устроени отъ него по усиленитѣ системи, били Белфортъ, Ландау, Ней-Брейзахъ и нѣк. др.

Системата на Кёгорна била по̀ вечето приспособена къмъ низменната мѣстностъ на Нидерландия и изисквала по̀ малки расходи, отколкото Вобановитѣ системи. Тя състояла отъ фоссъ-брея и задъ нея главнитѣ бастиони съ каменenъ ескарпъ и проч., усилила отбраната, но имала тъй сѫщо важни недостатъци.

Атаката на крѣпоститѣ била извънрѣдно усилена, особенно отъ Вобана и Кёгорна: 1) съ въвеждание отъ първия отъ тѣхъ паралелитѣ (за пръвъ пѫть при обсадата на Маастрихтъ въ 1673 година) и рикошетната стрѣлба (за пръвъ пѫть при обсадата на Атъ въ 1697 година), най напрѣдъ отъ топоветѣ, послѣ отъ хаубицитѣ; 2) съ увеличение броя на обсадната артиллерия и усилвание на дѣйствията ѝ; 3) съ бомбардирание, чрѣзъ стрѣлба съ калени ядра, хвърляние на рѫчни гранати, отъ Кёгорновитѣ мортири и проч.; 4) съ усъвършенствувание на траншеитѣ и саппитѣ и въвеждание на траншейнитѣ кавалиери (отъ Вобана за пръвъ пѫть при обсадата на Люксембургъ въ 1684 година); 5) съ устройство на брешъ-батарея на гребена на гласиса; 6) съ прѣминуванието прѣзъ сухия главенъ ровъ — съ скрита саппа, а прѣзъ водния — чрѣзъ напълванието му съ фашини,

мѣхове съ козина и др. т. Минитѣ се употрѣбявали най напрѣдъ рѣдко, само за разрушение на външнитѣ верки, каменното облѣкло на главния валъ и др. т., по недостатъкъ на правилна теория за минното искуство. Вобанъ се опитвалъ да създаде послѣднята и взелъ да употрѣбява минитѣ пó често и при това голѣмо число малки мини прѣдпочтително прѣдъ малко число голѣми мини. Но опититѣ и усилията му не били успѣшни и само въвели него и другитѣ въ заблуждение. Много пó съвършенна била теорията на минното искуство, създадена отъ Белидора, която опровергала теорията на Вобана. Всичко това способствувало както за тоеритическото, тъй и за практическото усъвършенствувание на минното искуство.

И отбраната на крѣпоститѣ била тъй сжщо значително усилена: 1) съ устройството прѣдъ исходящитѣ жгли на скрития пжть — флеши съ палисади; 2) съ прѣимущественна отбрана, по мнѣнието на Вобана — подстжпитѣ къмъ скрития пжть, а по мнѣнието на Кёгорна — самия покритъ пжть (послѣднето мнѣние се распространило и затвърдило до толкова, че всичкитѣ усилия на отбраняющия се били обрьщани върху отбраната на покрития пжть, съ изгубванието на който и крѣпостьта обикновенно се прѣдавала); 3) съ устройството на двоенъ рѣдъ палисади на покрития пжть, именно — на гребена на гласиса и на извѣстно растояние задъ бруствера; 4) съ устройството на фугаси подъ гласиса, или пъкъ съ употрѣблението на мѣхове съ барутъ на покрития пжть и др. т.; 5) съ устройството на контръ-мини, даже при първоначалната постройка на крѣпоститѣ, а въ сухия главенъ ровъ — капонири и ложементи, и проч. Абшнититѣ въ бастионитѣ служили за отбрана — за послѣденъ пжть при обсадата на Кандия; а обикновенно слѣдъ вземанието на бреша съ щурмъ, крѣпостьта се прѣдавала. Примѣри за прѣвземание на крѣпости съ щурмъ, безъ прѣдварителна обсада, се срѣщатъ твърдѣ рѣдко, а съ бомбардирание напротивъ доста често. Бомбардиранията на Люттихъ, Генуа и Алжиръ сж най забѣлѣжителнитѣ.

Въпрѣки значителното усилвание на отбраната, само малко крѣпости се държали дълго и то пò вечето по причина на погрѣшното водение на обсадата, а не на усьрдието и искуството на отбранявшитѣ се. Крѣпоститѣ се прѣдавали почти обикновенно по згодни капитулации за гарнизонитѣ.

Колкото се касае до войскитѣ отъ инжинерното вѣдомство, то въ Франция минеритѣ били, подобно на пушкаритѣ пръснати по разнитѣ крѣпости. Людовикъ XIV образувалъ отъ тѣхъ (въ 1679 г.) отдѣлна рота, а въ 1695 г. имало вече три минерни роти. Инжинерния корпусъ въ Франция сжществувалъ още отдавна; но сжщинското му образование въ практическо и теоритическо отношение се почва собственно отъ времето на Вобана. Подъ неговото управление французскитѣ инжинери придобили безспорно прѣвъсходство надъ всички други европейски. Въ Германия инжинерното искуство съставлявало единъ видъ занаятъ, и най искуснитѣ инжинери, сжщо както и артиллеристи, се наемали отъ другитѣ държави срѣщу заплата, не само за построявание, но и за атака и отбрана на крѣпоститѣ.

---

§ 19.

Общъ изводъ за състоянието на военното искуство въ този периодъ.

Отъ всичко горѣизложено се вижда въобще слѣдующето:

Втората половина отъ XVII и първата половина отъ XVIII столѣтия били начало на общото благоустройство на европейскитѣ армии, сжщо, както периода на трийсетгодишната война билъ начало на частното имъ благоустройство. Армиитѣ навсѣкждѣ станали постоянни. Вжтрѣшното имъ устройство, сжщо военното устройство на войскитѣ въ частность, като станали прѣдмѣти на непосрѣдственното вѣдение, распорѣждание и грижа на правителствата, взели на всѣкждѣ пò правиленъ и съобразенъ видъ съ благото на държавата, отколкото това било пò напрѣдъ, и значително се развили и усъвършенствували, макаръ въ нѣкои отношения да слѣдвали по лъжовенъ и прѣвратенъ пжть. Най главнитѣ измѣнения и усъвършенствувания въ тѣхъ ставали прѣимущественно въ французската армия, сжщо, както въ периода на трийсетгодишната война тѣ произтичали отъ шведската армия.

Огнестрѣлното оржжие станало общо, а дѣйствието съ него — главно, почти исключително; а дѣйствието съ бѣлото оржжие въ пѣхотата нищожно, а въ конницата второстепенно и неважно, съ малко исключения. Вслѣдствие на това, строя на войскитѣ прѣминалъ отъ една крайность на друга, като отъ джлбокъ въ масси се обърналъ на тънкъ, въ разгънати линии.

Въпрѣки стрѣмлението за усилвание на дѣйствието на огнестрѣлното оржжие. послѣднето, особенно тѣжката, неудободвижима артиллерия, било още малко усъвършенствувано въ практическо отношение и стрѣлбата била бавна.

Тактическото устройство на войскитѣ и вжтрѣшното устройство на армиитѣ,особенно увеличението,броя на конницата, артиллерията и обозитѣ, и хрàнението на армиитѣ единственно отъ магазини, били причини за крайната неудободвижимость на войскитѣ и армиитѣ и за бавностьта на движенията и дѣйствията имъ.

Въобще военното искуство направило въ този периодъ важни и значителни успѣхи. Но, вслѣдствие свойственнитѣ на това време понятия и методизмъ или стрѣмление да се подведе военното искуство подъ извѣстни, постоянни и безусловни форми и правила, то взело твърдѣ теоретическо направление и въ много отношения слѣдвало лъжовенъ пжть, а понѣкога даже и прѣвратенъ. Отъ всичкитѣ му отдѣли, инжинерното искуство направило най голѣми успѣхи както въ практическо, тъй и въ теоретическо отношение. И за това този периодъ частно може да се признае за най блѣскава епоха на инжинерното искуство, а въобще — за начало на развитието, усъвършенствуванието и всеобщото распространение на най новото военно искуство, първитѣ основи на което били турени въ време на нидерландско-германската война, особенно отъ Густавъ-Адолфа.

ГЛАВА III.
Начина на водението войната въ този периодъ.

I.
Начина на водението войната въобще.

§ 20.
Методизма въ начина на водението войната, началото и причинитѣ му.

Когато огнестрѣлното оржжие станало общо, а дѣйствието съ него — главно, почти исключително, когато числото на конницата, артиллерията и обозитѣ при армиитѣ и численната сила на самитѣ армии значително се увеличили, най послѣ когато армиитѣ почнали да се хранятъ единственно отъ магазини, тогава се явила нова, чузда за войнитѣ въ древнитѣ и срѣднитѣ времена, потрѣбность за непрѣкъснато подвозвание на огнестрѣлни снаряди и храни къмъ армиитѣ отъ онѣзи пунктове (прѣимущественно крѣпости), въ които се намирали главнитѣ имъ складове, вслѣдствие на което възникнала важностьта на тѣзи пунктове и на съобщенията на армиитѣ съ тѣхъ, и необходимостьта за охранението както на еднитѣ, тъй и на другитѣ.

Изложеното пó горѣ (въ глава II) състояние на военното искуство въобще и на военното устройство на държавитѣ, тактическото устройство на войскитѣ и вжтрѣшното устройство на армиитѣ въ частность, а особенно влиянието на методизма, правителствата и дѣйствията на Густавъ-Адолфа, сж послужили за още пó голѣмо развитие на тѣзи нови потрѣбности въ водението на войната, както и за увеличението важностьта на крѣпоститѣ, магазинитѣ и съобщенията на армиитѣ съ тѣхъ.

Методизма се силилъ да подчини и искуството за воденето на войната, както другитѣ отдѣли на военното искуство, подъ извѣстни постоянни и безусловни форми и правила.

Правителствата, както пó горѣ се каза (§ 17), имали значително и непосрѣдственно влиянне върху управлението на армиитѣ, дѣйствията имъ и воденето на войната.

Блѣскавитѣ, важни и здрави успѣхи отъ дѣйствията на Густавъ-Адолфа въ Германия възбудили справедливо удивление къмъ послѣднитѣ и общо стрѣмление за подражанието имъ. Но лъжовното истълкувание на причинитѣ за успѣхитѣ на тѣзи дѣйствия повело и къмъ лъжовни резултати. Безъ да обрыщатъ внимание на измѣнението, което ставало въ начина и характера на дѣйствията на Густавъ-Адолфа, заедно съ измѣнението на обстоятелствата, причинитѣ за успѣхитѣ му приписвали единственно на бавностьта, прѣдпазливостьта и сис-

тематическата правилность въ първоначалнитѣ му дѣйствия до прѣминуването прѣзъ Елба. И за това мислили, че за да се придобиятъ сжщо такива успѣхи, каквито придобилъ той, достатъчно било всѣкога и въ всички обстоятелства да се дѣйствува тъй, както той временно дѣйствувалъ до прѣминуването си прѣзъ Елба, а именно да се затвърдяватъ постепенно въ страната, като се обезпечватъ отъ всички страни съ заемание на крѣпоститѣ и пó важнитѣ мѣстни пунктове, да хранятъ армиитѣ отъ магазини, да охраняватъ съобщенията си съ послѣднитѣ, грижливо да се отклоняватъ отъ боя, да водятъ малка война и др. т.

Съвокупностьта на всички тѣзи причини, взети заедно, въ съчетание съ обстоятелството, че главнитѣ военни дѣйствия отъ войнитѣ въ това време произлизали прѣимущественно въ Нидерландия и на сѣвернитѣ граници на Франция — въ страна, наводнена съ крѣпости и прѣсѣчена съ много рѣки, блата, гори и проч., — повела малко по малко къмъ методизма въ водението на войната, който придалъ на войнитѣ отъ края на XVII и началото на XVIII столѣтие съвсѣмъ особенъ характеръ. Отличителнитѣ му черти били: важностьта на крѣпоститѣ, магазинитѣ, съобщенията на армиитѣ съ тѣхъ, обезпечението на собственнитѣ съобщения и дѣйствия противъ неприятелскитѣ, маневриранията, естественнитѣ и искуственни прѣпятствия и неважностьта на рѣшителнитѣ дѣйствия въобще и на боя особенно.

§ 21.

Крѣпости и магазини.

Собственнитѣ крѣпости били важни за това, защото служили за учрѣдяване въ тѣхъ главнитѣ магазини или складове съ военни запаси и храни, а неприятелскитѣ за туй, защото били необходими за закрѣпяване въ неприятелската страна и за образувание въ тѣхъ нови складове. Да се мине покрай неприятелскитѣ крѣпости, безъ да се блокиратъ тѣ или поне безъ да се остави противъ тѣхъ часть отъ войскитѣ, достатъчна за обезпечение на собственнитѣ съобщения отъ страна на гарнизонитѣ имъ — се считало за невъзможно. А между това за обсадитѣ се правяли голѣми приготовления и се събирали значителни сили и срѣдства. Обсадитѣ стрували голѣми расходи и трудъ и голѣма загуба на хора, за тѣхъ се употрѣбявало обикновенно твърдѣ много време, крѣпостьта въ време на обсадата била много или малко разрушавана, а страната около нея съвсѣмъ разорявана. А слѣдъ прѣвземанието на полуразрушената крѣпость, гарнизона ѝ получавалъ пó вечето пжти свободенъ исходъ и се присъединявалъ къмъ армията си; за поправлението на взетата крѣпость били потрѣбни нови, значителни расходи, а за заеманието ѝ — гарнизонъ, който отслабвалъ дѣйствующата армия. Слѣдователно — вземанието на неприятелскитѣ крѣпости, макаръ и да доставлявало на настжпавшия изброенитѣ згоди, но това бивало съ пó голѣма врѣда за самия него, отколкото за отбранявшия се. И колкото пó вече крѣпости се вземали, толкова и врѣдата отъ това била пó значителна.

§ 22.

Б о й.

Боя, по самото свойство на огнестрѣлното оржжие, неспособностьта на армиитѣ за бързо и продължително прѣслѣдване слѣдъ издържание на побѣда и вслѣдствие лъжовното подражание на дѣйствията на Густавъ-Адолфа, awsсталъ по́ малко рѣшителенъ, отколкото по́ напрѣдъ, служилъ (по понятията въ това време) само за нанисание загуба на неприятеля, съ значително и за себѣ си отслабвание и все по́ вече и по̀ вече губилъ по́ напрѣшната си, първенствующа важность, тъй, че най послѣ се считалъ вече за безполезна загуба на хора и за погрѣшка, даже и тогава, когато билъ увѣнчаванъ съ побѣда.

Сражения (гл. по́ горѣ § 16) произлизали рѣдко и по́ вечето случайно, давали се само съ една тактическа цѣль — да се нанесе загуба на неприятеля и, съ исключение на тритѣ сражения: при Хохщедтъ въ 1704 и при Туринъ и Рамили въ 1706 година, побѣдитѣ въ които дали на войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ съвсѣмъ другъ обратъ, тѣ почти никога нѣмали важни и рѣшителни послѣдствия. Отъ означенитѣ три сражения, само Туринското не било случайно, а било прѣдварително расчетено и съобразено, въ което побѣдителитѣ длъжали и побѣдата, и важнитѣ ѝ послѣдствия, сжщо толкова на тѣзи прѣдварителни расчети и съображения, колкото и на тактическитѣ дѣйствия. А въ другитѣ двѣ сражения тѣ ги длъжали единствено на тактическитѣ дѣйствия и на случая. Този фактъ е особенно забѣлѣжителенъ: той явно и убѣдително доказва фалшивостьта на вкоренившето се понятие за неважностьта на боя.

§ 23.

Охранение на съобщенията, дѣйствията противъ тѣхъ и маневриране.

Колкото боя губилъ важностьта си, толкова съобщенията и дѣйствията, които имали за цѣль охранението на собственнитѣ съобщения и застрашаванието на неприятелскитѣ, или пъкъ и самото отрѣзвание на послѣднитѣ, добивали все по́ голѣма и по́ голѣма важность и значение. Да се достигне прѣдположената цѣль съ такъвъ родъ движения и дѣйствия, които застрашавали да отрѣжатъ или пъкъ дѣйствително отрѣзвали противника отъ съобщенията съ главнитѣ му складове и го лишавали отъ необходимитѣ срѣдства за водението на войната, съ което го принуждавали безъ бой да отстжпи (manoeuvres, das Manövriren, маневриране), се считало за много по́ искусно и принасяло на полководеца по́ голѣма честь и слава, отколкото да се достигне сжщата цѣль съ бой. Вслѣдствие на това армиитѣ избѣгвали боя и маневрирали, т. е. извършвали такъвъ родъ движения и заемали такова расположение, които застрашавали съобщенията на противника. А въ туй време отдѣлни отряди отъ армиитѣ дѣйствували непосрѣдственно противъ важнитѣ пунктове, които се намирали на тѣхъ, или противъ транспортитѣ, които се движили по тѣхъ, или пъкъ водили малка война, съ цѣль да лишатъ противника отъ възможностьта да се ползва отъ срѣдствата на заетата отъ него страна и да добива отъ нея храна и фуражъ. При това, за да се въведе противника въ заблуждение, недоумѣние, небрѣжность, да се отвлѣче отъ по́ важ-

нитѣ пунктове и проч., прѣдприемали лъжливи движения и дѣйствия, пръскали лъжливи слухове, употрѣбявали разнородни военни хитрости и др. т.

Но между това, когато съобщенията, охранението имъ, дѣйствията противъ тѣхъ и маневрирането придобивали все по́ голѣма и по́ голѣма важность, войскитѣ и армиитѣ, по устройството си, не само, че не прѣдставлявали необходимитѣ за маневриране условия, но и съвсѣмъ не били способни за това. А отъ полководцитѣ, освѣнъ Монтекукули, принцъ Евгений Савойски, Вандомъ, Вилларъ и особенно Тюреннъ, нито единъ не обладавалъ искуството за маневриране.

§ 24.

Важностьта на мѣстностьта и искуственнитѣ прѣпятствия.

Стрѣмлението да се достигне прѣдположената цѣль само съ маневриране, безъ бой, повело постепенно къмъ слѣдующето:

То подбудило, за избѣгвание на боя, да се прибѣгне до помощьта на мѣстностьта или искуството, или пъкъ и на двѣтѣ заедно. По́ добритѣ полководци въ това време умѣяли искусно да се ползватъ отъ мѣстностьта и да я усилватъ съ укрѣпления. А посрѣдственнитѣ полководци, като не обладавали искуството сполучливо да избиратъ мѣстностьта и да се ползватъ отъ всичкитѣ ѝ згоди, прибѣгвали исключително до помощьта на искуственнитѣ укрѣпления, като силно укрѣпявали позициитѣ и лагеритѣ на армиитѣ си или пъкъ отдѣлнитѣ постове, заемани отъ отрядитѣ на послѣднитѣ.

Страстьта за собственното си усилване съ естественни и особенно съ искуственни прѣпятствия се распространила до толкова, щото обширни пространства отъ страната, цѣли области или границитѣ на държавитѣ били прикривани, като се располагали армиитѣ задъ естественни прѣпятствия (рѣки, планински хребети, верига гори, блата и др. т.), или задъ непрѣкъснати укрѣпени линии, или пъкъ задъ еднитѣ и другитѣ заедно (гл. § 18).

Да се атакува армия или отрядъ, расположени задъ естественни или искуственни прѣпятствия, да се пробие пѫть прѣзъ послѣднитѣ, особенно прѣзъ укрѣпенитѣ линии, или пъкъ да се прѣвзематъ тѣ — се считало за смѣло, трудно, почти невъзможно и при това безполезно, тогазъ когато расположенитѣ задъ тѣхъ войски можало да се принудятъ да отстѫпятъ съ дѣйствия на съобщенията имъ или съ маневриране.

§ 25.

Бавностьта и нерѣшителностьта въ дѣйствията и неважностьта на цѣлитѣ и резултатитѣ имъ.

Всички горѣизложени обстоятелства били причина за крайната бавность и нерѣшителность въ дѣйствията на армиитѣ, за неважностьта и често даже нищожностьта на резултатитѣ имъ, при всичко, че войнитѣ въ това време били водени съ твърдѣ важни политически цѣли. Ако цѣльта на похода била завладяването на една или нѣколко крѣпости, то една часть отъ армията извършвала обсадитѣ, а другата ги прикривала, като маневрирала или се располагала задъ естественни или искуственни прѣпятствия. Ако цѣльта на похода била да се принуди противника да отстѫпи, то и двѣтѣ страни маневрирали, като взаимно

застрашавали съобщенията си, или като дѣйствували непосрѣдственно противъ тѣхъ. Често пѫти едната армия се располагала въ укрѣпенъ лагеръ, а другата я наблюдавала. Още пó често и двѣтѣ армии раздробявали силитѣ си, заемали важнитѣ и силни въ тактическо отношение мѣстни пунктове и водили малка война, съ туй прѣдположение, че съвокупностьта на успѣхитѣ, издържани въ частнитѣ срѣщи и сблъсквания, можала да се равни на една побѣда, издържана въ едно рѣшително сражение. Но въобще и въ всички случаи армиитѣ стояли въ постоянно, може́ да се каже, бездѣйствие, като бездѣйствието имъ разбираме въ тъзи смисъль, че като избѣгвали боя и маневрирали, тѣ ни най малко не проявявали онова напряжение на сили, онъзи дѣятелность, които сѫ необходими за добивание важни и рѣшителни успѣхи чрѣзъ бой. Въ тъзи смисъль и малката война, и дѣйствията на отдѣлнитѣ отряди, и маневрирането на самитѣ армии трѣбва да се разглѣждатъ не иначе, освѣнъ като бездѣйствие.

§ 26.

Характера на войнитѣ въ този периодъ въобще.

Отъ всичко това слѣдва, че макаръ войната да загубила пó напрѣшния си неправиленъ и жестокъ характеръ, но въ замѣна на това добила характеръ на бавность, нерѣшителность, излишна правилность и методизмъ. Тъй като походитѣ се почвали пóвечето пѫти въ напрѣднала пролѣть, а се свършвали въ ранна есень съ располагание армиитѣ и отъ двѣтѣ страни на зимни квартири, — тъй като въ продължение на тѣзи кратковременни походи дѣйствията били бавни и нерѣшителни, а цѣлитѣ и резултатитѣ имъ неважни и често пѫти нищожни, а въ тѣчение на зимата и пó голѣмата часть отъ есеньта и пролѣтьта армиитѣ стояли въ пълно бездѣйствие, то войнитѣ се и протакали твърдѣ дълго, стрували на държавитѣ голѣми загуби на хора и несмѣтни разноски и се свършвали не вслѣдствие на успѣхитѣ или надмощието, придобити съ силата на орѫжието, а единственно вслѣдствие пълното истощение на силитѣ и срѣдствата отъ едната, а пó често и отъ двѣтѣ воюющи страни.

Такъвъ билъ въобще характера на войнитѣ въ края на XVII и началото на XVIII столѣтие, и на методизма въ начина на воденнето на войната, съвсѣмъ несъгласенъ съ истинския смисъль, духъ, цѣль и назначение на послѣдната.

Исключение отъ това правятъ дѣйствията на нѣкои полководци, като: Монтекукули, Тюреннъ, принцъ Евгений савойски, Марлборо, Вандомъ и Вилларъ, които се отличаватъ отъ другитѣ съ пó голѣма смѣлость, рѣшителность, бързина или пъкъ искуство. Причинитѣ за това имъ силно отличие и безспорно достойнство и искуство били високитѣ лични дарби на означенитѣ полководци. При всичко това и тѣзи послѣднитѣ, свързани въ дѣйствията си отъ влиянието на правителствата и отъ всички обстоятелства, за които говорихме пó горѣ, не можали, като Густавъ-Адолфа, да се възвисятъ надъ лъжовнитѣ понятия и прѣдразсѫдъци на времето си и да дадѫтъ на искуството истинско и правилно направление.

II.
Начина на водението войната въ Нидерландия, Германия, Италия и Испания.

§ 27.
Начина на водението войната въ Нидерландия.

Свойствата на страната, въ която се водила войната, състава на армиитѣ, които дѣйствували въ нея и особеннитѣ обстоятелства много или малко измѣнявали, единъ видъ, общия характеръ на войнитѣ отъ този периодъ.

Въ Нидерландия начина за водението на войната билъ въ висша степень методически, бавенъ и нерѣшителенъ: 1-о по причина на малкото пространство на страната и несъразмѣрното съ него голѣмо число крѣпости отъ разни величини; 2-о по причина на мѣстностьта на страната, извънрѣдно прѣсѣчена, която затруднявала настѫпателнитѣ дѣйствия и способствувала на отбранителнитѣ; 3-о по причина на значителната политическа важность, която Нидерландия имала и за двѣтѣ страни и вслѣдствия на която послѣднитѣ съ голѣма упоритость оспорвали една на друга обладанието на тъзи страна, особенно най важнитѣ въ нея пунктове въ политическо, търговско или военно отношение, както: на Маасъ — Маастрихъ, Лютихъ и Намюръ, вѫтрѣ въ страната — Брюкселъ и Антверпенъ, и на брѣговетѣ на Морето — Остенде и Дункирхенъ; най послѣ 4-о по причина на състава на армиитѣ, отъ страна на съюзницитѣ, отъ войски на нѣколко разни господарства, подъ началството на единъ или нѣколко полководци, за което нѣмало единство нито въ въодушевлението на войскитѣ, нито въ дѣйствията на армиитѣ. Освѣнъ това холландското правителство, като издържало на своя смѣтка (въ войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ) пó голѣмата часть отъ съюзнитѣ войски, които дѣйствували въ Нидерландия, и като се бояло, да не би рѣшителнитѣ дѣйствия, въ случай на несполука, да отворятъ на противника входа въ собственнитѣ прѣдѣли на Холландия, извънрѣдно много свързвало дѣйствията на полководцитѣ и армиитѣ и съ това още пó вече увеличавало и безъ туй вече значителната имъ бавность и нерѣшителность.

Вслѣдствие на това всичкитѣ войни въ Нидерландия въ този периодъ били прѣимущественно крѣпостни и обсадни. Дѣйствията въ тѣхъ състояли отъ обсади и прикрития на крѣпости, маневриране между рѣдъ крѣпости, на пространството между Рейнъ и Маасъ, Маасъ и Самбра, Самбра и Шелда, Шелда и морето, — малка война, при постояннно усилвание себѣ си съ укрѣпени линии (каквито имало твърдѣ много: пó главнитѣ отъ тѣхъ се простирали отъ р. Маасъ задъ рѣкитѣ Мехенъ — Mehaigne и Дилъ — Dyle, по Шелда и задъ Брюгския каналъ), които дѣйствия били съединени съ често, почти непрѣкъснато бездѣйствие на главнитѣ сили и сблъсквания на малки отряди, безъ важни резултати, и съ твърдѣ рѣдки, почти всѣкога случайни, голѣми сражения, въ които побѣдата се рѣшавала или само съ едни тактически дѣйствия, или пъкъ по особенни случайни обстоятелства и които, съ исключение на сраже-

нието при Рамили, нѣмали никакви важни послѣдствия (сраженията при Уденардъ, Малплаке и др.), още пó вече, че побѣдителя не прѣслѣдвалъ побѣдения. Въобще дѣйствията въ Нидерландия въ това време се продължавали дълго, стрували голѣми загуби на хора, но по извънрѣдната си бавность и нерѣшителность, тѣ имали важни резултати само слѣдъ голѣмо или малко число походи (въ 1-та нидерландска война 1672—1678 год. — 6 похода, въ 2-та 1688—1697 г. — 9 и въ войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ 1702—1712 — 10, а всичко 25 похода).

§ 28.

Начина на воденето войната на срѣдний Рейнъ.

На срѣдний Рейнъ най напрѣдъ се водили настъпателни дѣйствия: отъ французитѣ съ цѣль да покорятъ, а отъ съюзницитѣ съ цѣль да прикриятъ и отбраняватъ Елзасъ (въ първитѣ нидерландски войни). Въ послѣдствие (въ войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ) съюзницитѣ дѣйствували настъпателно отъ истокъ отъ Германия, съ цѣль да отнематъ отъ Франция Елзасъ, който тя била покорила, а французитѣ отбранявали послѣдния. Но отъ 1706 година дѣйствията и отъ двѣтѣ страни се ограничили съ отбрана на брѣговетѣ на Рейнъ. Пó рѣшителнитѣ и искусни полководци, като напр. Вилларъ, като не се ограничавали само съ отбрана, дѣйствували настъпателно задъ Рейнъ, или пъкъ, съ съчетание на настъплението съ отбраната, давали на отбранителнитѣ дѣйствия настъпателенъ характеръ. Дѣйствията отъ страна на французитѣ били усилвани съ отбрана задъ много планински потоци, които истичатъ изъ вогезкитѣ планини и се вливатъ въ Рейнъ отъ лѣвата му страна, и задъ много, издигнати на тѣхъ укрѣпени линии (вейссенбургскитѣ, лаутербургскитѣ, на р. Моттеръ и др.) На сѣверо-источната граница на Франция най важната посока на настъпателнитѣ дѣйствия на съюзницитѣ била долината на р. Мозелъ, отъ Кобленцъ прѣзъ Триръ, Тионвилъ и Мецъ; тъзи била най слабата часть отъ границитѣ на Франция. А на срѣдний Рейнъ най важнитѣ пунктове били: на лѣвата страна — кр. Ландау, Майнцъ и свободния градъ Щрасбургъ, послѣднитѣ два имали укрѣпени мостове прѣзъ Рейнъ, и сжщо такъвъ укрѣпенъ мостъ въ Гюннингенъ, близо до Базелъ, а на дѣсната страна — кр. Филипсбургъ, Брейзахъ (стария) и Фрейбургъ. Отъ страна на съюзницитѣ дѣйствията били усилвани съ щолхофенскитѣ, етлингенскитѣ и ращадскитѣ (подъ Щрасбургъ на дѣсния брѣгъ на Рейнъ) укрѣпени линии и съ голѣмъ брой укрѣпления, издигнати въ Шварцвалдскитѣ планини и въ всичкитѣ проходи, които водили отъ Рейнъ прѣзъ тѣхъ къмъ Дунава и вжтрѣшностьта на Германия. Резултатитѣ отъ дѣйствията на срѣдний Рейнъ въобще били за французитѣ много пó згодни, отколкото въ Нидерландия. Французитѣ не само че удържали за себѣ си Елзасъ, но и обезпечили обладанието му за напрѣдъ, а опитванията на съюзницитѣ да проникнатъ въ вжтрѣшностьта на Франция прѣзъ долината на Мозелъ — никога не били сполучливи. Въобще, макаръ дѣйствията на срѣдний Рейнъ, по цѣльта си, да били второстепенни, но имали пò рѣшителенъ характеръ, отколкото въ Нидерландия.

§ 29.

Начина на воденнето войната въ Германия на Дунава.

Въ Германия на Дунава, въ двата похода въ 1703 и 1704 година, въ време на войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ, дѣйствията били: отъ страна на французитѣ, въ съюзъ съ баварцитѣ — отбранителни и донѣкждѣ настжпателни въ Бавария, а отъ страна на съюзницитѣ — настжпателни отъ сѣверъ, истокъ и югъ противъ Бавария. Тѣ състояли прѣимуществено отъ маневриране, което имало за цѣль: отъ страна на французитѣ и баварцитѣ — като пазятъ съобщенията си съ Франция, да задържатъ съюзницитѣ на границитѣ на Бавария или да ги отдалечаватъ отъ послѣднята, а отъ страна на съюзницитѣ—да проникнатъ въ Бавария, да я заематъ и да принудатъ баварския курфюрстъ, който билъ много важенъ съюзникъ за Франция въ Германия, да се откаже отъ съюза си съ нея. За пжтища на съобщения съ Франция за французскитѣ армии, които дѣйствували въ Бавария, служили обикновенно онѣзи, които минували по долината на горний Дунавъ и водили прѣзъ Виллингенъ и шварцвалдскитѣ планини, или по долината на р. Кинцигъ къмъ Щрасбургъ, или пъкъ прѣзъ Фрейбургъ, Брейзахъ или Гюннингенъ къмъ Рейнъ. Главнитѣ дѣйствия се водили обикновенно въ вжтрѣшността на Бавария, прѣимуществено при Аутсбургъ, гдѣто на Лехъ имало силна по мѣстность и искуственно укрѣпена позиция. Лѣвата страна на Дунава била еднакво важна както за французитѣ и баварцитѣ, тъй и за противницитѣ имъ, тъй като тамъ страната била пó богата съ храни и отъ тамъ прѣимущественно и двѣтѣ страни добивали и храна и фуражъ. А за това отъ тъзи страна (или отъ сѣверъ) именно съюзницитѣ и водили главнитѣ дѣйствия противъ Бавария, и на нея обикновенно се съсрѣдоточавали главнитѣ имъ сили, както отъ щолхофенскитѣ линии, тъй и отъ Нидерландия. Французитѣ и баварцитѣ се усилвали съ естественни и искуственни прѣпятствия, като прѣграждали на противницитѣ си пжтя за вжтрѣшността на Бавария съ расположението си на лѣвия брѣгъ на Дунава, въ укрѣпени лагери: между Лауингенъ и Диллингенъ, и Шелленбергския (при Донаувертъ), съ тила къмъ Дунава, при Аугсбургъ (межлу Лехъ и Вертахъ) и проч., и въ укрѣпени линии (задъ р. Наабъ и др.). Баварцитѣ обсаждали крѣпости само въ Тиролъ; а съюзницитѣ обсадили само Инголщадтъ, и то по особенна причина, именно по враждата на Марлборо съ баденския принцъ. Армиитѣ или стояли въ пълно бездѣйствие, или маневрирали. Двѣтѣ сражения, и двѣтѣ при Хохщедтъ, отъ които 1-то (1703 г.) нѣмало никакви важни резултати, а 2-то (1704 г.), напротивъ, принудило французитѣ да се оттѣглятъ задъ Рейнъ и дало на войната другъ обратъ, произлѣзли случайно. Поражението на французитѣ и баварцитѣ въ послѣднето произлѣзло вслѣдствие тѣхнитѣ тактически погрѣшки, отъ които искусно се въсползвалъ Марлборо.

Въобще отличителната черта въ дѣйствията на Дунава и въ Бавария, било маневрирането и при това малко пó бързо и пó рѣшително, отколкото въ Нидерландия, тъй като цѣльта на дѣйствията била пó важна, а крѣпости имало много пó малко, отколкото въ тъзи послѣднята страна.

§ 30.

Начина на водението войната въ Италия.

Въ Италия военнитѣ дѣйствия състояли отъ обсади на крѣпости (особенно въ Пиемонтъ и Савойя), а прѣимуществено отъ маневриране (особенно когато надъ армиитѣ началствували принцъ Евгений савойски и Вандомъ). По искуството въ маневрирането, походитѣ въ Италия сж почти най забѣлѣжителни отъ всичкитѣ походи въ войнитѣ отъ това време. Въ войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ, вслѣдствие искусното маневриране на Вандома, при относителната слабость на императорскитѣ войски, послѣднитѣ били почти съвсѣмъ истикани отъ сѣверна Италия. А съ искусното маневриране на принца Евгения въпрѣки неблагоприятнитѣ за него обстоятелства и прѣвъсходството на силитѣ на французитѣ, послѣднитѣ били разбити при Туринъ въ 1706 година, съвсѣмъ истикани отъ сѣверна Италия и *съ едно драсвание на перото* се лишили, вслѣдствие на това, отъ всичкитѣ крѣпости, които съ голѣми трудове загуби и расходи, въ продължение на 3 години, били взели въ нея (макаръ гарнизонитѣ на тѣзи крѣпости да се върнали въ Франция). Дѣйствията отъ страна на французитѣ били настжпателно-отбранителни, които най напрѣдъ се стрѣмяли да въспрѣпятствуватъ на императорскитѣ войски да влѣзатъ въ Италия, послѣ да ги истикатъ отъ нея и най послѣ да имъ въспрѣпятствуватъ да се съобщаватъ съ савойския херцогъ и да нанесатъ на послѣдния рѣшителенъ ударъ. На отбранителнитѣ имъ дѣйствия противъ императорскитѣ войски способствувала мѣстностьта на страната, прѣсѣчена съ много рѣки, които тѣкатъ отъ сѣверъ на югъ, или пъкъ отъ югъ на сѣверъ, сжщо съ много канали, и ограничена на сѣверъ съ Алпитѣ, а на югъ съ рѣката По и Апенинитѣ. Най важния пунктъ въ сѣверна Италия била кр. Мантуа. Дѣйствията на французитѣ противъ савойския херцогъ се заключавали въ постепенното прѣвземание на крѣпоститѣ му, за да се затвърдятъ въ Пиемонтъ. Послѣдния и най важенъ пунктъ въ Пиемонтъ, обсаденъ отъ французитѣ, била самата столица на савойския херцогъ — Туринъ. Обсадата на този градъ турила савойския херцогъ въ крайно положение и довела работата до сражение, слѣдствията отъ което били поражението на французската армия и испразванието на цѣла Италия отъ французитѣ.

Дѣйствията отъ страна на императорскитѣ войски се стрѣмяли прѣимуществено: 1) къмъ влизанието въ сѣверна Италия по единъ отъ тритѣ пжтя, които водили въ нея отъ Тиролъ и Каринтия, по западната и источната страна на Гардското езеро и прѣзъ долний Адиже; 2) къмъ затвърдяванието въ долний По и най послѣ 3) къмъ прѣминуванието въ Пиемонтъ сжщо по една отъ 3-тѣ посоки: или у подножието на южния склонъ на Алпитѣ, прѣзъ върховетѣ на притоцитѣ на р. По, или по лѣвата, или по дѣсната страна на р. По. Дѣйствително по послѣдната тъзи посока императорскитѣ войски сполучили да прѣминатъ два пжти (въ 1703 и 1706 година) въ Пиемонтъ.

Въобще въ походитѣ въ Италия се забѣлѣзва особенната важность на маневрирането и ползата, която произлѣзла както отъ него, тъй и отъ смѣлитѣ и рѣшителни дѣйствия. Но главнитѣ причини за това били тѣзи, че надъ армиитѣ началствували по́вечето време искусни, смѣ-

ли и прѣдприемчиви полководци — принцъ Евгений и Вандомъ, а сжщо и това, че отъ една страна дѣйствували само едни френцузски, а отъ друга само едни императорски войски, или поне съ съюзни войски, които, по незначителностьта на броя си, нѣмали влияние върху единството на дѣйствията.

§ 31.

Начина на водението войната въ Испания.

Войната съ Испания била до нѣкждѣ *позиционна*, (т. е. армиитѣ се движили прѣзъ Испания по всички посоки, като прѣминавали отъ позиция на позиция), а прѣимуществено планинска. Обсадитѣ на крѣпоститѣ и маневрирането заемали тъй сжщо немаловажно мѣсто. Дѣйствията въ Испания, като имали за основание общия въ това време начинъ за воденето на войната, отличавали се обаче съ особенъ характеръ и не били свързани съ дѣйствията въ другитѣ страни.

ГЛАВА IV.

I.

1-та нидерландска война (1667—1668).

§ 32.

Политическото положение на западна Европа въобще и на Франция особенно слѣдъ пиринейския миръ.

Успокоена, усилена и възвеличена отъ кардинала Ришелиё, Франция придобила значително политическо надмощие надъ другитѣ господарства въ западна Европа. Приемника на Ришелиё, Мазарини, макаръ и да му отстжпвалъ по твърдостьта и държавнитѣ дарби, обаче успѣшно продължавалъ да слѣдва политиката му. Войнитѣ на фрондата се свършили съ пълното тържество на монархическата власть, а войната съ Испания — съ отслабването на послѣдната и съ още пó голѣмо усилване и възвеличение на Франция, къмъ която по пиринейския миръ (1659 г.) били присъединени: отъ Испания — Руссилионъ, а отъ испанска Нидерландия — часть отъ графството Артуа. И тъй Людовикъ XIV, който двѣ години слѣдъ сключването на пиринейския миръ, поелъ лично управлението (1661 г.), се явилъ пълновластенъ монархъ на най могжщата държава въ западна Европа. Високитѣ му държавни дарби и тѣзи на министритѣ му, Колберъ и Лувуа, възвисили Франция на върха на могжществото и славата и ѝ спечелили рѣшително политическо първенство въ системата на европейскитѣ държави. Колберъ обогатилъ народа, удвоилъ държавнитѣ доходи безъ да обрѣмени послѣдния и довелъ финансиитѣ на Франция въ цвѣтущо състояние, а Лувуа въ сжщото време прѣобразувалъ или, пó добрѣ да се каже, създалъ нова въоржжена сила на Франция и довелъ армията на брой до 450.000 души.

Политическото прѣвъсходство на Франция било толкозъ пó значително, защото другитѣ държави въ западна Европа били отслабени и истощени отъ продължителнитѣ външни войни, вълнувани отъ вжтрѣшни смутове или пъкъ били заети съ затвърдяването и увеличението на собственното си благосъстояние. Испания, отслабена и истощена още отъ времето на Филиппа II и още пó вече отъ послѣдната война съ Франция, изглѣждало, че не взема вече никакво участие въ работитѣ на Европа. Англия, която съ възвръщанието на Стюартитѣ загубила онова политическо значение и тяжесть, които ѝ спечелилъ Кромвелъ (1649—1658 г.), била отново вълнувана отъ непрѣстаннитѣ вжтрѣшни смутове. Холландскитѣ генерални щати, подъ влиянието на Иоанна де-Витте и привърженницитѣ му, били заети прѣимуществено съ распространението на търговията си, увеличили флотата и народното си богатство и даже распуснали сухопжтнитѣ си войски, тъй че, въ случай на война на сушата, били почти съвсѣмъ беззащитни. Най послѣ Германия била до крайность истощена отъ трийсетгодишната война, а особенно Австрия се намирала въ още пó голѣмо изнемощено и слабо състояние, понеже била заета съ въстанията на унгарцитѣ и войната съ турцитѣ.

§ 33.

Първата нидерландска война (1667—1668 г.).

Това състояние на Франция и на другитѣ държави въ западна Европа, при вроденото честолюбие на Людовика XIV и страстьта му къмъ войната, подбудили послѣдния къмъ нашественни войни и завоювания. Шесть години слѣдъ поеманието на управлението въ ржцѣтѣ си (въ 1667 г.), основавайки се на сжществувавшия въ Фландрия граждански законъ (jus devolutionis), той провъзгласилъ правата на съпругата си, пó голѣмата дъщеря на умрѣлия испански краль Филиппъ II, върху испанска Нидерландия и рѣшилъ да завоюва тъзи страна. Французската армия, подъ личното негово прѣдводителство и подъ него на Тюренна, Д'Омона (D'Aumont) и Креки, влѣзла (въ 1667 г.) въ Фландрия и въ продължение на 2 мѣсеца я завладяла почти безъ всѣко съпротивление. Този походъ приличалъ пó вече на тържественно шествие въ своя държава. Задъ армията слѣдвалъ двора на краля, съ всичкото си величие. На Вобана било възложено да привежда въ отбранително състояние всичкитѣ взети въ Фландрия крѣпости. Въ началото на слѣдующата (1668) година французскитѣ войски подъ началството на Конде́, като прѣминали прѣзъ Шампания и Бургония, влѣзли въ Франшъ-Конте́ и въ 17 дни завладяли тъзи испанска областъ, въ която всичкитѣ власти още отъ пó рано били привлѣчени на страната на Франция. Тѣзи толкова бързи успѣхи възбудили въ Холландия, въпрѣки съюза ѝ съ Франция, опасение за собственната си независимость. Иоанъ де-Витте, подъ прѣдлогъ за запазвание политическото равновѣсие въ Европа, съставилъ между Холландия, Англия и Швеция съюзъ противъ Франция, извѣстенъ подъ название »троенъ«. Тогава Людовикъ XIV, отстжпвайки прѣдъ силата на обстоятелствата, билъ принуденъ да спрѣ пó нататъшнитѣ си успѣхи и, по сключения общъ миръ въ Аахенъ (1668 г.), възвърналъ на Испания Франшъ-Конте́, като задържалъ за Франция само Фландрия.

II.

Втората Нидерландска война (1672—1679 г.).

§ 34.

Причинитѣ за войната; — силитѣ и плановетѣ за дѣйствията отъ двѣтѣ страни.

Негодующъ противъ Холландия, която дързнала да тури прѣдѣлъ на успѣхитѣ му, и като глѣдалъ съ завистъ на обширната ѝ и цвѣтуща търговия, Людовикъ XIV рѣшилъ да внесе оржжието си въ нея. Прѣди да пристжпи къмъ това, той се трудилъ да раскъса тройния съюзъ и да възбуди държавитѣ въ западна Европа противъ Холландия. Той лесно постигналъ както едното, тъй и другото. Английския краль, Карлъ II, нѣмалъ особенни побуждения и намѣрение рѣшително да противудѣйствува на Франция; а Швеция влѣзла въ съюза на Англия и Холландия единственно за да вземе пари отъ Испания за воденето на войната. Колкото се отнася до другитѣ държави въ западна Европа, то Людовикъ XIV тъй искусно умѣлъ да се въсползва отъ тайната имъ завистъ къмъ богатството на Холландия, че склонилъ на своя страна императора Леополда I, бранденбургския курфюрстъ Фридриха-Вилхелма Великий, нейбургския херцогъ, папата Климентъ XI и савойския херцогъ, който даже обѣщалъ да му даде 3.000 спомагателни войски. Датския краль, Християнъ V, трирския и майнския курфюрсти и много други германски владѣтели, или се обявили за неутрални, или пъкъ взели страната на Франция. А Англия, Швеция и съсѣднитѣ съ Холландия долне-рейнски католически владѣтели: кёлнския курфюрстъ и мюнстерския епископъ явно влѣзли въ съюзъ съ Людовика XIV. Привличанието на своя страна послѣднитѣ двама било много важно за Людовика XIV за това, защото му давало възможность да нахлуе въ Холландия отъ най слабата страна на границитѣ ѝ — отъ истокъ, като учрѣди въ кёлнскитѣ и мюнстерскитѣ владѣния складове съ храни и военни запаси. Южната граница на Холландия била твърдѣ силна: тя се прикривала съ рѣкитѣ Маасъ и Ваалъ, слѣдъ туй на югъ отъ Ваалъ — съ рѣдъ крѣпости (най важни отъ които се считали тогава Бергенопзомъ, Бреда, Херцогенбушъ, Граве и Нимвегенъ) и най послѣ съ много укрѣпени пунктове, които Холландия владѣяла вънъ отъ чертата на южната си граница, като: на Маасъ — Маастрихтъ (който се считалъ за толкова важенъ, че въ него държали 13-хиляденъ гарнизонъ) и на долний Рейнъ крѣпоститѣ Везелъ, Еммерихъ, Рейнсбергъ и др. Источната граница на Холландия била прикрита съ твърдѣ слабо укрѣпени градове: Арнхаймъ, Дёсбургъ, Цютфенъ и Девентеръ.

Върху това и билъ основанъ плана за първоначалнитѣ дѣйствия, който Тюреннъ прѣдложилъ на Людовика XIV и който състоялъ въ туй, че отъ кёлнскитѣ и мюнстерскитѣ владѣния, слѣдъ като се учрѣдятъ въ тѣхъ складове съ храни и военни запаси, да се нахлуе въ Холландия прѣзъ источнитѣ ѝ граници и слѣдъ това да се потѣгли съ съвокупни сили и рѣшително, не къмъ нѣкоя крѣпость, по обичая въ него време, а право къмъ столицата на Холлан-

дия — Амстердамъ, като не само не се заематъ съ гарнизони взетитѣ отъ неприятеля крѣпости, но даже тѣ да се сриватъ, за да не се распокъсва и отслабва дѣйствующата армия. Този прѣвъсходенъ планъ за дѣйствие билъ приетъ и испълненъ само наполовина, именно въ туй, което се отнасяло до първоначалното движение на французската армия отъ кёлнскитѣ и мюнстерски владѣния за въ Холландия прѣзъ источнитѣ ѝ граници.

За нахлуване въ Холландия били опрѣдѣлени около 102.000 французски войски, отъ които 60.000 се расположили на квартири между Самбра и Маасъ, 30.000 между Маасъ и Мозелъ, а 12.000 въ кёлнското курфюрство. Всички тѣзи войски били раздѣлени да дѣйствуватъ въ 2 армии, отъ които едната, на брой 60.000 души, подъ личното прѣдводителство на краля, а подъ него на орлеанския херцогъ и на Тюренна; — другата, на брой 25.000 души подъ началството на Конде́; а останалитѣ войски били раздробени на отряди за разни цѣли. Французската флота състояла отъ 44 линейни кораба подъ началството на графа д'Естре́ (d'Estrées); тя трѣбвало да се съедини съ английската флота, която състояла отъ 50 линейни кораба подъ началството на иорския херцогъ.

Срѣщу тѣзи толкозъ прѣвъсходящи сили, които застрашавали Холландия по сухо и по море, послѣдната можала да противупостави не по́ вече отъ 25.000 наемни, вербувани войски; но флотата ѝ състояла отъ 91 линейни кораба и се намирала подъ началството на искусния и опитенъ адмиралъ Руйтеръ. На тъзи именно грозна флота, на мѣстностьта на страната си, прѣсѣчена съ плотини, и на високитѣ лични дарби на Иоанна де-Витте Холландия възлагала всичкитѣ си надѣжди за спасение. Иоаннъ де-Витте вѣрно оцѣнилъ взаимното положение на Холландия и Франция и много добрѣ разбралъ намѣренията на французитѣ, като видѣлъ че тѣ учрѣдяватъ магазини въ Боннъ, Нуйсъ и Кайзерсвертъ; всѣдствие на което благоразумно прѣдлагалъ на генералнитѣ щати да надпрѣдварятъ нахлуванието на французитѣ въ Холландия, като нахлуятъ тѣ въ владѣнията на кёлнския курфюрстъ и мюнстерския епископъ и като нападнатъ внезапно французскитѣ войски и магазини, които се намирали въ тѣхъ. Но интригитѣ на завистницитѣ и враговетѣ на Иоанна де-Витте били причина, щото генералнитѣ щати да отхвърлятъ благоразумния му планъ, подъ прѣдлогъ, че Франция още не била обявила война.

§ 35.

Общия вървежъ на втората нидерландска война.

На пролѣть 1672 година Франция и съюзницитѣ ѝ прѣдприели по сухо и по море, общо нападение на Холландия. Главната французска армия, подъ личното прѣдводителство на краля и подъ него на Тюренна, като прѣминала прѣзъ Рейнъ при Толгуйсъ и прѣзъ Исселъ при вливанието му въ Рейнъ, нахлула въ Холландия отъ источната ѝ граница и тръгнала по посока къмъ Амстердамъ. Отрядитѣ ѝ достигали вече до Муйденъ, на 4 мили отъ Амстердамъ. Загинванието на републиката на сушата изглѣждало за неизбѣжно, но на морето Руйтеръ доста сполучливо се сразилъ съ съединената французско-английска флота при Солбай (Solbay). Въ туй време въ Хага произлѣзло народно вълнение: Иоаннъ де-Витте

станалъ жертва на несправедливи подозрѣния и на незадоволствието на народа, и за щатхалтеръ билъ провъзгласенъ 22-годишния орански принцъ Вилхелмъ. Като влѣзълъ веднага въ прѣговори почти съ всички държави въ западна Европа, той употрѣбилъ всичкото си политическо искуство, всичкитѣ си усилия да състави силенъ съюзъ противъ Людовика XIV. Но безъ важнитѣ военни погрѣшки на послѣдния, всичкото искуство и всичкитѣ усилия на оранския принцъ не би били въ състояние да спасятъ Холландия. Людовикъ XIV не послушалъ съвѣтитѣ на Тюренна или, пó добрѣ да се каже, направилъ именно това, което Тюреннъ съвѣтвалъ да се избѣгва. Той пръсналъ армията си въ пространството на цѣлата страна, тъй че разнитѣ ѝ части почти навсѣкждѣ били твърдѣ слаби. Това распокъсване имало за цѣль прѣвземанието и заеманието на крѣпоститѣ. Войната взела характеръ бавенъ и нерѣшителенъ, и оранския принцъ, като прорязалъ плотинитѣ, спрѣлъ пó нататъшното движение на французитѣ, което тѣ не можали да продължаватъ даже и прѣзъ зимата, пó причина на постоянното размразяване. Между това прѣговоритѣ, водени отъ оранския принцъ, както и дѣйствителната опасность, която застрашавала и Холландия, и политическото равновѣсие въ Европа, подбудили Австрия и Испания да сключатъ съюзъ съ оранския принцъ (1673 г.). Къмъ този съюзъ въ скоро време (1674 г.) се присъединила Бранденбургия, останалата Германия и Дания. Силитѣ на Холландия растяли въ сжщата мѣрка, въ каквато силитѣ на Людовика XIV се намалявали. Той се лишилъ отъ съдѣйствието на Англия, която сключила отдѣленъ миръ съ Холландия (1674 г.), и отъ германскитѣ си съюзници; а Швеция трудно се съгласявала да занимава бранденбургския курфюрстъ съ война. По такъвъ начинъ частната война на Франция съ Холландия се обърнала въ обща европейска война, която произлизала едновременно въ Нидерландия, въ сѣверна и южна Германия и на моретата. Въ 1674 година французитѣ, като испразнили всичкитѣ крѣпости, които били взели отъ холландцитѣ, съ исключение на Маастрихъ и Граве, употрѣбили гарнизонитѣ имъ за повторно завоюване на Франшъ-Конте́, което и било извършено съвсѣмъ безпрѣпятственно въ продължение на 6 седмици. Въ Нидерландия Конде́ нападналъ оранския принцъ при Сенефъ (Senef), но произлѣзлото вслѣдствие на това сражение останало нерѣшено, макаръ и двѣтѣ страни да си приписвали побѣда въ него. Резултатитѣ отъ похода въ 1674 година били неважни: Конде́ въспрѣпятствувалъ на оранския принцъ да обсади кр. Уденардъ, а оранския принцъ отнелъ отъ французитѣ крѣпостьта Граве. На Рейнъ Тюреннъ, дѣйствувайки противъ съюзницитѣ съ незначителни сили, два пжти спасилъ Елзасъ; но въ 1675 година, слѣдъ като извършилъ най искусния си походъ противъ Монтекукули, билъ убитъ при Засбахъ. Трѣбва да се прѣдполага, че ако той би ималъ пó вече войски и не би билъ толкова свързанъ въ дѣйствията си съ зависимостьта отъ Людовика XIV и Лувуа, то би можалъ да даде рѣшителенъ обратъ на войната въ Германия. Слѣдъ смъртьта на Тюренна, мѣстото му застжпилъ Конде́, който обаче наскоро, по причина на болѣсть, се оттѣглилъ отъ армията. Въ сжщата година и Монтекукули, като считалъ за недостойно да се бори съ второстепенни фрацузски генерали, снелъ отъ себѣ си началството надъ императорската армия. Отъ туй време дѣйствията въ Германия станали неважни. Въ сѣверна Германия

шведитѣ нахлули (въ 1675 г.) въ Бранденбургия, но били разбити отъ курфюрста Фридриха-Вилхелма Великий при Фербеллинъ. Слѣдъ туй Дания и Германия обявили война на Швеция. Но главнитѣ военни дѣйствия, слѣдъ смьртьта на Тюренна, произлизали пакъ въ Нидерландия, гдѣто французитѣ, като взели постепенно много крѣпости, приближили въ 1678 г. до самата граница на Холландия. На морето Дюкенъ (Duquesne), испратенъ на помощь на въстаналата Мессина, разбилъ, въ едно морско сражение близо до планината Етна, съюзната флота, прѣдводителствувана отъ Руйтера, който самъ падналъ въ боя; слѣдъ това (въ 1677 г.) Дюкенъ съвсѣмъ истрѣбилъ съюзната флота. Най послѣ истощението и на двѣтѣ воюющи страни принудило послѣднитѣ да почнатъ прѣговори за миръ. Въпрѣки всичкитѣ усилия на оранския принцъ, Франция успѣла да сключи съ Холландия отдѣленъ миръ въ Нимвегенъ, къмъ който въ скоро време (1679 г.) пристжпили и другитѣ държави. Нимвегенския миръ, прѣдписанъ на Европа отъ Франция, отново усилилъ послѣднята съ присъединението къмъ нея отъ Испания — Франшъ-Конте́ и 12 крѣпости на нидерландската граница, а на Рейнъ — Фрейбургъ въ замѣна на Филипсбургъ. Дания и Бранденбургия трѣбвало да възвърнатъ на Швеция завоюванитѣ отъ нея земи. А Холландия не загубила нищо, и Людовикъ XIV не постигналъ цѣльта на прѣдприетата противъ нея война.

Отъ всичкитѣ военни дѣйствия въ 2-та нидерландска война най голѣмо внимание заслужватъ послѣднитѣ 4 похода на Тюренна.

§ 36.

Послѣднитѣ четири похода на Тюренна. — Похода въ 1672 година въ Холландия и на долний Рейнъ.

Съгласно плана на дѣйствията, прѣдложенъ отъ Тюренна, главната французска армия на пролѣть 1672 година прѣминала въ Висегъ (Vieseg) прѣзъ Маасъ и потѣглила къмъ долний Рейнъ. Крѣпоститѣ: Орсои (Orsoy), Везелъ, Реесъ, Еммерихъ и другитѣ пунктове по долний Рейнъ били лесно заети отъ французскитѣ войски. Укрѣпленията имъ се намирали въ не добро състояние, слабитѣ имъ гарнизони били принуждавани отъ жителитѣ, отъ страхъ на обсада, да се прѣдаватъ, а комендантитѣ имъ — пó вечето подкупувани отъ французитѣ. Слѣдъ това Тюреннъ прѣдприелъ съ главната французска армия, прѣдъ очитѣ на неприятеля, едно смѣло прѣминувание прѣзъ Рейнъ при Толхуйсъ (Tolhuys) и, възползванъ отъ нравственното впечатление, което това прѣминувание и въобще първоначалнитѣ успѣхи на французската армия произвели на холландцитѣ, тръгналъ право къмъ Арнхаймъ, близо до който, задъ рѣката Исселъ, билъ расположенъ оранския принцъ съ холландската армия. Тюреннъ ималъ намѣрение да прѣмине прѣзъ Исселъ близо до Арнхаймъ и да се опжти въ тилъ на оранския принцъ, въ случай, че той би продължавалъ да стои задъ Исселъ. Но оранския принцъ отстжпилъ къмъ Утрехтъ, а Тюреннъ, като прѣминалъ прѣзъ Исселъ, взелъ Арнхаймъ и съвѣтвалъ Людовика XIV да отиде съ съвокупни сили право къмъ Амстердамъ, пжтя къмъ който билъ съвсѣмъ отворенъ. Но Людовикъ XIV и Лувуа прѣдпочели да раздробятъ армията и да прѣдприематъ обсадата на крѣпоститѣ: Нимвегенъ, Дёсбургъ, Граве, Кревкёръ и др. А къмъ

Амстердамъ испратили само 4.000 души конница подъ началството на Маркиза Рошфора. Послѣдния дошълъ до Наарденъ и взелъ този градъ, но загубилъ нѣколко дена въ безполезни прѣговори и не умѣлъ да се въсползва отъ небрѣжностьта на холландцитѣ, които съ твърдѣ слаби отряди и само на единъ прѣходъ отъ Амстердамъ заемали двата важни пункта — Веесръ и Муйденъ. Послѣдния билъ особенно важенъ за това, че въ него се намиралъ главния шлюзъ, който снабдявалъ Амстердамъ съ вода и чрѣзъ който можало било да се наводни цѣлата страна на сѣверъ отъ Утрехтъ. Дѣйствително, щомъ французскитѣ отряди се приближили до Муйденъ, оранския принцъ, съ отваряние на шлюзитѣ и прорязвание на плотинитѣ, наводнилъ страната и расположилъ армията си (13.000 души) на по главнитѣ плотини, които водили къмъ Амстердамъ. Пò нататъшнитѣ дѣйствия противъ Амстердамъ станали невъзможни до началото на зимата. Тюреннъ съвѣтвалъ краля да надпрѣдвари Испания, да заеме Нидерландия и да испрати французска армия въ Германия, за да удържи онѣзи отъ владѣтелитѣ ѝ, които се готвили да даджтъ помощь на Холландия. Но Людовикъ XIV и Лувуа не се съгласили на това: херцога Люксамбургъ билъ оставенъ съ 16.000 души, да наблюдава оранския принцъ, въ околноститѣ на Утрехтъ (който съ много други градове се прѣдалъ на французитѣ), а на Тюренна съ 12.000 души било заповѣдано да се расположи задъ р.р. Маасъ и Ваалъ, за да наблюдава бранденбургския курфюрстъ, който се готвилъ да отиде на помощь на холландцитѣ. Странно може да се покаже, че на Тюренна били повѣрени толкова малко войски, за испълнение на такова важно прѣдприятие. Но това може да се обясни отъ една страна съ туй, че французската армия, която въ началото на похода състояла отъ 100.000 души, била крайно отслабена съ обсадитѣ и заеманието на крѣпоститѣ, а отъ друга страна съ това, че Лувуа, отъ скрита завистъ къмъ Тюренна, не искалъ да повѣри подъ негово началство значително число войски.

Въ началото на похода въ Холландия въ 1672 година и двѣтѣ страна дѣйствували по най страненъ начинъ. Лувуа обьрналъ всичкото си внимание и главнитѣ сили на армията върху обсадата и прѣвземанието на крѣпоститѣ, распокъсалъ армията, за дѣйствие въ полето оставилъ най незначителни сили, и освободилъ 30.000 холландски войски, които съставлявали гарнизони на взетитѣ отъ франпузитѣ крѣпости, срѣщу една сумма отъ 60.000 талера, съ което избавилъ холландцитѣ отъ труда да вербуватъ нова армия. А оранския принцъ, като исключимъ прорязванието на плотинитѣ, съ дѣйствията си, които прѣдшествували това не само не прѣпятствувалъ, но даже единъ видъ способствувалъ за успѣхитѣ на французитѣ.

Въ августъ една 24-хилядна бранденбургска армия подъличното прѣдводителство на курфюрста и една 19-хилядна императорска армия подъ началството на графа Монтекукули тръгнали на помощь на холландцитѣ, първата — отъ Халберщадтъ къмъ Хилдесхаймъ, послѣднята — отъ Бохемия къмъ Ерфуртъ. Слѣдъ съединението си тѣ прѣдположили да минатъ прѣзъ Рейнъ и, като дѣйствуватъ въ тилъ на Люксамбурга, да го отрѣжатъ отъ Франция, или пъкъ да го принудятъ да отстжпи отъ Холландия. Тъй щото на Тюренна съ 12-хилягднитѣ му войски лѣжала важната и трудна длъжность да задържа на Рейнъ 43.000 съюзни войски.

Тюреннъ рѣшилъ да възнагради слабостьта на силитѣ си съ смѣлость и рѣшителность въ дѣйствията си. Вѣрно и безпогрѣшно той основалъ своитѣ съображения върху извѣстния нему характеръ и намѣрения на противницитѣ си. Той знаялъ, че съюзницитѣ нѣмали намѣрение да навлязатъ въ Елзасъ и всичкото си внимание ще обьрнатъ на Холландия, прѣдвидѣлъ, че помежду имъ ще се породятъ несъгласия, че въ дѣйствията имъ не ще има нито единство, нито рѣшителность — и не се излъгалъ. Дѣйствително, императора, загриженъ отъ безпокойствията въ Унгария и отъ успѣхитѣ на турцитѣ въ Полша, нѣмалъ намѣрение да дѣйствува противъ Франция рѣшително и даже заповѣдалъ на графа Монтекукули да се противи на рѣшителнитѣ дѣйствия на курфюрста и всѣкакъ да забавя прѣдприятията му.

И тъй Тюреннъ прѣдположилъ да не се ограничава съ непосрѣдственна отбрана на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, а да прѣмине на дѣсния, да отиде право срѣщу съюзницитѣ, да ги надпрѣдвари съ смѣли и рѣшителни настжпателни дѣйствия и съ това да ги принуди да дѣйствуватъ отбранително, като се съобразяватъ съ неговитѣ дѣйствия, и най послѣ да се откажатъ отъ намѣрението си. Този смѣлъ планъ за дѣйствията на Тюренна е твърдѣ забѣлѣжителенъ, както за туй, че билъ съвсѣмъ противуположенъ на свойственния въ това време нерѣшителенъ, страхливъ начинъ за дѣйствия, тъй и защото Тюреннъ билъ почти три пжти пò слабъ отъ съюзницитѣ.

Като заелъ Везелъ, Реесъ и Еммерихъ и като усилилъ армията си съ гарнизонитѣ имъ до 17.000 души, Тюреннъ тръгналъ отъ Везелъ покрай р. Липпе за Вестфалия. Съюзницитѣ, които отивали сжщо за тамъ съ намѣрение да принудятъ кёлнския курфюрстъ и мюнстерския епископъ да възвърнатъ на холландцитѣ завоюванитѣ отъ тѣхъ земи и да се откажатъ отъ съюза си съ Людовика XIV, измѣнили намѣрението си, щомъ се научили за движението на Тюренна противъ тѣхъ и се опжтили пò на югъ — къмъ Фулда. Тюреннъ, безъ да ги испуща изъ видъ, тръгналъ нагорѣ по дѣсния брѣгъ на Рейнъ къмъ Кобленцъ и съ това ги принудилъ да отидатъ още пó на югъ — къмъ Майнъ. По такъвъ начинъ съюзницитѣ можали да се приближатъ до Рейнъ само тогава, когато прѣминали близо до Франкфуртъ прѣзъ Майнъ и когато Людовикъ XIV, страхувайки се за Елзасъ, заповѣдалъ на Тюренна да се върне на лѣвия брѣгъ на Рейнъ и испратилъ сжщо за тамъ Кондѐ съ 7—8.000 войски. За да улесни на съюзницитѣ прѣминуванието прѣзъ Рейнъ, оранския принцъ съ 12.000 души извършилъ едно лъжливо движение къмъ Рейнъ, но дѣйствувалъ бавно и нерѣшително, и прѣдприятието му се ограничило съ прѣвземанието на неважния замъкъ Фокемонъ и несполучливата обсада на кр. Шарлеруа, прѣдъ която той не успѣлъ даже да открий траншеи. А съюзницитѣ, слѣдъ несполучливъ опитъ да прѣминатъ прѣзъ Рейнъ въ Майнцъ и послѣ въ Щрасбургъ, макаръ и да успѣли най послѣ да прѣминатъ близо до Майнцъ по единъ мостъ направенъ отъ тѣхъ, обаче наскоро били принудени отъ Кондé и Тюренна, който, по заповѣдь на Людовика XIV, билъ миналъ вече на лѣвата страна на Рейнъ, да се върнатъ на дѣсната му страна. Зимата, която вече настжпила, болѣститѣ и безрѣдията, които се появили въ съюзнитѣ войски, както и недостатъка на храна и постояннитѣ несъгласия между съюзницитѣ, принудили послѣднитѣ да отстжпятъ

(въ януарий 1673 година), къмъ Липщадтъ въ Вестфалия. Като отивали за тамъ съ далечни обходи (за да избѣгнатъ неутралнитѣ хессенски владѣния), съюзницитѣ изгубили около $^1/_3$ отъ войскитѣ си, при всичко, че французитѣ никакъ не ги прѣслѣдвали.

Разположението на съюзницитѣ при Липщадъ имъ давало възможность да отидатъ въ Холландия прѣзъ р. Исселъ. Тюреннъ рѣшилъ да ги надпрѣдвари и да имъ вспрѣпятствува въ това. Лувуа му запрѣтилъ да прѣминува прѣзъ Рейнъ и да дѣйствува прѣзъ зимата; но Тюреннъ, съ личното позволение на краля, прѣминалъ прѣзъ Рейнъ въ Везелъ и съ 16.000 души тръгналъ къмъ Липщадтъ. Растройството на съюзнитѣ войски, особенно несъгласията между съюзницитѣ, били причина, че послѣднитѣ отстжпили отъ Вестфалия въ разни страни. Императорскитѣ войски заминали за Бохемия, а бранденбургския курфюрстъ тръгналъ най напрѣдъ къмъ Минденъ, съ намѣрение да прѣкара зимата въ Брауншвейгъ. Но когато брауншвейгскитѣ херцоги и другитѣ владѣтели му отказали въ това, той отстжпилъ въ Бранденбургия и, недоволенъ отъ дѣйствията на императора и войскитѣ му, сключилъ отдѣленъ миръ съ Людовика XIV.

И тъй Тюреннъ, искусно въсползванъ отъ несъгласията между съюзницитѣ, само съ едно маневриране очистилъ цѣлата дѣсна страна на долний Рейнъ отъ тѣхъ и ги принудилъ да се откажатъ отъ намѣрението си — да даджтъ помощь на холландцитѣ, слѣдствие отъ което било обратното имъ отстжпление въ Бранденбургия и Бохемия и сключванието на отдѣлния миръ отъ бранденбургския курфюрстъ.

§ 37.

Похода въ 1673 година. — Дѣйствията на Тюренна и Монтекукули на Майнъ и Рейнъ.

На пролѣть 1673 година императора обявилъ война на Франция. 30.000 императорски войски подъ началството на Монтекукули трѣбвало да отидатъ отъ Бохемия къмъ долний Рейнъ, да прѣминатъ прѣзъ него и въ Боннъ да се съединятъ съ холландската армия на оранския принцъ, която, като прѣминела прѣзъ Маасъ, щела да дойде тамъ отъ Холландия. Тюреннъ искалъ да потѣгли право къмъ бохемскитѣ планини, за да прѣпятствува на излизанието на императорската армия изъ тѣхъ. Но Лувуа не се съгласилъ на това и, като се боялъ за Елзасъ, заповѣдалъ на Тюренна да се затвърди на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, да прикрива и отбранява Елзасъ и сжщевременно да прѣпятствува на съединението на императорската армия съ холландската — двѣ цѣли за дѣйствия, никакъ несъвмѣстими една съ друга, толкозъ по̀ вече, че Тюреннъ ималъ всичко 23.000 души войски. Тюреннъ се обърналъ съ просба къмъ Людовика XIV да му позволи да дѣйствува отбранително поне на дѣсната страна на Рейнъ и Майнъ. Той получилъ позволение да прѣмине на дѣсната страна на Рейнъ, но съ условие да дѣйствува и на двѣтѣ страни на Майнъ, като при това всѣкакъ да щади неутралнитѣ владѣния и да не допуща въ тѣхъ никакви своеволни дѣйствия, за да не би съ това да въоржжи тѣзи владѣния противъ Франция. Тъй билъ свързанъ въ дѣйствията си Тюреннъ, който съ една малобройна армия, трѣбвало да прикрива едно обширно пространство отъ страната и отъ една страна да

защищава Елзасъ, а отъ друга да прѣпятствува на съединението на двѣтѣ противни армии!

Като излѣзълъ изъ бохемскитѣ планини, Монтекукули не отишълъ по права посока къмъ Боннъ, но, за да въведе Тюренна въ забдуждение, тръгналъ най напрѣдъ къмъ Нюрнбергъ, като показвалъ на глѣдъ, че отива ужъ за Елзасъ. Тогава и на Тюренна било заповѣдано веднага да прѣмине на лѣвата страна на Майнъ. Неутралнитѣ владѣтели на земитѣ покрай Майнъ, които клоняли пó вече на страната на императора, отколкото на французитѣ, не се съгласявали да прѣдадатъ на Тюренна мостоветѣ въ Ашафенбургъ и Вюрцбургъ. Придьржайки се до даденитѣ му заповѣди, Тюреннъ не можалъ да ги принуди на това съ сила и трѣбвало да прибѣгне къмъ прѣговори. Неуспѣшностьта имъ го принудила да прави мостъ на Майнъ въ Зеелигенщадтъ. Наскоро обаче вюрцбургския епископъ обѣщалъ да пази строгъ неутралитетъ, а коменданта на Ашафенбургъ прѣдалъ на французитѣ моста, който се намиралъ въ този градъ. Всичко това задържало Тюренна доста дълго, тъй че когато той прѣминалъ най послѣ въ Ашафенбургъ прѣзъ Майнъ, Монтекукули идялъ вече отъ Нюрнбергъ къмъ тъзи рѣка. Като заелъ нѣколко пункта на р. Тауберъ и като учрѣдилъ въ тѣхъ свои магазини, Тюреннъ тръгналъ срѣщу Монтекукули. Двѣтѣ армии почти едновременно пристигнали до Ротембургъ. Тюреннъ искалъ да влѣзе тукъ въ бой съ противника си и почналъ вече да строи войскитѣ си въ боенъ рѣдъ. Но Монтекукули, главната цѣль на когото била съединението съ оранския принцъ, искусно се исхлъзналъ отъ боя, като прѣдприелъ флангово движение къмъ Майнъ подъ прикритието на 1-та си линия, която билъ построилъ въ боенъ рѣдъ противъ французската армия. Тюреннъ съ сжщо такова флангово движение влѣво тръгналъ тоже къмъ Майнъ. Въ време на това движение и двѣтѣ армии вървяли паралелно и почти прѣдъ очитѣ една на друга, което може да се покаже доста странно, ако не се вземе въ съображение тогавашната неспособность на войскитѣ и армиитѣ бързо да се разгъватъ и прѣминуватъ отъ походенъ въ боенъ рѣдъ.

Трѣбва да се прѣдполага, че Монтекукули, съ движението си къмъ Ротенбургъ, искалъ само да отвлѣче Тюренна отъ Майнъ и, въсползванъ отъ мостоветѣ на тъзи рѣка, които били свободни за императорската армия, да прѣмине прѣзъ нея и да отиде къмъ Рейнъ и Боннъ по най правата посока, тогазъ когато французитѣ можали да отидатъ тамъ само по лѣвия брѣгъ на Майнъ, който пжть билъ пó дългъ (по причина на извилинитѣ на тъзи рѣка).

Като дошълъ при Майнъ, Монтекукули се расположилъ въ силна позиция при Маркбрейтъ, а Тюреннъ — срѣщу него при Оксенфуртъ. Тукъ всички прѣимущества били на страната на Монтекукули, който, като ималъ възможность да прѣмине прѣзъ Майнъ въ Вюрцбургъ, Кинцингенъ и други мѣста, можалъ да застрашава ашафенбургския мостъ и чрѣзъ него, съобщенията на Тюренна съ долний Рейнъ. Тюреннъ разбиралъ това много добрѣ и за туй испратилъ къмъ Ашафенбургъ $^1/_3$ отъ армията си; а съ другитѣ войски останалъ на р. Тауберъ.

Вюрцбургския епископъ нарушилъ даденото си обѣщание и пропусналъ императорската армия прѣзъ Майнъ по мостоветѣ въ Вюрцбургъ и Кинцингенъ. За да прѣмине отново на дѣсната срана на Майнъ, Монтекукули почналъ да прави мостъ при Лора. Ако Тюреннъ тъкмо въ туй време бѣ нападналъ императорската

армия, то би можалъ съвсѣмъ да я затвори въ тѣсното пространство, което се образува на това мѣсто отъ извиванието на Майнъ. Но той не я нападналъ за това, защото гористата мѣстность въ тъзи извилина на Майнъ нѣмала нито една позиция удобна за бой, и може би още и за това, че, слѣдъ испращанието ⅓ отъ армията къмъ Ашафенбургъ, той не се чувствувалъ достатъчно силенъ за да може да нападне императорската армия.

Като прѣминалъ въ Лора прѣзъ Майнъ, Монтекукули взелъ да застрашава Ашафенбургъ, послѣ показалъ на глѣдъ, че ужъ ималъ намѣрение да отиде къмъ Трирь, и най послѣ, като прѣминалъ прѣзъ Рейнъ въ Кобленцъ, бързо тръгналъ къмъ Боннъ. А Тюренъ, като видялъ невъзможностьта да прѣпятствува на съединението му съ холландската армия и по слабостьта на силитѣ си, като не се рѣшавалъ да слѣдва задъ него, отстжпилъ къмъ Филипсбургъ.

Тъй като страната тукъ била неутрална и въ нея нѣмало приготвени магазини за французската армия, то Тюреннъ билъ принуденъ да се спрѣ за да се снабди съ храни, като закупува такива. По причина на бавностьта на такъвъ способъ за хрàнение и освѣнъ това вслѣдствие на недостатъкъ отъ пари, 20-хилядната французска армия била задьржана въ дѣйствията си и, при всичко, че се намирала въ богата страна, търпяла краенъ недостатъкъ отъ храна. Този недостатъкъ се увеличилъ още пò вече съ прѣминуванието на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, гдѣто Тюреннъ не намѣрилъ магазинитѣ, които министра Лувуа билъ обѣщалъ да приготви. Тѣзи причини, а сжщо и лошитѣ пжтища, значително задьржали французската армия и не ѝ позволявали òвреме да пристигне въ Нидерландия. А между това Испания обявила война на Франция. 30-хилядната холандско-испанска армия подъ началството на оранския принцъ се съединила при Боннъ съ армията на Монтекукули, обсадила и взела заедно съ нея Боннъ и най послѣ заела цѣлата страна между Маасъ и Рейнъ, на което не можала да въспрѣпятствува 12-хилядната армия на Кондѐ. Тогава Людовикъ XIV, като видялъ, че армията му, която се намирала въ Холландия, била, вслѣдствие обявяванието на войната отъ Испания, отрязана отъ Франция и че вземанието на Амстердамъ станало вече съвсѣмъ невъзможно, заповѣдалъ на Люксамбурга да остави гарнизони само въ пò важнитѣ крѣпости, а съ останалитѣ войски да се присъедини къмъ армията на Кондѐ. Съюзницитѣ напразно се трудили да въспрѣпятствуватъ на това и Люксамбургъ успѣлъ сполучливо да се съедини съ Кондé.

Въ Нидерландия прѣзъ тъзи година не произлѣзло нищо важно и забѣлѣжително, съ исключение може би на това, че французитѣ още въ началото на похода взели крѣпостьта Маастрихъ.

Въобще резултатитѣ отъ похода въ 1673 година били незгодни за французитѣ и твърдѣ згодни за съюзницитѣ. Първитѣ били принудени да испразнятъ Холландия, а послѣднитѣ съсрѣдоточили на лѣвата страна на Рейнъ прѣвъсходящи сили, взели Боннъ и заели страната между Маасъ и Рейнъ. Съюзницитѣ на Людовика XIV: кёлнския курфюрстъ и мюнстерския епископъ прѣминали на страната на противницитѣ му, а английския краль билъ принуденъ да сключи миръ съ Холландия, тъй като парламента отказалъ да му отпусне пари за водение на войната.

Този походъ е забѣлѣжителенъ 1) по това, че въ него не произлѣзло нито едно сражение, макаръ и да можало нѣколко пжти да произлѣзе

бой, като напр. при Ротенбургъ, при Лора и проч.,—и 2) по това, че и двѣтѣ страни се трудили да достигнатъ цѣлитѣ си само съ маневриране. И ако съюзницитѣ достигнали цѣльта си напълно, а Тюреннъ напротивъ—не можалъ да постигне тъзи, която му била опрѣдѣлена, то това трѣбва да се отдаде единственно на обстоятелствата, които напълно благоприятствували на съюзницитѣ и неблагоприятствували на Тюренна. Свързанъ въ всичкитѣ си дѣйствия и катоималъ твърдѣ недостатъчни сили и срѣдства за испълнението на трудното си назначение, Тюреннъ направилъ всичко, което можалъ и което зависяло отъ него. А отстжплението на Люксамбурга отъ Холландия убѣдително доказало справедливостьта на мнѣнието на Тюренна, който съвѣтвалъ да не се заематъ, а да се сриватъ крѣпоститѣ. Заеманието на голѣмо число крѣпости не доставило обладанието на страната, а само распокъсало армията безполезно, тъй че за много пò важнитѣ дѣйствия въ полето останали, у Тюренна на Рейнъ, у Кондѐ между Маасъ и Рейнъ и у Люксамбурга въ Холландия, пò слаби сили въ сравнение съ тѣзи на съюзницитѣ, които се съсрѣдоточили въ пò голѣмъ брой.

§ 38.

Похода въ 1674 година. — Отбраната на Елзасъ отъ Тюренна.

Въ 1674 година противъ Людовика XIV въстанали нови врагове. Главния отъ тѣхъ билъ бранденбургския курфюрстъ, който отново се присъединилъ къмъ императора. Въ тъзи година на Тюренна било възложено да отбранява Елзасъ и срѣдний Рейнъ съ 12.000 души. Той расположилъ войскитѣ си близо до Цабернъ (Zabern), въ който учрѣдилъ главнитѣ си складове. Срѣщу него на дѣсната страна на Рейнъ, близо до Хайделбергъ, се намиралъ единъ 10-хиляденъ отрядъ императорски и съюзни войски подъ началството на лотарингския херцогъ и на Капрара. На това мѣсто съюзницитѣ се готвили да съсрѣдоточатъ значителни сили. Съ тъзи цѣль Бурнонвилъ билъ испратенъ съ подкрѣпления отъ Франкония къмъ Неккаръ. Капрара тръгналъ да го посрѣщне. Тюреннъ, като се научилъ за това, рѣшилъ да ги разбий отдѣлно прѣди тѣ да успѣятъ да се съединятъ, за което прѣминалъ прѣзъ Рейнъ въ Филипсбургъ съ 9.500 души и бързо тръгналъ къмъ Хайделбергъ. Като се научилъ по пжтя, че Капрара отишълъ къмъ Вимпфенъ, той се обърналъ на дѣсно къмъ Вислохъ, прѣсѣкалъ му пжтя при Зинцхаймъ, нападналъ го, разбилъ го, принудилъ го да отстжпи и слѣдъ туй, като се върналъ задъ Рейнъ, расположилъ се близо до Нейщадтъ.

Сражението при Зинцхаймъ е забѣлѣжително по тактическитѣ распорѣждания на Тюренна, които му спечелили побѣдата, при всичко, че тѣ не били съгласни съ общеприетото въ него време расположение и дѣйствие на войскитѣ въ боя. Съюзницитѣ, които имали 1500 души пѣхота и 6.000 души конница, били расположени задъ р. Елзенсъ, на една плоска възвишенность съ стръмни брѣгове, прѣдъ която заемали една тѣснина и селението Зинцхаймъ. Тюреннъ, който ималъ 6.000 души пѣхота и 3.500 души конница, прѣминалъ прѣзъ р. Елзенсъ, взелъ Зинцхаймъ и тѣснината и слѣдъ туй — атакувалъ самата позиция на съюзницитѣ, като ималъ съобразно съ мѣстностьта, всичката конница — въ

центра, а пѣхотата, която трѣбвало да се искачва на височината по стръмнитѣ ѝ брѣгове покрити съ градини и лозя — по фланговетѣ. Когато френцузската пѣхота принудила и двѣтѣ крила на съюзницитѣ да отстѫпятъ, тогава френцузската конница атакувала центра на съюзницитѣ и довършила поражението имъ. И тъй Тюреннъ издържалъ побѣда въ боя, като расположилъ противъ обичая, конницата въ центра, а пѣхотата по фланговетѣ, произвелъ не фронтална, а флангова атака на двѣтѣ крила, и въобще искусно приспособилъ расположението и дѣйствията на войскитѣ си къмъ мѣстностьта и сполучливо се въсползвалъ отъ погрѣшкитѣ на противницитѣ си. Най главната погрѣшка на послѣднитѣ била тъзи, че, като имали прѣдъ видъ да се съединятъ съ Бурнонвиля, тѣ влѣзли въ бой, вмѣсто да го исбѣгватъ и да отстѫпятъ, толкозъ по̀ вече, че Тюреннъ не можалъ дълго време да стои на дѣсната страна на Рейнъ.

Слѣдъ възврьщанието си задъ Рейнъ, Тюреннъ въ скоро време усилилъ армията си до 16.000 души и като се научилъ, че съюзницитѣ се съединили и, въ очакване на нови подкрѣпления, се расположили въ силна позиция при Ладенбургъ, на дѣсния брѣгъ на Неккаръ, близо до устието на тъзи рѣка, той повторно прѣминалъ прѣзъ Рейнъ въ Филипсбургъ, отишълъ къмъ Неккаръ, прѣминалъ прѣзъ него прѣдъ очитѣ на 13.000 съюзни войски и ги принудилъ да отстѫпятъ задъ Майнъ къмъ Франкфуртъ. Това имъ отстѫпление било извършено толкова бързо и съ такава бъркотия, че приличало по̀ вече на бѣгство и струвало на съюзницитѣ една загуба отъ 4.000 души плѣнени. Такова било нравственното влияние, което бързитѣ и рѣшителни дѣйствия на Тюренна имали върху съюзницитѣ.

Като получилъ заповѣдь да разори долний Пфалцъ, за да лиши съюзницитѣ отъ срѣдствата да държатъ въ него войскитѣ си и да прѣдприематъ отъ тамъ дѣйствия противъ Елзасъ, Тюреннъ испълнилъ точно тъзи заповѣдь, колкото и жестока да била тя. Той разорилъ съвършенно часть отъ долний Пфалцъ между Неккаръ и Майнъ и като се научилъ, че съюзницитѣ застрашаватъ Елзасъ отъ сѣверъ, отъ къмъ Нидерландия и Маасъ, върналъ се на лѣвата страна на Рейнъ и расположилъ войскитѣ си, които брояли не по̀ вече отъ 20.000 души въ силна позиция задъ рѣкичката Бридбахъ, между вогезскитѣ планини и Рейнъ и градоветѣ: Винденъ и Хергерсвиллеръ (Hergersvillèr).

Между това съюзната армия, като се усилила до 35.000 души, прѣминала въ Майнцъ прѣзъ Рейнъ и бавно потѣглила къмъ Шпейеръ. Между съюзнитѣ генерали нѣмало никакво съгласие: всѣки отъ тѣхъ прѣдлагалъ свой планъ за дѣйствие. Това обстоятелство, а сѫщо силното по мѣстность расположение на Тюренна, въ което съюзницитѣ не се осмѣлявали да го атакуватъ, толкозъ по̀ вече, че въ такъвъ случай трѣбвало да изложатъ фланга си на крѣпостьта Филипсбургъ, заета отъ френцузски гарнизонъ, недостатъка на храна и желанието имъ да се усилятъ съ войскитѣ на бранденбургския херцогъ, като се съединятъ съ тѣхъ прѣди още да влѣзатъ въ Елзасъ — всичко това, взето заедно, било причина, че съюзницитѣ, като пристигнали бавно до Шпейеръ, не продължавали да вървятъ по̀ нататъкъ, а прѣминали по направения мостъ прѣзъ Рейнъ при Шпейеръ и по дѣсната страна на тъзи рѣка се опѫтили къмъ Щрасбургъ. Тюреннъ тръгналъ сѫщо за тамъ; но жителитѣ на този свободенъ градъ,

въпрѣки неутралитета си, като клоняли пò вече на страната на съюзницитѣ, отколкото на французитѣ, пуснали първитѣ въ града и имъ прѣдали моста на Рейнъ, като отказали да направятъ това за послѣднитѣ. Тогава Тюреннъ се расположилъ срѣщу Щрасбургъ задъ рѣкичката Суфелъ, а съюзницитѣ, безъ да дочакатъ присъединението на войскитѣ на бранденбургския курфюрстъ, прѣминали въ Щрасбургъ прѣзъ Рейнъ и се расположили въ отбранителна позиция задъ рѣкичката Брейшъ (Breishbach).

Лувуа, като обвинявалъ Тюренна за гдѣто не въспрѣпятствувалъ на съюзницитѣ да влѣзатъ въ Елзасъ, искалъ, щото армията му да отстжпи въ Лотарингия. Но Тюреннъ сполучилъ да се оправдае прѣдъ Людовика XIV и искалъ позволението му да дѣйствува по собственни свои съображения, което и му било позволено. Тогава Тюреннъ, като искалъ да истика съюзната армия отъ Елзасъ, още прѣди пристиганието на войскитѣ на бранденбургския курфюрстъ, атакувалъ я при Енцхаймъ. И въ това сражение той употрѣбилъ флангова атака, но — което е доста странно и непонятно — избралъ за атака лѣвото крило на съюзницитѣ, тогазъ когато дѣсното било пó достжпно въ тактическо отношение и, ако би атакувалъ него, би можалъ да отрѣже съюзницитѣ отъ Щрасбургъ. При това Тюреннъ, като усилилъ дѣсното си крило, отслабилъ центра и особенно лѣвото си крило до такава степень, че ако съюзницитѣ бихж нападнали рѣшително тѣзи части отъ бойния му рѣдъ, можали бихж да разбиятъ Тюренна. Но тѣ употрѣбили главнитѣ си сили за да отблъснатъ атаката на Тюренна и само съ единъ слабъ отрядъ атакували лѣвото му крило, тъй че тъзи атака нѣмала никакъвъ успѣхъ.

Тъй щото сражението при Енцхаймъ останало нерѣшено и струвало само безполезна загуба на хора и отъ двѣтѣ страни. Слѣдъ това и двѣтѣ армии отстжпили: французската къмъ Цабернъ, гдѣто се намирали магазинитѣ ѝ, а съюзната къмъ Щрасбургъ.

Въ срѣдата на октомврий бранденбургския курфюрстъ се присъединилъ най послѣ къмъ съюзницитѣ, силитѣ на които тогава възлѣзли до 57.000 души (33.000 пѣхота и 24.000 конница). Но тѣ ни най малко не се въсползвали отъ това прѣвъсходство на силитѣ си: сжщо, както и пó напрѣдъ, несъгласисията и раздоритѣ раздѣляли генералитѣ имъ и тѣхнитѣ дѣйствия били нерѣшителни или, пó добрѣ да се каже, силитѣ имъ стояли въ пълно бездѣйствие. Тюреннъ, който въ туй време сжщо получилъ подкрѣпления, умѣлъ да се въсползва отъ несъгласията и нерѣшителностьта на противницитѣ си и, най послѣ, само съ едно лъжовно настжпателно движение противъ послѣднитѣ принудилъ ги да отстжпятъ къмъ Щрасбургъ. Незадоволенъ обаче отъ това, той искалъ съвсѣмъ да ги истика отъ Елзасъ, за което получилъ отъ краля позволение да испълни съставения отъ него съ тъзи цѣль планъ за зимни дѣйствия. Прѣди обаче да пристжпи къмъ това, той се трудилъ да доведе съюзницитѣ въ заблуждение и небрѣжность, и за туй расположилъ войскитѣ си на зимни квартири между Цабернъ и Хагенау, като показвалъ съ това на глѣдъ, че ужъ отъ негова страна дѣйствията въ тъзи година били съвсѣмъ прѣкратени. Но щомъ и съюзницитѣ расположили войскитѣ си на зимни квартири, на общирното пространство отъ Бенфелденъ до Бефортъ, между вогезскитѣ планини и Рейнъ, тогава (въ декемврий) Тюреннъ скрито прѣкаралъ главнитѣ си сили прѣзъ пла-

нинитѣ и по западния склонъ на послѣднитѣ отишълъ на югъ къмъ Ремиремонъ. Тукъ той се спрѣлъ, както за да дочака пѣхотата, която изостанала по причина на лошитѣ пжтища, тъй и за да събере храни. Но като се научилъ, че съюзницитѣ, стрѣстнати отъ движението му, почнали да стѣсняватъ квартиритѣ си и да събиратъ войскитѣ си, той испратилъ нѣколко отряда къмъ проходитѣ, които водили прѣзъ планинитѣ отъ западъ за Елзасъ, съ цѣль да скрий истинската посока на движението си и да тури съюзницитѣ въ още пó голѣмо заблуждение, а самъ съ главнитѣ си сили отишълъ пó нататъкъ къмъ Бефортъ, прѣминалъ прѣзъ планинитѣ и излѣзълъ на лѣвия флангъ на квартирното расположение на съюзницитѣ. Въ Бефортъ той се спрѣлъ да събере храни и открилъ силна топовна стрѣлба, за да може (както той обяснявалъ), да разбере отъ движенията на неприятеля, гдѣ той ще съсрѣдоточава силитѣ си. А като се научилъ, че войскитѣ отъ лѣвия неприятелски флангъ се събирали близо до Алткирхенъ и Колмаръ и че войскитѣ, които се събирали при Алткирхенъ, трѣбвало да се присъединятъ къмъ тѣзи, които се събирали при Колмаръ, той рѣшилъ да отрѣже първитѣ отъ послѣднитѣ, и за пó скоро, взелъ само конницата, като заповѣдалъ на пѣхотата да слѣдва съ тъзи цѣль задъ нея, и тръгналъ право къмъ Мюлхаузенъ. Обаче той не успялъ да надпрѣвари неприятелскитѣ войски при Мюлхаузенъ, нито даже да отрѣже обозитѣ имъ, а като отблъсналъ само часть отъ тѣхната конница, отишълъ пó нататъкъ къмъ Колмаръ, гдѣто намѣрилъ вече главнитѣ сили на съюзницитѣ съсрѣдоточени и расположени на позиция, прикрита отъ фронта съ рѣкичката Фёхтъ и усилена съ укрѣпления. Лѣвия флангъ на съюзницитѣ допиралъ до Колмаръ, прѣдъ дѣсното имъ крило се намирала низменна, прѣсѣчена мѣстность, неудобна за дѣйствия, а на $1^1/_2$ верста отъ края на дѣсния флангъ, на единъ ржкавъ на рѣкичката Фёхтъ, лѣжало селението Тюркхаймъ, което не било заето отъ съюзнитѣ войски. Като се удостовѣрилъ, че позицията на съюзницитѣ е неудободостжпна отъ фронта, Тюреннъ построилъ срѣщу нея часть отъ войскитѣ си въ боенъ рѣдъ, вънъ отъ топовния истрѣлъ, а съ останалитѣ войски (15.000 души пѣхота и нѣколко конни полка и топове) отишълъ къмъ Тюркхаймъ, като избиколилъ скрито задъ височинитѣ по едни пжтища, които се считали за неудобопроходими, заелъ това селение и по такъвъ начинъ се расположилъ на дѣсния флангъ на съюзницитѣ. Послѣднитѣ испратили резервъ да вземе Тюркхаймъ; но този резервъ билъ отблъснатъ отъ Тюренна, който обаче не продължилъ пó нататъкъ дѣйствията си; а прѣзъ нощьта съюзницитѣ отстжпили, при всичко че загубата имъ била незначителна. Като дошли до Щрасбургъ, тѣ, по причина на близостьта на французскитѣ войски, прѣминали на дѣсната страна на Рейнъ и се расположили на нея на зимни квартири.

И тъй цѣльта на зимнитѣ дѣйствия на Тюренна въ похода прѣзъ 1674 година — испжждането на съюзницитѣ отъ Елзасъ — била достигната напълно и, по понятията въ него време, по искусенъ и блѣскавъ начинъ, само съ едно маневриране. При всичко това, много нѣща въ тѣзи дѣйствия изглѣждатъ странни, непонятни и не съвсѣмъ съгласни както съ несъмнѣнното искуство на Тюренна, тъй и съ свойственния нему начинъ за дѣйствие. Странно изглѣжда, че за истикването на съюзницитѣ отъ Елзасъ той тръгналъ по далечния обходенъ пжть на югъ къмъ Бефортъ,

два пжти се спиралъ за събиране на храни, вървялъ доста бавно, въ Бефортъ се спрѣлъ и открилъ топовна стрѣлба (като че ли нарочно, за да извѣсти на неприятеля за приближението си), излѣзълъ на края на лѣвия флангъ на квартирното расположение на съюзницитѣ, не успѣлъ да отрѣже неприятелскитѣ войски при Мюлхаузенъ, най послѣ, като заелъ Тюркхаймъ, прѣкратилъ дѣйствията си. Вмѣсто далечното движение на югъ, за да излѣзе на лѣвия флангъ на съюзницитѣ и, като притиска центра имъ, да ги принуждава пó вече да съсрѣдоточаватъ силитѣ си, за Тюренна, расположенъ около Цабернъ, много пó удобно и згодно било, като прѣминалъ на западната страна на планинитѣ, отново да прѣмине на источната имъ страна не отъ югъ, а отъ западъ, тъй че да нападне право въ центра растѣгнатото и распокъсано квартирно расположение на съюзницитѣ. Тъй като всичкия успѣхъ на такъвъ родъ прѣдприятие зависялъ отъ бързината и рѣшителностьта на испълнението му, то Тюреннъ трѣбвало, безъ никждѣ да се спира, да разбива отдѣлно распокъсанитѣ части на неприятелскитѣ войски, съвсѣмъ да ги пръсне, да раскъса центра на съюзнцитѣ, да отдѣли съ това двѣтѣ имъ крила едно отъ друго и слѣдъ туй, по усмотрѣнието си, или да довърши поражението на съюзницитѣ, или пъкъ да ги принуди да отстжпятъ въ разни страни. Нѣма никакво съмнѣние, че ако Тюреннъ дѣйствуваше по този начинъ, той би истикалъ съюзницитѣ отъ Елзасъ много пó бляскаво и при това пó згодно въ туй отношение, че би имъ нанесълъ значителна врѣда и даже пълно поражение, и би ги лишилъ и отъ възможностьта, и отъ охотата за нови прѣдприятия противъ Елзасъ.

Както при този случай Тюреннъ не избралъ толкозъ правилно посоката на движението и пункта за нападение на квартирното расположение на съюзницитѣ, тъй и въ сражението при Енцхаймъ той погрѣшно избралъ пункта на главната атака, а въ сражението при Тюркхаймъ — сжщо толкова погрѣшно, мислимъ, прѣкрилъ пó нататъшнитѣ дѣйствия слѣдъ заеманието на селението Тюркхаймъ.

При всичко това, въобще казано, резултата отъ похода въ 1674 година билъ най згоденъ и най бляскавъ за французитѣ, и послѣднитѣ длъжали това не толкова на несъгласията и погрѣшкитѣ на съюзницитѣ, колкото на искуството, съ което Тюреннъ умѣлъ да се въсползва отъ тѣхъ за достигание на цѣльта си.

§ 39.

Похода въ 1675 година. — Дѣйствията на Тюренна и Монтекукули на Рейнъ при Щрасбургъ.

Като се убѣдилъ въ врѣднитѣ послѣдствия отъ несъгласията между генералитѣ, които началствували надъ съюзнитѣ армии, императора назначилъ за дѣйствията въ тъзи година на Рейнъ 26.000 души само свои войски (12.000 пѣхота и 14.000 конница) подъ началството на Монтекукули. Послѣдния рѣшилъ да надпрѣдвари французитѣ съ откриванието на военнитѣ дѣйствия и безпрѣпятственно да прѣмине прѣзъ Рейнъ въ Щрасбургъ, въ който още отъ прѣдидущата година се намирали магазини, които принадлѣжали на императорскитѣ войски, и жителитѣ на които били расположени въ полза на императора. Като прѣмине прѣзъ Рейнъ, Монтекукули искалъ да нахлуе въ долний Елзасъ. А Тюреннъ трѣбвало всѣкакъ да прѣпятствува на това. Тъй щото въ този походъ Щрасбургъ

билъ и за двѣтѣ страни главния прѣдмѣтъ за дѣйствията на срѣдний Рейнъ. Колкото и нищожна да изглѣжда цѣльта на дѣйствията, прѣдположена и отъ двѣтѣ страни, но достигането ѝ отъ Тюренна било много пó мжчно, както защото той билъ пó слабъ въ силитѣ си, ималъ само 22.000 души (12.000 пѣхота и 10.000 конница), тъй и защото жителитѣ на Щрасбургъ, както вече казахме, били расположени въ полза на императора. При всичко това, Тюреннъ напълно достигналъ цѣльта си — само съ едно маневрирание, безъ бой, и този походъ е едногласно признатъ за най искусния отъ всичкитѣ му походи.

Още прѣди откриванието му, Тюреннъ се готвилъ да прѣмине на дѣсната страна на Рейнъ, за туй щото: 1) да не се стѣснява съ непосрѣдственната отбрана на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, 2) съ расположението на французската армия близо до Щрасбургъ да въздържа жителитѣ на послѣдния и съсѣднитѣ германски владѣтели отъ нарушение на неутралитета, и 3) да издържа армията си съ срѣдствата на неприятелската страна. Между това въ май Монтекукули пристигналъ въ Вилщадтъ. Тогава Тюреннъ приближилъ до Щрасбургъ и застрашавалъ да разруши града съ бомбардирание, ако жителитѣ нарушжтъ неутралитета и пуснатъ императорскитѣ войски. За да го отвлѣче отъ Щрасбургъ, Монтекукули оставилъ 6.000 души близо до този градъ, съ заповѣдь да го заематъ, щомъ французитѣ се отдалечатъ отъ него, а той съ главнитѣ сили тръгналъ къмъ Филипсбургъ. Но Тюреннъ разбралъ намѣрението на Монтекукули и, въпрѣки почнатата отъ него обсада на Филипсбургъ, както и прѣминуванието му въ Шпейеръ прѣзъ Рейнъ и лъжливитѣ му приготовления за обсада на Ландау, Цабернъ и Хагенау, не само не отишълъ слѣдъ него, но, въсползуванъ отъ отдалечението му, даже направилъ мостъ въ Оттенхаймъ (на 40 версти надъ Щрасбургъ) прѣминалъ по него прѣзъ Рейнъ, завладялъ укрѣпения градъ Вилщадтъ и расположилъ армията си между р. р. Кинцигъ и Шуттеръ, съ лѣвия флангъ къмъ Вилщадтъ. Съ това расположение той прикривалъ Щрасбургъ и застрашавалъ неприятелскитѣ магазини въ Оффенбургъ. Послѣдното обстоятелство особенно принудило Монтекукули да побърза да отиде прѣзъ Лихтенау и Урлофъ въ Оффенбургъ. Тюреннъ, за да обезпечи съобщенията си съ лѣвата страна на Рейнъ, испратилъ 8 баталиона и 34 ескадрона къмъ Алтенхаймъ, заелъ съ часть отъ войскитѣ си моста въ Оттенхаймъ, а той съ главнитѣ сили останалъ въ Вилщадтъ. По такъвъ начинъ французската армия била растѣгната на продължение около 30 версти, срѣщу неприятеля, който се намиралъ пó близо до оттенхаймския мостъ, отколкото лѣвия флангъ на французската армия, който стоялъ въ Вилщадтъ. Монтекукули искалъ да се въсползва отъ това и тръгналъ къмъ Оттенхаймъ. Ако той бѣ вървялъ и дѣйствувалъ бързо и рѣшително, то армията на Тюренна би могла да бжде турена въ много трудно положение. Но той вървялъ много бавно, а като стигналъ до р. Шуттеръ доста рано прѣди мръквание, не атакувалъ французския отрядъ, който стоялъ тамъ, но се спрѣлъ за нощувание. А между това Тюреннъ успѣлъ да измѣни погрѣшното расположение на армията си: часть отъ силитѣ си той оставилъ близо до Щрасбургъ, а главнитѣ сили съсрѣдоточилъ около Алтенхаймъ, кждѣто на другия день билъ прѣкаранъ и моста отъ Оттенхаймъ. Монтекукули, като не се осмѣлилъ да атакува французитѣ въ згодната имъ позиция, от-

стжпилъ обратно къмъ Оффенбургъ, а отъ тамъ наскоро слѣдъ това, по недостотъкъ на храна, къмъ Урлофъ. Тогава Тюреннъ, като прѣминалъ прѣзъ р. Кинцигъ, отново прѣградилъ на противника пжтя за Щрасбургъ. Монтекукули, като ималъ въ тила си планинска и осжднa страна, отново билъ принуденъ по недостатъкъ на храна да търси друго расположение. Като прѣминалъ прѣзъ рѣкичката Ренхенъ, той извършилъ подъ нейно прикритие едно флангово движение на единъ прѣходъ къмъ Рейнъ и се расположилъ въ укрѣпена позиция близо до Шерценъ, съ надѣжда да получава храна отъ Щрасбургъ по вода. Но Тюреннъ отишълъ слѣдъ него по лѣвия брѣгъ на рѣкичката Ренхенъ и, като се расположилъ близо да устието ѝ, при Фрайнщадтъ, издигналъ на островитѣ на Рейнъ батареи, които прѣпятствували на подвозитѣ по вода. Блатистата мѣстность и на двата брѣга на рѣкичката Ренхенъ била причина, щото и двѣтѣ армии да стоятъ около 3 седмици една срѣщу друга въ бездѣйствие, като всѣка отъ тѣхъ очаквала, щото недостатъка въ храната да принуди противната армия да отстжпи, безъ бой Дѣйствително, наскоро французската армия взела да търпи недостатъкъ отъ храна, а императорската отъ фуражъ. Опасението отъ глада принудило Тюренна да търси исходъ въ боя. Като намѣрилъ една пжтечка, която водила прѣзъ блатистата долина на рѣкичката Ренхенъ, той заповѣдалъ да я направятъ по възможность проходима за войскитѣ, и като оставилъ на позицията при Фрейщадтъ половината отъ армията, съ другата половина прѣминалъ нощемъ прѣзъ Ренхенъ, съ цѣль да заобиколи лѣвия флангъ на императорската армия и да отрѣже послѣднята отъ Оффенбургъ. За да обезпечи съобщенията си съ другата часть отъ армията, която останала при Фрейщадтъ, той укрѣпилъ моста (пжтечката) прѣзъ Ренхенъ и на двата брѣга. Монтекукули отъ своя страна, безъ нищо да знае за намѣренията на Тюренна, единъ день прѣди това билъ заповѣдалъ на часть отъ оффенбургския гарнизонъ да атакува фрейщадската позиция отъ тила, а за атака отъ фронта въ сжщото време испратилъ часть отъ войскитѣ на своята армия. Но тѣзи атаки, произведени нощемъ, съ слаби отряди, по части и безъ свързка, нѣмали никакъвъ успѣхъ.

Движението на Тюренна задъ Ренхенъ съ половина отъ армията било твърдѣ рискувано, понеже го излагало на опасность да бжде разбитъ отъ двойно пó голѣмитѣ сили на Монтекукули. Но той не се страхувалъ отъ това, тъй като познавалъ прѣдпазливия характеръ на противника си и грижата му за съобщенията си, и билъ увѣренъ, че Монтекукули застрашаванъ отъ фланга и на съобщенията, ще иска да избѣгне боя и ще отстжпи. А да прѣмине прѣзъ Ренхенъ съ цѣлата си армия Тюреннъ не искалъ, за да не отвори на противника си пжтя за Щрасбургъ.

Той не се излъгалъ въ прѣдположенията си: Монтекукули, като се научилъ за движението му въ туй време, когато Тюреннъ се намиралъ вече въ Гамсгурстъ, почти на съобщенията му, бързо отстжпилъ прѣзъ нощьта къмъ Нидеръ-Засбахъ и съ това пакъ застаналъ на съобщенията си. Тогава Тюреннъ присъединилъ къмъ себѣ си войскитѣ, които стояли при Фрейщадтъ и тръгналъ слѣдъ Монтекукули къмъ Засбахъ. Тукъ той се готвилъ да влѣзе съ него въ рѣшителенъ бой, когато, като строилъ войскитѣ си въ боенъ рѣдъ и разглѣдвалъ мѣстностьта, билъ убитъ отъ едно ядро. Смъртьта му внезап-

но измѣнила положението и на двѣтѣ армии: между французскитѣ генерали произлѣзли несъгласия, които се свършили съ това, че французската армия отстжпила къмъ Алтенхаймъ, гдѣто и прѣминала обратно задъ Рейнъ. А Монтекукули, избавенъ отъ опасностьта да бжде разбитъ или отхвърленъ къмъ Рейнъ, на който нѣмалъ мостъ, прѣслѣдвалъ французитѣ, нанесълъ имъ силно поражение, прѣминалъ въ Щрасбургъ на лѣвата страна на Рейнъ и прѣнесълъ войната въ Елзасъ.

§ 40.

Общъ изводъ върху начина и искуството на дѣйствията на Тюренна.

Отъ разглѣжданието походитѣ на Тюренна, особенно послѣднитѣ четири, може въобще да заключимъ слѣдующето:

Тюреннъ по високитѣ си лични военни дарби толкова значително прѣвъсхождалъ съвременнитѣ нему полководци, колкото и самитѣ му дѣйствия прѣвъсхождали по искуството си общитѣ дѣйствия въ тѣзи времена на първоначалното развитие на методизма.

Най главното му качество, источникъ и основание на всичкото му искуство, била рѣдката проницателность, съ която той вѣрно и безпогрѣшно вниквалъ въ характера, слабоститѣ, цѣлитѣ и намѣренията на противницитѣ си, и върху тѣхъ основавалъ съображенията и дѣйствията си. Той умѣялъ много искусно да се ползува отъ несъгласията, погрѣшкитѣ, бавностьта и нерѣшителностьта на противницитѣ си и, като дѣйствувалъ хитро, скрито и рѣшително, одържалъ надъ неприятеля важни успѣхи, въпрѣки слабостьта на силитѣ си и неблагоприятнитѣ за него обстоятелства.

Той стоялъ пó горѣ отъ фалшивитѣ военни понятия и прѣдрасждъци на времето си: дѣйствувалъ въ всичкитѣ времена на годината безъ разлика, есень, зимѣ и пролѣть, както и лѣтѣ, — билъ рѣшителенъ противникъ на обсадитѣ и заеманието на голѣмо число крѣпости, на дробението на силитѣ и на нерѣшителнитѣ, методически дѣйствия. Като обладавалъ въ висока степень искуството за маневрирание, като прѣвъсхождалъ въ него всичкитѣ съвременни полководци, като умѣялъ чрѣзъ него да постига цѣльта си и да издържа успѣхи надъ неприятеля,—той дѣйствувалъ прѣимущественно съ съвокупни сили, и—ако обстоятелствата позволявали или изисквали това—бързо и рѣшително, не само безъ да избѣгва боя, но и като го търсилъ »Този, който непрѣменно иска да избѣгне боя, — казвалъ той, — дава земята си на тогова, който всѣкакъ търси боя«.»Правете пó малко обсади и влизайте пó често въ бой, щомъ сте довели армията си въ прѣвъсходство надъ неприятелската по броя и качеството на войскитѣ« (тъй отговорилъ той на въпроситѣ на Кондé).

Като търсилъ боя, Тюреннъ обладавалъ и тактическото искуство да одържа въ нето побѣда и да употрѣбява войскитѣ въ него съобразно съ мѣстностьта и назначението на всѣки родъ войска. Прьвъ той почналъ да употрѣбява въ сраженията фланговитѣ атаки и прѣдварително съобразенитѣ обходи.

Най послѣ, както всички велики полководци, той въ висока степень обладавалъ дарбата да привързва къмъ себѣ си войскитѣ, да ги въодушевява и да ги подбужда на всевъзможни трудове, лишения и опасности.

Нѣкои погрѣшни распорѣждания или непонятни странности, които се

проявяватъ въ дѣйствията му и за които говорихме по̀ горѣ, не само не унижаватъ достойнството на дѣйствията му, но и съвсѣмъ исчезватъ прѣдъ тѣхното искуство въобще.

За да сѫдимъ безпристрастно за неговитѣ дѣйствия и да умѣемъ напълно да оцѣнимъ достойнствата имъ, необходимо е, при разглѣжданието имъ, всѣкога да вземаме въ съображение онѣзи обстоятелства, въ които той се е намиралъ и които почти всѣкога сѫ били неблагоприятни за него. Въ това отношение, той билъ особенно стѣсняванъ и свързванъ отъ крайната зависимость отъ Людовика XIV и Лувуа. Послѣдния, силенъ отъ довѣрието на краля къмъ него и отъ широката властъ, която той распространявалъ толкова неограничено върху управлението на войнитѣ на Франция, колкото и върху нейното военно управление, сътайна зависть глѣдалъ, и на неоспоримитѣ достойнства на Тюренна, и на успѣхитѣ и славата му, и на личното уважение на Людовика XIV къмъ него. Слѣдствие отъ това било туй, че той никога не повѣрявалъ на Тюренна значителни армии, а му възлагалъ да постига важни и трудни цѣли съ незначителни и недостатъчни за това сили, като при туй всѣкакъ го стѣснявалъ, свързвалъ и затруднявалъ съ подробни и опрѣдѣлени наставления и др. т. Нѣколко пѫти Тюреннъ билъ принуденъ да се обрьща непосрѣдственно къмъ краля за да иска съгласието му върху плановетѣ си, въ нѣкои случаи се рѣшавалъ даже да прѣдприема на своя отговорность дѣйствия, противни на даденитѣ му наставления, най послѣ твърдѣ често противъ волята си бивалъ принуденъ да се съобразява съ общеприетитѣ въ него време мнѣния, понятия и правила, толкозъ по́ вече, че тѣ се споделяли и отъ самия Людовикъ XIV.

И като се вземе въ внимание, какви успѣхи, въпрѣки всичко това, Тюреннъ е одържалъ надъ противницитѣ си, то напълно справедливо той трѣбва да бѫде признатъ за най искусния полководецъ на времето си и единъ отъ най забѣлѣжителнитѣ полководци въ всичкитѣ времена и народи.

ГЛАВА V.

Тюреннъ.

§ 41.

Характеристиката на Тюренна.

Тюреннъ ималъ извънрѣдна природна дарба да *съобразява* най труднитѣ задачи и да се *стрѣми къмъ цѣльта* съ удивително постоянство и енергия и съ всички срѣдства, съ които располагалъ. Силата на ума и силата на волята у него се намирали въ пълно равновѣсие и волята му, безъ никога и ни най малко да се колебае, покорявала се и слѣдвала внушенията на разума му. Той мигновенно прѣдвиждалъ всичкитѣ послѣдствия отъ всѣко прѣдприятие и дѣйствие и никога това не го е въздържало да тури послѣднитѣ въ испълнение. При несполукитѣ той не падалъ духомъ и не се отчайвалъ, но, като вѣрвалъ въ щастието, умѣялъ да го склонява на своя страна и да се ползва отъ него. При всич-

ко че той извършилъ всичкитѣ си походи въ крайна зависимость отъ Людовика XIII, послѣ отъ кралицата-управителка и най послѣ отъ Людовика XIV, отъ двора имъ и отъ интригитѣ му, отъ министритѣ имъ: Ришелиё, Мазарини и Лувуа и отъ много други лица и обстоятелства, но той всѣкога умѣялъ самостоятелно, своеобразно, искусно и успѣшно да испълнява даже прѣдписанитѣ му дѣйствия. Той всѣкога се трудилъ да парализира всичкитѣ мѣрки на противницитѣ си, които вѣрно прѣдполагалъ, като при това никога не впадалъ въ дрѣболии. Погрѣшкитѣ и несполукитѣ си безъ исключение той не само че не скривалъ, но даже самъ простодушно и горчиво се укорявалъ за тѣхъ. Слѣдъ издържана побѣда той казвалъ: »ний побѣдихме«, а слѣдъ понесено поражение — просто: »азъ бѣхъ разбитъ«. Като постигвалъ цѣльта си, той не прѣнебрѣгвалъ ни най малкитѣ прѣдпазливости. Той билъ толкова увѣренъ въ това, което вършилъ, щото не билъ въвежданъ въ заблуждение отъ никакви демонстрации на противницитѣ си и, като продължавалъ работата си, принуждавалъ самитѣ тѣхъ да съобразяватъ дѣйствията си съ неговитѣ и да ги слѣдватъ. Той подробно и зрѣло обмислювалъ плановетѣ си, но еднъжъ нѣщо рѣшено, то бивало незабавно испълнявано, тъй че у него рѣшението и испълнението били тождественни и едновременни. Въ всѣки отъ 18-тѣ си похода (1644 – 1675) той срѣщалъ съчетание на такива разнообразни обстоятелства, вслѣдствие на които военната му опитность постепенно растяла и водила все къмъ пò голѣмо и пò голѣмо съвършенство, съединено съ извънрѣдно разнообразие. Ако внимателно слѣдимъ за всѣки и за всички негови походи и отдѣлни дѣйствия, лесно ще можемъ да прослѣдимъ постепенното развитие на искуството му, като полководецъ. Това особенно може да се забѣлѣжи въ походитѣ на войнитѣ на фрондата, въ които той, съ нищожни сили, но съ искусно маневриране умѣялъ да обрьща въ нула прѣдприятията на неприятелскитѣ армии, които го прѣвъсхождали на брой и сила, и като се държалъ близо до тѣхъ смѣло, даже рискувано, но прѣдпазливо, да ги извиква на бой и всѣкога да бжде готовъ за него, като при това съединявалъ съ външния видъ на необикновенната си енергия извънрѣдна прѣдпазливость. Така именно той принудилъ неприятеля да се оттѣгли отъ прѣдѣлитѣ на Франция, ускорилъ распаданието на фрондата и съ това принесълъ на Франция голѣма услуга. Той нееднократно се противилъ тъй сжщо на малодушнитѣ планове на двора и съ това е спасявалъ и него, и положението на законното правителство на Франция. Въ критически обстоятелства и неизбѣжна опасность той спазвалъ невъзмутимо спокойствие, което имало извънрѣдно влияние върху войскитѣ му и върху всички, които го окржжавали и което свидѣтелствувало, че той дѣйствително обладавалъ това, което Наполеонъ I наричалъ *la partie divine de l'art*, но го обладавалъ тъй, че вѣроятно и самъ не би можалъ да обясни, по кой именно пжть и съ какви срѣдства е постигалъ той, както и други сж можали да постигатъ това: това сж били — мигновенни внушения на гения, неподлѣжащи на правила. Равновѣсието между съображението и расторѣжданието въ минутата на потрѣбностьта, между употрѣблението на силата и маневрирането въ полето, именно и съставлява величието му и проявява въ него идеала на полководеца. Разбира се, и той не е билъ свободенъ отъ грѣшки и самъ ги съзнавалъ; но суммата на всичкитѣ му

безусловно вѣрни и безупрѣчни искусни съображения, распорѣждания, движения и дѣйствия въ всѣки походъ до толкова прѣвъсхожда погрѣшкитѣ му, че съвсѣмъ ги затъмнява и унищожава. Като ималъ голѣма военна опитность и задъ себѣ си цѣлъ рѣдъ отлични военни подвизи, той лесно можалъ да се показва такъвъ, какъвто билъ, и да остава равнодушенъ къмъ мнѣнията и сжжденията на свѣта и тълпата, и въ това надминувалъ даже Юлий Цезаря. Походитѣ му въ 1657 и 1658 и особенно дѣйствията му при Дюнкирхенъ свидѣтелтвуватъ, до каква степень той обладавалъ искуството лесно и скоро да измѣнява плановетѣ си, спорѣдъ обстоятелствата, и да прѣминува отъ единъ планъ къмъ другъ. Въобще характеристическата черта на плановетѣ му (особенно въ походитѣ въ 1667 и 1672 г. г.) била най напрѣдъ — да настжпва, спорѣдъ обстоятелствата, колкото може пó вече напрѣдъ и колкото може пó вече да се приближава до неприятеля, послѣ — съ искусно маневриране да го истиква отъ взетата отъ него посока, и най послѣ — рѣшително да го атакува, ако не би могълъ иначе да постигне цѣдьта си, и въ туй послѣднето той нито на минута не се колебаялъ; ако ли пъкъ билъ свободенъ въ избора си, то прѣдпочиталъ маневрирането прѣдъ боя. Но той билъ рѣшителенъ противникъ на онѣзи безполезни прѣдвижения отъ мѣсто на мѣсто, които, въ негово време, причинявали особенно голѣми загуби на армиитѣ, много пó голѣми отъ най жестокия бой. Впрочемъ, тъй или инакъ, той въ всѣки случай изобрѣтявалъ и турвалъ въ испълнение нѣщо ново и особенно, съобразно съ обстоятелствата. Както всички други велики полководци, и той ималъ своя собственна, лична метода или способъ за дѣйствие, и той всѣкога ималъ прѣдъ видъ *на много да се рѣшава* (или много да рискува) *за да може и много да придобива*, но при това постжпвалъ съвсѣмъ своеобразно. Въ 1674 г. Кондé го питалъ, какъ да дѣйствува противъ оранския принцъ? Тюреннъ му отговрилъ: »Faites peu de sièges et donnez beaucoup de combats«, но къмъ това прибавилъ: »quand vous aurez rendu votre armée supérieure à celle des ennemis par le nombre et par la bonté des troupes.« Отъ дълговременния си опитъ той знаялъ тъй сжщо влиянието, което имали връху войната тъй нарѣченитѣ *второстепенни* или *косвенни причини* (causes secondaires), като: голѣмата или малка дѣятелность на подчиненитѣ му генерали, способа за разбирание и испълнение отъ тѣхъ възложенитѣ имъ прѣдприятия или дѣйствия и др. т. Като свидѣтелство за това, какъ той разбиралъ войната въ голѣми размѣри и съ каква проницателность билъ надаренъ, служи съвѣта, който далъ на Людовика XIV въ 1672 г., когато похода противъ Холландия билъ несполучливъ, а именно — *да се атакува или испанска Нидерландия, или пъкъ Германия.* Този съвѣтъ билъ напълно вѣренъ по понятията на Тюренна, но не и по понятията на Лувуа, който не билъ въ състояние нито да го разбере, нито да го испълни. Като умѣялъ, както пó горѣ казахме, да обръща щастието на своя страна и да се ползува отъ него, той обаче прѣдпочиталъ по нѣкога положителното прѣдъ съмнителното. Тъй, по поводъ послѣднитѣ му дѣйствия въ похода въ 1658 г., Наполеонъ I казва: »il a violé la règle qui dit: profitez de la faveur de la fortune, lorsque ses caprices sont pour vous; craignez qu'elle ne change de dépit, elle est femme.« За туй пъкъ несъмнѣнно е, че всичкитѣ му успѣхи принадлѣжали лично нему, и това имало чувствително влияние и върху

самия него, и върху генералитѣ и войскитѣ му. Но сѫдбата го щадила и прѣдпазвала отъ най нещастнитѣ случаи, които би можали да иматъ неизброими и врѣдни послѣдствия. За това борбата му съ труднититѣ и прѣпятствията, особенно въ послѣднитѣ му походи, стояла въ згодна съразмѣрность съ онѣзи нравственни сили, които той имъ противупоставялъ.

Той се отличавалъ отъ другитѣ велики полководци съ туй, че дѫлбоко обсѫждалъ особеннитѣ отношения и обстоятелства, въ които се намиралъ, и, ако било възможно, давалъ извѣстно време на плановетѣ си да озрѣватъ. Въ това отношение той показва извѣстно сходство съ Аннибала, съ тъзи само разлика, че послѣдния, когато било възможно, съчетавалъ съ плановетѣ си хитростьта и нагласявалъ примки на противницитѣ си. Но и двамата еднакво удвоявали прѣдпазливостьта въ щастието и при успѣхъ. Тюреннъ не билъ тъй свободенъ въ дѣйствията си както Аннибалъ, но всѣкога ималъ прѣдъ видъ дълга си къмъ краля; обаче въ случаитѣ, когато сѫщия този дългъ го подбуждалъ да се противи на заповѣдитѣ на самия краль, той безъ да се колебае слѣдвалъ собственнитѣ си внушения, както напримѣръ въ края на походитѣ въ 1672 и 1674 г. И мѫчно може да се намѣри примѣръ, гдѣто нѣкой полководецъ, който самъ — безъ да бѫде господарь, дѣйствувалъ съ пó голѣма свобода, отколкото Тюреннъ въ подобни случаи. Юлий Цезарь при Руспина и Густавъ-Адолфъ при Вербенъ имали много пó вече спомагателни срѣдства, а Тюреннъ — само силата на характера и щастието си. Въ търпѣнието той, като Аннибала, билъ великъ примѣръ. При общитѣ качества на всичкитѣ велики полководци, той ималъ още прѣимуществото на хладнокръвие въ съображенията, силно противуположно на распаленностьта въ испълнението. Личното му участие въ боя никога не било прибързано и легкомисленно, както напримѣръ често пѫти се срѣща у Александра Великий и у Густавъ-Адолфа: той владѣялъ меча тъй, както трѣбва да го владѣе единъ прѣдводитель на армия, и ако не щадилъ себѣ си, това бивало само въ рѣшителнитѣ минути на боя. Както всички велики полководци, той стоялъ пó високо отъ събитията и умѣялъ да внушава въ войскитѣ си неограничено довѣрие къмъ себѣ си. Той вършилъ всичко по възможность самъ лично, тайната на намѣренията си пазилъ въ себѣ си (за което, когато билъ убитъ, никой нищо не знаялъ за тѣхъ) и ималъ при себѣ си твърдѣ малко (не пó вече отъ 5—6 офицери) подчинени испълнители.

Въ отношение на войскитѣ му може да се каже, че било достатъчно той само да се яви прѣдъ тѣхъ, за да имъ внуши пълно довѣрие и прѣданность къмъ себѣ си. Първото впечатление, което той произвеждалъ на другитѣ съ съсрѣдоточенностьта си, било твърдѣ сериозно и пълно съ достойнство. Похвалата му произвеждала още пó голѣмо впечатление, а една негова дума на неудоводствие или упрѣкъ дѫлбоко огорчавала. Всѣки знаялъ, че той хранилъ истинско-бащински чувства къмъ всичкитѣ си подчинени. Случвало-ли се е въ армията да има недостатъкъ въ нѣщо, той отпущалъ голѣми сумми отъ собственнитѣ си пари, правялъ голѣми лични заеми за да снабди войскитѣ си съ храна, два пѫти заповѣдалъ да раздробятъ на късове срѣбърнитѣ му сѫдове и ги раздалъ на войницитѣ, дѣлилъ съ тѣхъ и всички лишения, и всички трудове. Въ извънрѣдни случаи (ка-

то напримѣръ въ юлий 1674 г., когато въ армията му вързувалъ силенъ поносъ), той съ всички сили се трудилъ да взема всички необходими мѣрки и срѣдства, посѣщавалъ болнитѣ и раненитѣ войници, утѣшавалъ ги и ги насърдчавалъ съ съчувственни думи, давалъ имъ пари, а ако такива нѣмалъ у себѣ си, заемалъ отъ нѣкой генералъ или офицеръ, който се случи при него. За това пъкъ и войницитѣ го наричали не иначе, освѣнъ *баща*, обичали го и го обожавали до безумие, знаяли, че той билъ скжпъ за тѣхнитѣ лишения, трудове и кръвь, но щедъръ въ грижитѣ си за тѣхъ: »ний нѣма за какво да се грижимъ« — казвали тѣ помежду си — »до като баща ни е живъ и здравъ«. Грижата му за тѣхъ идвала до тамъ, че еднъжъ въ 1674 година, слѣдъ единъ дългъ прѣходъ въ горѣщо време, той не искалъ да ги пусне да минатъ въ бродъ прѣзъ Неккаръ, като се боялъ, да не би тѣ да истинатъ и се поболѣятъ, при всичко, че споредъ обстоятелствата, такъвъ единъ прѣходъ билъ много нуженъ. За туй пъкъ не рѣдко му се случвало неволно да слуша добри отзиви отъ войницитѣ за него, както напримѣръ прѣзъ една нощь, като минувалъ прѣзъ лагера, чулъ, че въ една палатка младитѣ войници, се оплаквали за уморителния прѣходъ, който били извършили, но тѣ били прѣкъснати отъ единъ старъ раненъ войникъ, който имъ казалъ: »вий не познавате нашия старецъ-баща, който сигурно не щеше да ни измжчва, ако да нѣмаше прѣдъ видъ нѣщо важно, което ний не можемъ да знаемъ.«

По отношение къмъ офицеритѣ и генералитѣ си Тюреннъ билъ тъй сжщо много внимателенъ и грижливъ. Ако между офицеритѣ произлизало нѣкое незадоволствие за туй, че не сж получили заплата или чувствували недостатъкъ въ пари, той помагалъ отъ своитѣ срѣдства на тѣзи, които имали нужда, но по най деликатенъ и неоскърбителенъ за тѣхъ начинъ. Тъй еднъжъ въ 1674 г. той видялъ единъ офицеръ отъ милицията (arriere-ban), който билъ извънрѣдно усърденъ къмъ службата, но ималъ много мършавъ конь. Той го повикалъ при себѣ си и му прѣдложилъ да си размѣнятъ конетѣ, подъ прѣдлогъ, че ужъ обичалъ да ѣзди кротки коне. Тѣзи и много други подобни на тѣзи черти свидѣтелствуватъ, че джлбоката привързанность, която имали къмъ Тюренна всички, които го окржжавали и познавали, както и неговитѣ подчинени, проистичала исключително отъ личнитѣ високи качества, които имали извърѣдно влияние върху всички и служили като най силна пружина за дѣйствие върху тѣхъ.

Въ частния му животъ и обикновеннитѣ навици се забѣлѣзва., че той прѣдпочиталъ уединението, тѣсния кржгъ отъ избрани приятели и познати, бесѣдата съ умни хора и четението на сериозни, научни съчинения, отколкото шумно многобройно общество. Той рѣдко напущалъ уединението си, освѣнъ когато трѣбвало да отиде по работа у краля. Въ компания съ приятелитѣ си той обичалъ веселитѣ остроти и шеги и вземалъ лично участие въ тѣхъ. Вънъ отъ дома си той се обличалъ толкова скромно, че по облѣклото му никой не подозиралъ великия Тюреннъ и понѣкога произлизали доста странни случаи, отъ които той всѣкога излизалъ добродушно и снисходително. Тъй една нощь въ Парижъ единъ крадецъ спрѣлъ колата му и искалъ да му вземе златния прьстенъ, който му билъ даденъ за спомѣнь и който той много цѣнилъ. Крадеца се съгласилъ да му го остави, съ условие Тюреннъ да му заплати за него 100 луидора. Като нѣ-

малъ у себѣ си толкова пари, Тюреннъ му далъ дума, че ще му ги плати другъ пжть. На другия день крадеца (не отъ проститѣ крадци), въ едно голѣмо събрание, припомнилъ на ухо обѣщанието на Тюренна, и само когато крадеца се отдалечилъ, тогава Тюреннъ разказалъ случката, като прибавилъ: »честния человѣкъ трѣбва да си държи думата, дадена макаръ на единъ крадецъ.« Подобна честность и добросъвѣстность, които винаги били присжщи нему, даже въ минутитѣ на человѣческа слабость, показватъ, че той билъ человѣкъ съ строги правила, у когото никога нѣмало недостатъкъ на нравственни сили и твърдость, щомъ работата се касаяла за постиганието на нѣкоя цѣль честна, справедлива и нужна. Като свидѣтелство за това служи слѣдующия случай: въ 1670 г. Людовикъ XIV рѣшилъ да употрѣби всички срѣдства за да раскъса съюза между Холландия, Англия и Швеция и прѣди всичко искалъ да отклони отъ него Карла II, английски краль. Тъзи тайна той довѣрилъ само на министра Лувуа и на Тюренна — на послѣдния за това именно, защото той принесълъ на дома на Стюартитѣ, до и слѣдъ смъртьта на Кромвеля, голѣми услуги и за това се ползвалъ съ голѣмо расположение и довѣрие отъ страна на сестрата на Карла II, братова съпруга на Людовика XIV, орлеански херцогъ. За пò вѣрно да подѣйствува върху нея, Тюреннъ намислилъ пò напрѣдъ да спечели расположението на една млада, красива и умна маркиза, любимица на херцогинята. Но като се сближилъ съ нея, той неусѣтно билъ увлѣченъ отъ нейния умъ и отъ страстьта си къмъ нея, а тя неуловимо изтръгнала тъзи тайна отъ него. Между това орлеанския херцогъ, който ревниво глѣдалъ на влиянието на съпругата си върху Людовика XIV, възложилъ на любимеца си, младия и хитъръ кавалеръ де-Лоренъ (de Loraine) да проникне въ тайната на прѣдполагаемата интрига. Де-Лоренъ сполучилъ да истръгне отъ маркизата тайната, която тя истръгнала отъ Тюренна. Орлеанския херцогъ горчиво се оплакалъ на Людовика XIV, за гдѣто той скрилъ отъ брата си тайната, която довѣрилъ на други. Краля, твърдо увѣренъ въ скромностьта на Тюренна, допусналъ че Лувуа му измѣнилъ. Но Тюреннъ, при всичко, че Лувуа му завиждалъ и дѣйствувалъ враждебно противъ него, побързалъ да открие на краля цѣлата истина и, като обвинилъ себѣ си, оправдалъ Лувуа. Краля напълно оцѣнилъ тъзи честна и благородна постжпка на Тюренна и удвоилъ уважението и довѣрието си къмъ него.

Тюреннъ всѣкога билъ извънрѣдно снисходителенъ къмъ слабоститѣ и погрѣшкитѣ на другитѣ и ги замълчавалъ. Еднъжъ, когато Тюренъ оправдавалъ и защищавалъ неприятеля си — Лувуа, Людовикъ XIV му казалъ: »ако даже всичкитѣ ми министри ви ненавиждахж, то азъ пакъ бихъ останалъ отъ все сърдце прѣданъ вамъ«. Слѣдъ това краля му казалъ, че генерала маркизъ Сентъ-Абръ не трѣбва вече да служи подъ негово началство, тъй като влошевявалъ мѣркитѣ му и писалъ на министра Лувуа, че ако бихж искали негова, на Сентъ-Абра, съвѣтъ, то града Боннъ би могълъ да бжде спасенъ, безъ да се излага Елзасъ на опасность. »Защо той не е казалъ това на мене« — възразилъ Тюреннъ — »азъ съ удоволствие бихъ го послушалъ«. Освѣнъ това — той оправдалъ и похвалилъ Сентъ-Абра, издѣйствувалъ да го наградятъ и молилъ краля да не му отнема, на Тюренна, такъвъ отличенъ генералъ. Другъ подобенъ случай имало въ 1656 година: единъ младъ полков-

никъ, който прикривалъ единъ транспортъ, отлжчилъ се отъ него за нѣколко часа, въ продължение на които неприятеля нападналъ транспорта, но билъ отблъснатъ отъ старшия слѣдъ полковника офицеръ, който и довелъ транспорта благополучно въ лагера. Тюреннъ, като знаялъ, че нѣкое нещастие ще сполѣти полковника и като искалъ да го запази, казалъ на тѣзи, които го окржжавали: »полковника ще бжде неблагодаренъ отъ мене, защото азъ му дадохъ друго поржчение и съ това го лишихъ отъ случая да се отличи«. А когато полковника се върналъ, той му направилъ на самѣ строго, но доброжелателно мъмрение и го съвѣтвалъ да бжде за напрѣдъ пò прѣдпазливъ.

Подобно едно постоянно стрѣмление къмъ господство надъ волята си и къмъ усъвършенствуванието ѝ не е можало да остане безъ послѣдствие и, може да се прѣдполага, че то именно е прѣдизвиквало онѣзи явления, за които наистина не можемъ да не се удивляваме въ Тюренна и които сж го въздигнали на степеньта на идеаленъ полководецъ. Съ това стрѣмление никога не се съвмѣствали нито дрѣбнавото честолюбие, нито още пò малко користолюбието. Всичкото му честолюбие всѣкога имало за единственна цѣль честьта, ползата и славата на Франция и на краля ѝ, а истината той цѣнилъ и турвалъ толкова високо, че никога не би се усъмнилъ да я каже, ако би трѣбвало или ако бихж искали това отъ него, и той пò скоро би пожертвувалъ политическото си положение, значение и влияние и даже благоволението на краля, отколкото да се рѣши да я замълчи.

Отъ това лесно може да се разбере, че той който всѣкога билъ неуморно-дѣятеленъ и никога не щадялъ себѣ си, можалъ съ джлбока проницателность да прониква въ свѣтовнитѣ работи, въ ума и душата на другитѣ хора и особенно въ характера и начина на дѣйствията на противницитѣ си въ време на война. Най малкитѣ признаци били достатъчни за него да направи вѣрни заключения за цѣлитѣ и намѣренията на неприятелитѣ, къмъ което, освѣнъ това, го подбуждала и природната склонность, и навика къмъ постоянното размишление.

Скромностьта и простодушието му въ всичко и всѣкога били необикновенни. Вънъ отъ показанитѣ пò горѣ негови изражения: »ний побѣдихме«, »азъ бѣхъ разбитъ« и горчивитѣ упрѣци къмъ себѣ си за своитѣ погрѣшки, можало би да се приведжтъ още много други такива. Между друго, слѣдъ свършване на похода въ 1652 г., въ който той разбилъ армията на ерцхерцога и Конде́ въ всичкитѣ срѣщи и увѣнчалъ похода съ блѣскавия подвигъ на деблокиранието на Аррасъ, той извѣстилъ за тѣзи успѣхи съ слѣдующето писмо: »Днесъ взехме много пò вече плѣнници, отколкото пò напрѣдъ прѣдполагахме. Г. ерхерцога се спаси съ 200 души; г. принца (Конде́) извърши отстжплението си въ голѣмо безрѣдие, но не отведе нито топоветѣ, нито обоза. Той намѣрилъ такава голѣма бъркотия, че не можалъ да помогне на това. Невъзможно е да си въобразимъ, какъ всичко има̀ успѣхъ; би трѣбвало, почти всички мѣрки да не бѣхж несполучливи за да се придобие такъвъ щастливъ успѣхъ. Азъ благодарихъ на Бога, че това дѣло, толкозъ близко до сърдцето ми, ми се отдаде тъй добрѣ. Ето вече може да се каже — не една, а нѣколко сполуки (voila bien des fois réussir).« А за побѣдата при Дюнкирхенъ въ 1658 г. той извѣстилъ жена си съ слѣдующитѣ нѣколко думи: »Неприятеля настжпи срѣщу насъ; той биде раз-

битъ; благодарение на Бога за това. Азъ сьмь малко уморенъ, легка ви нощь, отивамъ да спя.«

Външностьта му, като се сѫди по портретитѣ му и по думитѣ на биографитѣ и историцитѣ, при всичкото сериозно изражение на лицето му, имала въ себѣ си особенна привлѣкателна сила и възбуждала у всѣкиго неволно желание да се сближи съ него. Той ималъ срѣденъ ръстъ, правилни черти, широко чело, голѣми очи, гѫсти, надвѣсени и почти сраснати вѣжди и дълги, тъмни коси, които носилъ распуснати до рамената. Изражението на лицето му било свѣтло, ясно, добродушно, но дълбокомисленно и по нѣкога замислено. Всичко това, взето заедно, по казванието на Рамзая, придавало на цѣлата физиономия на Тюренна видъ на строгость, съединена съ умъ и добродушие.

§ 42.

Смъртьта на Тюренна.

Достойния за удивление животъ и поприще на Тюренна имали и достоенъ за тѣхъ край. Слѣдвайки тѣчението имъ, Тюреннъ моментално се лишилъ отъ живота отъ едно случайно неприятелско ядро, безъ да испита старческитѣ неджги, безъ да умрѣ отъ болѣсть, бсзъ да прѣживѣе славата си, безъ да испита увѣхналитѣ лаври и, прѣкрасенъ образецъ за бѫдѫщитѣ полководци, занесълъ съ себѣ си въ гроба уважението и удивленито на съвременницитѣ.

Обстоятелствата на смъртьта му сѫ подробно изложени въ описанието на послѣднитѣ му два похода въ 1674 и 1675 години, съставено и издадено въ края на 1675 година отъ Дешана (Deschamps), французски щабъ-офицеръ, когото Конде́ назначилъ възпитатель на внука си, бурбонския херцогъ, и който участвувалъ и въ двата похода и билъ личенъ свидѣтель на Тюренновата смърть. Заемаме отъ съчинението му нѣкои свѣдения върху това.

Прѣдварително трѣбва да кажемъ, че Фоларъ, като говори за послѣдния походъ на Тюренна въ 1675 година, нарѣкълъ го *примърень походъ* и за Тюренна, и за Монтекукули. »Историята« —казва той—»противупоставила на Тюренна единъ генералъ, най достоенъ за него — Монтекукули, и тѣзи двама велики полководци, които привличали върху себѣ си вниманието на цѣла Европа, истощили въ този походъ всички висши срѣдства на военното искуство съ такова прѣвъсходно маневриране, което струвало колкото най блѣскавитѣ побѣди. Най послѣ героя на Франция довелъ противника си въ такова положение, отъ което той, може би, можеше да излѣзе не иначе, освѣнъ като увеличеше славата на Тюренна въ ущърбъ на своята — когато внезапно Тюреннъ билъ убитъ отъ едно топовно ядро на 27 юлий 1675 година.« На прѣдвечерието на този день той, спорѣдъ увѣрението на свидѣтели, като че ли внезапно вдъхновенъ, извикалъ: »Enfin, je le tiens!« (най послѣ хванахъ го), и трѣбва да се прѣдполага, че такъвъ положителенъ и таенъ человѣкъ, като Тюренна, е призналъ съ пълно убѣждение, че съ искусното си маневриране е довелъ Монтекукули въ такова положение, което му обѣщало, на Тюренна, пълна увѣренность въ успѣха. А именно, Монтекукули, принуденъ отъ маневрирането на Тюренна да отиде къмъ градеца Засбахъ, слѣдъ като се съединилъ съ

отряда на генерала Капрара, расположилъ се съ 30.000 души (половината конница) на позиция задъ рѣкичката, която тѣче въ единъ джлбокъ оврагъ отъ Засбахъ къмъ сел. Долний Засбахъ и която въ туй време била значително придошла отъ дъждоветѣ, които прѣди това постоянно валяли. А Тюреннъ като завладялъ още пó рано градеца Ахернъ, срѣщу Засбахъ, принудилъ съ това Монтекукули да промѣни позицията си, повелъ срѣщу него главнитѣ си сили (до 25.000 души, половината конница) отъ Гамсгурстъ (отзадъ) и на 26 юлий ги расположилъ срѣщу главнитѣ сили на неприятеля. Сражението изглѣждало неизбѣжно, толкозъ пó вече, че войскитѣ и отъ двѣтѣ страни много пострадали отъ продължителнитѣ движения и стоението подъ дъжда и въ кальта. Артиллерията била доведена до краищата на оврага, пѣхотата построена въ 1-а линия, а коннйцата въ 2-а, и била почната канонада. Тюреннъ, като рекогносциралъ подробно позицията на неприятеля отъ всички страни, намѣрилъ я твърдѣ силна по всичкитѣ пунктове отъ фронта. Атаката срѣщу Долний Засбахъ била несполучлива, тъй като входа въ това селение се затварялъ отъ гробищата, заобиколени съ каменна ограда съ тинястъ ровъ. На 27 юлий сутриньта Тюреннъ забѣлѣзалъ надалечъ нѣкакво особенно движение на неприятелскитѣ войски и обози, и като прѣдполагалъ, че Монтекукули се готви, може би, прѣзъ слѣдующата нощь да промѣни позицията си, испратилъ единъ офицеръ до генерала, който началствувалъ войскитѣ срѣщу Засбахъ, съ заповѣдь внимателно да слѣди за всичкитѣ движения на неприятеля и незабавно да донася за тѣхъ. Въ 2 часа слѣдъ пладнѣ той отново отишълъ на лѣвия флангъ, за да разглѣда лично расположението и прѣдвиженията на неприятеля и, като си починалъ подъ едно дьрво, получилъ извѣстие, че били забѣлѣзани движения на неприятелската пѣхота по посока къмъ планинитѣ, при входа въ които се намиралъ градеца Засбахъ. Тюреннъ веднага тръгналъ по тъзи посока и на една височина срѣщналъ началника на артиллерията, генералъ-лейтенантаСентъ-Илера, който почналъ да му обяснява расположението на батареитѣ, които Тюреннъ му билъ заповѣдалъ да издигне тукъ. Тъкмо въ туй време отъ страна на неприятеля се чулъ топовенъ гърмежъ — и единственното въ тъзи минута, случайно пуснато ядро отведнъжъ откъснало на Сентъ-Илера дѣсната ржка, а Тюренна ударило тъкмо всрѣдъ тѣлото (у Deschamps: »traversa m. de Turenne par le milieu du corps«, у други: »le coupa en deux«) и го убило на мѣсто. »Нѣма да говоря« — прибавя Deschamps — »за скърбьта и смущението на цѣлата армия: това — не сж нѣкои обикновенни чувства, които би можало да се изразятъ съ думи; за тѣхъ азъ сждя по чувствата, съ които самъ бѣхъ проникнатъ, единственно като французинъ. Неприятеля се научи за това слѣдъ четвъртъ часъ и между него това извѣстие произвело не пò малко силно впечатление, отколкото между насъ. То изведнъжъ тури край на трудното положение и смущение на генералитѣ му и на страха на неговитѣ войски: тѣ помислили, че сж много спечелили, увѣрени, че ний всичко сме загубили«.

Младия синъ на Сентъ-Илера, когото баща му самъ ржководилъ въ практиката на военното дѣло, се очаялъ като видялъ тѣжката рана на баща си. »Не трѣбва да оплаквашъ мене« казалъ му Сентъ-Илеръ — »но Франция, която понесе загуба съ нищо невъзнаградима«.

И дѣйствително, по казването на

битъ; благодарение на Бога за това. Азъ сьмь малко уморенъ, легка ви нощь, отивамъ да спя.«

Външностьта му, като се сѫди по портретитѣ му и по думитѣ на биографитѣ и историцитѣ, при всичкото сериозно изражение на лицето му, имала въ себѣ си особенна привлѣкателна сила и възбуждала у всѣкиго неволно желание да се сближи съ него. Той ималъ срѣденъ ръстъ, правилни черти, широко чело, голѣми очи, гѫсти, надвѣсени и почти сраснати вѣжди и дълги, тъмни коси, които носилъ распуснати до рамената. Изражението на лицето му било свѣтло, ясно, добродушно, но дѫлбокомисленно и по нѣкога замислено. Всичко това, взето заедно, по казванието на Рамзая, придавало на цѣлата физиономия на Тюренна видъ на строгость, съединена съ умъ и добродушие.

§ 42.

Смъртьта на Тюренна.

Достойния за удивление животъ и поприще на Тюренна имали и достоенъ за тѣхъ край. Слѣдвайки течението имъ, Тюреннъ моментално се лишилъ отъ живота отъ едно случайно неприятелско ядро, безъ да испита старческитѣ неджги, безъ да умрѣ отъ болѣсть, бсзъ да прѣживѣе славата си, безъ да испита увѣхналитѣ лаври и, прѣкрасенъ образецъ за бѫдѫщитѣ полководци, занесълъ съ себѣ си въ гроба уважението и удивленито на съвременницитѣ.

Обстоятелствата на смъртьта му сѫ подробно изложени въ описанието на послѣднитѣ му два похода въ 1674 и 1675 години, съставено и издадено въ края на 1675 година отъ Дешана (Deschamps), французски щабъ-офицеръ, когото Конде назначилъ възпитатель на внука си, бурбонския херцогъ, и който участвувалъ и въ двата похода и билъ личенъ свидѣтель на Тюренновата смърть. Заемаме отъ съчинението му нѣкои свѣдения върху това.

Прѣдварително трѣбва да кажемъ, че Фоларъ, като говори за послѣдния походъ на Тюренна въ 1675 година, нарѣкълъ го *примърренъ походъ* и за Тюренна, и за Монтекукули. »Историята« —казва той—»прутивупоставила на Тюренна единъ генералъ, най достоенъ за него — Монтекукули, и тѣзи двама велики полководци, които привличали върху себѣ си вниманието на цѣла Европа, истощили въ този походъ всички висши срѣдства на военното искуство съ такова прѣвъсходно маневрирание, което струвало колкото най блѣскавитѣ побѣди. Най послѣ героя на Франция довелъ противника си въ такова положение, отъ което той, може би, можеше да излѣзе не иначе, освѣнъ като увеличеше славата на Тюренна въ ущърбъ на своята — когато внезапно Тюреннъ билъ убитъ отъ едно топовно ядро на 27 юлий 1675 година.« На прѣдвечерието на този день той, спорѣдъ увѣрението на свидѣтели, като че ли внезапно вдъхновенъ, извикалъ: »Enfin, je le tiens!« (най послѣ хванахъ го), и трѣбва да се прѣдполага, че такъвъ положителенъ и таенъ человѣкъ, като Тюренна, е призналъ съ пълно убѣждение, че съ искусното си маневрирание е довелъ Монтекукули въ такова положение, което му обѣщало, на Тюренна, пълна увѣренность въ успѣха. А именно, Монтекукули, принуденъ отъ маневрираннето на Тюренна да отиде къмъ градеца Засбахъ, слѣдъ като се съединилъ съ

отряда на генерала Капрара, разположилъ се съ 30.000 души (половината конница) на позиция задъ рѣкичката, която тѣче въ единъ джлбокъ оврагъ отъ Засбахъ къмъ сел. Долний Засбахъ и която въ туй време била значително придошла отъ дъждоветѣ, които прѣди това постоянно валяли. А Тюреннъ като завладялъ още пó рано градеца Ахернъ, срѣщу Засбахъ, принудилъ съ това Монтекукули да промѣни позицията си, повелъ срѣщу него главнитѣ си сили (до 25.000 души, половината конница) отъ Гамсгурстъ (отзадъ) и на 26 юлий ги расположилъ срѣщу главнитѣ сили на неприятеля. Сражението изглѣждало неизбѣжно, толкозъ пó вече, че войскитѣ и отъ двѣтѣ страни много пострадали отъ продължителнитѣ движения и стоението подъ дъжда и въ кальта. Артиллерията била доведена до краищата на оврага, пѣхотата построена въ 1-а линия, а коннйцата въ 2-а, и била почната канонада. Тюреннъ, като рекогносциралъ подробно позицията на неприятеля отъ всички страни, намѣрилъ я твърдѣ силна по всичкитѣ пунктове отъ фронта. Атаката срѣщу Долний Засбахъ била несполучлива, тъй като входа въ това селение се затварялъ отъ гробищата, заобиколени съ каменна ограда съ тинястъ ровъ. На 27 юлий сутриньта Тюреннъ забѣлѣзалъ надалечъ нѣкакво особенно движение на неприятелскитѣ войски и обози, и като прѣдполагалъ, че Монтекукули се готви, може би, прѣзъ слѣдующата нощь да промѣни позицията си, испратилъ единъ офицеръ до генерала, който началствувалъ войскитѣ срѣщу Засбахъ, съ заповѣдь внимателно да слѣди за всичкитѣ движения на неприятеля и незабавно да донася за тѣхъ. Въ 2 часа слѣдъ пладнѣ той отново отишълъ на лѣвия флангъ, за да разглѣда лично расположението и прѣдвиженията на неприятеля и, като си починалъ подъ едно дьрво, получилъ извѣстие, че били забѣлѣзани движения на неприятелската пѣхота по посока къмъ планинитѣ, при входа въ които се намиралъ градеца Засбахъ. Тюреннъ веднага тръгналъ по тъзи посока и на една височина срѣщналъ началника на артиллерията, генералъ-лейтенантаСентъ-Илера, който почналъ да му обяснява расположението на батареитѣ, които Тюреннъ му билъ заповѣдалъ да издигне тукъ. Тъкмо въ туй време отъ страна на неприятеля се чулъ топовенъ гърмежъ — и единственното въ тъзи минута, случайно пуснато ядро отведнъжъ откъснало на Сентъ-Илера дѣсната ржка, а Тюренна ударило тъкмо врѣдъ тѣлото (у Deschamps: »traversa m. de Turenne par le milieu du corps«, у други: »le coupa en deux«) и го убило на мѣсто. »Нѣма да говоря« — прибавя Deschamps — »за скърбьта и смущението на цѣлата армия: това — не сж нѣкои обикновенни чувства, които би можало да се изразятъ съ думи; за тѣхъ азъ сждя по чувствата, съ които самъ бѣхъ проникнатъ, единственно като французинъ. Неприятеля се научи за това слѣдъ четвьртъ часъ и между него това извѣстие произвело не пò малко силно впечатление, отколкото между насъ. То изведнъжъ тури край на трудното положение и смущение на генералитѣ му и на страха на неговитѣ войски: тѣ помислили, че сж много спечелили, увѣрени, че ний всичко сме загубили«.

Младия синъ на Сентъ-Илера, когото баща му самъ ржководилъ въ практиката на военното дѣло, се очаялъ като видялъ тѣжката рана на баща си. »Не трѣбва да оплаквашъ мене« казалъ му Сентъ-Илеръ — »но Франция, която понесе загуба съ нищо невъзнаградима«.

И дѣйствително, по казванието на

всички французски историци и биографи на Тюренна, всеобщата скърбь, която неговата смърть възбудила въ армията му, у Людовика XIV, при двора му и въ цѣла Франция, надминува всѣко описание. Никой и никога не е билъ тъй оплакванъ, както Тюреннъ отъ войницитѣ си. Скърбьта била обща и еднаква въ всичкитѣ слоеве на народа: много градове се облѣкли въ трауръ, цѣлото население отъ селата и градоветѣ срѣщало и испроваждало тѣлото му, по цѣлия пжть отъ армията до Парижъ. Людовикъ XIV, като искалъ да почете по достоенъ начинъ високитѣ дарби на Тюренна и голѣмитѣ заслуги, които той принесълъ на Франция, заповѣдалъ да погрѣбатъ тѣлото му въ кралската гробница — на аббатството Сенъ-Дени. А пó късно смъртнитѣ му останки били прѣнесени въ съборната черкова на дома на инвалидитѣ въ Парижъ и на мряморната му гробница, срѣщу гробницата на Вобана, е начертанъ простъ, но краснорѣчивъ надписъ: »Turenne«.

Въ заключение може да се каже, че Тюреннъ би ималъ пълно право да бжде туренъ на рѣда съ най великитѣ полководци въ историята отъ древнитѣ, новитѣ и най новитѣ времена, ако би се намиралъ напълно въ независимо положение — такова напримѣръ, въ каквото се намирали Александръ Великий, Юлий Цезарь, Густавъ-Адолфъ, Фридрихъ Великий, Наполеонъ I и даже Аннибалъ. Но и това, което извършилъ Тюреннъ въ пълната си и съвършенна зависимость, безспорно го турва извънрѣдно високо въ рѣда на великитѣ полководци отъ всичкитѣ времена и народи.

VI.

ПРИНЦЪ ЕВГЕНИЙ САВОЙСКИ.

Eugenio von Savoy

ГЛАВА I.

Принцъ Евгений Савойски.

§ 1.

Отъ рождението му до 1683 година.

Той е роденъ на 18 октомврий 1663 година въ Парижъ и билъ най малкия отъ 5-тѣхъ синове на принца Евгения-Маврикия совойско-каринянски (Sovoye-Carignan), графъ суассонски, главенъ началникъ на швейцарскитѣ войски на французска служба и губернаторъ на Шампания, — и на племянницата на кардинала Мазарини, Олимпия Манчини. Още отъ малъкъ той билъ опрѣдѣленъ за духовно звание, на 7 годишна възрастъ билъ, по име, аббатъ на двѣ аббатства, за което го и наричали *савойски аббатъ* (abbé de Savoye), а Людовикъ XIV му викалъ на шега *малкия аббатъ* (le petit abbé). Съотвѣтственно съ това било и даденото му възпитание и образование. Но той още отъ малъкъ показвалъ много малка наклонность къмъ духовното звание, възпитание и образование. На 10 годишна възрасть той останалъ безъ баща, а наскоро слѣдъ това майка му паднала въ немилость прѣдъ Людовика XIV и била принудена да напусне Парижъ. 10-годишния Евгений останалъ въ него, като за издържанието си имaлъ на разположение малко пò вече отъ малката пенсия, която му била опрѣдѣлена отъ Людовика XIV. Той почналъ да се занимава пò вече съ историята и животоописанието на знаменититѣ хора, и у него се развила страстьта къмъ военното звание. Като станалъ пълнолѣтенъ, той молилъ Людовика XIV да му даде служба въ армията. Но краля, по причина на тѣлесната му слабость, намиралъ го пò вече способенъ за духовно, отколкото за военно звание, а военния министръ Лувуа мразялъ цѣлата фамилия на принца Евгения — и послѣдния получилъ отказъ на просбата си. Той запазилъ въ себѣ си чувството на оскърблението и незадоволствието, но отъ туй време твърдо рѣшилъ да постигне цѣльта си — да се посвяти на военната служба, ако не въ французската армия, то въ нѣкоя друга, и да се върне въ Франция не иначе, освѣнъ съ оржжие въ ржка. А между това той взелъ още пó силно да се занимава съ военнитѣ и математическитѣ науки, особенно съ геометрията, фортификацията, обсадата и отбраната на крѣпоститѣ, а сжщо съ военнитѣ упражнения, прѣимущественно съ ѣзда на конь, въ която достигналъ голѣмо съвършенство и до самата си смърть билъ отличенъ ѣздачъ. Успѣхитѣ му въ наукитѣ били тъй бързи и значителни, щото въ скоро време му спечелили уважението на Вобана и званието членъ на парижката академия на наукитѣ.

§ 2.

Военната служба и военнитѣ му дѣйствия отъ 1683 г. до 1697 г.

Най послѣ когато билъ на 20 годишна възрасть (1683) самитѣ обстоятелства му дошли на помощь: Турция обявила война на императора Леополда I — и младежитѣ отъ всичкитѣ господарства на западна Европа се стѣкли въ Виена, за да служатъ като доброволци въ австрийската армия. Примѣра имъ послѣдвали даже французскитѣ кралски принцове, а къмъ тѣхъ се присъединилъ и принцъ Евгений, съ толкозъ пó голѣма готовность, защото пò стария му братъ, Юлий-Людовикъ, служилъ вече въ австрийската армия, като командиръ на драгунски полкъ.

Въ Виена той билъ приетъ отъ императора много благосклонно и билъ назначенъ въ армията на лотарингския херцогъ, въ която се намиралъ и братъ му. Той дошълъ въ армията въ туй време, когато тя отстжпила прѣдъ върховния везирь къмъ Раабъ, а везиря отивалъ право къмъ Виена. Лотарингския херцогъ отстжпилъ отъ Раабъ до острова Таборъ на Дунава, при което брата на принца Евгения умрѣлъ въ боя вслѣдствие на падание отъ конь. А когато полския краль Иоаннъ Собесски и саксонския и баварския курфюрсти пристигнали въ помощь на Виена, разбили и отблъснали турцитѣ, то принцъ Евгений въ всичкитѣ срѣщи, още отъ самото си идвание въ армията, показалъ толкова отличия, че императора Леополдъ I още въ декемврий 1683 г. го произвелъ въ чинъ полковникъ и го назначилъ командиръ на драгунски полкъ. Въ 1684 г. принцъ Евгений съ полка си се отличилъ твърдѣ много, особенно подъ Офенъ, който турцитѣ се трудили да деблокиратъ. И въ 1685 г. той тъй сжщо продължавалъ да се отличава въ всичкитѣ дѣйствия, а слѣдъ свършването на похода баденския принцъ Людовикъ го прѣдставилъ на императора въ Виена, като единъ отъ най способнитѣ и най добритѣ щабъ-офицери въ армията, и императора го приелъ извънрѣдно милостиво.

Лувуа, който се научилъ за успѣхитѣ и отличията на принца Евгения, гнѣвно казалъ: »Той никога нѣма да се върне въ Франция!« — »Ще се върна непрѣмнно — на пукъ на Лувуа, но съ оржжие въ ржка!« — отговорилъ принцъ Евгений, когато му прѣдали думитѣ на Лувуа — и точно испълнилъ това.

Въ 1686 г., въ време на обсадата на Офенъ отъ армията на баварския курфюрстъ, на принца Евгения било възложено да отбранява циркумвалационната линия противъ върховния везирь, което показвало голѣмо довѣрие къмъ 23-годишния полковникъ, толкозъ пó вече, че циркумвалационната линия имала голѣма дължина, а многобройната армия на везиря се намирала твърдѣ близо до нея. Обаче тъзи линия не била атакувана, Офенъ билъ взетъ съ щурмъ, везиря отстжпилъ и билъ енергично прѣслѣдванъ отъ лотарингския херцогъ, който испратилъ баденския принцъ и принца Евгения (който слѣдъ вземанието на Офенъ билъ произведенъ вече въ чинъ генералъ-майоръ), да обсадятъ Фюнфкирхенъ. Тъзи експедиция имала пъленъ успѣхъ и принцъ Евгений, който се отличилъ въ всичкитѣ дѣйствия и билъ нѣколко пжти раненъ, слѣдъ свършването на похода отишълъ да се лѣкува въ Венеция, кждѣто и прѣкаралъ зимата.

Въ мартъ 1687 г. той се върналъ въ армията, която се събрала при Чолнокъ подъ началството на баварския курфюрстъ и лотарингския

херцогъ. Похода билъ откритъ съ прѣминуванието ѝ прѣзъ р. Драва, за да нападне турцитѣ, обаче тя била принудена да отстѫпи, силно прѣслѣдвана отъ послѣднитѣ. Принцъ Евгений, като началствувалъ арриергарда, задържалъ турцитѣ и улеснилъ отстѫплението на армията задъ Драва безъ загуба. Въ послѣдвалото слѣдъ това сражение при Герсанъ, въ което турцитѣ били разбити, отблъснати и прѣслѣдвани, принцъ Евгений не само че показалъ извънрѣдна съобразителность и храбрость, но и извършилъ единъ смѣлъ и блѣскавъ подвигъ: като прѣслѣдвалъ съ полка си турцитѣ, той проникналъ дори до самия имъ укрѣпенъ лагеръ, снелъ драгунитѣ си отъ конетѣ и на чело на тѣхъ взелъ лагера съ щурмъ. Турцитѣ били съвсѣмъ пръснати и обърнати въ бѣгство. Лотарингския херцогъ испратилъ принца Евгения въ Виена да извѣсти за побѣдата, гдѣто императора го приелъ много милостиво и го наградилъ, но той скоро се върналъ въ армията. Въ началото на 1688 г., на 25 годишна възрасть, принцъ Евгений билъ произведенъ въ чинъ фелдмаршалъ-лейтенантъ и отново се отличилъ при обсадата и щурма на Бѣлградъ, като пръвъ се искачилъ на бреша. Слѣдъ прѣвземанието на Бѣлградъ и успѣшнитѣ дѣйствия на баденския принцъ въ Босна, армията се расположила на кантониръ-квартири и на слѣдующата 1689 г. принцъ Евгений получилъ вече друго назначение.

Въ 1688 г. се почнала 3-та нидерландска война, въ която Леополдъ I, въ съюзъ съ баварския курфюрстъ и нѣкои други германски господари, съ Карла XI, шведски краль, съ Карла II, испански краль, и съ оранския принцъ Вилхелма, възсталъ противъ Людовика XIV и за това билъ принуденъ, като остави противъ турцитѣ само часть отъ силитѣ подъ началството на баденския принцъ, главнитѣ си сили, подъ началството на баварския курфюрстъ и лотарингския херцогъ, да обърне противъ Франция. А за да растѣгне силитѣ ѝ, той намѣрилъ за нужно да дѣйствува противъ нея и въ Италия, за което искалъ да отцѣпи савойския херцогъ отъ Франция и да го привлѣче на своя страна, което възложилъ на принца Евгения. Послѣдния макаръ и да прѣдпочиталъ да остане въ Унгария противъ турцитѣ, но се покорилъ и заминалъ за Туринъ. Даденото му порѫчение било значително улеснено съ това, че савойския херцогъ Викторъ-Амедей II билъ човѣкъ извънрѣдно славолюбивъ, себѣлюбивъ, користолюбивъ, лицемѣренъ и непримиримъ въ ненавистьта си къмъ своитѣ врагове и въ туй число къмъ Людовика XIV. Принцъ Евгений искусно се въсползвалъ отъ това и прѣзъ зимата въ 1689—90 г. г. сключилъ съ херцога таенъ договоръ въ Венеция и се върналъ въ Виена.

Но Людовикъ XIV скоро се научилъ за това и заповѣдалъ на маршала Катинà съ 12.000 войски да тръгне за Пиемонтъ, което принудило херцога да обяви война на Франция. Въ помощь му били испратени отъ Миланъ 11.000 испански и италиянски войски, а отъ Австрия 7.000 души пѣхота и конница подъ началството на принца Евгения. Тѣзи 7.000 души тръгнали за Италия въ края на юлий, а принцъ Евгений заминалъ за тамъ пó рано и намѣрилъ савойския херцогъ съ войскитѣ си въ укрѣпенъ лагеръ при Виллафранка, рѣшенъ да излѣзе отъ лагера и да атакува маршала Катина. Напразно принцъ Евгений се трудилъ да убѣди херцога, че Катина ималъ много пó вече и пó добри войски, отколкото той, и че пó благоразумно било да дочака пристиганието на подкрѣпленията отъ Миланъ и Австрия въ укрѣ-

пения си лагеръ. Но херцога искалъ непрѣменно да очисти Пиемонтъ отъ французитѣ и за това да влѣзе съ тѣхъ въ рѣшителенъ бой, макаръ съвсѣмъ да нѣмалъ необходимитѣ за това военни способности. Той тръгналъ срѣщу Катина, прѣминалъ прѣзъ р. По — и при мънастиря Стаффардо билъ разбитъ. Принцъ Евгений лично му съдѣйствувалъ, до колкото можалъ, сражавалъ се съ очаяна храбрость, билъ раненъ, прикривалъ отстжплението съ арриергарда, но не мажалъ да поправи погрѣшкитѣ на херцога и тѣхнитѣ послѣдствия. Катина взелъ крѣпостьта Суза и заелъ почти цѣла Савойа, а херцога отстжпилъ къмъ Монкалиери. Наскоро пристигнали подкрѣпленията, силитѣ на армията на херцога възлѣзли до 22.000 души и принцъ Евгений, като разбилъ отъ засада 4.000 души отъ французската конница и като принудилъ мантуанския херцогъ, съ заемание на владѣнията му, да не се присъединява къмъ французитѣ, въ края на похода се върналъ въ Виена. По негова докладъ, Леополдъ I рѣшилъ да увеличи числото на войскитѣ си въ Италия до 20.000 души и освѣнъ това да иска да се испратятъ отъ Англия и Холландия 11.000 спомагателни войски. Главното началство надъ всички тѣзи войски той повѣрилъ на принца Евгения.

На пролѣть 1691 г. принцъ Евгений заминалъ за Туринъ. Катина првъвъ почналъ похода отъ р. Варъ, взелъ Ницца, обсадилъ Карманиола и прѣсналъ слухъ, че има намѣрение да обсади Туринъ, а между туй влѣзълъ въ тайни сношения съ савойския херцогъ, съ цѣль да го привлѣче въ съюзъ съ Франция. Херцога показалъ на Евгения цѣлата прѣписка, но послѣдния, като нѣмалъ довѣрие въ него, намѣрилъ за нужно зорко да слѣди за всичкитѣ му дѣйствия.

Слѣдъ това Катина обсадилъ малката крѣпость Кони и, вмѣсто способния Фёкиеръ (военния писатель), възложилъ водението на обсадата на съвсѣмъ неспособния маркизъ Бюлондъ. Принцъ Евгений се въсползвалъ отъ това, измамилъ Бюлонда съ лъжливо извѣстие, че на другия день щелъ да отиде съ единъ корпусъ войски да освободи Кони и да атакува него, Бюлонда, и съ това го довелъ въ такъвъ страхъ, че той бързо отстжпилъ, като захвърлилъ артиллерията, бойнитѣ припаси, часть отъ обозитѣ и всичкитѣ си болни и ранени. Принца очаквалъ тъкмо това, а сжщо, че и Катина, вслѣдствие на това, не ще остане на дѣсния брѣгъ на р. По, и щомъ той съ главнитѣ сили прѣминалъ рѣката, атакувалъ арриергарда му. Катина се върналъ на помощь и принцъ Евгений, слѣдъ жестокъ бой, въ който испадналъ въ ржчната срѣща и насмалко щелъ да бжде убитъ, отстжпилъ, като взелъ обаче нѣколко щандарта и главно — като принудилъ да се снеме обсадата на Кони, а маршала Катина да отстжпи задъ р. По. Въ спомѣнь на този отличенъ подвигъ на принца Евгения билъ създаденъ медалъ съ прилично изображение и съ надписъ и означение деня — 18 юлий 1691 година. Този подвигъ е толкозъ по̀ забѣлѣжителенъ, защото свидѣтелствува, до каква степень се възвисили военнитѣ дарби на принца Евгения въ едно късо време отъ 8 години, именно отъ 20 до 28-та му годишна възрасть, и какво още можало да се очаква отъ него за напрѣдъ.

Катина отстжпилъ къмъ Салуццо, а армията на савойския херцогъ се увеличила до 50.000 души. Съ тъзи армия херцога тръгналъ отъ Монкалиери къмъ Кариняно, а принцъ Евгений обсадилъ и прѣвзелъ Карманиола. Слѣдъ това херцога отишълъ къмъ Суза, да я обсади, но билъ

принуденъ да отстжпи вслѣдствие искуснитѣ движения на Катина. Похода изглѣждалъ за свършенъ и принцъ Евгений заминалъ за Виена. Но наскоро императора го испратилъ обратно въ Туринъ, тъй като Катина продължавалъ военнитѣ дѣйствия и взелъ Монмелияно. За да успокои савойския херцогъ, да го привлѣче пó вече къмъ себѣ си и да побърка на присъединението му къмъ Франция, Леополдъ I го назначилъ главнокомандующъ на всичкитѣ императорски войски въ Италия.

На пролѣть 1692 г. херцога събралъ воененъ съвѣтъ, болшинството отъ членоветѣ на който билъ на мнѣние, да се атакува съ прѣвъсходящи сили 15—16 хилядната армия на Катина, която стояла подъ Пинероло. Но принцъ Евгений билъ на съвсѣмъ друго мнѣние, именно — да се нахлуе въ Дофинé и Провансъ, като подкрѣпилъ този си забѣлѣжителенъ планъ съ напълно уважителни доводи и като прѣдложилъ, за да се скрий нахлуванието въ Франция, да се застрашава Суза, да се пръсне слухъ за прѣдприеманието на обсадата ѝ, а противъ Пинероло да се оставятъ 15.000 души за наблюдение и задържание на французитѣ. За щастие, савойския херцогъ се съгласилъ на това и плана на принца Евгения билъ испълненъ съ успѣхъ.

Принцъ Евгений тръгналъ напрѣдъ съ авангарда, взелъ Гилестръ на р. Дюранса и слѣдъ това укрѣпения градъ Амбрюнъ (Embrun). А Катина, задържанъ отъ войскитѣ, оставени срѣщу него, не можалъ да въспрѣпятствува на нахлуванието въ Дофинé и Провансъ. Принцъ Евгений взелъ Гапъ, който сжщо както и замъка Талларъ, били разграбени и изгорени отъ нѣмскитѣ войски, въ отмьщение за разорнието на Пфалцъ отъ французитѣ. И ако това нахлуване би можало да бжде продължено пó вече, то би нанесло на Франция голѣма врѣда, тъй като въ югоисточна Франция нѣмало нито войски, нито голѣми крѣпости и армията на савойския херцогъ би могла безпрѣпятственно да проникне до Марсилия или Лионъ. Но тъкмо въ туй време савойския херцогъ се разболялъ опасно отъ едра шарка и даже направилъ прѣдсмъртнитѣ си распорѣждания, при което назначилъ принца Евгения за регентъ до пълнолѣтието на наслѣдника на прѣстола. За това движението на армията въ Дофинé било прѣкратено и армията се върнала назадъ по сжщия пжть въ края на септемврий, като събрала въ Дофинé 1 милионъ ливри контрибуция. Испанския краль наградилъ за това принца Евгения съ ордена на Златното Руно, и той, слѣдъ кратковременно стоение въ Туринъ, кждѣто прѣнесли савойския херцогъ, който билъ на оздравяване, заминалъ за Виена. Тукъ императора му изразилъ извънрѣдното си задоволствие и благодарность, и въ май 1693 г. го произвелъ фелдмаршалъ, на 30 годишна възрасть! Едва, въ 10 годишна служба, като достигналъ този най високъ чинъ, принцъ Евгений по извънрѣднитѣ си дарби и подвизи билъ напълно достоенъ за него и никому не можалъ да даде поводъ за упрѣкъ или зависть.

Въ мартъ 1693 г. той се върналъ въ Туринъ, близо до който (въ Кариняно) била събрана армията. Похода билъ почнатъ съ вземанието на форта Св. Бригитта, съ движение на армията срѣщу неприятеля, който стоялъ при Суза, и съ бомбардиранието на Пинероло, всичко това съ цѣль да се блокира Казалé и да се обсади Пинероло. Въ военния съвѣтъ савойския херцогъ исказалъ мнѣние да се дочака и разбий неприятеля на равнинитѣ, слѣдъ което крѣпостьта Пинероло сама щела да

се прѣдаде. Принцъ Евгений напротивъ прѣдполагалъ да затвори армията на Катина въ планинскитѣ тѣснини и въ исходитѣ изъ тѣхъ на равнинитѣ, и съ това съвсѣмъ да я унищожи. Но савойския херцогъ упорито настоявалъ за вземанието на Пинероло, не послушалъ съвѣта на принца Евгения, на 3 октомврий тръгналъ къмъ Марсалия (Marsaglia), а Катина — срѣщу него, при което разграбилъ и изгорилъ единъ увеселителенъ замъкъ на херцога, а на 4 октомврий атакувалъ и разбилъ съюзната армия при Марсалия. Принцъ Евгений съвѣтвалъ херцога да заеме една згодна височина прѣдъ лѣвия флангъ, но херцога не направилъ това, а Катина се въсползвалъ отъ туй въ своя полза. Лѣвото крило отъ армията на херцога било взето въ флангъ и въ тилъ и при това произлѣзълъ твърдѣ рѣдъкъ въ него време ржченъ бой на щикове, обаче принцъ Евгений, който началствувалъ надъ всичката пѣхота въ центра, се удържалъ на позицията си. Но когато и дѣснофланговата конница била отблъсната, тогава той отстжпилъ въ пъленъ рѣдъ, като се отличилъ и въ сражението, и въ отстжплението съ извънрѣдно хладнокръвие и храбрость. Съюзната армия, като загубила по̀ вече отъ 9.000 души убити, ранени и взети въ плѣнъ, събрала се при Туринъ и слѣдъ туй се расположила въ укрѣпенъ лагеръ при Монкалиери. Слѣдъ свършването на похода, принцъ Евгений отишълъ да прѣкара зимата въ Виена.

Въ слѣдующитѣ походи въ Италия не произлѣзло нищо важно и забѣлѣжително. Савойския херцогъ влѣзълъ вече въ тайни прѣговори съ французитѣ и всѣкъкъ въздържалъ съюзнитѣ генерали отъ важни прѣдприятия. Съ това прѣминали и двата похода въ 1694—95 г. и едничкото забѣлѣжително военно събитие въ 1695 г. било обсадата и прѣвзманието на Казале близо до Туринъ. Принцъ Евгений основателно се противилъ за включванието въ капитулацията на Казале условието за сриванието на укрѣпленията му, но херцога се съгласилъ на това по свои смѣтки и въ врѣда на императорската армия, за която Казале билъ важенъ и нуженъ, като стоваренъ и упоренъ пунктъ.

Най послѣ на пролѣть въ 1696 г. принцъ Евгений се удостовѣрилъ вече, че савойския херцогъ се намиралъ въ мирни прѣговори съ французитѣ. Наскоро между послѣдния и Катина било сключено примирие, въ което императора и другитѣ съюзници отказали да влѣзатъ и войскитѣ имъ отстжпили задъ р. По въ Кивассо и по́ нататъкъ въ Морено. Най послѣ съюзницитѣ се съгласили на неутралитета на Италия и императорскитѣ войски се върнали въ Германия.

Въ туй време Людовикъ XIV се опитвалъ да привлѣче принца Евгения на своя страна, като му прѣдлагалъ званието Маршалъ на Франция, губернаторството на Шампания и 200.000 ливри ежегоденъ доходъ. Но принцъ Евгений рѣшително отблъсналъ тѣзи прѣдложения, като заявилъ, че той е много длъженъ и признателенъ на императора, и за това не може да ги приеме, а освѣнъ това, той тайно въ себѣ си не искалъ за никакви облаги да прѣмине на страната на Франция, която оскърбила и него и семейството му. Тогава Леополдъ I го приелъ съ още по́ голѣмо благоволение въ Виена и му обявилъ, че въ слѣдующата година той ималъ намѣрение да повѣри нему началството надъ армията си въ Унгария. И отъ това време се свършили подначалственнитѣ му военни дѣйствия и се почнали независимитѣ му и самостоятелни дѣйствия въ

качество на главнокомандующъ на отдѣлни армии, на които дѣйствия всички други прѣдшествуваши служили само като приготовление. И най послѣ този даровитъ и искусенъ полководецъ билъ избавенъ отъ стѣснителното, подначалственно положение и можалъ да дѣйствува съвсѣмъ свободно, по внушението на собственитѣ си високи военни дарби.

§ 3.

Военнитѣ му дѣйствия, като главнокомандующъ на армии, отъ 1697 год.

Въ 1-ия си походъ като такъвъ, въ 1697 година, принцъ Евгений поелъ началството надъ една 50-хилядна императорска армия въ Унгария, която се събрала при Верисмартонъ. Отъ тукъ принцъ Евгений испратилъ князя Водемона съ единъ корпусъ войски противъ унгарскитѣ мятежници, надъ които Водемонъ удържалъ важни успѣхи. Между това принцъ Евгений, като се научилъ, че султана Кара-Мустафа II събралъ армията си при Бѣлградъ, на 10 юлий потѣглилъ между р.р. Драва и Сава къмъ Букинъ или Вухинъ и по̀ нататъкъ къмъ Иллокъ на Драва. Тукъ се научилъ, че 12.000 турци стояли при Шабацъ, че при Бѣлградъ имало отъ 10—12.000 турска конница, че турската флотилия на Дунава състояла отъ 10 галери, 30 фрегата и 60 чайки, и че въ по̀ малкитѣ галери имало по 150 души и 15 топа. Вслѣдствие на това принцъ Евгений тръгналъ къмъ Футакъ и Ковилъ на лѣвия брѣгъ на Драва, близо до Тителъ, за по̀ удобно хра̀нение на армията. Отъ Ковилъ той направилъ рекогносцировка на дѣсния брѣгъ на Драва, между Карловичъ и Саленкеменъ, и се научилъ, че турската армия щела да бѫде отъ 100.000 войски, но още не се била събрала всичката, и че турската флотилия взела да плува напрѣдъ, нагорѣ по Дунава. Принцъ Евгений събралъ воененъ съвѣтъ, заповѣдалъ на князя Водемона и на генерала Работина, който началствувалъ трансилванскитѣ войски, веднага да се присъединятъ къмъ армията и усилилъ гарнизона на Петервардейнъ съ 8 баталиона и 200 души конница, които трѣбвало да издигатъ нови укрѣпления въ тъзи крѣпость, тъй като почти нѣмало съмнѣние, че турцитѣ ще я обсадятъ.

На 22 юлий армията тръгнала отъ Ковилъ къмъ Салачъ-Кабада, по посока на Сегединъ, и пристигнала тамъ на 26 юлий. Принцъ Евгений виждалъ много добрѣ, че турцитѣ, прѣди да обсадятъ Петервардейнъ, трѣбвало да завладѣятъ Тителъ, расположенъ на една височина при вливанието на Драва въ Дунава, за да прѣкъснатъ съобщенията на имперцитѣ съ Темишваръ. За да прикрий Тителъ, той испратилъ генерала Немо съ нѣколко полка да заеме позиция близо до този градъ.

Щомъ турцитѣ прѣминали Дунава, Немо извѣстилъ, че очаква да бѫде нападнатъ. Приццъ Евгений веднага тръгналъ съ 15 баталиона и 7 ескадрона къмъ Тителъ. Но било вече късно: Немо билъ принуденъ да отстѫпи прѣдъ прѣвъсходящитѣ сили на турцитѣ и извършилъ това отстѫпление въ рѣдъ, като влѣзълъ въ бой съ турцитѣ, но съ голѣма загуба. Принцъ Евгений го поддържалъ, а туцитѣ взели, разграбили и изгорили Тителъ.

Не се знае защо именно принцъ Евгений тръгналъ отъ Ковилъ на сѣверъ къмъ Сегединъ, като съ това се отдалечавалъ отъ Дунава и отъ Тителъ и Петервардейнъ, които се застрашавали отъ турцитѣ. Но вслѣд-

ствие отстжплението на Немо, той въвелъ 15-тѣ баталиона, 7-тѣ ескадрона и 12 топа въ Петервардейнъ и, като прѣтѣглилъ цѣлата си армия отъ Салачъ-Кабада и Зента (на 6 мили отъ първата), на 7 септемврий я расположилъ въ новитѣ укрѣпления между Петервадейнъ и дѣсния брѣгъ на Дунава.

Кара-Мустафа се готвилъ съ половината отъ армията си да обсади Петервардейнъ, а на великия везирь съ другата половина заповѣдалъ да прикрива обсадата на лѣвия брѣгъ на Дунава. Послѣдния стоялъ между Титель и Петервардейнъ, но не открилъ движението на императорската армия отъ Зента, въ обходъ на лѣвия му флангъ къмъ Петервардейнъ. Макаръ Рабутинъ и да се съединилъ къмъ принца Евгения, но, при всичко това, той билъ много пó слабъ отъ турцитѣ, за което билъ принуденъ да чака, до като нѣкои благоприятни обстоятелства му позволятъ да прѣдприеме нѣщо важно противъ тѣхъ.

Султана, като се убѣдилъ въ невъзможностьта да прѣдприеме обсадата на Петервардейнъ, прѣминалъ на лѣвия брѣгъ на Дунава и, изглѣждало, че се готвилъ да отиде къмъ Сегединъ. Принцъ Евгений рѣшилъ да отиде слѣдъ него, за което на 8 септемврий, като прѣминалъ отъ Петервардейнъ по моста въ Нейзацъ, на 9-ий дошълъ въ околноститѣ на Бечъ (Рацъ Бечъ) и се научилъ, че султана отивалъ къмъ Сегединъ. Той испратилъ въ подкрѣпление на послѣдния единъ малъкъ отрядъ конница и 1700 души пѣхота и на 10-й тръгналъ слѣдъ тѣхъ съ цѣлата си армия въ 12 колони. На 11-ий той се научилъ отъ плѣнницитѣ, че султана по съвѣта на графа Текели и мятежнитѣ унгарци, рѣшилъ да обсади Сегединъ, но като се извѣстилъ за испратеното подкрѣпление на този градъ и за движението на принца Евгения отъ Петервардейнъ, отказалъ се отъ обсадата му, спрѣлъ се при Зента и рѣшилъ отъ тукъ да прѣмине прѣзъ Тейса и да потѣгли въ горня Унгария и Трансилвания, въ които нѣмало никакви войски, и да разори едната и другата, за да не може императорската армия да се расположи и хрàни въ тѣхъ; — и най послѣ, че султана съ 1000 души конница прѣминалъ на лѣвия брѣгъ на Тейса, а великия везирь съ цѣлата армия останалъ въ силноукрѣпения лагеръ при Зента.

Отъ всички тѣзи свѣдения принцъ Евгений се убѣдилъ, колко важно било да се атакуватъ турцитѣ прѣди още да довършатъ прѣминуванието си прѣзъ Тейса. За това той веднага повелъ армията къмъ Зента, а самъ той съ конница отишълъ напрѣдъ и на 11 септемврий въ 2 часа слѣдъ пладнѣ се приближилъ до турцитѣ на 1 часъ растояние (5 версти). Тъкмо въ това време при него дошълъ единъ куриеръ отъ Виена съ депеша отъ императора. Единъ отъ биографитѣ му казва, че той я отворилъ, а другъ, напротивъ, че той казалъ на куриера, че не може да я отвори, тъй като тъкмо въ тъзи минута отива да атакува турцитѣ. Послѣднето, като се сжди по характера на принца Евгения, изглѣжда пó вѣроятно, тъй като той можалъ да се досѣти за съдържанието на депешата. Дѣйствително, тя съдържала положително запрѣщение да се влиза въ сражение съ турцитѣ, въ отговоръ на донесението на принца Евгения, че той при първъ удобенъ случай билъ рѣшенъ да ги атакува. Казватъ, че принцъ Евгений билъ изуменъ отпослѣ отъ тъзи заповѣдь — и твърдѣ справедливо. Разбира се, ако армията му би била разбита, то послѣдствията би били крайно врѣдни и опасни за Австрия, толкозъ пó вече, че друга армия наблизо нѣма-

ло. Но разбиванието на императорската армия прѣдполагало, или извънрѣдно нещастие за принца Евгения, или, още пó вече, пъленъ недостатъкъ на искуство отъ негова страна, а нито едното, нито другото отъ страна на такъвъ опитенъ, искусенъ и щастливъ полководецъ никакъ не можало да се прѣдполага. Па и въ случай даже, че атаката му бждеше отблъсната, то пакъ всичко не би било загубено и навѣрно той би намѣрилъ, какво да прѣдприеме и съ какво да помогне и поправи работата.

И тъй принцъ Евгений се рѣшилъ да продължава почнатото и съ това показалъ необикновенна рѣшителность, на която, може би, не всѣки полководецъ на негово мѣсто би се осмѣлилъ. Такива минути на бърза и твърда рѣшителность именно и посочватъ на необикновеннитѣ полководци.

Като заповѣдалъ на пѣхотата да се разгъне и си почине, самъ той съ нѣколко драгунски полка отишълъ напрѣдъ да рекогносцира позицията и лагера на турската армия. Послѣднята била расположена прѣдъ моста на р. Тейса, въ голѣма джга, крайщата на която допирали до рѣката и която била оградена съ окопи, а вжтрѣ въ нея имало прѣдмостно укрѣпление, което било съединено съ външнитѣ окопи съ нѣколко линии или траншеи, които прорязвали вжтрѣшното пространство на нѣколко отдѣления. Турскитѣ окопи и укрѣпления били въоржжени съ 100 топа, а на Тейса имало много кораби и задъ тѣхъ на другия брѣгъ войски. Селението Зента се намирало наблизо до дѣсния флангъ на турцитѣ. Турската армия била два пжти пó силна отъ армията на принца Евгения.

Вслѣдствие на тъзи рекогносцировка, принцъ Евгений допрялъ дѣсния си флангъ до Тейса, а на останалата армия заповѣдалъ, като завий съ цѣлата линия на лѣво, да залови турския лагеръ. Въ началото на движението той забѣлѣзалъ, че турцитѣ се готвили да прѣминатъ прѣзъ моста, но не имъ далъ време за това. Лично той началствувалъ центра, графъ Щарембергъ дѣсното крило, а генералъ Рабутинъ лѣвото. Оставали не пó вече отъ 3—4 часа до мръкване. Турцитѣ най напрѣдъ испратили отъ лагера 2.000 души конница, но тѣ били отблъснати и пропждени. Слѣдъ туй послѣдвала атаката на лагера, най напрѣдъ — съ лѣвото крило, а послѣ — съ центра и дѣсното крило едновременно. Първото съпротивление на турцитѣ било доста упорито, но екцентрическия имъ огънь нѣмалъ такова дѣйствие, каквото концентрическия на императорската армия. Послѣднята слѣдъ единъ часъ време щурмувала външнитѣ и наскоро вжтрѣшнитѣ окопи и прѣдмостното укрѣпление. Смущението и бъркотията на турцитѣ растяли все пó вече и пó вече и при моста достигнали най висока степень, а заедно съ това растяла и загубата на турцитѣ. Щурмующитѣ войски се бияли съ ожесточение, безъ да даватъ пощада никому и едва късно вечерьта можали да бждтъ събрани и устроени, и принцъ Евгений ги извелъ отъ прѣвзетия лагеръ и ги расположилъ прѣдъ него на бivаци. Побѣдата била пълна и съвършенна! До 20.000 турци паднали на мѣсто, въ туй число много паши и самъ великия везирь. Цѣлия лагеръ отвъдъ Тейса и въ него голѣма плячка паднали въ ржцѣтѣ на побѣдителитѣ, а сжщо 100 голѣми и 60 пó малки топа, стотина знамена, значки, бунчуци и др. т. Султана съ останкитѣ отъ армията си избѣгалъ въ Темишваръ. Загубата на императорската армия възлизала само до 430 души убити и 1600 души ранени. За вѣроятно изглѣжда,

че пò голѣмата часть отъ турската армия била прѣминала вече по моста обратно задъ Тейса, когато послѣдвала атаката, иначе турцитѣ би понесли още пó голѣма загуба. Самъ принцъ Евгений прѣдполагалъ, че има работа само съ арриергарда на турската армия, за това и ускорилъ атаката и обстрѣлванието на моста отъ двата си фланга. Макаръ, по показанието на плѣнницитѣ, въ укрѣпения лагеръ отсамъ Тейса да се намирала всичката имъ пѣхота, а отвъдъ рѣката само нѣколко хиляди войски при султана, но ако се брои загубата на убититѣ имъ, по казванието на принца Евгения—до 10.000 души, а на други историци — до 20.000 души, а взетитѣ въ плѣнъ само до 3.000 души, то, ако се вземе силата на турската армия за не пó вече отъ 70—80.000 души, остава да сж се спасили задъ Тейса, отъ началото до края на щурма, около 50.000 души.

Такава била първата голѣма побѣда, одържана отъ принца Евгения, като главнокомандующъ на отдѣлна армия. Тя му принася толкова пó голѣма честь, защото той отъ пò рано знаялъ, на каква отговорность се излагалъ, даже въ случай на пъленъ успѣхъ, и на каква опасность излагалъ 14-годишното си военно поприще, ознаменувано съ толкова успѣхи. Но обстоятелството, че това не го спрѣло въ твърдото му рѣшение, изважда на яве чертата на величието на душата му, свойственна само на необикновеннитѣ хора.

Слѣдъ 3-дневна почивка, принцъ Евгений тръгналъ на 15 септемврий къмъ Темишваръ, отъ кждѣто султана билъ заминалъ вече за Бѣлградъ. Но проливнитѣ дъждове и развалении пжтища крайно затруднили движението на армията и особенно на артиллерията и обозитѣ; освѣнъ това станало извѣстно, че турцитѣ оставили въ Темишваръ силенъ гарнизонъ, вслѣдствие на което обсадата би поискала твърдѣ много време въ най тѣжкия периодъ на годината. За това принцъ Евгений прѣдпочелъ да расположи пò голѣмата часть отъ армията си на зимни квартири, а съ единъ отрядъ отъ 2.500 души пѣхота и 4.000 души конница съ 12 топа и 2 мортири рѣшилъ да прѣдприеме една експедиция въ Босна, гдѣто турцитѣ не очаквали нападение, и да завладѣе въ нея главния градъ Босна-Сарай. Вслѣдствие на това, на 6 октомврий той тръгналъ прѣзъ Ешекъ и босненската граница и испратилъ два силни отряда, на дѣсно — къмъ Банялука и на лѣво — къмъ Зворникъ. Тѣ навсѣкждѣ намѣрили неприятеля въ пълно спокойствие, безъ да очаква нападение. Слѣдъ това принцъ Евгений заповѣдалъ да се прѣвземе замъка Добай, на 2 мили отъ Бродъ, на 15 октомврий тръгналъ отъ Перхатонецъ къмъ Усоръ на р. Босна и, като испратилъ напрѣдъ единъ легкъ отрядъ, който взелъ Маглай, научилъ се, че турскитѣ войски отстжпили къмъ Прославица. Слѣдъ това той отишълъ къмъ Шедекбани, взелъ находившата се тамъ паланка и заминалъ пò нататъкъ къмъ Брандукъ. Турския кехая въ този градецъ избѣгалъ, а принцъ Евгений тръгналъ прѣзъ р. Босна къмъ Босна-Сарай и испратилъ единъ парламентеръ да иска прѣдаванието на града. Но парламентера билъ раненъ, а тржбача му убитъ, и принцъ Евгений, за наказание на това, повелъ войскитѣ си срѣщу града (въ който имало до 30.000 жители), като запрѣтилъ обаче да подпалватъ кжщитѣ му (отъ плѣтъ и калъ). Но въпрѣки това, въ него избухналъ пожаръ и цѣлия градъ изгорялъ и билъ разграбенъ, а турския гарнизонъ отстжпилъ въ твърдѣ силния замъкъ или

цитадель. Тъй като обсадата му би поискала много време, а времето на годината било вече напрѣднало, то принцъ Евгений се върналъ назадъ въ Унгария, гдѣто расположилъ корпуса си на зимни квартири, като при обратния пжть на всѣкждѣ сривалъ взетитѣ укрѣпления. Цѣлата му експедиция въ Босна се продължавала всичко 18 дни и му струвала само 40 души загуба. Слѣдъ това той отишълъ въ Виена и по цѣлия пжть за тамъ и особенно въ самата Виена билъ срѣщанъ съ въсторгъ отъ страна на населението, като защитникъ и спаситель на Австрия. Но не било сжщото при двора: тукъ противъ него се събрала буря. Враговетѣ и завистницитѣ му, и на чело на тѣхъ генералитѣ Ветерани и Капрара, които пó рано въ Унгария съ пò голѣми сили направили много пó малко, повдигнали императора противъ него. Особенно Капрара прѣдставлявалъ, че побѣдата не можала да оправдае явното неповиновение на волята на императора. Вслѣдствие на това, послѣдния приелъ принца Евгения доста хладно и мълчащъ изслушалъ устния му докладъ, при който принцъ Евгений прѣдставилъ и взетия отъ великия везирь държавенъ печать. Удивенъ отъ такава една срѣща, принцъ Евгений, наскоро слѣдъ възвръщането си у дома, билъ затворенъ отъ името на императора, и много огорченъ отъ това, спазилъ пълно спокойствие на духа, увѣренъ въ правотата си. Между жителитѣ на Виена това причинило голѣмо незадоволствие и града испратилъ депутация, да му изрази джлбоката си прѣданность и даже да му прѣдложи готовностьта си да го пази. Но принцъ Евгений, като благодарилъ на депутацията, казалъ, че »отъ никаква друга охрана не се нуждае, освѣнъ отъ правотата на дѣлото си, и че императора има добрата черта да мисли върху работитѣ твърдѣ възвишено, за да може да различи правдата отъ клѣветата и да му отдаде правото, което той, както прѣдполагалъ, заслужва.« Общественното мнѣние и общата признателность къмъ достойния пълководецъ-побѣдитель взели най послѣ върхъ. Когато Капрара въ придворния воененъ съвѣтъ прѣдложилъ на императора да прѣдаде принца Евгения на военния сждъ, Леополдъ възразилъ: »Богъ ще ме запази отъ да постжпя, като съ прѣстжпникъ, съ оногова, чрѣзъ когото небето ми е испратило толкова щастие. Какъ би можалъ да бжде достоенъ за наказание този, който е станалъ орждие за надвиване на невѣрнитѣ?« Капрара билъ принуденъ да замълчи, а принцъ Евгений никога слѣдъ това не питаялъ къмъ него нито злоба, нито ненависть и не искалъ да му отмьщава. Императора напълно се примирилъ съ принца Евгения, а послѣдния още пó вече удвоилъ ревностьта си къмъ службата му. На слѣдующата година нему отново било повѣрено началството надъ армията въ Унгария и при това, по негова молба, съ пълна независимость отъ придворния воененъ съвѣтъ и съ пълна самостоятелность въ дѣйствията по лично свое усмотрѣние. Това несъмнѣнно послужило за основа на величието и щастието на принца Евгения, които, прѣзъ останалия му животъ, доставили толкова побѣди на австрийския домъ.

Обаче въ слѣдующия, послѣденъ походъ противъ турцитѣ въ Унгария, въ 1698 г. не произлѣзло нищо особенно важно и забѣлѣжително. Рисвикския миръ освободилъ Леополда I отъ противницитѣ му въ западна Европа и той можалъ да обьрне всичкитѣ си сили противъ турцитѣ. Това накарало султана Мустафа II да употрѣби всички срѣдства за да извади многобройна армия, но между това и да

склони на мирнитѣ прѣдложения на държавитѣ, които посрѣдничествували за мира. Отъ началото на пролѣтьта императорскитѣ войски се събирали при Саленкеменъ, между Петервардейнъ и Бѣлградъ, а турскитѣ — при този послѣдния, въ силноукрѣпенъ лагеръ. Принцъ Евгений приближилъ до р. Тейса но като се видялъ излъганъ въ надѣждата си, че турцитѣ ще напуснатъ лагера си, искалъ да обсади Темишваръ, за да въспрѣпятствува на мятежницитѣ отъ горня Унгария и Трансилвания да усилятъ турцитѣ. Но той се отказалъ отъ това, тъй като гарнизона на Темишваръ очаквалъ силни подкрѣпления и обсадата му би поискала твърдѣ много време, сжщо и отъ нахлуването въ Босна, гдѣто вече били взети силни отбранителни мѣрки. Експедицията, която била прѣдприета за да се залови единъ голѣмъ турски транспортъ, нѣмала успѣхъ вслѣдствие измѣната на единъ бѣглецъ, въ самия часъ на испълнението на атаката. А между това пълномощницитѣ отъ двѣтѣ страни почнали вече прѣговори въ г. Карловицъ и наскоро било сключено, най напрѣдъ примирие, а послѣ и миръ, който турилъ край на войната на Австрия съ Турция, и принцъ Евгений се върналъ въ Виена.

ГЛАВА II.

Военнитѣ дѣйствия на принца Евгения въ войната за наслѣдството на Испанския прѣстолъ (1700—1714 г.).

§ 4.

Общия вървежъ на войната за наслѣдството на Испанския прѣстолъ.

Рисквикския миръ не успокоилъ за дълго Европа. Съ смъртьта на болѣзненния и бездѣтенъ Карлъ II, испански краль, царуванието на испанско-хабсбургския домъ въ Испания трѣбвало да се прѣкъсне и прѣстола на обширната испанска монархия да прѣмине въ владѣнието на баварския, австрийския или пъкъ французския домъ, по родството имъ съ испанския домъ по женска линия. Вслѣдствие на това Людовикъ XIV още въ 1698 г. сключилъ съ Англия и Холландия таенъ договоръ, въ силата на който, въ случай че умрѣ Карлъ II, най близкия наслѣдникъ на испанския прѣстолъ, баварския принцъ, трѣбвало да получи Испания съ колониитѣ, дофина, най голѣмия синъ на Людовика XIV — кралството на двѣтѣ Сицилии, а австрийския ерцъ-херцогъ Карлъ, вторий синъ на императора Леополда I — миланската область. Негодующъ противъ такова вмѣшателство, Карлъ II назначилъ за единственъ свой наслѣдникъ баварския принцъ. Но смъртьта на послѣдния наскоро побъркала на намѣренията на Карла II, Людовика XIV и морскитѣ държави. Расположенъ по̀ вече на страната на австрийския домъ, Карлъ II назначилъ за свой приемникъ ерцъ-херцога Карла, съ условие само, щото той да дойде въ Испания съ 10.000 войски. Разстроенитѣ финансии на Австрия не ѝ позволили да испълни това. А между туй Франция повторно сключила (въ 1700 г.) съ морскитѣ държави договоръ въ силата на който дофина трѣбвало, освѣнъ кралството на двѣтѣ Сицилии, да получи Лотарингия, а

ерцъ-херцогъ Карлъ — цѣлата останала слѣдъ това испанска монархия. Като се надявалъ да я получи нераздѣлно, императора отхвърлилъ тѣзи условия. Но надѣждитѣ му не се сбждн али: умирающия Карлъ II, още пó вече оскърбенъ отъ дѣйствията на морскитѣ държави, обявилъ, по внушението на Франция и папата, за наслѣдникъ на всичкитѣ владѣния на испанската монархия втория дофиновъ синъ, анжуйский херцогъ, Филиппъ, съ условие, щото той да се откаже отъ правата си върху прѣстола на Франция. Слѣдъ това Карлъ II умрѣлъ (1700 г.). Императора Леополдъ I тържественно протестиралъ противъ наслѣдванието на испанския прѣстолъ отъ анжуйския херцогъ и обявилъ правата върху него на сина си, ерцъ-херцога Карла. Англия, Холландия, бранденбургския курфюрстъ Фридрихъ III (отъ 1701 година пруски краль), пó голѣмата часть отъ Германия, Португалия и най послѣ (въ 1703 год.) савойския херцогъ, опасающи се за нарушението на политическото равновѣсие въ Европа, въ случай, че французската и испанската могжщи монархии се съединятъ подъ властьта на бурбонския домъ, присъединили се къмъ императора и се обявили противъ Франция. Людовикъ XIV, като виждалъ необходимостьта да поддържи правата на внука си, привлякълъ на своя страна, въ Италия — савойския и пармския херцоги, а въ Германия — баварския и келнския курфюрсти и волфенбюттелския херцогъ, призналъ отново Иакова II (въпрѣки условията на Рисквикския миръ) за валлийски херцогъ, подбуждалъ унгарцитѣ противъ императора, поддържалъ германскитѣ протестанти и рѣшилъ едновременно да защищава наслѣдството на испанския и на английсхия прѣстоли.

Изглѣждало, че съюза между Австрия, която се домогвала до пълното и нераздѣлно наслѣдство на испанския прѣстолъ, и морскитѣ държави, които искали раздѣлата на испанската монархия, не ще се задържи за дълго. Обаче, въпрѣки тъзи противуположность на цѣлитѣ имъ, съюза между тѣхъ се спазилъ за дълго и въ дѣйствията му имало даже съгласие и единство. Това рѣдко явление въ политическия миръ трѣбва да се отдаде исключително на усилията на тримата знаменити въ него време хора: принцъ Евгений савойски, херцогъ Марлборо (Marlborough) и Хайнзиусъ. Първия билъ австрийски фелдмаршалъ и (отъ 1705 г.) прѣдсѣдатель на придворния воененъ съвѣтъ (Hofkriegsrath), втория — единъ отъ най добритѣ полководци и дипломати на Англия и глава на партията на вигитѣ въ нея, а послѣдния — великъ пенсионеръ въ Холландия. Рѣдкитѣ имъ държавни дарби и влиянието, което имали върху правителствата си ги направили главни дѣйствующи лица и, тъй да се каже, двигатели и распорѣдители на тъзи война.

Войната, която избухнала (въ 1701 година) за наслѣдството на испанския прѣстолъ, трѣбвало, на глѣдъ, да бжде само частна борба между Франция и Австрия, но въ скоро време се обърнала въ обща европейска война, която произлизала едновременно въ Нидерландия, Германия, Италия, Испания, на моретата и даже въ колониитѣ. По характера си, тя прѣдставлява въобще три различни периода: 1-ия въ 1701 година — настжпателни дѣйствия отъ императора противъ Испания и отбранителни дѣйствия отъ Людовика XIV въ Италия; 2-ия отъ 1702 до 1707 година — пó вече и пó вече рѣшителни настжпателни дѣйствия на съюзницитѣ въ Германия и Италия, а отъ страна на французитѣ, съ исключение на настжпателнитѣ дѣйствия въ Герма-

ния въ 1703 и 1704 година, въобще отбранителни дѣйствия въ Нидерландия, на Рейнъ и въ Италия; най послѣ 3-ия, отъ 1707 до 1714 година — отбраната на собственнитѣ прѣдѣли на Франция отъ Людовика XIV.

Въ началото на 1701 година силитѣ на императора и на съюзницитѣ му не надминували 86.000 души. Като обявилъ война най напрѣдъ само на Испания, императора испратилъ въ Италия отъ броя на тѣзи войски 30.000 подъ началството на принцъ Евгения. Останалитѣ войски се намирали: 21.000 на Рейнъ, 28.000 въ Унгария и Славония и 7.000 въ Австрия. Силитѣ на Людовика XIV и на съюзницитѣ му възлизали до 206.000 души (отъ които 75.000, освѣнъ гарнизонитѣ, се намирали въ Фландрия, 15.000 души на р. Мозелъ, 41.000 на Рейнъ, 8.000 по гарнизонитѣ въ Елзасъ, 33.000 въ полето и 11.000 по крѣпоститѣ -- въ Италия, и освѣнъ това 11.000 савойски и 12.000 волфенбюттелски войски). Ако Людовикъ XIV, при такова значително прѣвъсходство въ силитѣ, ползующъ се при това отъ съюза съ Бавария, бѣше прѣминалъ съ всичкитѣ си сили (съ исключение на необходимитѣ гарнизони) прѣзъ Рейнъ, да се съедини съ баварскитѣ и волфенбюттелскитѣ войски и да потѣгли рѣшително къмъ Виена, като опжти за тамъ и всичкитѣ войски отъ Италия, то нѣма съмнѣние, че императора би билъ принуденъ да сключи миръ, останалитѣ съюзници би послѣдвали примѣра му и войната би могла, твърдѣ вѣроятно, още въ самото начало да бжде рѣшена въ полза на Людовика XIV. Но, за да избѣгне упрѣка въ честолюбие, като не искалъ да бжде инициаторъ, Людовикъ XIV се ограничилъ на всѣкждѣ съ отбрана и съ това доброволно се лишилъ отъ всичкитѣ згоди на настжпателната война. Маршалъ Катина́, който началствувалъ французско-испанската армия въ Италия, билъ твърдѣ много свързанъ съ заповѣдитѣ отъ двора си, савойския херцогъ, който го замѣстилъ, се намиралъ вече въ сношения съ съюзницитѣ, а Виллеруа, който поелъ окончателно началството надъ армията, билъ разбитъ отъ принца Евгения при Киари и въ началото на слѣдующата година (1702) взетъ въ плѣнъ въ Кремона. Успѣха увѣнчалъ оржжието на императора въ Италия, а въ Германия волфенбюттелския херцогъ, оставенъ отъ Людовика XIV безъ защита, билъ принуденъ да распусне войскитѣ си и да мине на страната на императора. Въ всичкитѣ походи прѣзъ периода на войната отъ 1702 до 1707 година и двѣтѣ воюющи страни изваждали многобройни армии, съвокупното употрѣбление на които би могло да поведе къмъ най рѣшителни резултати. Но, по обичая въ това време, армиитѣ се раздробявали на отряди, заемали съ гарнизони много крѣпости, въ всѣка страна имали особенни и повечето пжти нищожни цѣли, а въ управлението на войната въобще нито отъ едната, нито отъ другата страна нѣмало единство.

Херцога Вандомъ, назначенъ (въ 1702 г.), на мѣстото на Виллеруа, далъ на войната въ Италия, слѣдъ сражението при Луццара, рѣшителенъ обратъ въ полза на французитѣ. Въ май сжщата 1702 година съюзницитѣ обявили война на Франция, но дѣйствиията имъ въ тъзи година били неважни и незначителни. Въ 1703 г. войната звела по̀ рѣшителенъ характеръ. Въ Германия Вилларъ и баварския курфюрстъ, като издържали важни успѣхи надъ императорскитѣ войски, готвили се да внесжтъ оржжието си въ роднитѣ владѣния на австрийския домъ. Но несъгласията, които произлѣз-

ли между тѣхъ, а особенно нерѣшителностьта на курфюрста, въспрѣпятствували за испълнението на това При всичко туй Вилларъ издържалъ (1703 г.) надъ императорскитѣ войски побѣда при Хохщедтъ, която нѣмала никакви важни послѣдствия само за това, че баварския курфюрстъ не умѣлъ да се възползува отъ нея. Въ Нидерландия, Италия и Испания и двѣтѣ страни се ограничавали само съ маневриране, обсада на крѣпости и водение на малка война. Въ 1704 година съюзницитѣ, стрѣснати отъ успѣхитѣ на Людовика XIV, съсрѣдоточили пò голѣмата часть отъ силитѣ си въ Германия. Французитѣ послѣдвали примѣра имъ, и побѣдата, удържана отъ съюзницитѣ надъ тѣхъ въ сражението (2-ро) при Хохщедтъ, дала рѣшителенъ обратъ на войната въ Германия. Баварския курфюрстъ се лишилъ отъ владѣнията си, и отъ тогава дори до края на войната французитѣ се ограничавали отъ към Германия само съ отбраната на Рейнъ. Въ 1705 г. императора Леополдъ I умрѣлъ; но приемника му, Иосифъ I продължавалъ да води войната на сжщото основание. Най послѣ побѣдитѣ, удържани надъ французитѣ въ 1706 г. отъ принца Евгения при Туринъ и отъ херцога Марлборо — при Рамили въ Нидерландия, дали рѣшителенъ обратъ на цѣлата вой на въобще. Първата отъ тѣзи побѣди прѣдала въ властьта на съюзницитѣ цѣла Италия и кралството на двѣтѣ Сицилии, а послѣднята — Брабантъ и Фландрия. Слѣдъ тѣзи три побѣди (при Хохщедтъ, Туринъ и Рамили) Людовикъ XIV билъ принуденъ отъ 1707 г. да се ограничи съ отбраната на собственнитѣ прѣдѣли на Франция. Въ Испания ерцхерцогъ Карлъ се държалъ въ Каталония, а Филиппъ V въ Кастилия. На моретата най важното събитие било прѣвземанието на Гибралтаръ отъ англичанитѣ.

Съюзницитѣ искали да се възползуватъ отъ успѣхитѣ, които удържали и които надминали всичкитѣ имъ очаквания, но не знаяли, какъ пò вѣрно да достигнатъ това, и най послѣ рѣшили да завладѣятъ постепенно туй, което тѣ имали, тъй да се каже, подъ ржка. Въ 1707 г. тѣ прѣдположили: въ Нидерландия—да завоюватъ останалата часть на Брабантъ, отъ къмъ Рейнъ — да нахлуятъ въ Елзасъ, отъ къмъ Алпитѣ — да отидатъ къмъ Тулонъ, а въ Испания — къмъ Мадридъ. Французитѣ не само защитили границитѣ си, но още взели и щолхоффенскитѣ линии въ Германия, а въ Испания, слѣдъ побѣдата при Алмансъ, взели рѣшително надмощие надъ ерцхерцога Карла, когото би могли даже съвсѣмъ да истикатъ изъ Испания, стига само да дѣйствувахж пó рѣшително. Вслѣдствие на това, въ 1708 година Людовикъ XIV рѣшилъ да дѣйствува настжпателно въ Нидерландия. Но пораженията, понесени отъ армиитѣ му при Уденардъ (1708) и при Малплакé (1709), недостатъка на парични срѣдства, глада, жестоката зима и истощението на Франция го принудили отново да се ограничи само съ отбрана и даже да прѣдложи на съюзницитѣ миръ, условията на който отъ негова страна били пó вече отъ умѣрени. Именно — той се съгласявалъ да признае ерцхерцога Карла за испански краль, да съдѣйствува на съюзницитѣ за свалянието на внука си отъ испанския прѣстолъ, да признае бранденбургския курфюрстъ за прусски краль, ханноверския херцогъ — за курфюрстъ, а дъщерята на Якова II, Анна — за английска кралица, да острани отъ Франция Стюартитѣ, да възвърне Щрасбургъ, Келъ, Брейзахъ, да срини всичкитѣ крѣпости на Рейнъ отъ Базелъ до Филипсбургъ, да от-

стжпи Елзасъ, да срини Дюнкирхенъ и да даде на холландцитѣ крѣпоститѣ: Фюрнъ, Кнокъ, Мененъ, Ипернъ, Лиллъ, Турне, Конде и Мобёжъ. Но съюзницитѣ, като недопуснали френцузскитѣ пълномощници на конгреса въ Гертруйденбергъ (въ Холландия), искали, щото французския краль да обьрне още и французскитѣ войски противъ внука си, испанския краль. Като направили съ това невъзможно сключването на мира и като извадили една многобройна армия на сѣверната граница на Франция, тѣ вече замислювали за раздѣлата на тъзи послѣднята. Тогава Людовикъ XIV показалъ необикновенна твърдость на духа и съ силата на оржжието рѣшилъ да отбрани самостоятелностьта на държавата си. Франция, въпрѣки бѣдственното положение, въ което се намирала, устояла, спасена еднакво и отъ твърдостьта на Людовика XIV, и отъ искуството на Виллара, и отъ нищожнитѣ дѣйствия на съюзницитѣ, и отъ самитѣ обстоятелства. Прѣзъ 1710 и 1711 година Марлборо и принцъ Евгений, при значително прѣвъсходство на силитѣ, ограничили се съ прѣвземанието на нѣколко крѣпости. Вилларъ направилъ безуспѣшни всичкитѣ имъ опитвания да проникнатъ въ вжтрѣшностьта на Франция, а Вандомъ съ блѣскавия си походъ въ Испания и побѣдата при Вила-Висиоса (Villa Visiosa) въ 1710 г. затвърдилъ прѣстола на Филиппа V. Наскоро двѣ случайни събития: промѣнението на английското министерство (въ края на 1710 г.) и смъртьта на императора Иосифа I (въ априлий 1711 г.) внезапно дали на войната съвсѣмъ другъ обратъ. Марлборо, глава на вигитѣ, билъ повиканъ (въ началото на 1712 г.) отъ армията и Англия влѣзла въ мирни прѣговори съ Франция. А смъртьта на Иосифа I качила на прѣстола на империята ерцхерцога Карла (подъ името Карлъ VI), и тогава съединението на империята и Испания подъ властьта на послѣдния не съотвѣтствувало вече на плановетѣ на европейската политика. Въ края на 1711 г. Англия сключила съ Франция миръ въ Утрехтъ, условията на който били несравненно пó згодни за Людовика XIV, отколкото онѣзи, които той прѣдлагалъ въ 1709 година. Слѣдъ това войната съ Франция останалъ да продължава вече самъ императора съ съюзницитѣ си. Но побѣдата на Виллара при Дененъ (Denain) въ 1712 г., а особенно истощението на Австрия, повели най послѣ къмъ общъ европейски миръ, който и билъ сключенъ (въ 1714 г.) въ Раштадтъ на сжщитѣ условия, каквито и Утрехтския миръ. Тъй щото войната, въ която съюзницитѣ се готвили вече да раздѣлятъ Франция, се свършила износно за тъзи послѣднята: тя запазила самостоятелностьта си, не загубила нито една область и постигнала цѣльта съ която прѣдприела войната, тъй като Филиппъ V билъ признатъ за испански краль отъ всичкитѣ държави на Европа.

§ 5.

Похода на принца Евгения савойски въ Италия въ 1701 година.

Въ началото на 1701 година въ сѣверна Италия имало около 44.000 французски войски (33.000 въ полето, 5.000 въ Мантуа и около 6.000 по гарнизонитѣ въ Мирандола, Кремона, Пиццигетоне, Лоди, Лекко и др.). Маршалъ Катина, който началствувалъ надъ тѣзи войски, като ималъ заповѣдь отъ своя дворъ да не почва пръвъ военнитѣ дѣйствия, да се ограничава съ отбрана и особенно да не прѣминува на лѣвата

страна на р. Адиже, разположилъ се съ главнитѣ си сили при Риволи, като прѣграждалъ по този начинъ на императорскитѣ войски най късия пжть, по който тѣ можали отъ Тиролъ да влѣзатъ въ сѣверна Италия.

Това разположение на французската армия и даденитѣ на маршала Катина заповѣди подбудили принца Евгения (испратенъ отъ императора съ 30.000 души за да истика французитѣ отъ сѣверна Италия) да извърши едно флангово движение отъ триентската областъ на долу по лѣвия брѣгъ на Адиже и да прѣмине прѣзъ тъзи рѣка въ долнята ѝ часть. За това той взелъ да прѣкарва новъ пжть прѣзъ планинитѣ на лѣвия брѣгъ на Адиже. Този пжть билъ прѣкаранъ и войскитѣ прѣминали по него прѣзъ планинитѣ къмъ Верона скрито и безпрѣпятственно, тъй като планинитѣ скривали отъ французитѣ и работитѣ, и движението на войскитѣ, а най главно за това, че Катина не можалъ да прѣмине прѣзъ Адиже. Но щомъ французския полководецъ се удостовѣрилъ за движението на принца Евгения къмъ долний Адиже, той, като оставилъ часть отъ войскитѣ при Риволи, тръгналъ съ главнитѣ сили, на долу по дѣсния брѣгъ на Адиже, слѣдъ движението на принца Евгения и въ скоро време растѣгналъ и раздробилъ армията си по край рѣката. Принцъ Евгений, въсползуванъ отъ това, прѣкаралъ безпрѣптственно прѣзъ долний Адиже при Кастелбалдо, подъ Верона, цѣлата си армия по части, расположилъ се на дѣсния флангъ на франфузската армия, взелъ Карпи и разбилъ на това мѣсто часть отъ французскитѣ войски. Той би можалъ, като тръгнеше на горѣ по дѣсния брѣгъ на Адиже да разбий по части растѣгнатата и раздробена французска армия отъ Риволи до Остиллия, но, задържанъ отъ лошитѣ пжтища и очаквайки пристиганието на обсадната си артиллерия, дѣйствувалъ не тъй бързо и рѣшително и съ това далъ време на маршала Катина да съсрѣдоточи силитѣ си при Виллафранка, между Адиже и Минчио. Наскоро принцъ Евгений тръгналъ къмъ Пескиера съ флангово движение покрай французската армия, на близко отъ нея растояние. За негово щастие, Катина не се осмѣлилъ да го атакува въ време на това движение. Недоволенъ отъ нерѣшителностьта на дѣйствията на маршала Катина, Людовикъ XIV го повикалъ назадъ и на негово мѣсто назначилъ Виллеруа, до пристиганието на когото главното началство на французската армия въ Италия поелъ савойския херцогъ, който присъединилъ къмъ нея около 17.000 свои войски, тъй че силитѣ ѝ възлѣзли до 50.000 души. Савойския херцогъ прѣминалъ въ Гоито на дѣсната страна на р. Минчио, а принцъ Евгений, който слѣдъ като стигналъ въ Пескиера застаналъ на правитѣ си и най близки съобщения съ Тиролъ, тръгналъ отъ тамъ къмъ Брешиа, въ обходъ на лѣвия флангъ на французската армия, като застрашавалъ съобщенията ѝ съ Франция. При това той и самъ се излагалъ на опасность да бжде отрѣзанъ отъ съобщенията съ Тиролъ, отъ двойно по силната французска армия. Но савойския херцогъ не само, че не мислилъ да се въсползва отъ това, но и побързалъ още да отстжпи задъ р. р. Киезе и Оллио, за да обезпечи собственнитѣ си съобщения и да успѣе да срѣщне принца Евгения отъ фронта. Между това послѣдния, като очаквалъ да му пристигнатъ отъ Тиролъ подкрѣпления (10.000), спрѣлъ се въ силно укрѣпена позиция при Киари. Наскоро пристигналъ Виллеруа. Като рѣшилъ да атакува принца Евгения прѣди той да присъедини къмъ себѣ си очакванитѣ подкрѣпле-

ния, прѣминалъ (въ началото на септемврий) прѣзъ Оллио съ 45.000 души войски и билъ тъй увѣренъ въ побѣдата, че даже не взелъ съ себѣ си артиллерия. Това обстоятелство било едно отъ главнитѣ причини за неуспѣха на прѣдприятието му: атаката му противъ позицията на принца Евгения при Киари била отблъсната съ голѣма загуба за французитѣ и тѣ били принудени да отстжпятъ; но принцъ Евгений не ги прѣслѣдвалъ. Останалата часть отъ похода състояла отъ незначителни дѣйствия на малка война, които били впрочемъ згодни за императорската и незгодни за французската армия. Резултата отъ тѣхъ билъ този, че послѣднята прѣминала задъ р. Оллио и се расположила на зимни квартири между тъзи рѣка и Кремона, а принцъ Евгений, като заелъ нѣколко пункта на р. р. Оллио и долний По, а сжщо Гуастала и Мирандола, расположилъ се на зимни квартири задъ р. р. Оллио и Минчио, съ лѣвия флангъ къмъ р. По.

Принцъ Евгений одържалъ въ този походъ важни и блѣскави, по понятията въ това време, успѣхи надъ французитѣ. А неуспѣхитѣ на послѣднитѣ трѣбва прѣимущественно да се припишатъ: 1-о на дадената на маршала Катина заповѣдь — да не прѣминува прѣзъ Адиже; ако такава заповѣдь не би била дадена, то принцъ Евгений вѣроятно не би се рѣшилъ да отиде къмъ долний Адиже и да прѣмине прѣзъ него, а ако и да прѣминеше, то армията му лесно би можала да бжде отрѣзана отъ Тиролъ и унищожена; 2-о на тайнитѣ сношения на савойския херцогъ съ принца Евгения, чрѣзъ които послѣдния знаялъ всичкитѣ намѣрения на французитѣ; 3-о на раздроблението на французската армия и 4-о на неспособностьта и погрѣшкитѣ на французскитѣ генерали.

§ 6.

Похода на принца Евгения савойски въ Италия въ 1702 година.

Като се готвилъ въ тъзи година да продължава настжпателнитѣ дѣйствия противъ французската армия, която се намирала въ Миланската областъ, принцъ Евгений стѣснилъ блокадата на Мантуа (прѣдприета още въ 1701 г.), учрѣдилъ въ Берселло, Гуасталла, Луццара, Мирандола и Боргофорте магазини и открилъ дѣйствията съ внезапно нападение на Кремона, въ която, прѣдъ квартирното расположение на французската армия, се намирала главната ѝ квартира и самъ Виллеруа, и взелъ послѣдния въ плѣнъ, но не можалъ да се удържи въ Кремона, която взелъ съ хитрость и почти само съ конница, и билъ принуденъ да отсжпи.

Херцога Вандомъ, който поелъ, вмѣсто Виллеруа, началството надъ французската армия, рѣшилъ да отиде къмъ р. Минчио и, като застане на съобщенията на принца Евгения съ Тиролъ, да го принуди на бой, или пъкъ поне да снабди Мантуа съ храна. Като усилилъ армията си съ подкрѣпления до 51.000 души, Вандомъ прѣминалъ въ Понтевико прѣзъ Оллио и тръгналъ къмъ Гоито на р. Минчио. Заобиколенъ и отрѣзанъ отъ правитѣ си и най близки съобщения съ Тиролъ, принцъ Евгений билъ принуденъ да отстжпи съ 39-хилячднитѣ си войски къмъ блокируемата отъ него Мантуа и се расположилъ близо до нея въ силна позиция, като се допиралъ съ дѣсния флангъ до Мантуа, а храна получавалъ вече отъ магазинитѣ, които учрѣдилъ въ моденскитѣ владѣния, на

дѣсната страна на долний По. Като снабдилъ Мантуа съ храна, Вандомъ се расположилъ срѣщу армията на принца Евгения, на позиция при Ривалто. Въ туй расположение и двѣтѣ армии стояли цѣлъ мѣсецъ въ бездѣйствие, като водили малка война. Най послѣ Вандомъ, като оставилъ 23.000 души подъ началството на Водемона, за да прѣгражда на противника правия пѫть за отстѫпление въ Тиролъ, самъ съ 28.000 души тръгналъ къмъ Кремона и Казале-Маджоре, съ намѣрение да прѣмине на дѣсната страна на р. По, да отрѣже принца Евгения отъ магазинитѣ, учрѣдени отъ него въ моденскитѣ владѣния, и по такъвъ начинъ съвсѣмъ да го истика отъ Италия. Като прѣминалъ прѣзъ По, като разбилъ часть отъ неприятелската конница на р. Кростоло, като взелъ Реджио, Модена, Карпи и като усилилъ войскитѣ си до 36.000 души, Вандомъ тръгналъ къмъ Луццара, съ намѣрение да завладѣе мостоветѣ на принца Евгения на р. По. А между това принцъ Евгений, при всичката бдителность на Водемона, успѣлъ да го излъже, да прѣкара постепенно цѣлата си армия въ Боргофорте прѣзъ р. По и, като съсрѣдоточилъ до 36.000 души, тръгналъ сѫщо къмъ Луццара. Като нагласилъ тукъ засада, той се готвилъ да нападне французската армия изненадано; но тъзи засада била случайно открита отъ французитѣ и принцъ Евгений билъ принуденъ да влѣзе въ бой, който се свършилъ незгодно за него. При всичко, че и двѣтѣ страни еднакво приписвали на себѣ си побѣдата въ този бой, но принцъ Евгений билъ принуденъ да отстѫпи къмъ р. По. Слѣдъ туй и двѣтѣ армии пакъ стояли въ бездѣйствие, въ продължение на което французитѣ отнели обаче отъ неприятеля всичкитѣ му магазини, съ исключение само на онѣзи, които се намирали въ Мирандола. Вандомъ отишълъ най послѣ и къмъ този градъ, но, като билъ надпрѣдваренъ отъ принца Евгения, при всичкото прѣвъсходство въ силитѣ си (56.000 души), не го атакувалъ. Слѣдъ това принцъ Евгений се опиталъ пакъ да завладѣе съ хитрость Мантуа и моста прѣзъ По при Гуасталла, но не успѣлъ нито въ едното, нито въ другото, и наскоро и двѣтѣ армии се расположили на зимни квартири.

Похода въ 1702 година се свършилъ несполучливо за принца Евгения, който билъ принуденъ да очисти лѣвата страна на р. По и да отстѫпи на дѣсната, лишилъ се отъ правитѣ и най близки съобщения съ Тиролъ и едва се удържалъ само въ незначителната областъ на Мирандола.

Походитѣ вь 1701 и 1702 години въ Италия сѫ забѣлѣжителни въ слѣдующето отношение: въ 1701 година принцъ Евгений влѣзълъ въ Италия по новия пѫть, който прѣкаралъ на лѣвия брѣгъ на Адиже и дошълъ до Пескиера, безъ да има магазини и почти безъ никакъ да получава нито подкрѣпления, нито подвози отъ Австрия. Въ 1702 година всичкитѣ срѣдства, необходими за воденето на войната, той добивалъ вече почти исключително отъ завоюванитѣ области: Мирандола и Мантуанската, и само часть отъ Австрия. И тъй издържанието на императорската армия съ срѣдствата на завоюваната страна, което почти нищо не струвало на Австрия, съставлява забѣлѣжително исключение отъ общеприетитѣ въ него време правила касателно издържанието на армиитѣ съ срѣдствата на собственната страна и съобразнитѣ имъ съ това дѣйствия.

§ 7.

Похода въ 1704 година въ Германия.

Особенната важность на Бавария и за двѣтѣ воюющи страни ги подбудила да съсрѣдоточатъ въ нея въ 1704 година най голѣмата часть отъ силитѣ си, като въ другитѣ страни се ограничавали съ отбранителни дѣйствия. За Французитѣ Бавария била важна за туй, защото въ тъзи страна, съюзна съ тѣхъ и съсѣдна съ Австрия, тѣ водили войната вънъ отъ собственнитѣ си прѣдѣли, а сѫщо и за това, че отъ нея имъ било пó близо и пó удобно да дѣйствуватъ противъ роднитѣ владѣния на императора. А за императора и съюзницитѣ му, по сѫщитѣ причини, било згодно да заематъ Бавария и, като лишатъ Людовика XIV отъ важния за него, въ лицето на баварския кюрфюрстъ, съюзникъ въ Германия, да прѣнесатъ войната на границитѣ на Франция и даже въ собственнитѣ ѝ прѣдѣли.

Вслѣдствие на това Людовикъ XIV прѣдполагалъ да съсрѣдоточи въ Бавария армиитѣ на Марсена и Таллара, на брой до 50.000 души, които, заедно съ 45.000 души на баварския курфюрстъ, би съставили 95.000 и биха могли да дадѫтъ на войната въ Германия рѣшителенъ обратъ въ полза на французитѣ. Но Талларъ, който отъ щеславие искалъ да дѣйствува отдѣлно, прѣдставилъ на краля толкова затруднения, че послѣдния се отказалъ отъ намѣрението си и се ограничилъ съ това, че заповѣдалъ на Марсена, който се намиралъ при Аугсбургъ, да тръгне къмъ източницитѣ на Дунава за да се сближи съ Рейнъ, да получи отъ армията на Таллара 10.000 рекрути и послѣ заедно съ войскитѣ на баварския курфюрстъ да дѣйствува въ Германия настѫпателно.

Вслѣдствие на това Талларъ, още прѣди началото на военнитѣ дѣйствия, като прѣдприелъ лъжливи настѫпателни дѣйствия, противъ щолхофенскитѣ линии, успѣлъ да прѣмине прѣзъ шварцвалдскитѣ планини и, като прѣдалъ на Марсена въ Виллингенъ рекрутитѣ, върналъ се задъ Рейнъ. Ако императорскитѣ генерали бихѫ съсрѣдоточили всичкитѣ си сили, които се намирали на срѣдний Рейнъ и близо до него и които възлизали до 42.000 души, то би могли, дѣйствувайки рѣшително, да разбиятъ отдѣлно армиитѣ на Таллара и Марсена. Баденския принцъ дѣйствително съсрѣдоточилъ при Ротвейлъ около 55.000 души и се опитвалъ да отрѣже Марсена отъ Бавария, но дѣйствувалъ твърдѣ бавно и нерѣшително и вмѣсто да тръгне отъ Ротвейлъ право къмъ Тутлингенъ, въ флангъ и въ тилъ на Марсена, опѫтилъ се къмъ Виллингенъ, открилъ съ това на Марсена пѫтя за Бавария, можалъ вече само да отиде слѣдъ него въ тилъ и се расположилъ при Мундеркирхенъ на Дунава, когато Марсенъ се спрѣлъ при Ульмъ.

Между това Марлборо получилъ заповѣдь да отиде — отъ Нидерландия въ Германия. Като взелъ съ себѣ си само 16.000 души, той тръгналъ на горѣ по лѣвия брѣгъ на Рейнъ, като присъединявалъ къмъ себѣ гарнизонитѣ по пѫтя си, и като прѣминалъ въ Кобленцъ на дѣсната страна на Рейнъ вече съ 30.000 души, слѣдвалъ къмъ Ладенбургъ, на Неккаръ, близо до вливанието на тъзи рѣка въ Рейнъ. Движението му стрѣснало французитѣ, които, като се бояли за крѣпоститѣ въ сѣверний Елзасъ, особенно за Ландау, съсрѣдоточили близо до послѣдната войскитѣ на Виллеруа, Куани и Таллара отъ Нидерландия, Мозелъ и срѣдний Рейнъ, всич-

ко около 58.000 души. Но като имали случай и възможность да отидатъ и дѣйствуватъ съ прѣвъсходящи сили въ флангъ на Марлборо, който вървялъ много бавно къмъ Кобленцъ, Виллеруа, Куани и Таллаpъ, вмѣсто това, стояли въ бездѣйствие при Ландау и позволили по такъвъ начинъ на Марлборо да прѣмине безпрѣпятствено прѣзъ Рейнъ и да дойде до Ладенбургъ, отъ кждѣто той вече безопасно продължавалъ движението си прѣзъ Хайлбронъ къмъ Ульмъ. Тукъ той се съединилъ съ 32.000 войски на баденския принцъ и съединенитѣ имъ сили съставили до 62.000 души при 48 топа. 37.000 императорски и съюзни германски войски, подъ началството на принца Евгения, останали въ щолхоффенскитѣ линии за да задържатъ Виллеруа, Куани и Таллара. Въ туй време и Марсенъ се съединилъ тъй сжщо съ баварския курфюрстъ: съединенитѣ имъ сили съставили около 63.000 души при 130 топа и, за пó успѣшно да удържатъ Марлборо и баденския принцъ отъ да прѣминатъ прѣзъ Дунава и да потѣглятъ за Бавария, тѣ се расположили въ укрѣпенъ лагеръ между Лауингенъ и Диллингенъ, на лѣвия брѣгъ на Дунава — съ тила къмъ рѣката.

Марлборо и баденския принцъ, като имали прѣдъ видъ да проникнатъ въ Бавария, не прѣминали прѣзъ Дунава тамъ, гдѣто се намирали, т. е. въ Ульмъ или наблизо, но тръгнали най напрѣдъ къмъ р. Бренцъ, а послѣ съ флангово движение по край самия лауингенски лагеръ — къмъ Донаувертъ. Марсенъ и баварския курфюрстъ, като не се осмѣлили да ги атакуватъ въ време на това движение, стояли въ лагера си и ги допуснали безпрѣпятствено да минатъ почти подъ истрѣлитѣ му, при това по неудобни пжтища. Но щомъ баварския курфюрстъ се удостовѣрилъ, че тѣ отиватъ къмъ Донаувертъ, то и самъ послѣдвалъ сжщо за тамъ. Като се приближилъ до шелленбергския укрѣпенъ лагеръ, който прикривалъ отъ лѣвия брѣгъ на Дунава Донаувертъ и въ него моста прѣзъ Дунава, Марлборо го атакувалъ отъ фронта, но безъ успѣхъ, до като пó късно пристигналъ баденския принцъ, който атакувалъ траншеята, която съединявала лагера съ града и била слабо заета отъ баварскитѣ войски. Вземанието на шелленбергския лагеръ съ пристжпъ, което струвало на Марлборо и на баденския принцъ една загуба отъ 6.000 души, а на баварския курфюрстъ само 1600 души, при всичко това то направило на послѣдния такова силно нравствено впечатление, че той, считайки вече всичко загубено, бързо отстжпилъ отъ Донаувертъ, въ който можалъ още съ успѣхъ да се отбранява, размѣстилъ почти всичкитѣ си войски по крѣпоститѣ на Бавария и, като оставилъ при себѣ си само французскитѣ войски на Марсена и 5.000 отъ своитѣ войски, расположилъ се въ силна позиция при Аугсбургъ. Съюзницитѣ, като прѣминали въ Донаувертъ прѣзъ Дунава, не се осмѣлили да атакуватъ курфюрста и Марсена при Аугсбургъ и, за да ги отвлѣкжтъ отъ тамъ, взели да опустошаватъ Бавария.

Между това Талларъ, като получилъ отъ Людовика XIV заповѣдь да отиде съ отборни войски отъ Рейнъ въ Бавария на помощь на курфюрста и Марсена, прѣминалъ съ 26.000 души прѣзъ Рейнъ въ Щрасбургъ и тръгналъ по долината на Дунава къмъ Аугсбургъ, а Виллеруа и Куани съ 34.000 души останали на двата брѣга на Рейнъ срѣщу щолхоффенскитѣ линии. Принцъ Евгений отъ своя страна, като оставилъ въ послѣднитѣ 21.000 души, самъ съ 16.000 се опитвалъ да въспрѣпятствува на съ-

единението на Таллара съ Марсена, но не сполучилъ въ това. Талларъ го надпрѣварилъ и безпрѣпятствено се съединилъ съ баварския курфюрстъ и Марсена при Аугсбургъ. Съединенитѣ имъ сили съставили до 57.000 души. А принцъ Евгений се разположилъ при Диллингенъ. Въ туй време Марлборо, вслѣдствие на несъгласия между него и баденския принцъ, като искалъ подъ нѣкой благовиденъ прѣдлогъ да се избави отъ съвмѣстничеството на послѣдния, възложилъ му съ 15.000 души да обсажда Инголщадъ, което впрочемъ не било необходимо, а самъ той билъ разположенъ между Аугсбургъ и Инголщадтъ.

За да принудятъ съюзницитѣ да се оттѣглятъ отъ Бавария на лѣвата страна на Дунава, баварския курфюрстъ, Марсенъ и Талларъ прибѣгнали къмъ едно странно срѣдство, именно — сами прѣминали на лѣвия брѣгъ на Дунава и надолу по него тръгнали къмъ Хохщедтъ. А между това, ако бихѫ стояли въ силната си позиция при Аугсбургъ, тѣ бихѫ удържали съюзницитѣ въ бездѣйствие и бихѫ ги принудили, за заеманието на Бавария, да обсаждатъ баварскитѣ крѣпости.

Впрочемъ тѣ не се излъгали въ прѣдположенията си: Марлборо се съединилъ на долний Лехъ съ принца Евгения, който отстѫпилъ прѣдъ французско-баварската армия, и като прѣминалъ заедно съ него въ Донаувертъ на лѣвия брѣгъ на Дунава, тръгналъ сѫщо къмъ Хохщедтъ. Тукъ двѣтѣ армии, всѣка на брой около 63.000 души, се срѣщнали и влѣзли въ бой — почти случайно. Марсенъ и Талларъ, като прѣдполагали, че съюзницитѣ ще отидатъ къмъ Нёрдлингенъ, никакъ не очаквали сражение и се разположили при Хохщедтъ, не въ боенъ, а въ походенъ рѣдъ, въ какъвто вървяли. Тъй като Марсенъ и Талларъ началствували армиитѣ си независимо единъ отъ другъ и войскитѣ имъ имали обикновенно отдѣленъ строй, то армията на Таллара съставлявала дѣсното, а армията на Марсена лѣвото крило, конницата отъ лѣвото крило на Таллара се допирала до конницата отъ дѣсното крило на Марсена и слѣдователно най голѣмото число отъ французската конница се намирало въ центра на цѣлата армия! Освѣнъ това, тъкмо на туй мѣсто, близо до селението Оберъ-Клау (днесъ Оберъ-Глаухаймъ), бойната линия на французитѣ съставлявала исходящъ ѫгълъ къмъ страната на неприятеля. Прѣдъ фронта ѝ, въ една низменна и влажна впадина протичала рѣкичката Небелбахъ, но французитѣ били расположени твърдѣ далечъ отъ нея. Дѣсния флангъ на Таллара допиралъ до Дунава и селението Бленхаимъ (днесъ Блиндхаимъ) близо до него, което Талларъ заелъ съ 27 баталиона пѣхота и 12 ескадрона драгуни, всичко 14.700 души. Марсенъ заелъ съ часть отъ пѣхотата си селенията Оберъ-Клау и Лютцингенъ, които лѣжали прѣдъ фронта му. Тъй щото расположението на французитѣ при Хохщедтъ, никакъ не съобразно съ мѣстностьта, било въобще въ всѣко отношение погрѣшно. Като се удостовѣрилъ въ това, при оглѣда му, Марлборо върху него именно основалъ плана на атаката си. За пò лесно да раскъса центра на французитѣ, а между това, пò добрѣ да скрий намѣрението си, той възложилъ на принца Евгения да произведе съ дѣсното крило на съюзната армия най напрѣдъ една лъжлива атака срѣщу лѣвото крило на французитѣ т. е. противъ Марсена. Тъзи атака била отблъсната, но до като тя се извършвала, англо-холландската пѣхота безпрѣпятственно се построила въ нѣколко линии задъ

рѣкичката Небелбахъ, атакувала селението Бленхаимъ и Оберъ-Клау, и подъ прикритието на тѣзи атаки, макаръ и отблъснати отъ французитѣ съ голѣма загуба за съюзницитѣ, направила за конницата мостъ прѣзъ Небелбахъ. Послѣдната, като прѣминала прѣзъ Небелбахъ, атакувала французската конница, разположена въ центра, нѣколко пѫти била отблъсвана отъ нея, но всѣки пѫть я завличала къмъ пѣхотата си, която съ силенъ, вѣренъ пушеченъ огънь отблъснала всичкитѣ ѝ атаки, довела я въ растройство и, заедно съ съюзната конница, нанесла както на нея, тъй и на 9-тѣ пѣхотни баталиона, които стояли въ центра на Таллара, силна загуба и най послѣ пълно поражение. По този начинъ центра на французската армия билъ раскъсанъ, а войскитѣ, които го съставлявали, часть истрѣбени, часть взети въ плѣнъ, а часть прѣслѣдвани къмъ Хохщедтъ. Марлборо блокиралъ 14.700 французски войски, които безъ всѣкаква полза стояли въ Бленхаймъ, — принудилъ ги слѣдъ упорито съпротивление да сложатъ орѫжие и се обьрналъ срѣщу дѣсния флангъ на Марсена, когото принцъ Евгений повторно и съ успѣхъ атакувалъ между това отъ фронта и лѣвия флангъ. Притисканъ по този начинъ отъ фронта и двата фланга, Марсенъ побързалъ да отстѫпи. Французскитѣ армии понесли пълно поражение и отъ 63.000 войски загубили до 15.000 убити и ранени и до 15.000 взети въ плѣнъ, всичко до 30.000 души и освѣнъ това 35 топа, пó голѣмата часть отъ обозитѣ и проч. Съюзницитѣ, загубата на които възлизала до 11.000 души, дължали издържаната отъ тѣхъ рѣшителна и бляскава побѣда на грубитѣ погрѣшки на французскитѣ генерали, отъ които Марлборо умялъ искусно и сполучливо да се въсползва. Но поражението на французитѣ би можало да бѫде още пó рѣшително, 1-о ако Марлборо, като раскъсалъ центра на французската армия и оставеше часть отъ войскитѣ да блокиратъ Бленхаймъ и да задържатъ находившитѣ се въ него войски, съ всичкитѣ си сили бѣ атакувалъ Марсена отъ тила и дѣсния флангъ въ туй време, когато принцъ Евгений го притискалъ отъ фронта и лѣвия флангъ, и 2-о ако съюзницитѣ бѣхѫ прѣслѣдвали разбитата французска армия. Но тѣ никакъ не помислювали за това и петь дни стояли на бойното поле. При всичко това Марсенъ съ останкитѣ отъ войскитѣ си (33.000) и при тѣхъ баварския курфюрстъ отстѫпили по долината на Дунава къмъ Рейнъ и, като прѣминали прѣзъ него въ Щрасбургъ, съединили се съ 20.000 войски на Вилленуа и 10.000 на Куани, което и съставило отново една 60-хилядна армия.

Побѣдата при Хохщедтъ имала твърдѣ важни послѣдствия и дала на войната въ Германия рѣшителенъ обратъ. Съюзницитѣ отишли къмъ Филипсбургъ, взели Ульмъ, прѣминали на брой 65.000 души прѣзъ Рейнъ, завладяли Трарбахъ и обсадили Ландау. Макаръ французитѣ да имали на срѣдний Рейнъ почти равни съ тѣхъ сили, но поражението, понесено отъ тѣхъ при Хохщедтъ, имъ направило такова силно нравствено впечатление, че тѣ не се осмѣлили пó вече да влѣзатъ въ бой и, отстѫпвайки прѣдъ съюзницитѣ, позволили имъ да взематъ Ландау и Триръ. Само расположението на двѣтѣ армии съ настѫпванието на зимата, спорѣдъ обичая, на зимни квартири, турило край на успѣхитѣ на съюзницитѣ. Въ ноемврий, по мирния договоръ, сключенъ отъ съюзницитѣ съ съпругата на баварския курфюрстъ, владѣнията и всичкитѣ крѣпости на послѣдния

прѣминали въ властьта на съюзницитѣ, а баварскитѣ войски били распуснати.

Похода въ 1704 година служилъ за явно опровержение на вкоренившитѣ се лъжливи понятия за неважностьта на боя и за важностьта на крѣпоститѣ, укрѣпенитѣ линии и маневрирането. Извънрѣдно важенъ, въ сравнение съ другитѣ походи, резултата отъ похода въ 1704 г. билъ придобитъ единствено вслѣдствие сътрѣдоточението на главнитѣ сили отъ едната и отъ другата страна, въ най важния и за двѣтѣ страни край (Бавария), сражението, произлѣзло между тѣхъ при Хохщедтъ и удържаната въ него побѣда. И прѣди това сражение боя ималъ твърдѣ важни резултати: прѣвземането на шелленбергския укрѣпенъ лагеръ съ пристжпъ, съ бой, до толкова уплашило баварския курфюрстъ, че той отстжпилъ къмъ Аугсбургъ и размѣстилъ почти цѣлата си армия по крѣпоститѣ на Бавария. Но заемането на голѣмо число крѣпости не го спасило: слѣдъ побѣдата при Хохщедтъ той се лишилъ и отъ крѣпоститѣ, и отъ владѣнията си. А щолхоффенскитѣ линии не само не доставили на императорскитѣ войски никаква полза, но били даже врѣдни за тѣхъ въ туй отношение, че страха за загубването имъ и грижливото имъ охранение отъ страна на съюзницитѣ способствували на Таллара, първия пжть — да прѣдаде на Марсена рекрутитѣ, а втория — да прѣмине безпрѣпятствено въ Бавария.

ГЛАВА III.

Походитѣ на принца Евгения въ Италия въ 1705—6—7 г.

§ 8.

Похода на принца Евгения савойски въ 1705 година въ Италия.

Въ сѣверна Италия, въ началото на 1705 г., савойския херцогъ и Щарембергъ, се намирали, въпрѣки съединението си, въ най трудно положение. Вандомъ, който въ края на 1704 година обладавалъ сѣверната и сѣверо-источната часть на Пиемонтъ и Савойа, въ началото на пролѣтьта взелъ крѣпостьта Верруа. Французски войски въ Италия имало всичко до 77.000. Отъ тѣхъ 22.000 подъ личното началство на Вандома се намирали въ Пиемонтъ; Вандомова братъ съ 15.000 души наблюдавалъ въ брешианската область 8.000 императорски войски, които отстжпили на западния брѣгъ на Гардското Езеро; Ла-Фѣйладъ (La Feuillade) съ 11.000 заемалъ ниццското графство, генералъ Лапарà съ 5.000 обсаждалъ Мирандола, най послѣ 24.000 били размѣстени по гарнизони въ крѣпоститѣ. А съединенитѣ сили на Щармберга и савойския херцогъ не надминували 16.000, съ които тѣ се трудили само да се удържатъ между останалитѣ подъ властьта имъ крѣпости въ Пиемонтъ. Принцъ Евгений получилъ заповѣдь да отиде въ Пиемонтъ съ 28.000 души за да се съедини съ тѣхъ. Слѣдъ пристигането си въ Ровередо, той се опиталъ най напрѣдъ да прѣмине прѣзъ горний Минчио, но билъ задържанъ отъ французитѣ отъ фронта и, като се научилъ за пристигането на Вандома съ подкрѣпления, прѣминалъ съ часть отъ войскитѣ си на кораби

прѣзъ Гардското езеро, а останалитѣ войски испратилъ въ обходъ по брѣга му. Като съсрѣдоточилъ войскитѣ си на западния брѣгъ на езерото, той се расположилъ въ силна позиция между Сало и Гавардо. Вандомъ заелъ срѣшу него съ главнитѣ си сили укрѣпена позиция, стѣснилъ го между планинитѣ и езерото и, като прѣдалъ началството на брата си, отишълъ въ Пиемонтъ, гдѣто наскоро взелъ послѣднитѣ крѣпости: Ницца, Виллафранка и Кивассо, принудилъ савойския херцогъ да отстжпи къмъ Туринъ и го довелъ до послѣдна крайность. При всичко това, принцъ Евгений, като очаквалъ подкрѣпления отъ Тиролъ и удобенъ случай за дѣйствие, цѣлъ мѣсецъ стоялъ въ позицията си между Сало и Гавардо. Крайното положение на савойския херцогъ го подбудило обаче да отиде въ Пиемонтъ. Като жертвувалъ съобщенията си съ Тиролъ, той прѣдприелъ, по долината на Офферто, едно нощно флангово движение къмъ Брешиа, надпрѣдварилъ Вандомова братъ съ единъ прѣходъ и прѣминалъ въ Калчио прѣзъ р. Оллио. Вандомова братъ, който тръгналъ слѣдъ него отъ страна, не се осмѣлилъ да го атакува въ време на похода, самъ той прѣминалъ прѣзъ Оллио въ Понте-Вико и се расположилъ срѣщу негова фронтъ между Кремъ и Лоди. Принцъ Евгений взелъ Сончино, но не отишълъ пó нататъкъ къмъ р. Адда, а се спрѣлъ на позиция при Романенго. Въ туй време Вандомъ дошълъ на помощь на брата си и се расположилъ при Казале-Мораро, на твърдѣ близко растояние до принца Евгения И двамата полководци взели да маневриратъ, принцъ Евгений — за да прѣмине въ Пиемонтъ, а Вандомъ — за да му въспрѣпятствува на това. Принцъ Евгений можалъ да достигне най бързо цѣльта си съ бой, именно: ако би тръгналъ право противъ Вандома, расположенъ на най правата и най късa посока за Пиемонтъ, и ако би се потрудилъ да го разбий въ единъ бой, въ който можалъ да очаква успѣхъ, понеже билъ пó силенъ (той ималъ 30.000 войски, а Вандомъ 22.000). Но принцъ Евгений прѣдпочелъ да достигне цѣльта си чрѣзъ хитрости и маневриранie. Най напрѣдъ той тръгналъ скрито и бързо къмъ Парадизо, на горня Адда, за да може като привлѣче тамъ Вандома, да си отвори свободенъ пжть за Пиемонтъ. Но Вандомъ, като познавалъ добрѣ принца Евгения и страстьта му къмъ хитроститѣ, не допусналъ да бжде излъганъ отъ него. Като прѣминалъ въ Лоди, съ 9.000 души, на дѣсния брѣгъ на Адда, той бързо тръгналъ на горѣ по него, а брата си съ 13.000 души оставилъ на лѣвия брѣгъ на Адда, близо до Кассано, въ който имало мостъ прѣзъ Адда, прикритъ на лѣвия брѣгъ съ силно прѣдмостно укрѣпление и съ канала на Риторто. Вандомъ, като дошълъ при горня Адда, расположилъ се срѣщу принца Евгения, прѣградилъ му съ окопи исхода на дѣсния брѣгъ на рѣката и съ това го накаралъ да тръгне обратно къмъ Кассано. Въ сжщото време брата на Вандома, по заповѣдь на послѣдния, отстжпилъ къмъ Ривалто по лѣвия брѣгъ на Адда, подъ Кассано, и въ кассанското прѣдмостно укрѣпление се намиралъ само арриергарда му. Принцъ Евгений веднага атакувалъ прѣдмостното укрѣпление, но Вандомъ съ едно бързо движение отъ горня Адда успѣлъ ȯвреме да пристигне при Кассано и, при всичко, че билъ почти три пжти пó слабъ отъ принца Евгения, отблъсналъ го и го принудилъ съ загуба да отстжпи къмъ Тревиллио. Кръвопролитния бой при Кассано (въ който самъ принцъ Евгений билъ

раненъ) би можалъ да поведе къмъ още по́ голѣмо и даже пълно поражение на императорскитѣ войски, ако брата на Вандома би ги атакувалъ отъ Ривалто въ тилъ. Но той не се осмѣлилъ на това и за туй билъ лишенъ отъ началствувание.

Слѣдъ боя при Кассано и двѣтѣ армии, въ продължение на цѣли два мѣсеца стояли една срѣщу друга въ бездѣйствие между р. р. Адда и Оллио. Принцъ Евгений очаквалъ подкрѣпления отъ Тиролъ, а Вандомъ го наблюдавалъ. Най послѣ въ октомврий принцъ Евгений прѣдприелъ едно флангово движение къмъ долний Серио, вижда се, или за да прѣмине въ Пиемонтъ съ обходъ на дѣсния флангъ на Вандома, или пъкъ за да заеме по́ удобни зимни квартири въ кремонската областъ. Но той вървялъ тъй бавно, че Вандомъ успѣлъ прѣзъ Лоди и Пиццигетоне да го надпрѣдвари на долний Серио и да въспрѣпятствува на прѣминуването му прѣзъ него, съ значителна загуба за императорскитѣ войски. Слѣдъ туй двѣтѣ армии тръгнали нагорѣ по двата брѣга на р. Серио. Принцъ Евгений сполучилъ най послѣ скрито да прѣмине прѣзъ тъзи рѣка. Той се расположилъ на позиция при Фонтанелла, а Вандомъ застаналъ срѣщу него и взелъ Сончино. Въ края на октомврий принцъ Евгений прѣминалъ прѣзъ р. Оллио и тръгналъ къмъ Кастилионе, вѣроятно за по́ удобно да се расположи на зимни квартири въ мантуанската областъ. Но Вандомъ пакъ успѣлъ да го надпрѣдвари на височинитѣ между Лонато и Кастиллионе и го принудилъ да се расположи на зимни квартири по западната страна на Гардското езеро.

И тъй Вандомъ съ бързитѣ си и рѣшителни движения и дѣйствия и съ искусното си маневриране направилъ безуспѣшни всичкитѣ опитвания на принца Евгения да прѣмине въ Пиемонтъ и да постигне по този начинъ прѣдназначената нему цѣль въ този походъ. Дѣйствията на Вандома стоятъ несравнено по́ високо отъ дѣйствията на принца Евгения, въ които не се вижда нито бързина, нито рѣшителность, нито особенно искуство и които били полезни за савойския херцогъ само съ това, че Вандомъ, като присъединилъ къмъ себѣ си часть отъ войскитѣ на Ла-Фёйлада, билъ принуденъ да отложи обсадата на Туринъ за слѣдующата година.

Разглѣждайки похода въ 1705 г. въ Италия, трѣбва да забѣлѣжимъ, че и Вандомъ, и принцъ Евгений, по свойственната въ него време страсть къмъ маневрирането, искали единственно съ това срѣдство да достигнатъ цѣлитѣ си, съ което само безполезно продължили похода, тогазъ когато рѣшителнитѣ дѣйствия и боя можали много по́ скоро да ги доведѫтъ къмъ това. Отъ 77.000 французски войски, които се намирали въ Италия, Вандомъ можалъ въ всѣки случай да употрѣби въ полето 50.000 и съ тѣзи прѣвъсходящи сили не само да разбий, но съвсѣмъ да унищожи армията на принца Евгения и, като се обьрне слѣдъ това противъ савойския херцогъ, лесно да го побѣди. Тогава Туринъ би се покорилъ самъ по себѣ си и не би имало нужда да се употрѣби за обсадата му много време, трудъ, войски и пари. Но Вандомъ раздробилъ 77-хиляднитѣ си войски на отдѣлни отряди въ полето, както и за обсада и заемание крѣпоститѣ, тъй че на Адда билъ по́ слабъ отъ принца Евгения. И той не се ограничилъ съ това, но още раздѣлилъ и 22-хиляднитѣ си войски на двѣ части, отдѣлени една отъ друга съ рѣката Адда, тъй че всѣка отъ тѣхъ била доста по́ слаба отъ армията на против-

ника. Това погрѣшно раздробяване на силитѣ и невъзможностьта, вслѣдствие на това, да се унищожи противника съ бой — Вандомъ поне възнаградилъ съ бързината и рѣшителностьта на движенията и дѣйствията си и съ искуството на маневрирането си. А принцъ Евгений, напротивъ, макаръ и да държалъ силитѣ си всѣкога събрани и слѣдователно, при раздробенитѣ сили на Вандома, всѣкога билъ по́ силенъ отъ него, обаче никакъ не умѣлъ да се въсползва отъ това, прѣдпочелъ маневрирането прѣдъ боя, дѣйствувалъ съ удивителна отъ негова страна бавность и нерѣшителность — и за това всѣкога и въ всичко билъ надпрѣдварванъ отъ Вандома. Странно и непонятно изглѣжда: 1-о, че за влизанието си въ Италия той не избралъ най късия пжть по долинитѣ на рр. Иннъ и Адда, по който още прѣди 7 години императорскитѣ войски минували отъ Валтелина въ Италия, а прѣдпочелъ по́ дългия отъ него и по́ опасенъ пжть прѣзъ триентската областъ, по долината на Адиже и по двѣтѣ страни на Гардското езеро; 2-о, че, като взелъ Сончино, той непрѣминалъ веднага прѣзъ Адда, а се спрѣлъ на позиция при Романенго, и най послѣ 3-о, че толкова време (при Гавардо — 1 мѣсецъ, а при Тревиллио — 2 мѣсеца) стоялъ въ пълно бездѣйствие, тогазъ когато савойския херцогъ се намиралъ въ най трудно положение. Само една черта отъ дѣйствията му въ този походъ е особенно забѣлѣжителна, а именно, че той и въ тъзи година, како и въ прѣдидущитѣ, не се стѣснявалъ отъ запазванието на съобщенията си съ Германия и лесно ги жертвувалъ.

§ 9.

Похода на принца Евгения савойски въ 1706 година въ Италия.

Съ настжпвание на пролѣтьта въ 1706 година Вандомъ, като ималъ прѣдъ видъ съвсѣмъ да истика отъ Италия имперторскитѣ войски, надъ които въ отсжтствието на принца Евгения началствувалъ графъ Ревентловъ, нападналъ ги внезапно въ зимнитѣ имъ квартири, на западната страна на Гардското езеро, разбилъ часть отъ тѣхъ при Калчинато и принудилъ около 3.000 души съ загуба и въ безрѣдица да избѣгатъ въ триентската областъ. Принцъ Евгений, който тъкмо въ туй време дошълъ въ Ровередо, събралъ пръснатата си и растроена армия и веднага тръгналъ обратно за Сало и Гавардо. Но французитѣ успѣли вече да заематъ мѣстностьта по двѣтѣ страни на Гардското езеро, и принцъ Евгений билъ принуденъ да отстжпи обратно къмъ Адиже. За негово щастие, французитѣ по небрѣжность не заели моста прѣзъ горний Адиже при Киюза (Chiusa); иначе той не би можалъ да се спусне по долината на Адиже. Като тръгналъ на долу по тъзи рѣка, той се разположилъ покрай лѣвия ѝ брѣгъ, а Вандомъ, като заелъ съ 30.000 души планинскитѣ проходи на западната страна на Гардското езеро, 26.000 разположилъ срѣщу принца Евгения на дѣсната страна на Адиже. Въ това положение и двѣтѣ армии стояли въ бездѣйствие по́ вече отъ двѣ седмици. Между това Ла-Фѣйладъ съ 42.000 души още въ май обсадилъ Туринъ. Савойския херцогъ се спасилъ въ Люзернската долина, въ планинитѣ на Совойа, и въ очаянието си викалъ на помощь принца Евгения, който вслѣдствие на

това серѣшилъ най послѣ да тръгне за Пиемонтъ. Като оставилъ ангалтския принцъ съ 8.000 души около Верона, за да задържа французитѣ на Адиже, съ останалитѣ 30.000 души той тръгналъ на долу по лѣвия брѣгъ на Адиже и въ Бадиа, подъ Кастелбалдо, прѣминалъ на дѣсния брѣгъ. Въ това време искусния му противникъ, Вандомъ, билъ повиканъ назадъ въ Фландрия, а вмѣсто него началството надъ французската армия въ Италия било повѣрено на орлеанския херцогъ и подъ него на маршала Марсена. Това несвоевременно и несполучливо промѣнение повлѣкло слѣдъ себѣ си най незгодни послѣдствия за французитѣ въ Италия. Принцъ Евгений, заповѣдалъ на ангалтския принцъ съ своитѣ 8.000 войски и 10.000 души на хесенския принцъ, който едва-що се присъединилъ къмъ него, всичко съ 18.000 души да стои на Адиже срѣщу фронта на французитѣ, самъ той прѣминалъ въ Полизелла прѣзъ долний По и тръналъ къмъ рѣкичката Пармеджиана. Орлеанския херцогъ отстжпилъ задъ р. Минчио и, като оставилъ на дѣсния ѝ брѣгъ 30.000 души самъ той съ 26.000 прѣминалъ на дѣсния брѣгъ на р. По, но не се осмѣлилъ да влѣзе съ принца Евгения въ бой на р. Пармеджиана. Като се научилъ за настжпателнитѣ дѣйствия на хессенския принцъ на р. Минчио, той прѣминалъ обратно на лѣвата страна на р. По и по този начинъ отворилъ на принца Евгения пжтя за Пиемонтъ по дѣсната страна на р. По. Като дошълъ на Минчио, той намѣрилъ вече, че хессенския принцъ билъ взелъ на тъзи рѣка Гоито и моста въ него. Тъй щото той не умѣлъ да задържи нито принца Евгения, нито хессенския принцъ. А между това принцъ Евгений, въсползванъ отъ отдалечението му, взелъ Карпи, Реджио и Корреджио и съ едно бързо флангово движение влѣво отишълъ къмъ Парма и отъ тамъ пó нататъкъ къмъ Пиаченца. Орлеанския херцогъ испратилъ 7.000 души къмъ Страделла на р. По и самъ тръгналъ слѣдъ тѣхъ съ главнитѣ сили, като оставилъ на р. Минчио 10.000 души подъ началството на генерала Медави (Medavi). Тѣсния проходъ, който се образува при Страделла отъ Аппенинскитѣ планини и рѣката По и който съставлява главното, на дѣсната страна на тъзи рѣка, съобщение на источната часть на сѣверна Италия съ западната и единъ видъ ключъ за влизането въ Пиемонтъ, билъ толкова важенъ и при това, по свойството на мѣстностьта, можалъ да се отбранява съ малобройни войски противъ прѣвъсходящи сили съ такъвъ успѣхъ, че принцъ Евгений би се намѣрилъ въ твърдѣ трудно и опасно положение, ако французитѣ бихж успѣли да го надпрѣдварятъ при Страделла. Но щастието по особенъ начинъ му благоприятствувало въ този походъ. Той надпрѣдварилъ въ Страделла французитѣ, оставилъ на това мѣсто часть отъ войскитѣ си, а съ останалитѣ продължавалъ да върви пó нататъкъ, миналъ, безъ да ги обсажда и блокира, между крѣпоститѣ Александрия и Тортона, и двѣтѣ заети съ французски войски, и безпрѣпятственно се съединилъ на горний По, въ Вилла-Стеллонъ (Villa-Stellon), съ савойския херцогъ, който съ тъзи цѣль дошълъ тамъ отъ Савойа. Съединенитѣ имъ сили съставили около 36.000 души. Орлеанския херцогъ, като не успѣлъ да надпрѣдвари принца Евгения въ Страделла и съ това да въспрѣпятствува на движението му въ Пиемонтъ, побързалъ да го надпрѣдвари поне при Туринъ, въ което и успѣлъ, като тръгналъ за тамъ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на р. По. Съединенитѣ му сили съ тѣзи на Ла-Фѣйлада съставили около 60.000

войски. При таково значително прѣвъсходство на силитѣ французитѣ можали и трѣбвало да отидатъ право противъ принца Евгения и савойския херцогъ, да влѣзатъ съ тѣхъ въ бой и да ги разбиятъ. Такова и било мнѣнието почти на всичкитѣ французски генерали; но Марсенъ, като прѣдставилъ писменното наставление, дадено нему отъ Людовика XIV и съ което краля го упълномощавалъ да дѣйствува по свое усмотрѣние, обявилъ намѣрението си да дочака неприятеля въ циркумвалационната линия, издигната около Туринъ, на лѣвия брѣгъ на р. По. Тъзи линия била вече сама по себѣ си слаба и освѣнъ това слабо заета съ войски, особенно въ пространството между р. р. Дора (Dorea Baltea) и Стура, гдѣто се намирали едва 8.000 души. Принцъ Евгений, като прѣминалъ прѣзъ горний По и като заобиколилъ циркумвалационната линия на французитѣ отъ югъ и западъ, атакувалъ съ съвокупни сили (30.000), раздѣлени на 8 колони, най слабата ѝ часть между р.р. Дора и Стура. Укрѣпената линия била лесно раскъсана, а 8-тѣ хиляди души, които я отбранявали — отблъснати. Испратенитѣ имъ подкрѣпления отъ най близкитѣ войски били разбити по части. Орлеанския херцогъ поискалъ 12.000 войски отъ генерала Алберготти, който се намиралъ съ 20.000 на дѣсния брѣгъ на По, на тъй наричаната Капуцинска планина. Но Алберготти, загриженъ отъ движенията на 6.000 души пиемонтско опълчение, които се трудили да снабдятъ Туринъ съ храна, не посмѣялъ да се отслаби. Отблъснати задъ линиитѣ си, разбивани по части, притискани отъ фронта и фланговетѣ отъ принца Евгения, а отъ тила атакувани отъ 7 хилядния гарнизонъ на Туринъ, който направилъ вилазка, лишени отъ главнитѣ си прѣдводители, орлеанския херцогъ и Марсена (тѣжко ранени), французскитѣ войски дошли въ пълно растройство, понесли силно поражение и, като загубили до 2.000 души убити и 6.000 души взети въ плѣнъ, цѣлата си артиллерия и обозитѣ, хвърлили се въ безрѣдие не къмъ миланската область, гдѣто още се намирали войскитѣ на Медави и гарнизони въ много крѣпости, но къмъ Алпитѣ и именно къмъ Пинероло, тъй като правитѣ имъ съобщения съ Франция прѣзъ Сузския проходъ били отрѣзани отъ принца Евгения.

Между това хессенския принцъ, който прѣдприелъ обсадата на Кастилионе, билъ атакуванъ и разбитъ отъ генерала Медави и принуденъ да отстѫпи задъ р. Минчио. Ако французската армия, разбита при Туринъ, бѣше отстѫпила въ миланската область, то войната въ Италия би могла още да вземе другъ обратъ. Но когато французската армия отстѫпила въ Франция, тогава съюзницитѣ почнали постепенно да отнематъ крѣпоститѣ, заети отъ французитѣ въ Пиемонтъ и миланската область. Наскоро всичкитѣ крѣпости въ Италия, по договоръ съ Людовика XIV, били прѣдадени на съюзницитѣ, а гарнизонитѣ имъ пуснати въ Франция. И тъй боя и побѣдата, одържана въ него при Туринъ, имали сѫщо такива рѣшителни послѣдствия, както и въ 1704 година въ Германия боя и побѣдата при Хохщедтъ. Съюзницитѣ, вслѣдствие само на тъзи побѣда, завоювали цѣла Италия и отъ тогава добили възможность да прѣнесатъ войната въ собственнитѣ прѣдѣли на Франция.

Блѣскавия успѣхъ на съюзницитѣ въ този походъ трѣбва да се отдаде, както на смѣлото движение на принца Евгения въ Пиемонтъ и послѣ къмъ главнитѣ съобщения на французската армия съ Франция, на влизанието му въ рѣшителенъ бой съ

нея и на искусния изборъ на пункта за атаката на укрѣпената ѝ линия, тъй и на стѣчението на особенни обстоятелства, които благоприятствували на всички тѣзи дѣйствия. Движението въ Пиемонтъ безспорно принадлѣжи къмъ най блѣскавитѣ подвизи на принца Евгения. То се отличава съ особенна смѣлость, рѣшителность и искуство въ испълнението. Като го прѣдприемалъ, необходимо било съвсѣмъ да жертвува съобщенията си съ Германия, безъ да има нѣкаква надѣжда, както Щарембергъ въ 1603 година, да се усили съ войски или да намѣри нужнитѣ за водението на войната срѣдства въ Пиемонтъ, тъй като савойския херцогъ ималъ твърдѣ малко войски, билъ лишенъ отъ владѣнията си и самъ той се намиралъ въ крайно положение. Това движенѝе прѣдставлявало освѣнъ туй много други и значителни затруднения, особенно: 1) по отношение на мѣстностьта, прѣсѣчена, на дѣсната страна на р. По, съ много рѣки, потоци, канали и за това трѣбвало крайно да задържа движението на войскитѣ, тогазъ когато всичкия успѣхъ на движението зависялъ отъ бързината му и отъ пѝ скорото заемание на важната тѣснина при Страделла и 2) по отношение на храненето на войскитѣ, твърдѣ затруднително, въ тѣзи времена, при такова далечно и бързо движение. Но щастието благоприятствувало на принца Евгения и, въ съвокупность съ рѣшителностьта и искуството на неговитѣ дѣйствия, доставило му побѣда. Погрѣшкитѣ на французитѣ, бавностьта и нерѣшителностьта на дѣйствията имъ, особенно повикването на Вандома и назначението вмѣсто него орлеанския херцогъ и Марсена, въ най важното и трудно време на похода, улеснили всичкитѣ прѣдприятия на принца Евгения, способствували за успѣха имъ и били една отъ главнитѣ причини за тържеството на съюзницитѣ, поражението на французитѣ и истикването имъ отъ Италия. Вандомъ справедливо намиралъ, че прѣди да се мисли за вземанието на Туринъ, трѣбвало да се разбиятъ или пъкъ да се истикатъ отъ Италия императорскитѣ войски, което неминуемо би повлякло слѣдъ себѣ си паданието на Туринъ. Вмѣсто това, по прѣдрасждъцитѣ на времето и по волята на Людовика XIV, всичкото внимание и главнитѣ усилия били обърнати срѣщу Туринъ, а Вандомъ билъ принуденъ, слѣдъ побѣдата при Калчинато, да стои въ бездѣйствие, като само наблюдава императорскитѣ войски и ги удържа на двѣтѣ страни на Гардското езеро и на Адиже. Слѣдъ повикванието на Вандома, орлеанския херцогъ и Марсенъ дѣйствували на Минчио и на дѣсната страна на р. По слабо, нерѣшително и неискусно: вмѣсто да нападнатъ принца Евгения съ главнитѣ сили и да го принудятъ да отстжпи, тѣ му отворили пжтя за Пиемонтъ, не успѣли да го надпрѣдварятъ при Страделла и най послѣ при Туринъ, и, като били два пжти пѝ силни, не отишли срѣщу него, а чакали нападението му въ укрѣпенитѣ си линии. Послѣдната тъзи погрѣшка се отнася, както пѝ горѣ обяснихме, лично до Марсена.

Въобще, отдавайки слѣдуемата се справедливость на военнитѣ дарби на принца Евгения, на искуството, смѣлостьта и рѣшителностьта на дѣйствията му, трѣбва да се признае, че погрѣшнитѣ, бавни и нерѣшителни дѣйствия на французитѣ твърдѣ много способствували за успѣхитѣ му, и че ако Вандомъ не бѣ повиканъ, или ако французитѣ, слѣдъ поражението при Туринъ, бихж отстжпили въ миланската область, то не се знае още, какъвъ обратъ би взела войната въ Италия. Вънъ отъ

това трѣбва да забѣлѣжимъ, че и въ този походъ боя и рѣшителнитѣ дѣйствия принесли по́ голѣма полза, отколкото маневрирането.

§ 10.

Дѣйствията на принца Евгения въ Нидерландия въ 1708—13 г. г.

Въ Нидерландия, въ 1708 година, французската армия, усилена до 100.000 души, била събрана близо до Монсъ, отъ кждѣто трѣбвало да дѣйствува настжпателно, подъ началството на бургонския херцогъ и подъ него на Вандома. Марлборо съ 85.000 души се намиралъ близо до Брюкселъ и въ края на май тръгналъ къмъ Халле. Тогава французитѣ прѣминали въ Жемманъ и Бренъ-ла-Лёдъ (Braine-la-Leud) и се разположили срѣщу лѣвия флангъ на Марлборо. Послѣдния, като се боялъ за Лувенъ и като искалъ да се сближи съ принца Евгения, който трѣбвало да дойде съ подкрѣпления отъ Германия прѣзъ Кобленцъ, бързо тръгналъ къмъ Лувенъ. Слѣдъ туй двѣтѣ армии прѣстояли цѣлъ мѣсецъ въ бездѣйствие, въ време на което французскитѣ отряди взели Гентъ и Брюгге и насмалко щели да завладѣятъ Уденардъ. Тѣзи успѣхи, при всичката си нищожность, до толкова стрѣснали холандцитѣ, които още не можали да забравятъ побѣдата на Бервика при Алмансъ (1707), че Марлборо, за да ги въздържи отъ сключвание на отдѣленъ миръ, рѣшилъ при прьвъ удобенъ случай, още прѣди пристиганието армията на принца Евгения, да влѣзе въ бой. Този случай наскоро се прѣдставилъ. Французитѣ се разположили за прѣкритие на Гентъ и Брюгге между Оордегъ и Алостъ, на срѣдъ пжтя между Гентъ и Брюкселъ. Марлборо, като се боялъ за крѣпоститѣ Уденардъ и Куртре, които били важни за съюзницитѣ, прѣминалъ въ Лессина прѣзъ р. Дендеръ, тръгналъ къмъ Шелда и почналъ да прѣминува прѣзъ нея подъ Уденардъ. Бургонския херцогъ побързалъ да отиде най напрѣдъ къмъ р. Дендеръ; но, като се научилъ за движението на Марлборо къмъ Шелда, отишълъ сжщо за тамъ, като се боялъ да не бжде заобиколенъ отъ него, и почналъ да прѣминува прѣзъ Шелда въ Хавръ, на нѣколко версти по́ горѣ отъ Марлборо, съ намѣрение да отиде послѣ къмъ Гентъ, за да прикрий този градъ. Вандомъ, като испратилъ на другия брѣгъ 3.500 души, прѣдполагалъ да задържа съ тѣхъ неприятеля, до като цѣлата французска армия успѣе да прѣмине по мостоветѣ, и тогава съ всички сили да го нападне въ туй време, когато той прѣминува рѣката. Подобенъ планъ за дѣйствие билъ твърдѣ благоразуменъ и, вѣроятно, би доставилъ на французитѣ важни успѣхи. Но бургонския херцогъ, като билъ по характеръ нерѣшителенъ и като не се осмѣлявалъ да влѣзе въ бой, загубилъ много време безполезно и най послѣ рѣшилъ — да отстжпи къмъ Гентъ. Но било вече късно: Марлборо, като билъ свършилъ прѣминуванието си прѣзъ Шелда, атакувалъ французската армия и, като се възползвалъ искусно отъ интервала, образуванъ между лѣвото крило и останалитѣ ѝ войски, разбилъ я съвършенно. Такъвъ билъ резултата отъ сражението при Уденардъ. Като загубила отъ 80.000 войски около 13.000, французската армия отстжпила къмъ Гентъ и се разположила близо до него задъ укрѣпенитѣ линии и брюггския каналъ, съ тила къмъ морето. Въ туй време принцъ Евгений пристигналъ съ 35.000 войски отъ Коб-

ленцъ въ Брюкселъ, а Бервикъ съ 24.000 отъ срѣдний Рейнъ въ Дуе. Съюзницитѣ се намирали съ 120.000 войски между двѣтѣ французски армии, но и не помислювали даже да ги разбиятъ отдѣлно. Марлборо искалъ да нахлуе въ Франция, но принцъ Евгений показалъ пó малка рѣшителность, като доказвалъ необходимостьта да се завладѣе пó напрѣдъ нѣкоя голѣма крѣпость, която би можала да служи на армията за обширно стоварно мѣсто. Вслѣдствие на това съюзницитѣ, като направили голѣми приготовления, обсадили крѣпостьта Лиллъ. Обсадата водилъ принцъ Евгений съ 40.000 души, а Марлборо я прикривалъ, като се расположилъ прѣдъ Турне съ 70.000 души. Между това бургонския херцогъ и Вандомъ успѣли безпрѣпятственно да се съединятъ съ Бервика въ Ниновъ. Съединенитѣ имъ сили съставили до 96.000 души при 200 топа; но несъгласията, които възникнали между тримата французски полководци, направили това съсрѣдоточение на силитѣ съвсѣмъ безполезно и били причина, щото французитѣ да се ограничатъ съ дѣйствия противъ съобщенията на съюзницитѣ съ Брюкселъ, а послѣ—съ важното пристанище Остенде. Колкото и да се трудили тѣ съ маневриране и малка война да принудятъ съюзницитѣ да снематъ обсадата на Лиллъ, обаче тъзи крѣпость се прѣдала на французитѣ, въпрѣки всичкитѣ усилия и мжжественна отбрана на маршала Буфлера; цитаделя ѝ обаче се задържалъ. Въ ноемврий французската армия се расположила, по заповѣдь на Людовика XIV, около Лиллъ, на едно обширно пространство отъ 50 лё. Въ това положение двѣтѣ армии прѣстояли цѣлъ мѣсецъ въ бездѣйствие. Най послѣ 15.000 французски войски били испратени да завладѣятъ Брюкселъ; но Марлборо, като прѣминалъ съ 65.000 души прѣзъ Шелда при Уденардъ, успѣлъ не само да въспрѣпятствува на това, но и да раздѣли французската армия, часть отъ която отстжпила къмъ Турне, а другата къмъ Гентъ. Силитѣ на съюзницитѣ пакъ се намирали цѣлокупно между двѣтѣ французски армии, и пакъ съюзницитѣ и не помислювали да ги разбиятъ отдѣлно и, слѣдъ прѣдаванието на лиллския цитадель, тѣ се расположили на зимни квартири. Французскитѣ войски, които се намирали въ околноститѣ на Гентъ и Брюгге, безпрѣпятственно се върнали въ Франция, макаръ и да били отрѣзани отъ нея. Дѣйствията и на двѣтѣ страни въ този походъ сж почти най странни отъ цѣлата война за наслѣдството на испанския прѣстолъ, особенно въ туй отношение, че французската армия, два пжти раздѣлена отъ неприятеля, не видѣла въ туй никаква опасность, а съюзницитѣ и не мислили да се въсползватъ отъ това.

Въ 1709 година французската армия, усилена до 80.000 души, била расположена въ силна, но твърдѣ растѣгната позиция между Оне (Aunay) и Бетюнъ. Вилларъ, който я командвалъ вмѣсто Вандома, отъ движенията на съюзницитѣ къмъ р. Лисъ, заключилъ, че тѣ искатъ да вематъ Еръ (Aire) и С-нъ Венанъ (St.-Venant), а послѣ да потѣглятъ за Пикардия или даже къмъ Парижъ Макаръ прѣдположенията му и да не се сбжднали, обаче доказватъ, че той разбиралъ възможностьта на подобно едно прѣдприятие. Като се удостовѣрилъ най послѣ, че всичкитѣ дѣйствия на съюзницитѣ имали за цѣль само обсадата на Турне и като зналъ, че тъзи обсада ще имъ отнеме много време, а ще имъ принесе малко полза, Вилларъ съвсѣмъ и не ѝ прѣпятствувалъ, а само се сближилъ съ Турне, като расположилъ

главнитѣ си сили между Маршиенъ и Дуе. Но когато слѣдъ вземанието на Турне съюзницитѣ тръгнали къмъ Монсъ, за да го обсадятъ и вематъ, тогава Вилларъ рѣшилъ да възпрѣпятствува на това и съ 81.000 души и 80 топа тръгналъ сжщо къмъ Монсъ, съ намѣрение да атакува съюзницитѣ подъ неговитѣ стѣни. Като се научилъ обаче, че тѣ иматъ до 117.000 души при 120 топа, той се расположилъ въ силна отбранителна позиция при Малплаке́ (Malplaquet), като прикрилъ фланговетѣ на армията съ сарската и бланжийската гори (**Forêts des Sars et des Blangies**), заети съ пѣхота, а фронта ѝ — съ укрѣпления и засѣки, и като расположилъ конницата въ нѣколко линии задъ пѣхотата. Марлборо и принцъ Евгений, като се научили за движението на Виллара къмъ Монсъ, отишли на срѣща му и го атакували при Малплаке́ (на 11 октомврий). Принцъ Евгений, като построилъ 40 баталиона въ 5 линии, атакувалъ съ тѣхъ при съдѣйствието на огъня отъ 75 топа, бланжийската гора, заета отъ войскитѣ на лѣвото французско крило, истикалъ тѣзи войски отъ гората и атакувалъ засѣкитѣ отъ тила. Вилларъ взелъ 30 баталиона пѣхота отъ центра и истикалъ принца Евгения, но за нещастие билъ тѣжко раненъ и прѣдалъ началството на Буфлера. Вслѣдствие вземанието на войскитѣ отъ центра и произведената слѣдъ това атака, между лѣвото крило и центра на французската армия се образувалъ значителенъ интервалъ. Принцъ Евгений се възползвалъ отъ това, испратилъ часть отъ войскитѣ си въ този интервалъ, отдѣлилъ съвсѣмъ лѣвото крило на французската армия отъ центра ѝ и съ това далъ на боя рѣшителенъ обратъ. Марлборо, който до това време безуспѣшно атакувалъ дѣсното крило на французската армия, построилъ пѣхотата си, а задъ нея конницата, въ нѣколко линии, отблъсналъ съ една рѣшителна атака центра на французската армия и го принудилъ да отстжпи заедно съ дѣсното крило къмъ Кенуа (Le Quesnoy), тогазъ когато лѣвото крило било принудено да отстжпи къмъ Валансиенъ. Съюзницитѣ одържали побѣда, но я купили твърдѣ скжпо и не извлѣкли отъ нея никаква важна полза. Фран-французскитѣ войски се сражавали съ такава упоритость и храбрость и сражението било толкова кръвопролитно, че съюзницитѣ загубили въ него до 25.000 души (французитѣ около 8.000), а всичкитѣ послѣдствия отъ побѣдата се ограничили за тѣхъ съ това, че тѣ безпрѣпятственно обсадили и взели Монсъ.

Въ сражението при Малплакѐ е забѣлѣжителенъ строя, въ който дѣйствували войскитѣ и отъ двѣтѣ страни. Съюзницитѣ, като имали значителни сили и принудени да произвеждатъ натискъ въ масси, строили войскитѣ си, за атака, въ колони, съставени отъ нѣколко разгънати линии една задъ друга. Сжщо тъй била построена пѣхотата и конницата на французитѣ въ центра на армията имъ.

Похода въ 1709 година вѣроятно би ималъ по́ голѣмъ успѣхъ за французитѣ, ако дѣйствията на Виллара не бѣхж постоянно затруднявани отъ недостатъка на храна, който произлѣзълъ вслѣдствие на неплодородие, и ако въ сражението при Малплаке́ Вилларъ не бѣше тѣжко раненъ.

Въ 1710 година съюзницитѣ прѣдположили, като усилятъ армията си до 140.000 души, да завладѣятъ въ началото на пролѣтьта крѣпоститѣ Дуе и Аррасъ, да се съединятъ съ английскитѣ войски, които щели да излѣзатъ на брѣговетѣ на Нидерландия, да се обърнатъ къмъ Аб-

бевилъ и, като си отворятъ пжть за Франция, да вcase взематъ Булонъ и Кале. Този обширенъ и сложенъ планъ за дѣйствия билъ твърдѣ несъобразенъ съ тогавашния методически начинъ за водение на войната — и по тъзи причина нѣмалъ успѣхъ. Почти цѣлия походъ билъ употрѣбенъ за обсади на крѣпоститѣ; Вилларъ успѣлъ да прикрий Аррасъ и всичкитѣ успѣхи на съюзницитѣ се ограничили съ вземанието на крѣпоститѣ Дуе, Бетюнъ, Еръ и С-нъ Венанъ. Въ този походъ е забѣлѣжително това, че Вилларъ, катоималъ 80.000 войски, постоянно търсилъ боя, а съюзницитѣ, усилени даже до 160.000 души, постоянно го избѣгвали!

Въ 1711 година промѣнението на английското министерство и смъртьта на императора Иосифа I имали твърдѣ въжно влияние върху вървежа на военнитѣ дѣйствия. Еднакви причини карали и двѣтѣ страни да не прѣдприематъ нищо рѣшително, и за това единственния резултатъ отъ похода било вземанието на крѣпостьта Бушенъ отъ съюзницитѣ.

Въ 1712 година, вслѣдствие откриванието въ Утрехтъ мирни прѣговори, на английскитѣ войски било опрѣдѣлено да се ограничаватъ само съ отбранителни дѣйствия. А на принца Евгения, който получилъ, вмѣсто Марлборо, главното началство надъ съюзната армия, императора Карлъ VI (бившия ерцхерцогъ и прѣтендентъ на испанския прѣстолъ) заповѣдалъ да дѣйствува по най рѣшителенъ настжпателенъ начинъ. Тъй щото още въ самото начало на похода билъ даденъ поводъ за несъгласия между съюзницитѣ. Като владѣяли Антверпенъ, Уденардъ, Турне, Атъ, Монсъ, Дендермондъ, Мененъ, Лиллъ, Бетюнъ, Еръ, С-нъ Вананъ, Дуе и Бушенъ, съюзницитѣ имали възможность безпрѣпятственно да влѣзатъ въ французскитѣ области Артуа и Пикардия и да турятъ въ испълнение плана, прѣдначьртанъ въ 1710 година. Но принцъ Евгений избралъ за влизание въ Франция именно най силната часть отъ сѣверната ѝ граница — отъ къмъ р. Самбра, а за улеснение на това прѣдприятие считалъ за необходимо да обладава крѣпоститѣ Кенуа и Ландреси, и за това почналъ похода съ обсадата на първата отъ тѣхъ. А между това, понеже французитѣ завладѣли тукъ крѣпоститѣ: Мобежъ, Валансиенъ, Камбре и Аррасъ, които трѣбвало да останатъ въ тилъ и въ флангъ на принца Евгения, при движението му прѣзъ Кенуа и Ландреси, то твърдѣ трудно е да се разбере, по какъвъ начинъ послѣднитѣ двѣ крѣпости можали да му отворятъ входа въ Франция? Трѣбва да се прѣдполага, че той искалъ само да опустоши пограничнитѣ французски области и съ това донѣкждѣ да сплаши французитѣ, а до нѣкждѣ да издържа армията си съ срѣдствата на неприятелската страна. Дѣйствително, въ време на обсадата на Кенуа той испратилъ 1.200 души конница да опустошава Шампания и Лотарингия. Между това Вилларъ отъ своя страна съсрѣдоточилъ въ началото на похода около 93.000 войски между Аррасъ и Камбре, съ намѣрение да дѣйствува противъ съюзницитѣ рѣшително. Въ юлий английскитѣ войски се оттѣглили отъ Нидерландия, а принцъ Евгений, слѣдъ вземанието на Кенуа, обсадилъ Ландреси, като, за прикритие на обсадата, се расположилъ съ главнитѣ сили между р.р. Самбра и Шелда, а главнитѣ си магазини ималъ въ Маршиеннъ задъ р.р. Шелда и Скарпа. За да се обезпечатъ съобщенията на армията съ тѣзи магазини, на р. Шелда при Дененъ (Denain) билъ направенъ постояненъ мостъ, прикритъ

на дѣсния брѣгъ съ прѣдмостно укрѣпление, а между Маршиеннъ и Дененъ — двойна укрѣпена линия. Въ Дененъ имало 13.000 души. Вилларъ, като получилъ заповѣдь да принуди неприятеля да снеме обсадата на Ландреси, направилъ лъжовни приготовления за атака на лѣвия край отъ циркумвалационната линия на принца Евгения при Ландреси, и щомъ послѣдния съсрѣдоточилъ на това мѣсто по́ голѣмата часть отъ силитѣ си, Вилларъ, като оставилъ срѣщу него единъ малъкъ отрядъ, тръгналъ скрито съ цѣлата си армия къмъ Дененъ. Като прѣминалъ съ прѣднитѣ си войски прѣзъ Шелда подъ Бушенъ, той лесно завладялъ двойната укрѣпена линия и, като се научилъ за движението на принца Евгения къмъ Дененъ, веднага атакувалъ прѣдмостното укрѣпление съ 40 разгънати баталиона пѣхота, построени единъ задъ другъ (което и съставило колоната, извѣстна подъ название Дененова, colonne de Denain). Тъзи колона стрѣмително атакувала на щикъ неприятеля, който заемалъ прѣдмостното укрѣпление, отхвърлила го въ рѣката и часть отъ него истрѣбила, часть взела въ плѣнъ. Тъй щото втори пѫть вече атаката на пѣхотата въ колона и на щикъ, за пръвъ пѫть употрѣбена въ сражението на р. Шпейербахъ (въ 1703 година), имала пъленъ и съвършенъ успѣхъ. Съ пристиганието на главнитѣ сили на французската армия, Вилларъ взелъ Маршиеннъ, а принцъ Евгений, който достигналъ Шелда вече слѣдъ поражението на войскитѣ си и вземанието на прѣдмостното укрѣпление, билъ принуденъ да снеме обсадата на Ландреси и, като отстѫпилъ прѣзъ Монсъ къмъ Турне, не прѣдприемалъ вече нищо важно до края на похода. А Вилларъ, слѣдъ сключванието на примирие съ англичанитѣ, като присъединилъ къмъ армията си гарнизонитѣ на Ипернъ, Дюнкирхенъ и др., а слѣдъ побѣдата при Дененъ — гарнизонитѣ на Валансиенъ и Конде́, билъ вече почти съ 20.000 души по́ силенъ отъ противника си, освѣнъ това ималъ на своя страна нравственното надмощие — вслѣдствие издържаната отъ него побѣда, и свършилъ похода съ обсадата и прѣвземанието на крѣпоститѣ: Дуе, Кенуа и Бушенъ.

§ 11.

Общъ възглѣдъ върху дѣйствията на принца Евгения въ войната 1700—1713 година.

Въ допълнение на изложенитѣ по́ горѣ военни дѣйствия на принца Евгения въ войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ (1700—1713), нѣка приведемъ нѣкои черти, които служатъ къмъ характеристиката на принца Евгения въ време на 12-тѣ похода, извършени отъ него въ тъзи война.

Много още прѣди отварянието на войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ, принцъ Евгений прѣдложилъ на Леополда I, въ съвѣта му, да испрати ерцхерцога Карла въ Мадритъ, за да напомни, съ присѫтствието си, на Карла II, испански краль, който се намиралъ близо до смъртьта, за правата на австрийския домъ върху испанския прѣстолъ и съ това да противудѣйствува на другитѣ прѣтенции и интриги. Заедно съ това, принцъ Евгений исказалъ мнѣние, че трѣбвало да се испрати една императорска армия въ Ломбардия, за да се заематъ въ нея, съ съгласието на испанския краль, всичкитѣ крѣпости. Но нѣкои членове отъ съвѣта, вѣроятно отъ завистъ и злоба

къмъ принца Евгения, отхвърлили мждрия му съвѣтъ, по̀ вечето отъ другитѣ, непроницателни членове, се присъединили къмъ тѣхъ — и Леополдъ I, за съжаление, се съгласилъ съ болшинството, като твърдѣ малко вѣрвалъ въ себѣ си и твърдѣ много въ другитѣ.

А когато на 1 ноемврий 1700 г. Карлъ II умрѣлъ и въпроса трѣбвало да се рѣши съ война, Леополдъ I назначилъ принца Евгения за главнокомандующъ на армията въ Италия, която се събрала при Ровередо на брой 19.200 души пѣхота, 10.000 души конница, съ нужното число артиллерия, всичко около 30.000 души. Принцъ Евгений, като дошълъ при армията на 20 май, веднага рѣшилъ да извърши едно флангово движение отъ Ровередо къмъ Верона, прѣзъ такава планинска страна, въ която въ това време нѣмало нито колarски, нито конски (товарни) пжтища и която била прѣсѣчена съ високи и стръмни скали, джлбоки пропасти и буйни планински потоци. Но принцъ Евгений, както Аннибалъ, прѣкаралъ, макаръ и съ неимовѣрни усилия и трудове, пжть прѣзъ непроходимата страна, като се опжтилъ въ лѣво отъ Ровередо за Суганската долина, а отъ тамъ по планинскитѣ тѣснини, отъ планина на планина, прѣзъ Валфедо и Ала, за веронската равнина. При това топоветѣ и обозитѣ били разглобявани по части и едни на ржцѣ, други съ вжжета прѣкарвани по скалитѣ и пропаститѣ. И всичко това той извършилъ въ една седмица, тъй като на 28 май армията била вече близо до Верона! Това му прѣминуване прѣзъ Алпитѣ не безъ основание сравняватъ, макаръ и въ по̀ малъкъ размѣръ, съ прѣминуването на Аннибала пакъ прѣзъ Алпитѣ на западъ и наистина то принася голѣма честь на принца Евгения и свидѣтелствува за високитѣ му дарби, като полководецъ.

Слѣдъ това принцъ Евгений умѣлъ и успѣлъ извънрѣдно искусно и сполучливо да излъже маршала Катина и да го накара да растѣгне армията си отъ Риволи покрай дѣсния брѣгъ на Адиже по̀ долу отъ Верона, което дало възможность на принца Евгения да прѣмине съ армията си прѣзъ долний Адиже при Кастелбалдо и да се расположи на дѣсния флангъ на армията на Катина. Само лошитѣ пжтища и очакванието да му пристигне обсадна артиллерия го задържало и не му позволило да разбий армията на Катина по части. И тъй прѣминуванието на принца Евгения прѣзъ Алпитѣ и послѣ прѣзъ долний Адиже въ флангъ на армията на Катина принадлѣжи, по искуството си, къмъ извънрѣдно забѣлѣжителнитѣ движения.

Наскоро Катина билъ замѣстенъ съ неспособния Виллеруа, а този послѣдния, слѣдъ като билъ взетъ въ плѣнъ въ Кремона отъ принца Евгения, въ началото на похода въ 1702 год. — отъ херцога Вандома, който билъ не по̀ малко способенъ отъ маршала Катина. Принцъ Евгений, още прѣди войната, твърдѣ вѣрно опрѣдѣлилъ сравнителнитѣ имъ достойнства съ слѣдующитѣ думи: »Ако противъ мене бжде Виллеруа, *азъ ще го разбия;* ако бжде Вандомъ, *ще се сразя съ него,* а ако бжде Катина, *той ще ме разбий*«. Обаче Катина не го разбилъ, а насмалко самъ щелъ да бжде разбитъ; Виллеруа билъ взетъ въ плѣнъ, а съ Вандома той дѣйствително се сразилъ като равенъ съ равенъ — и несполучливо, тъй като билъ принуденъ да очисти лѣвата страна на р. По, да отстжпи на дѣсната, лишилъ се отъ съобщенията си и едва се удържалъ въ областьта на Мирандола.

Безъ да влизаме въ подробности върху по̀ нататъшнитѣ дѣйствия на принца Евгения противъ Виллеруа

въ похода въ 1701 г., трѣбва въобще да кажемъ, че тѣ се отличавали съ голѣмо искуство до послѣднитѣ дрѣболии и имали за резултатъ пъленъ успѣхъ за принца Евгения и неуспѣхъ за Виллеруа.

Дѣятелностьта на принца Евгения въ този походъ и искуството му да се ползва отъ погрѣшкитѣ на противницитѣ си сж достойни за всѣка похвала. Забѣлѣжително е, съ каква увѣренность той се облѣгналъ на обстоятелствата, въ които се намиралъ Катина, и на първитѣ признаци за прѣдпазителнитѣ му мѣрки. Всичкитѣ му распорѣждания за движението къмъ долний Адиже, прѣминуванието прѣзъ него и послѣ за движението нагорѣ по лѣвата му страна свидѣтелствуватъ, до каква степень той билъ способенъ да ги приведе въ испълнение съ пъленъ успѣхъ. Слѣдъ сражението при Киаръ, за принца Евгения било трудно да постжпи иначе, освѣнъ да чака пó нататъшнитѣ дѣйствия на Виллеруа. Но тъй като послѣдния нищо пó добро не измислилъ, освѣнъ да отстжпи задъ р. Оллио, то принцъ Евгений умѣлъ да се въсползва отъ това и, съ заеманието на мантуанскитѣ, пармскитѣ и мирандолскитѣ владѣния, да запази за себѣ си надмощието до края на похода.

Макаръ въ слѣдующия походъ въ 1702 г., принцъ Евгений да се лишилъ отъ пó голѣмата часть отъ театра на воєннитѣ си дѣйствия и билъ ограниченъ само съ малкитѣ владѣния на Мирандола, при всичко това този походъ е твърдѣ занимателенъ и поучителенъ и принася голѣма честь на принца Евгения, който показалъ голѣмо искуство въ него.

Като билъ постоянно почти два пжти пó слабъ отъ Вандома и съ трудъ пазилъ съобщенията си съ Тиролъ и Австрия, а най послѣ и съвсѣмъ отрѣзанъ отъ тѣхъ; катоималъ противъ себѣ си двойно пó силна армия, прѣдвождана отъ искусенъ полководецъ, който непрѣстанно маневриралъ съ цѣль чрѣзъ обходи да го истика отъ лѣвата, послѣ отъ дѣсната страна на р. По и най послѣ съвсѣмъ отъ Италия; принцъ Евгений достойно противудѣйствувалъ на противника си съ всички срѣдства и успѣлъ да се задържи въ Италия. Като познавалъ много пó добрѣ отъ Вандома и французитѣ страната и мѣстностьта ѝ, катоималъ на своя страна жителитѣ и за това отлични съглѣдвачи, като знаялъ още отъ пó рано за всичкитѣ прѣдвижения и даже намѣрения на неприятеля, при това катоималъ въ армията си отлично устроенна службата на прѣднитѣ легки войски и постове, а сжщо и тъзи въ лагеритѣ и гарнизонитѣ, принцъ Евгений, при личното искуство на съображенията си и на испълнението имъ, всѣкога умялъ да уравновѣсява незгодитѣ си срѣщу згодитѣ на Вандома и срѣщу искусното негово *маневрирание* да *противуманеврира* не пó малко и понѣкога даже пóвече искусно, и даже въ стѣсненото си и трудно отбранително положение всѣкога да спазва смѣлъ настжпателенъ характеръ въ дѣйствията и всичката свобода на инициативата. За да се убѣдимъ въ това, достатъчно е само да прослѣдимъ всичкитѣ му движения и расположения по една топографическа карта въ голѣмъ мащабъ и тогава ще получимъ ясно понятие, какъ всичкитѣ му прѣдвижения били искусно смѣтнати, а позициитѣ искусно избрани, както въ тактическо, тъй и въ стратегическо отношение. Съ една дума — дѣйствията му и тѣзи на Вандома въ 1702 година въ Италия могжтъ да бждътъ турени, по сходството си, на равно съ майсторскитѣ

(по понятията въ него време) дѣйствия на Тюренна и Монтекукули въ 1673 и 1675 г. въ Германия и на Рейнъ, съ тъзи може би разлика, че въ 1702 г. цѣльта на принца Евгения и Вандома била много пó значителна и важна.

Извънрѣдно забѣлѣжително е тъй сжщо положението на принца Евгения въ 1702 г., въ Италия, по отношение хранението на армията и снабдяването ѝ съ хора, коне, военни запаси и всичко друго, необходимо за водението на войната. Все пó вече и пó вече иститкванъ отъ правитѣ си съобщения прѣзъ Тиролъ съ Австрия и най послѣ съвсѣмъ отрѣзанъ отъ тѣхъ, той умѣлъ — въ пълна противуположность на тогавашнитѣ понятия и правила за издържанието на армиитѣ съ магазинна система — да снабдява своята съ способитѣ на занимаваната отъ нея страна и при това съвсѣмъ удовлетворително, и, както справедливо казва единъ отъ военнитѣ историци на тъзи война (Duvivier), страната, въ която била расположена и дѣйствувала неговата армия, била *първо и главно основание на дѣйствията му*, а Австрия — *само второ, пó отдалечено*, което служило да го усилва съ подкрѣпления и да го снабдява собственно съ военни и бойни припаси. Въ това отношение принцъ Евгений се явява стоящъ пò горѣ отъ военнитѣ понятия и прѣдразсждъци на времето си.

Слѣдъ свършванието на похода въ 1702 г. принцъ Евгений билъ повиканъ въ Виена, удостоилъ се въ нея съ най отличенъ приемъ и наскоро Леополдъ I го назначилъ прѣдсѣдатель на придворния воененъ съвѣтъ. Въ това звание той застаналъ на чело на всичкитѣ военни работи и обстоятелства иималъ голѣмо влияние тъй сжщо и на политическитѣ. Прѣди всичко и най много той се погрижилъ за армията, която принесла толкова много трудове и жертви, а послѣ склонилъ Леополда I да отцѣпи савойския херцогъ отъ Франция и да го привлѣче на своя страна, което императора и възложилъ лично нему, а той го извършилъ съ пъленъ успѣхъ. Цѣлата 1703 г. той прѣкаралъ въ Виена, съ исключение на двукратното му отиване въ Пресбургъ, отъ кждѣто испратилъ нѣколко отряди противъ унгарскитѣ мятежници.

Въ 1704 г. Леополдъ I рѣшилъ да съсрѣдоточи главнитѣ си сили въ Германия и отъ тѣхъ 32.000 души, подъ началството на баденския принцъ Лудвигъ, да съедини съ 30.000 англохолландски войски подъ началството на Марлборо, а 37.000 императорски и германски войски, въ видъ на отдѣлна обсервационна армия, били повѣрени на принца Евгения и расположени въ щолхофенскитѣ линии на цѣсния брѣгъ на Рейнъ, за удържанието армиитѣ на Виллеруа, Куани и Таллара.

Въ този походъ, който се почналъ при най благоприятни обстоятелства за французитѣ, а се свършилъ най незгодно за тѣхъ, принцъ Евгений, изъ между всичкитѣ полководци, които участвували въ него, билъ едничкия, който не може да се упрѣкне въ никакви опущения и погрѣшки, при всичко че обстоятелствата, въ които той се намиралъ, и особенно туй, че главното началство принадлѣжало не нему, а на старшия отъ него фелдмаршалъ принцъ Лудвигъ баденски, не му позволявали да дѣйствува съвсѣмъ самостоятелно, по внушението на гения си. При всичко това, когато и кждѣто му се случвало да вземе дѣятелно участие въ военнитѣ дѣйствия на този походъ, той всѣкога дѣйствувалъ съ свойственното нему искуство, бързина, енергия и рѣшителность и съ

такава независимость отъ лъжовнитѣ военни понятия и правила въ това време, каквато само била за него възможна. И наистина, много по́ добрѣ би било за Леополда I, ако той туреше всичкитѣ си войски въ Германия подъ началството само на принца Евгения, който, въ съединение съ сжщо толкова искусния, колкото и той, полководецъ — Марлборо, и съ 100.000 войски (както въ 1646 — 1648 г. г. Тюреннъ и Врангелъ), безъ съмнѣние би одържалъ най рѣшителни успѣхи и би далъ на войната сжщо такъвъ обратъ. За съжаление, такива полководци, като Тюренна, Кондé, принцъ Евгения, Марлборо, Вандома, Виллара и тѣмъ подобни, по̀ вечето пжти не успѣвали да извършатъ *всичко*, на което били *способни*, единственно за това, защото не на време и безъ мѣрка били *свързвани* отъ отношенията и обстоятелствата. А тамъ, гдѣто принцъ Евгений не билъ свързанъ съ тѣхъ и дѣйствувалъ съвсѣмъ самостоятелно (както въ Унгария), той достатъчно, мислимъ, доказалъ, на какво билъ способенъ и до колко можалъ да извършва велики подвизи. Даже въ сражението при Хохщедтъ честьта и славата за побѣдата, които паднали прѣимущественно на Марлборо, много по̀ вече и по̀ справедливо принадлѣжали на принца Евгения и той собственно одържалъ побѣдата въ това сражение, което имало такива рѣшителни и важни послѣдствия.

Въ 1705 г. ний отново виждаме принца Евгения въ Италия противъ Вандома и въ много по̀ добро, по̀ независимо положение, отколкото въ 1704 г. въ Германия. Обаче похода въ 1705 г. въ Италия не може да се нарѣче нито блѣскавъ, нито сполучливъ за принца Евгения, тъй като той не достигналъ цѣльта си и не освободилъ савойския херцогъ. При всичко това, той все пакъ му принесълъ тъзи полза, че цѣлия походъ заелъ и отвлякълъ отъ него главнитѣ сили отъ армията на Вандома, безъ което той би билъ съвсѣмъ задавенъ. Освѣнъ това, този походъ прѣдставлява много занимателни страни. За да се оцѣни, на коя страна билъ прѣвѣса на вѣрния възглѣдъ и искуството, трѣбва само да се сравнятъ дѣйствията на Вандома и принца Евгения. Първия, при всичко, че билъ даровитъ полководецъ, ималъ прѣвъсхадяща на брой армия и можалъ още въ самото начало на похода да вземе Туринъ и да задави савойския херцогъ, обаче не можалъ да се издигне по́ горѣ отъ лъжовнитѣ военни понятия и правила на времето си и раздробилъ армията си по гарнизонитѣ и за обсади на крѣпоститѣ. На негово мѣсто, принцъ Евгений безъ съмнѣние би постжпилъ съвсѣмъ иначе. Всичкитѣ му движения отъ началото до края сж запечатани съ извънрѣдно искуство въ съображенията на всичкитѣ обстоятелства и пълна свобода отъ грижитѣ за учрѣдяване на освнование за дѣйствията и охранение на съобщенията си. Като билъ проницателно прѣдвидливъ, той смѣло се надѣвалъ на щастието — и щастието му помагало. Но и освѣнъ щастието, той ималъ на страната си — личното си искуство и една отлична армия, на която можалъ на пълно да се оповава. Колкото и трудно да му било по надлѣжащъ начинъ да храни армията си съ срѣдствата на страната, въ която толкова често и дълго се водила войната, той никога заради хра̀нението не се отказвалъ отъ намисленото отъ него прѣдприятие, никога не се намиралъ и въ затруднение касателно хра̀нението, като много добрѣ зналъ, разбиралъ и *слѣдвалъ* правилото на Цезаря — *войната храни войната*.

Слѣдъ свършване на похода въ

1705 г. като се върналъ въ Виена, принцъ Евгений не сварилъ вече живъ императора Леополда I, въ паруването на когото почналъ блѣскавото си поприще и който билъ толкова милостивъ къмъ него. Но въ приемника му, императора Иосифа I, той намѣрилъ сѫщото милостиво расположение къмъ него, признателность къмъ заслугитѣ му и одобрѣние на доклада му за усилването на армията въ Италия, кѫдѣто и били испратени много подкрѣпления. Въ априлий 1706 г. принцъ Евгений заминалъ отъ Виена за Италия и пристигналъ въ Ровередо тъкмо въ туй време (19 априлий), когато Вандомъ внезапно нападналъ квартиритѣ на императорската армия въ Монте-Киаръ и Калчинато, вслѣдствие на което командувавшия армията генералъ Ревентловъ билъ принуденъ да отстѫпи въ планината въ растройство, безрѣдие и съ доста голѣма загуба. Такова начало на похода било много несполучливо, но за туй пъкъ продължението и особенно края му били най блѣскави за принца Евгения, и този е безпорно единъ отъ най добритѣ му и забѣлѣжителни походи. Въ него той побѣдилъ пó вече отъ двойно пó силния неприятель, издьржалъ блѣскава побѣда, спасилъ савойския херцогъ, покорилъ цѣла Италия и прѣнесълъ войната въ южна Франция. Въ награда за това, Иосифъ I го назначилъ генералъ-капитанъ (генералъ-губернторъ) на миланското херцогство.

Особенно забѣлѣжително въ този походъ отъ страна на принца Евгения е съединението на извънрѣдното щастие или сполука съ искуството. Но и щастието или сполуката той не длъжалъ на нищо друго, освѣнъ на искуството си, между друго и на това, че не пропущалъ нито една погрѣшка на противника безъ да се *въсползва отъ нея.* Това той длъжалъ на прѣвъсходното си и напълно сполучливо движение надолу по лѣвия брѣгъ на Адиже, на прѣминуването прѣзъ него въ Бадиа и прѣзъ долний По въ Полизелла, на движението си нагорѣ по дѣсния брѣгъ на По въ Пиемонтъ и на съединението съ савойския херцогъ. Погрѣшкитѣ на Вандома, повикването му въ Фландрия, назначението вмѣсто него неспособния орлеански херцогъ и Марсена, и още пó голѣмитѣ погрѣшки на послѣднитѣ — всичко това тъкмо на време послужило въ полза на принца Евгения, но искуството му състояло именно въ туй, че той прѣкрасно се въсползвалъ отъ всичко това. Щастието му позволило прьвъ той да заеме извънрѣдно важния пунктъ Страдела, но и това той длъжалъ на рѣшителностьта и бързината на движението си, като ималъ прѣдъ видъ една цѣль — колкото може пó скоро, безъ маневриране и бой, да се съедини съ савойския херцогъ. Най послѣ и при Туринъ щастието, въ лицето на неспособния Марсенъ и съ нищо несъобразнитѣ му распорѣждания, чудесно благоприятствувало на принца Евгения, но и той, отъ своя страна, напълно се въсползвалъ отъ него. Въобще въ отношение на искуството на принца Евгения да се ползва въ този походъ отъ щастието, може да се каже, че той точно испълнилъ правилото, за нарушението на което Наполеонъ I упрѣкналъ Тюренна, по поводъ на края на похода му въ 1658 година, а именно: »**profitez de la faveur de la fortune, lorsque ses caprices sont pour vous; craignez qu'elle ne change de dépit, elle est femme**« (гл. пó горѣ биографията на Тюренна, похода въ 1658 г.). Само началото на упрѣка на Наполеона »**il a violé la règle qui dit**« трѣбва да се изрази отрицателно: »**il n'a pas violé la règle etc.**«, което по отношение на принца Ев-

гения, ще бжде цѣла истина и справедлива похвала.

Въ 1707 г., по прѣдложението на савойския херцогъ и на принца Евгения савойски, много по́ рано направено на императора, прѣдприето било нахлуването въ провинциитѣ на южна Франция, Дофине́ и Провансъ, но не по́ рано отъ мѣсецъ юний, вслѣдствие протаканието на прѣдварителнитѣ прѣговори съ съюзнитѣ морски държави, Англия и Холландия, урѣжданието на работитѣ въ Италия, испращанието на генерала Дауна съ единъ корпусъ императорски войски въ Неаполъ и други обстоятелства. За да бжде туренъ неприятеля въ неизвѣстность относително посоката на прѣдприятието, съюзната армия на савойския херцогъ и на принца Евгения (66 баталиона и 40 ескадрона, всичко 47.000 души) била раздѣлена на 3 корпуса и расположена при Ивреа, Пинероло и Кунео или Кони. А маршалъ Тессе́, който началствувалъ французската армия (43.000 души) раздробилъ я на отряди покрай Алпитѣ, като ималъ прѣдъ видъ, вѣроятно, да прикрий и Дофине́, и Провансъ, и приморскитѣ градове, съ една дума — всичко, а въ сжщность не прикрилъ нищо. Съюзната англо-холландска флота, която състояла отъ 48 военни и 60 други кораби, подъ началството на адмирала Шо́вела (Chovel) се показала на южнитѣ брѣгове на Франция, а въ Пиемонтъ били събрани милиции за вжтрѣшна отбрана на страната.

На 4 юлий движението за южна Франция било прѣдприето отъ принца Евгения съ войсковия корпусъ, който стоялъ при Кони, къмъ Тендския планински проходъ (col de Tende). Слѣдъ него тръгнали германскитѣ спомагателни войски. На 10 юлий армията се събрала въ лагера при Ницца, на 14-ий атакувала, съ помощьта на флотата, отряда на французскитѣ войски (9 баталиона и 800 души конница), който стоялъ въ укрѣпена позиция задъ р. Варъ, принудила го да отстжпи, безпрѣпятственно продължила движението си покрай брѣга на морето и на 26 юлий пристигнала при форта Лавалеттъ, близо до Тулонъ, прѣдъ който, за прикритието му, се расположили на лагеръ 20.000 французски войски (40 баталиона). Но мѣркитѣ за блокирането на Тулонъ се испълнявали много бавно и нерѣшително, по вината, не на принца Евгения, а на савойския херцогъ, комуто принадлѣжало главното началство и който свършилъ съ това, че, за неудоволствието на англичанитѣ и принца Евгения, въ срѣдата на августъ рѣшилъ — да отстжпи по сжщия пжть. Французитѣ, които имали вече 35.000 души прѣдъ Тулонъ и 18.000 наблизо, прѣкрасно би можали да се въсползватъ отъ отстжплението на армията на савойския херцогъ, отслабена вече до 33.000 души, и да ѝ нанесжтъ поражение или поне голѣма загуба. Но маршалъ Тессе́ не билъ способенъ за това, и съюзната армия се върнала въ Пиемонтъ, безъ никждѣ да срѣщне ни най малко съпротивление, и се расположила на квартири около Пинероло, Савиляно и по пжтя за Суза. Принцъ Евгений рѣшилъ да свърши похода поне съ вземанието на Суза — едничка крѣпость, която още се намирала въ властьта на французитѣ по тъзи страна на Алпитѣ, и испълнилъ това много скоро и съ пъленъ успѣхъ. На 20 септемврий той тръгналъ отъ Савиляно къмъ Суза, блокиралъ я, на 26-ий открилъ траншеи, на 28-ий взелъ съ щурмъ форта Катина, а на 3 октомврий направилъ брешъ — и коменданта съ гарнизона се прѣдали като военноплѣнници. Слѣдъ туй и двѣтѣ армии се расположили на зимни квартири и принцъ Евгений отишълъ въ Виена.

Несполучливия исходъ на похода въ южна Франция не трѣбва да се приписва на нищо друго, освѣнъ на несъгласията между енергичния и рѣшителенъ прицъ Евгений и неспособния и нерѣшителенъ савойски херцогъ. Иначе, ако между тѣхъ имаше пълно съгласие или, още пó добрѣ, ако главното началство надъ съюзната армия принадлѣжеше неограничено на принца Евгения, то неще съмнѣние, че той би завладялъ Тулонъ, съ всичкитѣ му запаси, би се затвърдилъ въ него, би се усилилъ съ подкрѣпления, би влѣзълъ въ съобщение съ недоволнитѣ жители на севенскитѣ планини и би можалъ да придобий твърдѣ важни успѣхи и да нанесе голѣма врѣда на французитѣ. Тулонъ билъ въ лошо отбранително състояние и не би могълъ да се държи нито двѣ седмици. Но, като се сжди по първоначалното разположение на французската армия, за съюзната пó згодно би било да отиде отъ Кони прѣзъ Барселонетта и при това съ най възможна бързина. А послѣдното туй условие именно и не можало да бжде испълнено, тъй като движението на съюзната армия, по труднитѣ планински пжтища, въ силната горѣщина, било крайно задържано и тя понесла доста голѣма загуба. Въ всѣки случай, несполуката на похода въ Франция не може да се тури въ вина на принца Евгения и била за него много неприятна.

Отъ 1708 г. до края на войната принцъ Евгений началствувалъ императорскитѣ армии и дѣйствувалъ съ тѣхъ вече въ Нидерландия или на долний и срѣдний Рейнъ, гдѣто войната била вече чисто крѣпостна и обсадна, съединена съ маневрирание и съ нѣколко много или малко важни сражения. Въ 1708 г. принцъ Евгений съ 35.000 войски дошълъ отъ Кобленцъ въ Брюкселъ слѣдъ сражението при Уденардъ (11 юлий), въ което Марлборо разбилъ французската армия на бургонския херцогъ и Вандома. Принцъ Евгений и Марлборо, като се съединили, имали 120.000 войски между двѣтѣ френцузски армии, но не ги разбили по отдѣлно и били на различни мнѣния: Марлборо искалъ да нахлуе право въ Франция, а принцъ Евгений — прѣди това да прѣвземе нѣкоя голѣма крѣпость и да направи отъ нея главенъ упоренъ и стоваренъ пунктъ. Вслѣдствие на това принцъ Евгений обсадилъ Лиллъ, а Марлборо прикривалъ обсадата. Въ мѣсецъ октомврий тъзи крѣпость се прѣдала и съюзницитѣ отново се намѣрили между двѣтѣ французски армии и пакъ не се въсползвали отъ това за да ги разбиятъ по отдѣлно, и слѣдъ прѣдаванието на лилския цитадель, армиитѣ и отъ двѣтѣ страни се расположили на зимни квартири.

За обяснение на дѣйствията на принца Евгения въ този походъ трѣбва да забѣлѣжимъ слѣдующето:

Слѣдъ съединението на Марлборо и принца Евгения, послѣ сражението при Уденардъ, на брой 120.000 души, между двѣтѣ раздѣлени френцузски армии, отъ които едната била разбита, най естественното би било, както изглѣждало, отново да разбиятъ едната и другата отдѣлно и да даджтъ на войната рѣшителенъ обратъ. Но нито Марлборо, нито принцъ Евгений не избралъ този способъ за дѣйствия, а вмѣсто това първия искалъ да нахлуе право въ Франция, което било твърдѣ смѣло и даже рисковано по понятията въ това време, но пò съгласно съ здравитѣ понятия за войната и съ самитѣ обстоятелства. А принцъ Евгений прѣдпочиталъ пò напрѣдъ да вземе нѣкоя голѣма крѣпость, като стоваренъ и опоренъ пунктъ, което било пò съгласно съ понятията въ

туй време, но вече твърдѣ прѣдпазливо и не доволно рѣшително и за това изглѣжда малко странно и удивително отъ страна на такъвъ искусенъ, опитенъ, енергиченъ и рѣшителенъ полководецъ, като принца Евгения, който не еднъжъ вече доказалъ, че той стоялъ пó горѣ отъ лъжовнитѣ военни понятия и прѣдразсждъци на времето си, макаръ волно или неволно да билъ принуденъ да имъ се покорява. Нѣма съмнѣние, че двама такива полководци, като Марлборо и принца Евгения, имали сж въ това време уважителни причини да обсадятъ Лиллъ; при всичко това резултата отъ похода, който обѣщавалъ и можалъ да има рѣшителни послѣдствия, се ограничилъ съ вземанието на Лиллъ! Тъй бивало пó вечето пжти въ войнитѣ въ това време, водени възъ основания, съвсѣмъ лъжовни по сжщество.

Главното дѣйствие на принца Евгения въ този походъ била обсадата на Лиллъ. Тя била водена твърдѣ дълго, но не по негова вина и не вслѣдствие упоритата и искусна отбрана на маршала Буфлера, както провъзгласили французитѣ, а пó скоро вслѣдствие погрѣшкитѣ на французскитѣ инжинери. Но на принца Евгения справедливо принадлѣжи честьта за значителното съдѣйствие, съ извънрѣдната си дѣятелность, за вземанието на такава силна и важна крѣпость.

Въ 1709 г. цѣлия походъ се ограничилъ съ маневрирането на Марлборо и принца Евгения съ прѣвъсходяща на брой армия (отъ 150.000 души най напрѣдъ до 117.000 при Малплаке́), съ цѣль да принудятъ пó слабата армия на Виллара (послѣ на Буфлера и Бервика, отъ 60.000 души най напрѣдъ до 100.000 впослѣдствие и до 81.000 при Малплаке́) да напусне силното си отбранително расположение и или да отстжпи, или пъкъ да приеме бой, а отъ страна на Виллара — съ цѣль само да затруднява или забавя дѣйствията на съюзницитѣ. Това повело само къмъ вземанието на Турне́ и Монсъ отъ съюзницитѣ и послѣ къмъ кръвопролитното, но нерѣшително по послѣдствията си сражение при Малплаке́, въ което съюзницитѣ длъжели побѣдата прѣимущественно и даже исключително на принца Евгения, а сжщо и на обстоятелството, че Вилларъ въ началото на сражението билъ тѣжко раненъ. Но голѣмата загуба, която понесли съюзницитѣ и която ги отслабила, не имъ доставила никакви згоди отъ побѣдата, а вземанието на неважнитѣ крѣпости Турне́ и Монсъ не можало да възнагради всичкитѣ трудове и жертви на похода. По понятията въ това време, принцъ Евгений, както и Марлборо и Вилларъ, маневрирали много искусно, но, като се сжди по нищожнитѣ резултати на похода, не постигнали нищо или съвсѣмъ малко. По отношение собственно на принца Евгения необходимо е да се забѣлѣжи, че той, както въ прѣдидущия и този походъ, тъй и въ слѣдующитѣ, въ Нидерландия, билъ извънрѣдно много свързанъ, освѣнъ отъ мѣстнитѣ свойства на Нидерландия, покрита съ крѣпости, и лъжовнитѣ военни понятия на времето, още и съ това, че съюзната армия била съставена отъ разнородни войски на много самостоятелни държави, а такъвъ родъ *коалиционни армии*, както достатъчно е доказано отъ историята, сж най неудобни и незгодни за военнитѣ дѣйствия. Нѣма съмнѣние, че ако началствуваше самостоятелно и независимо еднородната императорска армия, принцъ Евгений даже тогава и въ сжщата страна, Нидерландия, би умѣлъ да дѣйствува смѣло и рѣшително и да придобий важни резултати.

Въ 1710 г. взаимното политическо положение на двѣтѣ воюющи страни било такова, че въ Нидерландия съюзницитѣ трѣбвало и можали да дѣйствуватъ по най рѣшителенъ начинъ, съ цѣль за бой, а французитѣ — по най прѣдпазливъ начинъ, отбранително, съ цѣль да избѣгватъ боя. Но излѣзло съвсѣмъ наопаки: Марлборо и принцъ Евгений само обсаждали и взели неважнитѣ крѣпости: Дуе, Бетюнъ, Еръ и С.-Венанъ, постоянно се отклонявали отъ боя, а Вилларъ, напротивъ, макаръ и по̀ слабъ, постоянно търсилъ боя! Какъ да се обясни това по отношение на принца Евгения? За негова честь—исключително съ изложенитѣ по̀ горѣ причини. Но защо Вилларъ и особенно Тюреннъ, и двамата хора на времето си, били обаче по̀ независими въ мнѣнията си по отношение важностьта на крѣпоститѣ и съобщенията, даже въ сѫщата тъзи Нидерландия? Ако тѣ и да началствували надъ еднородни французски армии, то отъ друга страна и тѣ се намирали въ пълна зависимость отъ Людовика XIV и неговитѣ военни министри, които се намирали подъ още по̀ силното влияние на лъжовнитѣ военни понятия и прѣдразсѫдъци на времето си. Съ една дума – принцъ Евгений въ Нидерландия билъ като че ли съвсѣмъ другъ полководецъ, отколкото какъвто го видѣхме въ Унгария — явление странно и загадка трудно разрѣшима.

Похода въ 1711 г. билъ най нищожния и всичкия му резултатъ се ограничилъ съ вземанието на Бушенъ отъ съюзницитѣ. Принцъ Евгений не участвувалъ въ него, тъй като, по случай смъртьта на императора Иосифа I въ априлий и избора на приемника му, трѣбвало да извърши нѣколко пѫтешествия, а послѣ да събере отъ Фландрия единъ корпусъ отъ 20.000 императорски войски въ етлингенскитѣ линии на срѣдний Рейнъ, за да се съедини въ тѣхъ съ 30.000 войски на вюртембергския херцогъ и съ тѣхъ да прикрива, срѣщу 22.000 французски войски на маршалитѣ д'Аркуръ и Безонъ, Франкфуртъ — мѣстото на събиранието на императорския сеймъ и избора на императора. Макаръ въ края на августъ принцъ Евгений съ часть отъ силитѣ и да прѣминалъ въ Шпейеръ прѣзъ Рейнъ, но никакви военни дѣйствия вслѣдствие на това не произлѣзли. Марлборо дѣйствувалъ въ Фландрия самъ, но, вслѣдствие промѣнението на министерството въ Англия, не само че билъ повиканъ назадъ, но даже и обвиненъ и отъ тогава слѣзълъ отъ политическото поприще, а Англия явно склонила на миръ съ Франция и сключила вече прѣдварителнитѣ му условия.

Въ 1712 г. принцъ Евгений всѣкакъ се трудилъ да забави прѣговоритѣ между Англия и Франция, да склони холландскитѣ генерални щати на страната на новия императоръ Карла VI и да попълни и усили императорската армия въ Фландрия. По всички причини и обстоятелства той виждалъ необходимостьта да дѣйствува по най рѣшителенъ настѫпателенъ начинъ, и императора му заповѣдалъ сѫщото, и обстоятелствата особенно му благоприятствували, тъй като главното началство надъ съюзната армия било повѣрено, вмѣсто на Марлборо, нему, и съюзницитѣ, като владѣяли вече въ Франдрия 13 крѣпости и укрѣпени градове, можали безпрѣпятственно и лесно да влѣзатъ въ французскитѣ области Артуа и Пикардия, да взематъ Булонъ и Кале и да дадѫтъ на войната рѣшителенъ обратъ. Но, въпрѣки всичко това, принцъ Евгений — странно нѣщо!

— избралъ за влизание въ Франция най силната часть отъ сѣверната ѝ граница — отъ къмъ р. Самбра, а за улеснение на това намѣрилъ за нужно пò напрѣдъ да вземе Кенуа и Ландреси — и, като обсадилъ първата тъзи малка крѣпость, той пакъ вмѣсто *рѣшителни дѣйствия* прибѣгналъ къмъ *обсади*! Като единственно обяснение за това може да служи само казаното пó горѣ за неудобствата на коалиционнитѣ армии и туй, че въ съюзната армия подъ неговото началство възникнали несъгласия между началницитѣ на съюзнитѣ войски. А между това искуснитѣ, смѣли и рѣшителни дѣйствия на Виллара, които имали за слѣдствие побѣдата му при Дененъ и вземанието на Маршиеннъ, принудили принца Евгения, като снеме обсадата на Ландреси, да отстжпи къмъ Турнé и до края на похода да не прѣдприема нищо важно, тогазъ когато Вилларъ, като се усилилъ вече почти съ 20.000 души пó вече отъ него, довършилъ похода съ обсадата и вземанието на Дуе, Кенуа и Бушенъ. Слѣдователно всички згоди останали на страна на пò слабия, отбранявшия се — Вилларъ, а всички незгоди — на страната на пò силния — принца Евгения, който, както се каза, и трѣбвало, и можалъ да дѣйствува по рѣшителенъ, настжпателенъ начинъ, и за това честьта на този походъ, по право, принадлѣжала не нему, а на Виллара. Но не билъ той виновния за това: никога той не билъ толкова свързанъ съ неудобствата и незгодитѣ на коалиционнитѣ армии, никога зависимостьта му отъ тѣхъ не обрьщала до такава степень въ нула всичкитѣ му собственни намѣрения и прѣдначертания, никога още измѣнчивото щастие не се обрьщало тъй внезапно отъ едната страна на другата, както въ този походъ. Отъ останалитѣ слѣдъ принца Евгения писменни свѣдения може основателно да се заключи, че той лично ималъ съвсѣмъ други намѣрения за дѣйствията си и че ако би можалъ да ги приведе въ испълнение, то би достигналъ, може би, важни и блѣскави резултати. Но рѣшително всичко било противъ него — и щастието се отмѣтнало отъ него, безъ обаче да поврѣди славата му. Въ това можемъ напълно да се убѣдимъ отъ подробното разглѣждание на дѣйствията му и тѣзи на Виллара въ този походъ. По поводъ на най рѣшителното дѣйствие въ този походъ — сражението при Дененъ и всичкитѣ прѣдшествувавши нему обстоятелства, генералъ Лоссау справедливо казва: »Това служи за урокъ, че при голѣмитѣ прѣдприятия твърдѣ педантичното вземание въ внимание всѣка отдѣлна стжпка — е най врѣдното нѣщо, което може да бжде приложено къмъ работата, и истинския талантъ никога не ще се съгласи съ такова тѣсно възрѣние.«

§ 12.

Похода на принца Евгения въ 1713 година на Рейнъ.

Въ 1713 г. мира, сключенъ въ Утрехтъ между Англия и Франция и къмъ който пристжпили и холландскитѣ генерални щати, билъ твърдѣ неизносенъ за императора, който по тъзи причина и рѣшилъ самъ да продължава войната съ Франция, но само се съгласилъ на неутралитета на Италия и на временното прѣдавание Нидерландия на Холландия. Вслѣдствие на това императорската армия, подъ началството на принца Евгения, трѣбвало да дѣйствува само на Рейнъ, отъ границитѣ на Швейца-

рия до границитѣ на Нидерландия, като заема централна позиция въ етлингентскитѣ линии. Срѣщу нея на лѣвата страна на Рейнъ се намирала 130-хилядната французска армия на Виллара, расположена при Щрасбургъ (д'Аркуръ) и на р. Сааръ (Безонъ), но послѣ съсрѣдоточена отъ Виллара при крѣпостьта Ландау, която той искалъ да блокира. Въ туй време принцъ Евгений събралъ вече 60.000 войски при Етлингенъ и би можалъ, като прѣмине съ тѣхъ на лѣвата страна на Рейнъ, да въспрѣпятствува на блокирането на Ландау. Но както се вижда той незнаялъ за намѣренията на Виллара или е чакалъ още пристиганието на останалитѣ си войски, и за това Вилларъ го надпрѣдварилъ, като прѣминалъ съ часть отъ силитѣ, на 4 юний, на дѣсния брѣгъ на Рейнъ при форта Луи (Fort-Louis) и като испратилъ силенъ отрядъ конница къмъ Ращадтъ, тогазъ когато главнитѣ му сили се съсрѣдоточили на противуположния лѣвъ брѣгъ на Рейнъ. Но това било само демонстрация: Вилларъ лично се върналъ на лѣвия брѣгъ и тръгналъ съ главнитѣ сили къмъ Шпейеръ, взелъ го, блокиралъ тетъ-де-пона на Филипсбургъ, устроилъ тукъ укрѣпенъ лагеръ, прѣкъсналъ всичкитѣ съобщещения на Рейнъ съ Ландау, взелъ Манхаймския тетъ-де-понъ, испратилъ 80 ескадрона къмъ Вормсъ, обсадилъ и взелъ Кайзерслаутернъ, съ една дума — съвсѣмъ прѣградилъ на принца Евгения прѣминуванието на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, на 20 юний блокиралъ и обсадилъ крѣпостьта Ландау, а на 20 августъ я принудилъ да се прѣдаде. Въ туй време армията му се увеличила вече до 200 баталиона и 300 ескадрона, а принцъ Евгений, като не получавалъ отъ имперскитѣ князе обѣщанитѣ подкрѣпления за усилване на армията си, билъ принуденъ противъ волята си да се ограничава съ най пасивна отбрана. Най много той се страхувалъ отъ настѫпателнитѣ дѣйствия на Виллара, срѣщу Фрейбургъ на лѣвия му флангъ и за това испратилъ генерала Вобонна съ 18.000 души, да заеме въстановенитѣ при Фрейбургъ укрѣпени линии, а на сѣверъ отъ тамъ той обезпечилъ отбраната на Петерсталъ и прилѣжавшитѣ къмъ него планини. Но 16 септемврий Вилларъ събралъ войскитѣ си часть срѣщу етлингенскитѣ линии, часть при Ращадтъ, а между туй испратилъ 40 баталиона право къмъ Фрейбургъ. Тѣ истикали Вобонна отъ укрѣпенитѣ линии, и той, като въвелъ въ Фрейбургъ 12 баталиона, съ останалитѣ 6 отстѫпилъ къмъ Ротвейлъ. Прѣзъ нощьта срѣщу 1 октомврий противъ Фрейбургъ били открити траншеи, на 30 октомврий гарнизона отстѫпилъ отъ града въ цитаделя, а на 13 ноемврий, слѣдъ упорито съпротивление, прѣдалъ послѣдния и получилъ свободенъ исходъ за Ротвейлъ. Слѣдъ туй и двѣтѣ армии се расположили на широки квартири, а принцъ Евгений се съгласилъ на прѣдложението на Виллара да влѣзе въ мирни прѣговори. Слѣдъ като получилъ отъ виенския дворъ пълномощно за това, двамата знаменити противници се срѣщнали на 26 ноемврий въ Ращадтъ и тукъ на 7 мартъ 1714 година подписали условията на мира, който турилъ най послѣ край на войната, която се продължавала 14 години.

Въ този походъ всичкото надмощие и всички згоди били несъмнѣнно на страната на Виллара, а всички незгоди на страната на принца Евгения. Германскитѣ князе отъ театра на военнитѣ дѣйствия се страхували отъ нахлуванието на французитѣ, искали пó скорото свършвание на войната и бавили да ис-

пратятъ на принца Евгения нужнитѣ подкрѣпления. Но ако даже той и да се усилеше съ тѣхъ, то, съ изключение на всичкитѣ гарнизони и отряди, все пакъ щеше да има не пó вече отъ 70.000 души срѣщу 130.000 на Виллара и не би можалъ съ надѣжда за успѣхъ да дѣйствува не само настжпателно, но даже и отбранително, особенно ако Вилларъ би поискалъ прѣзъ Фрейбургъ и Шварцвалдъ да проникне въ Бавария и срѣдата на Германия, като задържа между това принца Евгения въ етлингенскитѣ линии отъ лѣвия брѣгъ на Рейнъ и отъ Ращадтъ. Въобще трѣбва да кажемъ, че макаръ принцъ Евгений прѣзъ всичкия този походъ да стоялъ въ етлингенскитѣ линии, но това никакъ не може да се нарѣче съзнателно бездѣйствие. Напротивъ, възможно и донѣкждѣ вѣроятно е, че принцъ Евгений ималъ пó голѣма прѣдвидливость, отколкото Вилларъ, който, при всичко, че показалъ голѣма дѣятелность, не прибѣгналъ обаче къмъ онѣзи рѣшителни мѣрки, противъ които принцъ Евгений непрѣстанно вземалъ мѣрки отъ своя страна.

ГЛАВА IV.

Походитѣ на принца Евгения савойски въ 1716 — 17 и 1734—35 г. г. противъ турцитѣ и французитѣ.

---

§ 13.

Походитѣ на принца Евгения въ 1716—17 г. г. противъ турцитѣ въ Унгария и Турция.

Двѣ години слѣдъ сключването на Ращадтския миръ — въ 1716 г. императора Карлъ VI билъ принуденъ да влѣзе въ нова война съ турцитѣ, които нападнали венецианскитѣ владѣния въ Морея. Принцъ Евгений получилъ главното началство надъ императорската армия, която била събрана въ Унгария на брой 125.000 души (70.000 въ главната армия, 30.000 въ отдѣленъ корпусъ на графа Щаренберга и 25.000 въ сжщо такъвъ корпусъ на генерала Хейстера). На Дунава стояла готова флотилия и били взети всички мѣрки за рѣшително водение на войната. Турцитѣ сжщо събрали многобройна армия при Бѣлградъ, но за да покажатъ наглѣдъ, че не сж тѣ инициаторитѣ за войната, стояли въ бездѣйствие, до като армията на принца Евгения се събирала при Петервардейнъ, а послѣ при Бечъ. Заминуването на принца Евгения отъ Виена било забавено до 1 юний, а слѣдъ това на 9-ий той дошълъ при армията въ Бечъ и, наскоро слѣдъ това, като се научилъ, че великия везирь се готвилъ да прѣмине прѣзъ р. Сава, взелъ нужнитѣ мѣрки. На 26 и 27 юний везиря прѣминалъ прѣзъ Сава и тръгналъ къмъ Землинъ и Карловицъ. Принцъ Евгений испратилъ графа Палфи съ 1.000 души конница да направи рекогносцировка, но 20.000 души турска конница атакувала Палфи и го принудила да отстжпи съ загуба. Тогава принцъ Евгений на 2 августъ прѣминалъ съ цѣлата си армия прѣзъ Дунава по два моста и се расположилъ на лагеръ на другата му страна, прѣдъ Петервардейнъ, въ сжщитѣ тѣзи укрѣпления, които въ 1694 г.

рия до границитѣ на Нидерландия, като заема централна позиция въ етлингентскитѣ линии. Срѣщу нея на лѣвата страна на Рейнъ се намирала 130-хилядната французска армия на Виллара, разположена при Щрасбургъ (д'Аркуръ) и на р. Сааръ (Безонъ), но послѣ съсрѣдоточена отъ Виллара при крѣпостьта Ландау, която той искалъ да блокира. Въ туй време принцъ Евгений събралъ вече 60.000 войски при Етлингенъ и би можалъ, като прѣмине съ тѣхъ на лѣвата страна на Рейнъ, да въспрѣпятствува на блокирането на Ландау. Но както се вижда той незнаялъ за намѣренията на Виллара или е чакалъ още пристиганието на останалитѣ си войски, и за това Вилларъ го надпрѣдварилъ, като прѣминалъ съ часть отъ силитѣ, на 4 юний, на дѣсния брѣгъ на Рейнъ при форта Луи (Fort-Louis) и като испратилъ силенъ отрядъ конница къмъ Ращадтъ, тогазъ когато главнитѣ му сили се съсрѣдоточили на противуположния лѣвъ брѣгъ на Рейнъ. Но това било само демонстрация: Вилларъ лично се върналъ на лѣвия брѣгъ и тръгналъ съ главнитѣ сили къмъ Шпейеръ, взелъ го, блокиралъ тетъ-де-пона на Филипсбургъ, устроилъ тукъ укрѣпенъ лагеръ, прѣкъсналъ всичкитѣ съобщещения на Рейнъ съ Ландау, взелъ Манхаймския тетъ-де-понъ, испратилъ 80 ескадрона къмъ Вормсъ, обсадилъ и взелъ Кайзерслаутернъ, съ една дума — съвсѣмъ прѣградилъ на принца Евгения прѣминуванието на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, на 20 юний блокиралъ и обсадилъ крѣпостьта Ландау, а на 20 августъ я принудилъ да се прѣдаде. Въ туй време армията му се увеличила вече до 200 баталиона и 300 ескадрона, а принцъ Евгений, като не получавалъ отъ имперскитѣ князе обѣщанитѣ подкрѣпления за усилвание на армията си, билъ принуденъ противъ волята си да се ограничава съ най пасивна отбрана. Най много той се страхувалъ отъ настжпателнитѣ дѣйствия на Виллара, срѣщу Фрейбургъ на лѣвия му флангъ и за това испратилъ генерала Вобонна съ 18.000 души, да заеме въстановенитѣ при Фрейбургъ укрѣпени линии, а на сѣверъ отъ тамъ той обезпечилъ отбраната на Петерсталъ и прилѣжавшитѣ къмъ него планини. Но 16 септемврий Вилларъ събралъ войскитѣ си часть срѣщу етлингенскитѣ линии, часть при Ращадтъ, а между туй испратилъ 40 баталиона право къмъ Фрейбургъ. Тѣ истикали Вобонна отъ укрѣпенитѣ линии, и той, като въвелъ въ Фрейбургъ 12 баталиона, съ останалитѣ 6 отстжпилъ къмъ Ротвейлъ. Прѣзъ нощьта срѣщу 1 октомврий противъ Фрейбургъ били открити траншеи, на 30 октомврий гарнизона отстжпилъ отъ града въ цитаделя, а на 13 ноемврий, слѣдъ упорито съпротивление, прѣдалъ послѣдния и получилъ свободенъ исходъ за Ротвейлъ. Слѣдъ туй и двѣтѣ армии се разположили на широки квартири, а принцъ Евгений се съгласилъ на прѣдложението на Виллара да влѣзе въ мирни прѣговори. Слѣдъ като получилъ отъ виенския дворъ пълномощно за това, двамата знаменити противници се срѣщнали на 26 ноемврий въ Ращадтъ и тукъ на 7 мартъ 1714 година подписали условията на мира, който турилъ най послѣ край на войната, която се продължавала 14 години.

Въ този походъ всичкото надмощие и всички згоди били несъмнѣнно на страната на Виллара, а всички незгоди на страната на принца Евгения. Германскитѣ князе отъ театра на военнитѣ дѣйствия се страхували отъ нахлуванието на французитѣ, искали пó скорото свършвание на войната и бавили да ис-

пратятъ на принца Евгения нужнитѣ подкрѣпления. Но ако даже той и да се усилеше съ тѣхъ, то, съ изключение на всичкитѣ гарнизони и отряди, все пакъ щеше да има не пó вече отъ 70.000 души срѣщу 130.000 на Виллара и не би можалъ съ надѣжда за успѣхъ да дѣйствува не само настжпателно, но даже и отбранително, особено ако Вилларъ би поискалъ прѣзъ Фрейбургъ и Шварцвалдъ да проникне въ Бавария и срѣдата на Германия, като задържа между това принца Евгения въ етлингенскитѣ линии отъ лѣвия брѣгъ на Рейнъ и отъ Ращадтъ. Въобще трѣбва да кажемъ, че макаръ принцъ Евгений прѣзъ всичкия този походъ да стоялъ въ етлингенскитѣ линии, но това никакъ не може да се нарѣче съзнателно бездѣйствие. Напротивъ, възможно и донѣкждѣ вѣроятно е, че принцъ Евгений ималъ пó голѣма прѣдвидливость, отколкото Вилларъ, който, при всичко, че показалъ голѣма дѣятелность, не прибѣгналъ обаче къмъ онѣзи рѣшителни мѣрки, противъ които принцъ Евгений непрѣстанно вземалъ мѣрки отъ своя страна.

ГЛАВА IV.

Походитѣ на принца Евгения савойски въ 1716—17 и 1734—35 г. г. противъ турцитѣ и французитѣ.

§ 13.

Походитѣ на принца Евгения въ 1716—17 г. г. противъ турцитѣ въ Унгария и Турция.

Двѣ години слѣдъ сключването на Ращадтския миръ — въ 1716 г. императора Карлъ VI билъ принуденъ да влѣзе въ нова война съ турцитѣ, които нападнали венецианскитѣ владѣния въ Морея. Принцъ Евгений получилъ главното началство надъ императорската армия, която била събрана въ Унгария на брой 125.000 души (70.000 въ главната армия, 30.000 въ отдѣленъ корпусъ на графа Щаренберга и 25.000 въ сжщо такъвъ корпусъ на генерала Хейстера). На Дунава стояла готова флотилия и били взети всички мѣрки за рѣшително водение на войната. Турцитѣ сжщо събрали многобройна армия при Бѣлградъ, но за да покажатъ наглѣдъ, че не сж тѣ инициаторитѣ за войната, стояли въ бездѣйствие, до като армията на принца Евгения се събирала при Петервардейнъ, а послѣ при Бечъ. Заминуването на принца Евгения отъ Виена било забавено до 1 юний, а слѣдъ това на 9-ий той дошълъ при армията въ Бечъ и, наскоро слѣдъ това, като се научилъ, че великия везиръ се готвилъ да прѣмине прѣзъ р. Сава, взелъ нужнитѣ мѣрки. На 26 и 27 юний везиря прѣминалъ прѣзъ Сава и тръгналъ къмъ Землинъ и Карловицъ. Принцъ Евгений испратилъ графа Палфи съ 1.000 души конница да направи рекогносцировка, но 20.000 души турска конница атакувала Палфи и го принудила да отстжпи съ загуба. Тогава принцъ Евгений на 2 августъ прѣминалъ съ цѣлата си армия прѣзъ Дунава по два моста и се расположилъ на лагеръ на другата му страна, прѣдъ Петервардейнъ, въ сжщитѣ тѣзи укрѣпления, които въ 1694 г.

тъй храбро защищавалъ генералъ Капрара. На 3 августъ везиря се приближилъ до него, но вмѣсто веднага да го атакува въ лагера му, издигналъ противъ него укрѣпена линия подобна на параллелъ и се опитвалъ, но не успѣлъ да унищожи мостоветѣ на Дунава въ тила на принца Евгения. Тогава послѣдния рѣшилъ самъ да атакува турцитѣ и построилъ армията си въ обикновенъ боенъ рѣдъ — пѣхотата въ 2 линии съ резервъ, подъ прикритието на спомѣнатитѣ пó горѣ укрѣпления, а конницата по фланговетѣ, гдѣто била прикрита отъ обходъ, отъ дѣсно — съ стръмни, непристжпни височини, а отъ лѣво — съ блата. Армията му брояла всичко 72 баталиона (41.000) и 187 ескадрона (22.000), отъ тѣхъ Хейстеръ началствувалъ цѣлата пѣхота, Палфи цѣлата конница, а Сплени 25 ескадрона въ резервъ. Везиря сжщо построилъ армията си въ боенъ рѣдъ, като възложилъ началството надъ дѣсното крило на анадолския бейлербей, а надъ лѣвото — на румелийския. Въ турската армия имало 40.000 яничари подъ началството на Хюсейнъ-паша, 30.000 спахий, 10.000 татари и нѣколко хиляди власи, арнаути и египтяни, а всичко до 150.000 войски. Пó голѣмата часть отъ конницата стояла срѣщу лѣвото крило на принца Евгения, което имало голѣмо влияние върху сражението. Отъ тѣжката си артиллерия турцитѣ можали да извадятъ само 3 топовни батареи и 4 хаубици въ центра и на крилата. На 5 августъ въ 7 ч. сутриньта принцъ Евгений заповѣдалъ на вюртембергския принцъ Александръ да почне атаката съ 6 баталиона отъ лѣвото крило. Тъзи атака, едновременно съ атаката на лѣвофланговата конница, била тъй сполучлива, че турцитѣ на това мѣсто били отблъснати и загубили батареята си. Но пѣхотата отъ дѣсното крило, като излѣзла отъ укрѣпленията въ 8 колони, била срѣщната съ такъвъ жестокъ огънь отъ турскитѣ окопи, че баталионитѣ се растроили и забъркали и били отблъснати отъ яничаритѣ, които се хвърлили върху тѣхъ отъ окопитѣ, нахлули подирѣ имъ въ тѣхнитѣ укрѣпления и ги завладяли, въпрѣки всичкитѣ усилия на генералитѣ Ланкенъ, Валленщайнъ и Бонневалъ да задържатъ яничаритѣ. Първитѣ двама генерали били убити, а Бонневалъ съ 25 души си пробилъ пжть съ слава. Този успѣхъ на турцитѣ лесно би можалъ да поведе къмъ побѣда, ако дѣснофланговата конница на принца Евгения не бѣ отблъснала всичкитѣ нападения на турската конница. Принцъ Евгений, който не загубилъ присжтствие на духа, забѣлѣзалъ, че турцитѣ, при порива си да вървятъ напрѣдъ, открили лѣвия си фланъ, и веднага заповѣдалъ на Палфи съ 2.000 души конница бързо да прѣмине отъ лѣвия флангъ на дѣсния и да атакува яничаритѣ въ флангъ и въ тилъ. Сполучливото испълнение на това распорѣждание рѣшило побѣдата надъ турцитѣ. Подъ прикритието на тъзи атака, растроенитѣ баталиони отново се построили въ 2 линии съ резервъ, прѣминали въ настжпление, отблъснали яничаритѣ, щурмували турскитѣ окопи и въ сжщото време лѣвофланговата конница атакувала вагенбурга на турцитѣ и ги обърнала въ бѣгство. Напразно везиря лично повелъ войскитѣ си срѣщу щурмующитѣ: той билъ тѣжко раненъ и наскоро умрѣлъ въ Карловицъ, а армията му въ безрѣдица избѣгала въ Бѣлградъ, като загубила пóвече отъ 6.000 убити, 164 топа, 150 знамена, 5 бунчуци и цѣлия си лагеръ съ богата въ него плячка и великолѣпната палатка на везиря, прѣдъ която още се развявало зна-

мето на Мохамеда. Загубата на императорската армия възлизала до 3 000 убити и 2.000 ранени. Принцъ Евгений не прѣслѣдвалъ турцитѣ и не отишълъ къмъ Бѣлградъ, гдѣто турската армия се събрала и била още доста силна, и при това необходимо било да се обсажда Бѣлградъ, но тръгналъ къмъ Темишваръ, главенъ градъ на Баннатъ, обсадилъ го и на 13 октомврий го принудилъ да се прѣдаде по капитулация. Вземанието на Темишваръ доставило на императора цѣлия Баннатъ и Влашко, господаря на която, Маврокордато, билъ взетъ въ плѣнъ. Като расположилъ армията си на квартири въ Баннатъ и Трансилвания, принцъ Евгений отишълъ въ Виена, гдѣто билъ приетъ съ голѣми почести и императора го наградилъ съ ордена на Златното Руно, а папата му испратилъ освятена шпага.

За слѣдующия походъ въ 1717 г. отъ страна на императора били направени голѣми приготовления, армията на принца Евгения щѣла да бжде усилена до 140.000 души, а дунавската флотилия значително увеличена. Въ срѣдата на май 1717 г. принцъ Евгений заминалъ за армията, която се събрала при Футакъ. Този походъ ималъ за цѣль обсадата и прѣвземанието на Бѣлградъ, който турцитѣ довели въ силно отбранително състояние и турили въ него 30.000 войски за отбраната му. Въ сжщото време при Адрианополъ се събирала една турска армия, броя на която щелъ да достигне до 150.000 войски. Тъй щото обсадата и прѣвземанието на Бѣлградъ било работа твърдѣ трудна, толкозъ пó вече, че принцъ Евгений трѣбвало, обсаждайки Бѣлградъ, да прикрива обсадата му отпрѣдъ и да обезпечи Баннатъ и Трансилвания въ тила си отъ нахлуванието на турцитѣ. Но за негово щастие, турцитѣ устрѣмили всичкитѣ си сили и внимание само за защитата на Бѣлградъ, което позволило и на принца Евгения отъ своя страна да направи сжщото за прѣвземанието му. Новия великъ везирь прѣдполагалъ съ една часть отъ армията да прикрий Бѣлградъ, а съ другата да наблюдава границитѣ на Влашко и императорскитѣ гарнизони, които се намирали на тѣхъ. А принцъ Евгений на 10 юний тръгналъ отъ Футакъ прѣзъ Тителъ, р.р. Тейса и Беия, къмъ Панчовъ, гдѣто прѣминалъ по мостъ на кораби прѣзъ Дунава и къмъ 18 юний расположилъ армията си на лагеръ при Винница, на $1^1/_2$ миля отъ Бѣлградъ. Въ сжщия день той произвелъ рекогносцировка на крѣпостьта, при което въ една срѣща съ турската конница се изложилъ на голѣма опасность. На 19 юлий цѣлата армия заела опрѣдѣленитѣ си мѣста, съ дѣсния флангъ къмъ Дунава, а съ лѣвия къмъ Сава. Флотилията прикривала дѣсния флангъ, а часть отъ корабитѣ се расположила при Землинъ срѣщу мѣстото, гдѣто билъ туренъ графъ Гаубенъ съ единъ отрядъ, за обезпечение на съобщенията съ магазинитѣ въ Петервардейнъ. На 20 юний почнали да правятъ циркумъ-и контръ-валационнитѣ линии и много мостове за вжтрѣшно съобщение на войскитѣ. Всичко това струвало голѣми трудове, толкозъ пó вече, че турцитѣ непрѣстанно и силно безпокоили работницитѣ, обаче били сполучливо отблъсвани. Къмъ 1 юлий двѣтѣ линии били готови и се пристжпило къмъ усилванието имъ и залагание на батареи, но не траншеи, тъй като принцъ Евгений, като щадилъ армията си, искалъ да блокира, а не да обсажда Бѣлградъ. На 29 юлий батареитѣ били готови и открили твърдѣ силенъ и сполучливъ огънь, който причинилъ голѣма врѣда на турцитѣ и на батареи-

тѣ имъ. Между това армията на везиря се приближила до Бѣлградъ и на 29 юлий прѣдъ него се показалъ вече авангарда ѝ. А на 1 августъ цѣлата турска армия, на брой до 150.000 души, се разположила въ една голѣма джга около армията на принца Евгения, отъ Дунава до Сава. По такъвъ начинъ принцъ Евгений се намиралъ между 150.000 турци въ полето и 30.000 въ Бѣлградъ, безъ да има нито половината отъ този брой войски срѣщу тѣхъ. Въ това положение нито една отъ двѣтѣ страни не можала дълго да стои и принцъ Евгений рѣшилъ непрѣменно да вземе Бѣлградъ, обаче не искалъ много да бърза за да види, какво ще прѣдприематъ турцитѣ. Но това чакание се продължило, пó вече отъ 2 седмици, и лесно можемъ да си прѣдставимъ, какво впечатление произвеждало то на армията на принца Евгения. Потрѣбно било всичкото ѝ мжжество и довѣрие къмъ принца Евгения за туй, щото то да не поколебае нравственната ѝ сила. А при това принцъ Евгений въ края на юлий се разболялъ, но за щастие скоро оздравѣлъ и писалъ на императора, че сж взети всички мѣрки за отблъсванието на турцитѣ, съ което искалъ да успокои императора и Виена.

На 3 августъ везиря почналъ да обстрѣлва линията и лагера на принца Евгения, който отговарялъ тъй сжщо съ силенъ огънь; обаче огъня на турцитѣ причинилъ много врѣда и голѣма загуба, увеличена още съ распространившия се въ армията кървавъ поносъ и заразителна смъртоносна болѣсть между конетѣ. Принцъ Евгений вземалъ всички възможни мѣрки, за да помогне на злото, но ясно виждалъ, че ако не тури пó скоро край на това положение, то армията толкова ще отслабне, че не ще бжде въ състояние даже да заема циркумвалационната линия. Наскоро той ималъ поводъ да прѣдполага, че турцитѣ искатъ да унищожатъ мостоветѣ на Сава или да задавятъ отряда въ Землинъ, и за това рѣшилъ да прѣдвари туй, като атакува везиря. Послѣдния между това почналъ, съ траншеи, все пóвече и пóвече да се приближава до линията на принца Евгения, даже на пушеченъ истрѣлъ, тъй че между двѣтѣ линии почти никждѣ нѣмало безопасно отъ огъня мѣсто. Това накарало най послѣ принца Евгения на 16 августъ да атакува Везиря. За заеманието и отбраната на контръвалационната линия били назначени 8 баталиона, 4 гренадерски роти и 7 полка конница, подъ началството на фелдмаршала-лейтенанта Виарда, а 2 баталиона и 1.400 души пѣхота по части и 300 души конница били оставени отсамъ Сава, на единъ островъ на Дунава, въ голѣмъ редутъ и при фурнитѣ. Кавалеристи безъ коне били распрѣдѣлени по двѣтѣ линии, а всички останали слѣдъ туй войски, на брой не пó вече отъ 60.000 души, били назначени за атаката и построени както обикновенно въ 2 линии съ резервъ, пѣхотата въ центра, а конницата по флانговетѣ. Принцъ Евгений заповѣдалъ на артиллерията въ 10 часа вечерьта да бжде вече при частитѣ си, 1-та линия прѣзъ нощьта въ най голѣма тишина да излѣзе отъ укрѣпленията и да се построи тъй, че на разсъмване да почне атаката, лѣвото крило да тръгне пó късно отъ дѣсното и, като пропусне напрѣдъ конницата, да вземе голѣмата турска батарея на височината, отъ тамъ да ударятъ въ флангъ на турцитѣ, да ги истикатъ отъ траншеитѣ, да се затвърдятъ въ послѣднитѣ и да чакатъ пó нататъшни заповѣди, а между това самъ той искалъ, слѣдъ вземанието на първата батарея, да заеме съ дѣс-

ното крило една отъ противулѣжавшитѣ височини. Но тъзи диспозиция не можла да бжде испълнена. За да се въведжтъ турцитѣ въ заблуждение, до полунощь града билъ бомбардиранъ, а въ 1 часа слѣдъ полунощь били хвърлени едновременно 3 бомби. По този условенъ знакъ, дѣсното крило първо излѣзло отъ укрѣпленията, но въ гжстата мъгла взело друга посока и попаднало въ турскитѣ траншеи. Находившитѣ се въ тѣхъ турци открили огънь, дѣснофланговата конница му отговаряла и наскоро цѣлия турски лагеръ се раздвижилъ, и сражението, което се почнало по части, станало общо. Дѣснофланговата конница отблъснала спахийтѣ и татаритѣ и все се подавала напрѣдъ, а пѣхотата вървяла слѣдъ нея и я поддържала. Но при това тѣ отишли много въ дѣсно и турцитѣ въ голѣмъ брой се хвърлили въ образувавшия се интервалъ, което можало да застрашава съ голѣма опасность. За щастие, слѣдъ изгрѣвание на слънцето мъглата се пръснала и принцъ Евгений лично повелъ 2-та линия въ интервала и слѣдъ упоритъ бой отблъсналъ турцитѣ, при което билъ легко раненъ съ сабля. За да не би войсковитѣ части да се сражаватъ по отдѣлно и да загубятъ свръска по между си, той заповѣдалъ на всичкитѣ бригади отъ лѣвото крило да напрѣдватъ въ една линия, като се държатъ една за друга. Обаче не било възможно да се удържатъ тѣ, особенно баварската пѣхота, която стрѣмително се хвърлила върху находившитѣ се срѣщу нея турци, отблъснала ги и имъ взела 18 топовната батарея. Тогава всички отдѣлни части взели да влизатъ въ боя, спорѣдъ нуждата, едни по едни, обаче като се поддържали взаимно и не скъсвали връзката по между си. Наскоро турцитѣ били навсѣкждѣ отблъснати отъ височинитѣ на лѣжавшата задъ тѣхъ равнина и, слѣдъ съпротивлението имъ цо части, ударили на бѣгъ, прѣслѣдвани отъ легката конница, при което загубили до 10.000 души убити въ боя и до 3.000 въ време на прѣслѣдването, около 5.000 души ранени и сжщо толкова взети въ плѣнъ. Цѣлия имъ лагеръ, 141 топъ и 30 мортири, много бойни снаряди, знамена, бунчуци и пр. паднали въ ржцѣтѣ на побѣдителитѣ, при което войскитѣ взели за награда голѣма плячка. Сражението се свършило около 11 часа пр. пладнѣ на 16 августъ. Гарнизона на Бѣлградъ прѣзъ всичкото това време стоялъ въ пълно спокойствие. На 17 августъ принцъ Евгений му прѣдложилъ да се прѣдаде, което и станало на 18-ий. Гарнизона получилъ свободенъ исходъ, а Бѣлградъ билъ заетъ и доведенъ въ отбранително състояние. Слѣдъ това произлѣзли още много други частни срѣщи съ турцитѣ, които при това загубили множество малки укрѣпени пунктове, и императорскитѣ войски проникнали въ Босна. Слѣдъ туй армията се расположила на широки квартири и принцъ Евгений се върналъ въ Виена.

Наскоро Портата, при посрѣдничеството на Англия, прѣдложила миръ, за който въ 1718 г. били почнати прѣговори. А между туй принцъ Евгений отишълъ въ армията, отказалъ на великия везирь да се съгласи на примирие и се приготвилъ за рѣшителни дѣйствия. Обаче никакви важни дѣйствия не произлѣзли и наскоро билъ сключенъ Пассаровицския миръ, по който Темишваръ, Бѣлградъ, Баннатъ, Сърбия, Босна и Мала Влахия били отстжпени на императора.

И двата тѣзи похода въ 1716 и 1717 г. принасятъ голѣма честь на принца Евгения. Въ 1716 г. той дошълъ въ армията едва въ срѣдата

на юлий, съ заповѣдь да измъкне великия везирь отъ расположението му и да го атакува. Везиря надпрѣдварилъ принца Еьгения, като самъ тръгналъ срѣщу него съ цѣль да го атакува. Принцъ Евгений заелъ прѣдъ Петервардейнъ, задъ Дунава, не съвсѣмъ згодна, обаче добрѣ избрана позиция, и взелъ мѣрки най напрѣдъ за отблъсвание, а послѣ за атака на турцитѣ. Но везиря, както се вижда, разбралъ намѣрението му и направилъ параллелъ, което накарало принца Евгения да го атакува. Произлѣзлото слѣдъ това сражение доказало, че императорскитѣ войски сѫщо толкова съумѣли сами да си помогнатъ, колкото и принцъ Евгений съумѣлъ да се възползува отъ рѣшителния моментъ на боя. Слѣдъ това прѣдстояло да се рѣши кой градъ да се обсади, Темишваръ-ли или Бѣлградъ? Принцъ Евгений рѣшилъ да обсади първия, макаръ да изглѣжда, че слѣдъ побѣдата при Петервардейнъ, обсадата на Бѣлградъ, въпрѣки напрѣдналото време на годината, можало би да прѣдстави много пó малко затруднение и опасность, отколкото въ 1717 година, и би довела войната, може би една година пó рано къмъ края. Но вѣроятно принцъ Евгений не билъ приготвенъ за обсадата на такава силна крѣпость, като Бѣлградъ, и би билъ много забавенъ съ приготовленията за нея. Въ 1717 г. се явява въпроса — защо принцъ Евгений не разбилъ армията на Везиря прѣди да обсади Бѣлградъ? На това може да се отговори, че побѣдителя при Зента и Петервардейнъ достатъчно се запозналъ съ начина на дѣйствията на турцитѣ и противъ тѣхъ, и за това не безъ основание прѣдпочелъ едновремнно да обсади Бѣлградъ и да се прикрива отъ армията на везиря, и се надявалъ да успѣе да вземе първия и да отблъсне послѣдния. Но обстоятелствата взели такъвъ обратъ, че принцъ Евгений, обсаждайки Бѣлградъ, самъ билъ обсаденъ отъ везиря и съ това туренъ въ такова незгодно положение, че най послѣ нищо пó вече не му оставало, освѣнъ да отстѫпи или да атакува. Той избралъ послѣднето и съ това показалъ необикновенна сила на волята и рѣшителность. Макаръ нощното нападение отъ една страна да прѣдставило много опасности, особенно вслѣдствие на мъглата чакъ до зараньта, но отъ друга страна, противъ турцитѣ, които съвсѣмъ не го очаквали, било твърдѣ основателно прѣдприето. Трудно и опасно било положението на принца Евгения до зараньта, но щастието му помогнало прѣзъ нощьта, а сутриньта вѣрното му око и искуснитѣ му распорѣждания веднага склонили побѣдата на негова страна. Тъзи побѣда — плодъ на извънрѣдната негова рѣшителность и смѣлость — повела къмъ най важни резултати — паданието на Бѣлградъ и ускорението на згодния за императора миръ.

Като се върналъ въ Виена, принцъ Евгений, вънъ отъ пó напрѣшнитѣ си звания прѣдсѣдатель на придворния воененъ съвѣтъ, държавенъ и конференцъ-министръ, получилъ званието генералъ-губернаторъ на Нидерландия, съ позволение да възложи управлението ѝ на свой намѣстникъ.

§ 14.

Послѣднитѣ два похода на принца Евгения въ 1734—35 г. г. въ Германия на срѣдний Рейнъ.

Шестнадесеть години послѣ това (1718—1733) принцъ Евгений не участвувалъ въ никакви войни и билъ заетъ исключително съ държавнитѣ

работи. Но смъртьта на саксонския курфюрстъ и полски краль Августъ II въ февруарий 1733 г. и прѣтенциитѣ за полския прѣстолъ на сина му, Августа, и на бившия полски краль, Станислава Лещински, възбудили въ Европа нова *война за наслѣдство на прѣстола*, този пжть полския (този билъ прѣимуществено вѣкъ на такъвъ родъ войни). Руссия взела страната на Августа, а Франция, въ съюзъ съ Англия, Пруссия, Дания и Швеция — страната на Станислава. Императора Карлъ VI клонилъ на страната на Августа. Когато въ съвѣта му билъ възбуденъ въпроса, да се поддържа-ли Августъ съ силата на оржжието, принцъ Евгений билъ противъ това, но се присъединилъ къмъ противното мнѣние на императора и болшинството на съвѣта и тогава взелъ всички мѣрки за водението на войната по рѣшителенъ начинъ. Но до като ставали нужнитѣ приготовления и императорскитѣ войски напрѣдвали къмъ срѣдний Рейнъ, французитѣ още въ октомврий 1733 г. прѣминали прѣзъ него, обсадили и взели Кель, распространили се покрай дѣсната страна на Рейнъ и взели да събиратъ голѣми контрибуции, което причинило голѣмо незадоволствие между имперскитѣ князе. Въ сжщото време сардинския и испанския крале се обявили противъ Августа и императора, и въ Италия сжщо избухнала война. Тъй като императорскитѣ войски и въ Германия, и въ Италия били твърдѣ малко, то въ тъзи година тѣ не можали да окажатъ никакво противудѣйствие. Па и въ 1734 г. се повторило сжщото, каквото било и по́ напрѣдъ, и въ 1714 г. въ Германия: имперскитѣ князе рѣшително не искали (и твърдѣ естествено) война, всичката тяжесть на която обикновенно падала върху тѣхъ, безъ всѣкаква за тѣхъ полза. За това императорската армия на Рейнъ, турена подъ началството на принца Евгения, въ априлий имала едва само 35.000 войски срѣщу 80.000 французски. Принцъ Евгений се колебаялъ да приеме главното началство, но билъ принуденъ да склони на желанието и просбата на императора и на 17 априлий заминалъ за армията, която намѣрилъ на лагеръ при Филипсбургъ и веднага я расположилъ, както и въ 1714 г., въ етлингенскитѣ линии. Маршалъ Бервикъ, който началствувалъ французската армия, като испратилъ единъ отдѣленъ корпусъ на Беллиля къмъ Трарбахъ на р. Мозелъ, съ половината отъ армията прѣминалъ прѣзъ Рейнъ надъ Ращадтъ и тръгналъ срѣщу етлингенскитѣ линии, а генералъ Асфелдъ съ другата половина прѣминалъ прѣзъ Рейнъ бдизо до Шпейеръ. Принцъ Евгений, застрашаванъ и на двата фланга отъ прѣвъсходящи сили, отстжпилъ къмъ Хайлброннъ. Французската армия се съсрѣдоточила въ Етлингенъ, разрушила етлингенскитѣ линии и Бервикъ искалъ да отиде въ вжтрѣшностьта на Германия, което би било най добрѣ, но промѣнилъ намѣрението си и прѣдпочелъ да обсади Филипсбургъ, значи отново сжщото — вмѣсто рѣшителни дѣйствия съ цѣль за бой, крѣпостна и обсадна война съ всичкитѣ ѝ принадлѣжности. Между това армията на принца Евгения била усилена до 74.000 души, на 19 юний той тръгналъ къмъ Филипсбургъ и, като се приближилъ до него, произвелъ рекогносцировка (въ която участвували, между друго, прусския краль Фридрихъ Вилхелмъ I и наслѣдния прусски принцъ, впослѣдствие краль Фридрихъ II). Линиитѣ на Бервика и мѣстностьта били намѣрени неудободостжпни за атака, но вюртембергския херцогъ показалъ едно мѣсто, което изглѣждало доста достжпно и слабо заето. На 1 юлий принцъ Ев-

гений повелъ за тамъ армията, заложилъ батареи, даже една малка траншея, открилъ огънь, но не можалъ да прѣмине прѣзъ находившето се отпрѣдъ блато и трѣбвало да се откаже отъ атаката, а слѣдъ капитулацията на Филипсбургъ на 22 юлий, отстжпилъ къмъ Брухсалъ. Маршалъ Д'Асфелдъ (който замѣстилъ убития Бервикъ) искалъ слѣдъ това, както изглѣждало, да обсади Майнцъ, за което принцъ Евгений тръгналъ къмъ Майнцъ, а французскитѣ войски на лѣвата страна на Рейнъ се расположили задъ Шпейербахъ. Тогава принцъ Евгений тръгналъ къмъ Хайделбергъ, а Д'Асфелдъ — къмъ форта С. Луи и слѣдъ туй въ августъ и септемврий още нѣколко пжти прѣминувалъ отъ мѣсто на мѣсто, безъ всѣкакви рѣшителни резултати, а между това императорскитѣ легкоконни войски сполучливо водили малка война. Най послѣ Д'Асфелдъ отстжпилъ къмъ Кель и въ края на септемврий двѣтѣ армии се расположили на зимни квартири, императорскитѣ, подъ началството на вюртембергския херцогъ, отъ Вестфалия до Швабия, а принцъ Евгений отишълъ въ Виена. Такъвъ билъ този нищоженъ походъ за наслѣдството на полския прѣстолъ!

Въ началото на 1735 година принцъ Евгений дошълъ въ армията, въ лагера при Етлингенъ, която състояла отъ 60 полка императорски войски, къмъ които щели да се присъединятъ имперскитѣ контингенти и 15.000 русски войски подъ началството на генерала-анъ-шефа Ласси. Послѣдния идялъ прѣзъ Бохемия и горний Пфалцъ, като навсѣкждѣ възбуждалъ удивление съ устройството и дисциплината на русскитѣ войски, които заслужили и похвалата на принца Евгения. Съ пристиганието на имперскитѣ и русскитѣ войски, броя на *армията* му възлѣзълъ до 80.000 души. Но още прѣди това принцъ Евгений тръгналъ къмъ Брухсалъ и се расположилъ между Филипсбургъ и Етлингенъ. Срѣщу него задъ Шпейербахъ стояла французската армия на маршала Куани, почти въ еднакви сили, като имала единъ 25-хиляденъ отдѣленъ корпусъ на р. Мозелъ, за да наблюдава Триръ и долний Рейнъ.

Слѣдъ пристиганието на имперскитѣ контингенти, принцъ Евгений ги распрѣдѣлилъ въ отдѣлни корпуси на двата си фланга, а послѣ ги испратилъ прѣзъ Рейнъ на р. Мозелъ, гдѣто тѣ взели Трарбахъ и прѣминали прѣзъ тъзи рѣка, а когато по́ късно Куани взелъ да застрашава Майнцъ, тѣ отстжпили къмъ този градъ. А принцъ Евгений на 14 августъ тръгналъ да срѣщне приближавшия се Ласси и, като се съединилъ съ него, заелъ лагеръ между Манхаймъ и Хайделбергъ, като оставилъ 20.000 души при Брухсалъ. А Куани отстжпилъ къмъ Вормсъ и Шпейеръ. И тъй двѣтѣ страни заемали и пазили брѣговетѣ на Рейнъ и, безъ да прѣминуватъ прѣзъ него, наблюдавали се една друга.

Въ октомврий принцъ Евгений билъ повиканъ въ Виена за да вземе участие въ почнатитѣ прѣговори, слѣдъ които наскоро послѣдвало примирие и послѣ миръ.

Тѣзи били *послѣднитѣ* два похода на принца Евгения. Тѣ били често порицавани, и дѣйствително, отъ военна глѣдна точка, военнитѣ дѣйствия отъ страна на принца Евгения можали би, както изглѣжда, да бжджтъ водени по́ рѣшително. Но трѣбва да се вземе въ внимание, че принцъ Евгений въ това време билъ не само прьвъ полководецъ, но и първия държавенъ мжжъ въ Австрия. Въ послѣднето отношение, водящъ най важнитѣ държавни работи, той напълно виждалъ отъ тѣхъ всичката непотрѣбность и безполезность на тъзи вой-

на, билъ противъ нея и отстѫпилъ само прѣдъ настоятелната воля на императора. А слѣдъ туй и въ двата похода, по много и разни причини, той всѣкога ималъ по̀ малко войски, сравнително съ тѣзи противъ него отъ страна на французитѣ, тъй щото той по неволя трѣбвало да се ограничава само съ отбрана на дѣсния брѣгъ на Рейнъ и съ недопущанието на французитѣ да минатъ на дѣсната му страна въ Германия. При това още и Бервикъ, и Д'Асфелдъ, и Куани, вѣроятно сѫщо по политически съображения на французския дворъ, не прѣдприемали нищо рѣшително, макаръ и да можали, като имали прѣвъсходството въ силитѣ на своя страна. Въ 1734 г., когато силитѣ на армията на принца Евгения възлѣзли до 74.000 души, той тръгналъ настѫпателно къмъ Филипсбургъ, обсаденъ отъ Бервика, но се отказалъ отъ атаката на линиитѣ му, вслѣдствие на силата имъ и неудободостѫпностьта на мѣстностьта (блатиста). Обаче подъ Бѣлградъ той се осмѣлилъ, въ положение извънрѣдно трудно, обсаждайки крѣпостьта, да атакува везиря, който обсаждалъ самия него? Не сѫ извѣстни сѫщинскитѣ причини, които не му позволили да атакува Бервика; но съ вѣроятность може да се прѣдположи: 1) че той се довѣрилъ на твърдението на подчиненитѣ си генерали и офицери, че мѣстностьта била непроходима, а не се убѣдилъ въ това лично, и 2) главно — като прѣдвидѣлъ, че атаката можала да има твърдѣ нерѣшителни резултати въ случай и на сполука, и на несполука, като не съчувствувалъ на войната и като билъ вече въ прѣклонна възрасть и въ края на дългогодишното си военно поприще, той не искалъ да прѣдоставлява на случая нито интереситѣ на императора и Германия, нито собственната си репутация — и за това се отказалъ отъ атаката. И тъй въобще трѣбва, мислимъ, да се заключи, че и въ двата тѣзи похода политическитѣ съображения много или малко парализирали военнитѣ дѣйствия на принца Евгения, които заради това и не трѣбва въ никакъвъ случай да се приписватъ на нерѣшителностьта му и да му се вмѣняватъ въ вина.

Като доказателство, че принцъ Евгений въ послѣднитѣ си тѣзи два похода билъ вече много остарялъ (той билъ на 71—72 години) и отслабналъ тѣлесно, служи това, че въ края на 1735 година толкова отпаднали тѣлеснитѣ му сили, че даже паметьта му отслабнала. Слѣдъ това въ априлий 1736 година той се разболялъ опасно, отъ която болѣсть на глѣдъ взелъ да се поправя, но на 21 априлий зараньта билъ намѣренъ въ постелката си мъртъвъ. Той билъ тогава на $72^1/_2$ години. — Смъртьта му причинила всеобща и дѫлбока скърбь, тъй като загубата му за Австрия, както на Тюренна за Франция, била невъзнаградима. Тѣлото му по заповѣдь на императора, било тържественно погрѣбено, въ присѫтствието на цѣлия дворъ и на всичкитѣ чинове, въ виенската катедрална черкова св. Стефанъ и надъ гроба му билъ издигнатъ мряморенъ мавзолей.

ГЛАВА V.

§ 15.

Общъ изводъ за принца Евгения, като полководецъ.

Като изложихме живота и военнитѣ подвизи на принца Евгения савойски, нѣка направимъ въ заключение общъ изводъ за него, като полководецъ, и за начина и искуството на воденieто войната отъ него.

На 20 годишна възрасть (1683 г.) — офицеръ и слѣдъ половинъ година полковникъ и командиръ на полкъ, на 23 години (1686 г.) — генералъ-майоръ, на 25 (1688 г.) — фелдмаршалъ-лейтенантъ, на 30 (1693 год.) — фелдмаршалъ и отъ 34 до смъртьта си на 73 години (1697—1736) — главнокомандующъ на отдѣлни армии, тъкъвъ билъ вървежа на 52-годишното военно и бойно поприще на принца Евгения савойски. Извънрѣдно *щастие* въ извънрѣдното, високо положение, *сждба, случай, обстоятелства* — тъй би можало, май, да се покаже на пръвъ, повърхностенъ поглѣдъ. Но това не е тъй: щастието, сждбата, случая, обстоятелствата и т. н., безъ собственно, самолично: участие, дѣятелность, заслуги — *не е заслуга,* не е мѣрка за достойнството на человѣка, а за такава служи само туй, каквото той лично, самъ по себѣ си, е внесълъ въ това, съ какво той е склонилъ къмъ себѣ си и щастието, и сждбата, и обстоятелствата, съ какво и какъ той е умѣлъ да се възползва отъ тѣхъ. И въ това отношение всичката заслуга на принца Евгения напълно и безусловно принадлѣжи лично нему и само на него: не само буйната, смѣла до дързость, най бляскава храбрость въ боеветѣ, въ първитѣ 10 години отъ военната му служба, но прѣди всичко и най много могжщата му *воля* и слѣдъ туй вече, въ съединение съ нея, *разума,* високитѣ умственни, нравственни и душевни дарби и сжщо толкова високото образование. Извѣстностьта, затвърдена на такава ягка основа, не може да не бжде нито здрава, нито напълно заслужена, нито непоколебима отъ сждбата, случая, обстоятелствата, особенно отъ това, което сж навикнали да наричатъ *щастие.*

Най младитѣ години отъ живота на принца Евгения и обстоятелствата, врѣдъ които тѣ сж истѣкли, значително сдѣйствували за извънрѣдното развитие и укрѣпяване въ него силата на волята. Независимо отъ слабото си тѣлосложение и отъ несъчувствието къмъ *духовното* звание, за което го прѣдназначили той твърдо рѣшилъ да постжпи на *военна* служба и, въпрѣки всички затруднения, прѣпятствия, подигравки и оскърбления, постигналъ цѣльта си и още въ първата година доказалъ, какъвъ билъ и какво значилъ. Милостьта на императора бързо го повишавала, но не напразно и не безъ основание: цѣлата армия, отъ виснитѣ до нисшитѣ чинове, отдавала пълна и заслужена справедливость на необикновенната му, ежедневна дѣятелность и на бляскавата му храбрость въ всичкитѣ срѣщи съ не-

приятеля, отъ най малкитѣ до най голѣмитѣ. А между това и необикновеннитѣ му военни дарби постепенно се развивали, растяли и се усилвали все по̀ вече и по̀ вече, а съ тѣхъ растяла и неукротимата му жажда—не за слава и честь, а за бойна дѣятелность, на която той, изглѣждало, посвятилъ всичката цѣль на живота си. Като едно отъ доказателствата за това може да служи онъзи прибързанность, съ която той, младъ човѣкъ на 20—24 години, прѣзъ зимата въ 1683 и 1687 год. напусналъ столицата — Виена и Венеция — въ време на карнавала и отишълъ въ армията въ Унгария: тукъ, а не тамъ била всичката му душа. Можали-ли сж и императора, и полководцитѣ му, и старшитѣ генерали да не цѣнятъ и да не турватъ високо този необикновенъ, войнствененъ поривъ и смѣлость на единъ младъ човѣкъ на 20—24 години, като принца Евгения? И тѣ ги цѣнили, като му давали едно слѣдъ друго важни назначения, и той всѣки пжть достойно ги оправдавалъ. Награденъ за това съ чиноветѣ генералъ-майоръ на 23 и фелдмаршалъ-лейтенантъ на 25 годишна възрасть, той ги приелъ не тъй, както се приематъ отъ обикновеннитѣ хора; не се възгордѣлъ отъ щастието, а само удвоилъ ревностьта и дѣятелностьта, проницателностьта и рѣшителностьта си. Като доказателство за това служи искусното испълнение на възложеното му деликатно поржчение спрямо савойския херцогъ въ 1689 г., зрѣлостьта на сжденият[illegible] му прѣдъ сражението при Стаффардо въ 1690 г. и показаното къмъ него довѣрие отъ страна на херцога. Особенната му дарба и искуство да началствува голѣми масси войски се проявили още по̀ вече при деблокирането на Кони отъ него въ 1691 година. Забѣлѣжителната мисъль за нахлуването въ южна Франция напълно принадлѣжи нему и му принася голѣма честь, като го турва несравненно по̀ горѣ отъ лъжовнитѣ военни понятия и методизма въ негово време и даже отъ много полководци, по̀ стари по години и по̀ опитни отъ него, не само въ тогавашнитѣ, но и въ послѣдующитѣ времена. За да се убѣдимъ въ това, че всичко, извършено отъ него още въ първитѣ 8 години отъ службата му, не било плодъ на случая или произвола, а на съзнателни съображения и воля, достатъчно е само да си спомнимъ до каква висота се издигналъ ***малкия аббатъ,*** 8 години прѣди това подиграванъ отъ самия Людовикъ XIV! Разбира се, щастието много му сдѣйствувало, но само за това, защото той самъ умѣялъ да го склонява на своя страна и да се ползва отъ него, слѣдователно и самото щастие все пакъ той дължалъ лично на себѣ си, но не само на милостьта и още по̀ малко на угодничеството, на което той билъ всѣкога чуздъ. Даже висшата опитность той се трудилъ да придобива чрѣзъ постоянно-напрѣгната наблюдателность на най дрѣбнитѣ обстоятелства и особенно на всичко, което се касаяло до неприятеля и генералитѣ му. Подобно на Тюренна, таенъ и не много приказливъ, той не билъ откровенъ въ туй, което се касаяло до тайнитѣ му замисли. За това обикновеннитѣ хора често пжти не го разбирали, а савойския херцогъ не слушалъ всѣкога съвѣтитѣ му, но принцъ Евгений никога не питаялъ незадоволствие за това.

Отъ времето на обсадата на Кони въ него се открива още една черта, която въ послѣдстие все по̀ често се проявява, именно — употрѣблението на ***военни хитрости*** за да въведе противницитѣ си, чрѣзъ распространение на лъжливи слухове или други способи, въ недоумѣние

и заблуждение, за да ги нападне внезапно или да извърши нѣщо неочаквано за тѣхъ (както напримѣръ въ първитѣ му походи въ Италия до 1695 година, при прѣдприятията противъ Мантуа и Кремона въ 1701 година, особенно при Луццара, Алтъ- и Ней-Брейзахъ и въ много други случаи въ послѣдствие). За това именно въ походитѣ му често се срѣщатъ демонстрации и диверсии твърдѣ разумно съобразени и никога не припряни и прибързани.

Съвсѣмъ противуположно на това се явява отъ негова страна употрѣблението на рѣшителния бой, доказателство за което особенно служатъ сраженията му при Зента, Петервардейнъ и Бѣлградъ. Принцъ Евгений често загубвалъ сражения, но никога не потърпявалъ вслѣдствие на това унищожение на армиитѣ си или друго подобно, както напримѣръ Тюреннъ при Мергентхаймъ.

Характеристическата черта на принца Евгения прѣдъ сражението при Зента, когато той не отворилъ депешата на императора, заслужва особенно внимание. Мнозина-ли бихж направили това на негово мѣсто? Наравно съ тъзи черта служи друга една, когато принцъ Евгений, прѣдъ началото на похода въ 1705 година, смѣло изложилъ на императора прѣнебрѣжението на интереситѣ на армията отъ придворния воененъ съвѣтъ, прѣдставянието нему, на императора, лъжливи свѣдения отъ министритѣ му и скриванието отъ него истинскитѣ му, на принца Евгения, донесения. Едната и другата черти доказватъ само, че единъ человѣкъ, който е постжпвалъ тъй, трѣбва да е считалъ себѣ си твърдѣ независимъ, а положението си — само до тогава достойно за запазвание, до когато той можалъ да бжде полезенъ на *господаря и отечеството* си и безукоризненно да пази собственното си чувство на честь. Благото на държавата, на службата на която принцъ Евгений се посвятилъ, стояло за него пó горѣ отъ всичко и въ туй число — отъ всѣкакви лични смѣтки. Той пó скоро би се възвърналъ въ частния животъ, отколкото да допусне да се взематъ врѣдни за държавата мѣрки. Това много значило, но за това принцъ Евгений и стоялъ доста високо и се считалъ не само въ право, но и длъженъ смѣло да говори истината. Забѣлѣжително е, че той за това и пострадалъ. Когато, слѣдъ сражението при Зента, той билъ привлѣченъ подъ отговорность, но послѣ получилъ отъ императора увѣрение, че за напрѣдъ не ще бжде привличанъ на такава, изглѣждало, че той никога не ще се намира пó вече въ подобно положение. При всичко това намѣрили се обаче хора, които, считайки се пó умни отъ него, всѣкакъ му противудѣйствували, въ 1701 година отхвърлили въ императорския съвѣтъ благоразумното му мнѣние, въ 1702 година, когато той заминувалъ за Италия, правили му всѣкакви затруднения и въ послѣдствие, отъ завистъ, трудили се все да му пакостятъ. Всичко това може да служи за обяснение на положението, постжпкитѣ, дѣйствията и характера му до самия край на негова животъ.

Походитѣ му въ Италия въ 1701—2—5— и 6 години съставляватъ най бляскавата епоха отъ военната му дѣятелность и заслужватъ много пó голѣмо внимание, отколкото сж обръщали на тѣхъ. Тѣ прѣдставляватъ явление, твърдѣ любопитно по това, какъ една пó слаба армия може да бжде устрѣмявана къмъ рѣшителни, настжпателни дѣйствия и какъ послѣднитѣ могжтъ да усилватъ отбраната. При това необходимо е да се отстрани съдѣйствието на погрѣшкитѣ на противницитѣ на принца Ев-

гения, които той не е можалъ да прѣдвиди, но често се ползвалъ отъ тѣхъ само въ тъзи минута, когато се научавалъ за тѣхъ, както напримѣръ въ началото на 1706 г. противъ Вандома и пò късно, при движението къмъ Туринъ, противъ орлеанския херцогъ. Много случаи, особенно въ слѣдующитѣ походи въ Нидерландия, въ които би можало, спорѣдъ нашитѣ понятия, иначе да се въсползваме отъ погрѣшкитѣ на неприятеля, необходимо е да се обсѫждатъ отъ глѣдна точка на тогавашнитѣ лъжовни военни понятия и метода за водението на войната. Но тамъ, гдѣто принцъ Евгений билъ свободенъ отъ тѣзи пѫтища, които го свързвали, напримѣръ на Адиже, Оллио, Адда и По, той отсранявалъ отъ себѣ си всѣко тѣхно влияние и дѣйствувалъ, като Густавъ-Адолфа и Тюренна, само по внушението на гения си.

Въ походитѣ въ 1704—8 години и пò нататъкъ до 1711 той не можалъ да дѣйствува съ сѫщата свобода, понеже дѣйствувалъ заедно и подъ главното началство на Марлборо, сѫщо както и въ похода въ 1707 година, на който савойския херцогъ съвсѣмъ побъркалъ. Но както въ щастието, тъй и въ нещастието всѣка стѫпка на принца Евгения е ознаменувана съ най голѣма лична отъ негова страна дѣятелность. Достатъчно е само да вземемъ въ внимание всичкитѣ случайности прѣдъ боя при Карпи, за да се убѣдимъ напълно въ това. Къмъ всичко безъ исключение, и особенно въ боя, принцъ Евгений прилагалъ още пò голѣмо лично участие, отколкото Тюреннъ, и водилъ войскитѣ си на бой и въ боя сѫщо тъй, както Густавъ-Адолфъ: доказателство за това служатъ сраженията при Карпи, Кассано, Туринъ, Уденардъ, Лиллъ, Малплаке́ и много други. Въ походитѣ си въ Италия той прѣдставлява голѣмо сходство съ Тюренна — по съображенията и съ Анибала — по военнитѣ хитрости и други побуждения.

Но, между всичкитѣ велики полководци, той билъ особенно нещастенъ въ походитѣ 1710—11 и 12 години, тъй че подвизитѣ и успѣхитѣ на 11-тѣ прѣдидущи походи били загубени. Пò горѣ, при изложението на тѣзи три похода, бѣхѫ обяснени вече нѣкои отъ причинитѣ за несполукитѣ на принца Евгения въ тѣхъ. Обяснението на неблагоприятнитѣ обстоятелства, които отъ всѣкждѣ го свързвали и обрѣменявали, сѫ възможни и необходими, но само не въ смисълъ да се оправдава принцъ Евгений — такъвъ человѣкъ не се нуждае отъ това. И ако въ тѣзи обстоятелства се намираше не той, а другъ нѣкой, обикновенъ полководецъ, то би билъ, може би, много пò нещастенъ. Може ли да се съмняваме, че въ 1710 година принцъ Евгений не е знаялъ напълно—крайното положение на Франция и не е виждалъ необходимостьта — да дѣйствува по най рѣшителенъ начинъ? А въ този походъ се крияла главната причина на всичкитѣ несполуки въ послѣдующето. Принцъ Евгений все-пакъ билъ человѣкъ на времето си и движението прѣзъ нѣколко рѣда крѣпости било признато за рѣшително невзможно. Но слѣдъ туй принцъ Евгений билъ нападнатъ отъ всевъзможни незгоди. Той билъ свързанъ и отъ намѣренията на холландскитѣ комисари, и отъ разнородния съставъ на съюзната армия, и отъ много други обстоятелства, и нѣма съмнѣние, че той самъ можалъ да прѣдвиди вѣроятнитѣ слѣдствия на това, неизбѣжни срѣщу такъвъ противникъ, като Виллара. Но той неволно билъ увлѣченъ отъ всички тѣзи обстоятелства въ такава посока, каквато никога не би избралъ, ако би билъ съв-

сѣмъ независимъ и свободенъ. За това не може и не трѣбва да се сжди за достойнството на дѣйствията на принца Евгения въ 1710—11 и особенно въ 1712 година само по *резултатитѣ*, които сж дѣйствително противъ него и въ полза на Виллара, но необходимо е внимателно да се вникне въ всичкитѣ обстоятелства, въ които се намиралъ принцъ Евгений, и тогава работата ще се прѣдстави, по отношение на него, съвсѣмъ въ другъ видъ.

Като възнаграждение на принцъ Евгения за тѣзи три похода послужили двата похода въ 1716—17 години, въ които той, съвсѣмъ независимъ и свободенъ въ дѣйствията си противъ турцитѣ, отново ималъ случай да покаже високитѣ си дарби, като полководецъ, въ най силна и бляскава свѣтлина. Разбира се, турцитѣ не били французи, а султана и везиря му не били Вилларъ, но стига само да се разглѣдатъ всичкитѣ дѣйствия на принца Евгения въ тѣзи походи и да се спомнятъ сраженията при Петервардейнъ и особенно при Бѣлградъ, за да се получи правилно понятие за смѣлостьта и искуството на принца Евгения.

Най послѣ въ послѣднитѣ два похода 1734—35 г. г. той отново, както въ 1710—11—12 г. г., се намиралъ въ такава зависимость отъ общеевропейската политика, отъ германския сеймъ и, може би, сжщо и отъ прѣклоннитѣ си години и слабостьта на тѣлеснитѣ си сили (гл. по горѣ болѣстьта и смъртьта му), че и тукъ никакъ не може и не трѣбва да се сжди само по резултатитѣ. Всичко, което можало и зависило отъ него — той направилъ, а невъзможното и независившето отъ него — той не билъ въ състояние да направи. Най добро доказателство въ полза на това служи туй, какъвъ билъ той и какъ е дѣйствувалъ въ походитѣ въ 1716—17 г. г., въ срѣдата между походитѣ 1710—11 —12 г. г. и въ походитѣ въ 1734 —1735 г. г.

Отъ 72 годишния си животъ — 52 години принцъ Евгений прѣкаралъ почти въ непрѣкъснатата военна и бойна дѣятелность и отъ тѣхъ 10 години въ подначалственни звания и 42 години като главнокомандующъ на отдѣлни армии, но само 2 години (1716—17) въ съвършенно отъ никого независимо положение, а прѣзъ всичкитѣ останали години — въ много или малко зависимо и стѣснено. Но всѣкога и въ всичко той се показвалъ като първостепененъ, високо даровитъ, искусенъ и рѣшителенъ полководецъ, който ясно разбиралъ цѣльта си и билъ напълно увѣренъ самъ въ себѣ си. На това именно той и дължалъ своитѣ успѣхи, своето, тъй наречено, *щастие* и онова голѣмо довѣрие, което имали къмъ него и тримата императори: Леополдъ I, Иосифъ I и Карлъ VI. А личнитѣ му отношения къмъ тѣхъ сж толкова забѣлѣжителни, колкото и цѣлия му животъ. Като характеристика за тѣхъ могжтъ да служатъ собственнитѣ думи, казани еднъжъ отъ него, спорѣдъ казванието на биографитѣ му: »императора Леополда почитахъ като баща, императора Иосифа — като братъ, а императора Карла — като мой господарь, който ме награди, като неговъ вѣренъ слуга.« Тѣзи мисли и чувства на принца Евгения говорятъ сами за себѣ си. А ето доказателството на единъ другъ великъ человѣкъ за заслугитѣ, принесени отъ принца Евгения на австрийския домъ и монархия: Фридрихъ II, Пруски краль, се изразилъ тъй: »Tant que le prince Eugéne conserva la vigueurde son esprit, les armes et les négociations des autrichiens prospérèrent.« И дѣйствително, слѣдъ

смъртьта на принца Евгения политическитѣ и военнитѣ работи на австрийската монархия за дълго време взели незгоденъ обратъ. Пó късно, другъ великъ человѣкъ и полководецъ, Наполеонъ I, тъй високо цѣнилъ принца Евгения, както и Тюренна, че и двамата ги турилъ въ рѣда на 7-тѣ велики полководци въ историята. Пó вече отъ 20 биографи и всички историци и писатели единогласно, добросъвѣстно и безпристрастно се отзоваватъ за принца Евгения, като за великъ человѣкъ и полководецъ. Съ една дума — потомството и историята сѫ произнесли вече справедливата си присѫда за него и името му нѣма да умрѣ нито въ Австрия, нито въ Германия, нито въ цѣлия образованъ свѣтъ.

Като полководецъ, принцъ Евгений употрѣбявалъ прѣдоставената му власть напълно достойно за единъ високомѫдъръ человѣкъ, обичалъ *методата*, но това не му прѣпятствувало да си върши работата рѣшително и енергически, и въ това той сѫщо ималъ голѣмо сходство съ Густавъ-Адолфа и Тюренна. Такива велики прѣдприятия, каквито тѣ извършили, нему не се прѣдставлявалъ случай да извърши: но похода му въ Италия и движението къмъ Туринъ въ 1706 година ясно показватъ, на що би можалъ той да се рѣши и какво би билъ способенъ да испълни. Само още малко пó голѣма свобода и щастие въ походитѣ въ 1708 до 1712 година включително — би било желателно за пълната му слава, като полководецъ. Но и това, което направилъ, е достатъчно за туй, щото той достойно да заеме мѣсто въ рѣда на великитѣ полководци и военни образци отъ всичкитѣ времена и народи.

По отношение на характера, той обладавалъ всичкитѣ качества на великитѣ хора и полководци, безъ да притѣжава нѣкои отъ недостатъцитѣ имъ. Чуздъ на високомѣрието, обикновенното и фалшиво честолюбие и още пó вече — на всѣкакъвъ деспотизмъ, той никога не принасялъ войскитѣ си въ жертва на дрѣбнаво славолюбие, но извънрѣдно се грижилъ за храната и издържанието имъ и никога не ги допущалъ да чувствуватъ нужда отъ нѣщо. Толкозъ пó вече той билъ взискателенъ по отношение къмъ тѣхъ, но при това никакъ не щадилъ и себѣ си, което доказватъ 8-тѣ рани, които получилъ прѣзъ живота си. Въ биографиитѣ му има много свѣдения касателно грижата му за раненитѣ и болнитѣ, а сѫщо и за голѣмата му щедрость. Наградата му за това била най голѣмата привързанность и прѣданность на войскитѣ и армиитѣ му, които се смѣтали за непобѣдими, до като той стоялъ на чело на тѣхъ.

Като частенъ человѣкъ, въ частния си животъ, той се отличавалъ съ високото си образование, даже учение, особенна любовь къмъ наукитѣ и искуствата, а сѫщо и съ самостоятелность въ мислитѣ, което го правило да стои пó горѣ отъ своя вѣкъ. Той лично водилъ твърдѣ умѣренъ и простъ животъ, макаръ и да обичалъ блясъка въ туй, което го окрѫжавало. Въ всички важни обстоятелства и работи той билъ таенъ, несъобщителенъ и скроменъ, но ималъ особенна дарба да испитва другитѣ и да прониква въ тѣхнитѣ мисли. Той говорилъ рѣдко и малко и хвалилъ само особенно-отличнитѣ заслуги. Забѣлѣжителна е тъй сѫщо снисходителностьта му къмъ враговетѣ си, които той добрѣ знаялъ, но никога и на умъ не му идвало да имъ пакости, макаръ и да можалъ. Въобще може да се каже, че най голѣмата сила на духа му —

неговото *нравствено мжжество* (това, което много вѣрно се изразява на французски съ думитѣ: courage d'esprit) го издигало надъ всички дрѣбни съображения и даже надъ неотразимитѣ удари на сждбата. Въ това отношение той може да бжде нарѣченъ *твърдъ* — въ най благородното значение на тъзи дума.

Вънкашностьта му се изобразява отъ биографитѣ и портретитѣ по слѣдующия начинъ: той ималъ срѣденъ ръстъ, лице длъгнясто и мургаво (тъмно), очи черни, проницателни, много пламенни, смъркалъ често и много тютюнъ и устата му били винаги малко отворени. Всичката му въобще вънкашность, доста слаба, чернитѣ му коси (които той, по обичая на времето, при парадни случаи покривалъ съ голѣма перука) и твърдѣ сериознитѣ черти на лицето му внушавали всѣкиму особенно чувство на уважение къмъ него. Главата, лицето и горнята часть на корпуса му сж твърдѣ добрѣ изобразени на литографирания му портретъ, приложенъ къмъ съчинението: „Prinz Eugen von Savoyen, nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive, von Alfred Arneth, Wien, 1858« и снимка отъ който е приложена къмъ тъзи книга. Подъ този портретъ се намира и снимка отъ собственорхчния подписъ на принца Евгения: Eugenio von Savoye. Тъй се подписвалъ той обикновенно на три языка (1-та дума по италиянски, 2-та по нѣмски, 3-та по французски), като обяснилъ това еднъжъ по слѣдующия начинъ: »като италиянецъ — азъ умѣя да отмъщавамъ за оскърбленията (разбирайки Франция), като нѣмецъ — азъ сьмь откровенъ, а като французинъ — обичамъ господаря си, императора«.

Въ награда за отличнитѣ си заслуги къмъ Австрия и Германия, той въ тѣчение на 10 години билъ бързо произведенъ отъ императора Леополда I въ чинъ полковникъ, генералъ-майоръ, фелдмаршалъ-лейтенантъ и най послѣ фелдмаршалъ, и въ този санъ слѣдъ 1697 година често прѣдставлявалъ въ армията императора, носящъ най високото звание *генералъ-лейтенантъ* или *неговъ намѣстникъ*, съ една дума — генералисимусъ на всичкитѣ войски, звание, съ което прѣди него билъ облѣченъ само единъ Валленщайнъ. Но принцъ Евгений се ползвалъ съ този санъ и власть съвсѣмъ не тъй, както Валленщайнъ. А награди въ пари и ордени (освѣнъ ордена на Златното Руно, съ който билъ награденъ отъ Карла VI) той никога не получавалъ, значи и не е искалъ. Това тъй сжщо служи за характеристиката му.

Въ заключение трѣбва да кажемъ въобще:

Първо, че всичката му личность, въ всѣко отношение, се явява сжщо толкова велика, свѣтла и симпатична, колкото и личноститѣ на Густавъ-Адолфа и Тюренна, и тримата тѣзи велики хора и полководци, единъ слѣдъ другъ, по най достоенъ начинъ отварятъ военната история на *новитѣ, християнски* времена и народи въ свѣта. Тримата герои отъ *древнитѣ, язически* времена стоятъ, като хора, съвсѣмъ въ други отношения и трѣбва да бждтъ сждени само като *велики полководци*. У Густавъ-Адолфа, Тюренна и принца Евгения, у всѣкиго особенно, имало, твърдѣ естественно, и свои, всѣкиму лично принадлѣжавши особенности, като хора и полководци; но у всичкитѣ трима заедно — имало твърдѣ много общо въ това отношение.

И *второ* — сжщото, каквото по̀горѣ бѣше казано въ заключение за Тюренна, именно — че, като него, и принцъ Евгений би ималъ пълно право да бжде туренъ *на рѣдъ съ най великитѣ полководци въ истори-*

ята отъ древнитѣ, новитѣ и най новитѣ времена, ако би се намиралъ въ такова, съвсѣмъ независимо положение, въ каквото се намирали Александръ Великий, царь Македонски, Юлий Цезарь, неограниченъ римски диктаторъ, кралетѣ Густавъ-Адолфъ и Фридрихъ II, императора Наполеонъ I и даже Аннибалъ, пълномощенъ полководецъ на Картагенъ.

Печатни погрѣшки

които измѣняватъ значението на думитѣ.

Въ I часть отъ тъзи книга, Александръ Великий, стр. 38, колона II; рѣдъ 16 отъ горѣ
вмѣсто *искуство* — да се чете *устройство.*

Стр.	колона	рѣдъ	напечатано	да се чете
IX	—	16 долу	католически	католически)
8	II	18 горѣ	Молдава	Молдавия
30	»	21 долу	при — Шведтъ	при Шведтъ
42	I	10 горѣ	освободи	освободятъ
46	II	20 горѣ	побѣди	побѣзи
96	II	5 долу	германцитѣ	германскитѣ
103	I	14 горѣ	, и	и,
109	II	4 и 3 долу	тѣ продължаватъ да се срѣщатъ	продължава да ги срѣща
123	II	3 »	6 7000	6—7.000
128	I	19 горѣ	ибралъ	избиралъ
185	II	23 »	прѣкрилъ	прѣкратилъ
208	I	4 горѣ	прѣтѣглилъ	притѣглилъ
»	I	20 »	съединилъ	присъединилъ

КАРТА на ТЕАТРА
на Трийсетгодишната война
въ ГЕРМАНИЯ
(1618-1648)

Море
Кольбергъ
Ландсбергъ
Кюстринъ
Франк ртъ
Глогау
Бреслау
Олъмюцъ
Брюнъ
Мецъ
Туль
Шомонъ
ВѢНА

ОБЩА КАРТА
на театра
на 30 годишната война
въ Германия и
на съсѣднитѣ господарства
въ Западна Европа
слѣдъ сражението
при НЕРДЛИНГЕНЪ
1635-1648
СЪВЕРНОЕ или НЕМЕЦКОЕ МОРЕ
ИРЛАНДІЯ
АНГЛІЯ
ЛОНДОНЪ
ФРАНЦІЯ
ПАРИЖЪ
Орлеанъ
Оверњ
Гіенна
Лангедокъ
Навара
ИСПАНІЯ
МАДРИДЪ
Португалія
Арагонъ
Тахо
СРЕДИЗЕМНОЕ МОРЕ
Корсика
Савоя
Миланское
Модена
Тоскана
Романья
Церковная Область
Неаполь
АДРІАТИЧЕСКОЕ МОРЕ
ВЕНЕЦІЯ
Кроація
Босніа
Далмація
Венгрія
АВСТРІЯ
ВѢНА
Штирія
Каринтія
Тироль
Баварія
Швабія
Виртембергъ
Пфальцъ
Богемія
Моравія
Силезія
Лузація
Саксонія
Тюрингія
Гессенъ
Нижняя Саксонія
Бранденбургія
БЕРЛИНЪ
Померанія
ПОЛЬША
Брюссель
Кельнъ
Франкфуртъ
Прага
Лейпцигъ
Дрезденъ
Магдебургъ
Штеттинъ
Познань
Пресбургъ
Инспрукъ
Марсель
Лионъ
Страсбургъ
Мецъ
Верденъ
Сарагосса
Барселона
Бордо
Луара

ХОЛЛАНДИЯ
И
НИДЕРЛАНДИЯ
МАСШТАБЪ
27
26
25
24
Амеландъ
Тексель
Гельдеръ
Гаарлемъ
Лейварденъ
ФРИСЛАНДЪ
ДРЕНТЕ
ОВЕРЪ ИССЕЛЬ
ГЕЛЬДЕРНЪ
УТРЕХТЪ
РОТЕРДАМЪ
Бреда
Остенде
БРЮГГЕ
ГЕНТЪ
АНТВЕРПЕНЪ
Мехельнъ
БРЮССЕЛЬ
ЮЖ. БРАБАНТЪ
МАСТРИХТЪ
Ахенъ
КЕЛЬНЪ
Бонъ
Монсъ
АМЮРЪ
ЛЮКСЕМБУРГЪ
Люксембургъ
Аррасъ
Кенуа
Ландреси
Р
А
Н
Ц
І
Я

ФРАНЦИЯ
МАСШТАБЪ
КАНАЛЪ ЛА МАНШЪ
Гавръ
Канъ
Реннъ
Анжеръ
Туръ
Пуатье
Байонъ
КОРСИКА